

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FILOZOFICKÁ FAKULTA

DIPLOMOVÁ PRÁCE

2008

Jaroslav V A L K O U N

**Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta**

**Ústav světových dějin
Seminář novověkých dějin**

Diplomová práce

Jaroslav Valkoun

**Egypt pod britským patronátem v letech 1882-1899
(Příspěvek k dějinám Britského impéria v 19. století)**

**Egypt under the British Patronage, 1882-1899
The Contribution to the History of British Empire in the 19th
Century**

Vedoucí práce: Doc. PhDr. Martin Kovář, Ph.D.

Praha 2008

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně,
výhradně na základě uvedených pramenů a odborné literatury.

V Praze, 21. března 2008

Jaroslav Valkoun

Obsah

Úvod	5
1. Britské obsazení Egypta	9
1. 1. Egypt v éře chedíva Ismáíla	9
1. 2. Počátky krize chedivátu	20
1. 3. Urábího povstání	28
2. Egypt za vlády Britů v letech 1882-1899	37
2. 1. První léta okupace – <i>the race against bankruptcy</i>	37
2. 2. Drummond-Wolffova konvence a dohoda o Suezském průplavu	47
2. 3. Devadesátá léta	55
3. Britské reformy v Egyptě	74
3. 1. Proměna politických institucí	74
3. 2. Soudnictví	76
3. 3. Ozbrojené složky – policejní sbor a armáda	84
3. 4. Zavlažování	89
4. Súdánské záležitosti	99
4. 1. Chedív Ismáíl, otroctví a územní expanze	99
4. 2. Mahdího povstání a pád Chartúmu	106
4. 3. Chalífa, Italové a dobytí Dongoly	127
4. 4. Pouštní železnice a bitva u Ummduřmánu	137
4. 5. Fašodská krize a ustanovení Britsko-egyptského kondominia	155
Závěr	174
Resumé	177
Résumé	178
Použitá literatura	179
Obrazová příloha	196
Mapová příloha	238

Úvod

Přítomnost Britů v Egyptě je některými historiky považována za první britský krok či za jakousi „předehru“ ke koloniální expanzi na „černém kontinentě“. Od 80. let 19. století až do posledních mírových dnů roku 1914 probíhal tento tzv. „zápas o Afriku“ (*Scramble for Africa*). Ve chvíli, kdy Británie obsadila a poté neustále oddalovala stažení jednotek z Egypta, vyvstala vážná komplikace, jež vyvrcholila za Fašodské krize, v britsko-francouzských vztazích. Teprve Srdečná dohoda z roku 1904 ukončila přes dvacet let trvající koloniální rivalitu. V roce 1914 se stal Egypt, nacházející se od roku 1882 pod britskou „ochranou“ či jakýmsi „patronátem“, faktickou součástí Britského impéria.

Okupace Egypta je takřka ideálním příkladem aplikace koloniálních metod v praxi. Osobnost, která je symbolizovala, představoval lord Cromer, jenž z úřadu britského generálního konzula a agenta v Káhiře řídil zemi. Za jeho éry (1883-1907) došlo k velkým změnám, jež se značně dotkly egyptské společnosti, institucí, administrativy, hospodářství a územního rozsahu chedívátu (ztráta a následné znovudobytí Súdánu). Súdánské záležitosti nezřídka výrazně ovlivňovaly vývoj a události nejen v Egyptě, ale i v sousedních oblastech, které kromě Etiopie spravovaly evropské mocnosti jako svá koloniální území.

V roce 1882 přitom londýnská vláda předpokládala, že se jedná jen o dočasnou okupaci. Obsazení země bez účasti Francie zapříčinilo neshody v britsko-francouzských vztazích, ve kterých egyptská otázka výrazně ovlivňovala jejich africkou koloniální politiku. Ačkoli Egypt nebyl formálně britskou kolonií či protektorátem, způsob vykonávání „patronátu“ se však blížil koloniální správě. V letech 1882-1899 museli Britové čelit zejména čtyřem výzvám: 1) nedostatku financí, 2) nezbytnosti zavedení reform, 3) evakuaci Súdánu a 4) porážení mahdistické říše, jež skončilo „poslední velkou bitvou koloniální epochy“.

Rozhodl jsem se rozdělit práci do čtyř hlavních částí. První, zařazená pro komplexnější uvedení do problematiky, vyjasnila klíčové události ve vztahu mezi Velkou Británií a Egyptem od britského zakoupení kontrolního balíku akcií Společnosti Suezského průplavu v roce 1875 do září 1882, kdy došlo k obsazení Káhiry. V druhé části jsem si vytkl za cíl zanalyzovat politický vývoj chedívátu v letech 1882-1899. V tomto období nelze opomenout dominantní osobnost a

pomyslný „symbol“ okupace – britského generálního konzula a diplomatického agenta v Káhiře sira Evelynna Baringa, lorda Cromera. Ve třetí kapitole jsem rozpracoval nejvýznamnější reformní snahy Britů, jež jsou z hlediska svého rozsahu pozoruhodné. Čtvrtá část je analýzou súdánských a s nimi souvisejících událostí, které významnou měrou ovlivnily nejen Egypt, ale i britsko-francouzské vztahy na přelomu 19. a 20. století; kvůli přehlednosti textu jsem se rozhodl toto téma zpracovat ve zvláštní kapitole

Rok 1899 představuje spíše „kompromisní mezník“ – vznik britsko-egyptského kondominia. Toto časové vymezení jsem zvolil kvůli přiměřenému rozsahu práce, ačkoli jsem si vědom dalekosáhlého významu rekonstrukce Súdánu a vzestupu nacionalistického hnutí v Egyptě na budoucí vývoj.

V diplomové práci hodlám částečně (ve dvou podkapitolách) vycházet ze své bakalářské práce¹ a odborného článku.² Vzhledem ke skutečnosti, že většina použitých publikací, ze kterých jsem čerpal, byla napsána anglicky a že má práce se dotýká zároveň britských dějin, jsem se rozhodl, že nebudu převádět ostrovní míry na kontinentální; rád bych jejich prostřednictvím nejen ponechal „autentickou atmosféru britského prostředí“, ale i se vyhnul možnému zkreslení dat při zaokrouhlování.

Existuje mnoho publikací, věnujících se britské přítomnosti v Egyptě v letech 1882-1899; základní komplikace spočívá v tom, že velká část z nich se liší v rozsahu a v množství přesných a relevantních údajů. Mezi významné prameny patří edice G. E. Bucklea (*The Letters of Queen Victoria*, 3 Series, London 1926-1932), francouzského ministerstva zahraničí (*Documents diplomatiques français, 1871-1914*, 1re Série, Paris 1929-1959) a G. P. Goocha a H. W. V. Temperleye (*British Documents on the Origins of the War, 1898-1914*, Vol. 1, London 1927). Poznámky, zápisky a paměti zúčastněných korespondentů či přímých účastníků představují rovněž důležitý zdroj pramenné povahy. Zejména díla E. Baringa (*Modern Egypt*, London 1908), A. Colvina (*The Making of Modern Egypt*, London 1906) a W. Churchilla (*The River War*, London 1899) se řadí mezi nejvýznačnější.

¹ VALKOUN, J., *Sir Horatio Herbert Kitchener, Pouštní železnice a britské znovudobytí Súdánu v letech 1896-1898. Příspěvek k dějinám Britského impéria v 19. století*, Praha 2006. (Bakalářská práce)

² VALKOUN, J., *Dobytí Súdánu v letech 1896-1898*, in: *Historický obzor*, roč. 18, č. 11/12, 2007, s. 242-252.

Z odborné literatury bych rád zmínil několik zásadních monografií; podrobnější výčet obsahuje seznam použité literatury. Ohledně politiky Velké Británie se jedná o práce W. L. Langer (*European Alliances and Alignments 1871-1890*, New York 1931; *The Diplomacy of Imperialism 1890-1902*, 2nd Ed., New York 1951) a J. A. S. Grenville (*Lord Salisbury and Foreign Policy the Close of the Nineteenth Century*, London 1970). Osobnost lorda Cromera a Egypt v „Cromerově éře“ nejlépe zpracovali R. Owen (*Lord Cromer: Victorian Imperialist, Edwardian Proconsul*, Oxford 2004), P. Mansfield (*The British in Egypt*, London 1971), J. Marlowe (*Cromer in Egypt*, London 1970) a R. L. Tignor (*Modernization and British Colonial Rule in Egypt 1882-1914*, Princeton 1966). Problematiku ztráty a znovudobytí Súdánu podrobně analyzovali B. M. Allen (*Gordon and the Sudan*, London 1931), M. Asher (*Khartoum: The Ultimate Imperial Adventure*, London 2005), P. Crabitès (*Gordon: The Sudan and Slavery*, London 1933), P. Magnus (*Kitchener: Portrait of an Imperialist*, London 1958) a M. T. Shibeika (*British Policy in the Sudan, 1882-1902*, London 1952). Otázce horního Nilu a Fašodské krizi se věnoval zejména G. N. Sanderson (*England, Europe and the Upper Nile 1882-1899*, Edinburgh 1965).

Z česky psané odborné literatury, článků a nepublikovaných prací se problematikou Egyptu a Súdánu v letech 1882-1899 zaobírá velmi málo autorů: E. Gombár (*Moderní dějiny islámských zemí*, Praha 1999), W. Churchill (*Mé životní začátky*, Praha 1996), P. Křivský a A. Skřivan (*Století odchází: Světla a stíny „belle époque“*, 2. vydání, Praha 2004), S. Rohanová (*Fašoda 1898 (Britsko-francouzské soupeření o horní Nil)*, in: *Nový Orient*, roč. 38, č. 2-3, 1983, s. 1-4), M. Šerá (*Fašodská krize roku 1898 – vyvrcholení britsko-francouzského soupeření v oblasti horního Nilu*, Praha 1986), J. Valkoun (*Sir Horatio Herbert Kitchener, Pouštní železnice a britské znovudobytí Súdánu v letech 1896-1898. Příspěvek k dějinám Britského impéria v 19. století*, Praha 2006) a J. Valkoun (*Dobytí Súdánu v letech 1896-1898*, in: *Historický obzor*, roč. 18, č. 11-12, 2007, s. 242-252). Cílem mé analýzy je podrobně a srozumitelně zpracovat politické, sociální a hospodářské aspekty britské okupace Egypta v letech 1882-1899, zaplnit současně pomyslná „bílá místa“ v česky psaných pracích, a zpřístupnit toto nejen „exotické“, ale i dobrodružné téma, širšímu okruhu potencionálních čtenářů, než mělo dosud.

Diplomová práce „Egypt pod britským patronátem v letech 1882-1899“ byla z hlediska potřebné literatury, která se vždy nenacházela v České republice, náročná, a proto bych na tomto místě a touto formou velmi rád poděkoval stipendijní komisi FF UK v Praze za poskytnutí účelového stipendia k cestě do Londýna (březen 2006), které mi umožnila studovat knižní fondy *The British Library*. Rád bych poděkoval též vedoucímu diplomové práce doc. PhDr. Martinu Kovářovi, Ph.D., který mi vždy ochotně přispěl radou a odbornými zkušenostmi, dále pak pracovníkům Historického kabinetu FF UK v Praze – PhDr. Jaromírovi Soukupovi a PhDr. Martině Soukupové. Vzhledem ke komplikovanému přepisu místních arabských názvů a jmen do evropských jazyků jsem rozhodl, že použiji data z publikací E. Baringa (*Modern Egypt*, London 1908) a W. Churchilla (*The River War*, London 1899) jako výchozí zdroj pro zjednodušený přepis do češtiny; v této souvislosti bych rád poděkoval PhDr. Sabině Dvořákové za odbornou pomoc při transkripci arabských slov do češtiny.

První kapitola

Britské obsazení Egypta

1. 1. Egypt v éře chedíva Ismáíla

Dne 17. listopadu 1869 byl slavnostně otevřen Suezský průplav, který znamenal revoluci v dopravě; plavba mezi Britskými ostrovy a indickým subkontinentem se zkrátila o 4 500 mil.³ Důležitost tohoto okamžiku umocnily nejen oslavy v nově vybudovaných přístavních městech – Port Saídu a Ismáílii, ale i přítomnost významných monarchů a členů předních evropských aristokratických rodů.⁴ Už od počátku 60. let 19. století se začal projevovat zvýšený zájem britských investorů o Egypt v souvislosti s hospodářskou konjunkturou, úvěrovou službou a jeho geografickou polohou, díky které plnil úlohu nejkratší spojnice do Indie.⁵ Krátce nato se Suezský průplav stal pro Britské impérium klíčovou a strategickou dopravní tepnou,⁶ z pěti lodí, které pluly kanálem, nesly čtyři britskou vlajku.⁷ Vzhledem k této monumentální stavbě vstoupila do historie osoba chedíva⁸ Ismáíla, jenž byl velkolepý a marnotratný současně. Jeho panování symbolizovalo nejen modernizaci a ekonomickou konjunkturu, ale i vysoké zadlužení spojené s hospodářským a politickým úpadkem země, který vedl až k britské intervenci v roce 1882.

Nástup téměř třiatřicetiletého Ismáíla Paši⁹ (1830-1895) na egyptský trůn v roce 1863 znamenal změnu stylu vládnutí. Nový místodržící byl aktivnější, inteligentnější a sebevědomější než jeho strýc Saíd.¹⁰ Mladý Ismáíl se ze všech svých předchůdců nejvíce podobal slavnému Muhammadu Alímu, protože toužil obnovit „zašlou slávu Egypta“, což se mu z velké části zdařilo. Ve chvíli, kdy Ismáíl

³ HOSKINS, H. L., *Suez Canal Problems*, in: *Geographical Review*, Vol. 30, No. 4, 1940, s. 670.

⁴ Mezi nejvýznamnější hosty patřila francouzská císařovna Evženie, rakousko-uherský císař František Josef I. a princ a princezna z Walesu. Srv. GOMBÁR, E., *Moderní dějiny islámských zemí*, Praha 1999, s. 224; MANSFIELD, P., *The British in Egypt*, London 1971, s. 5.

⁵ JOHNSTON, H. H., *Lord Cromer's "Modern Egypt"*, in: *Journal of the Royal African Society*, Vol. 7, No. 27, 1908, s. 242.

⁶ Až do 90. let 19. století považovala britská admirálita z hlediska strategie za důležitější základnu Kapsku než Suezský průplav, pro exportní lobby měl však kanál vyšší prioritu. Na celkovém dovozu do Velké Británie se podílela přeprava přes Suezský průplav pouhými 11 %. Podrobněji srv. HOPKINS, A. G., *The Victorians and Africa: A Reconsideration of the Occupation of Egypt*, in: *The Journal of African History*, Vol. 27, No. 2, 1986, s. 373; HOSKINS, c. d., s. 667-668.

⁷ MARLOWE, J., *Anglo-Egyptian Relations 1800-1956*, 2nd Ed., London 1956, s. 75.

⁸ Dědičný titul egyptských místodržících v letech 1867-1914.

⁹ Vysoká vojenská a politická hodnost v Osmanské říši.

¹⁰ MARLOWE, J., *Cromer in Egypt*, London 1970, s. 13.

nastoupil na trůn, dosahoval egyptský veřejný dluh 3 293 000 liber¹¹ a země zažívala hospodářský vzestup, jenž ho učinil „pohádkově bohatým“.¹² Nedostatek bavlny na světovém trhu v důsledku blokády konfедераčních přístavů během války Severu proti Jihu stimuloval růst cen, které zapříčinily zvýšenou poptávku po egyptské bavlně, jež byla z hlediska zásob nejdostupnější.¹³ V letech 1860-1865 egyptský export této komodity vzrostl pětinasobně, zisk z vývozu stoupl čtrnáctinasobně a podíl bavlny na hodnotě exportu se zvýšil až na 92 %.¹⁴ Po skončení severoamerického konfliktu došlo ke stagnaci ceny a vyvezenému množství egyptské bavlny.¹⁵

Během své vlády vydával chedív peníze na chvályhodné a slibné projekty, které měly dopomoci rozvoji Egypta, jenž se podle jeho prohlášení z roku 1879 již nenacházel v Africe, ale byl součástí Evropy.¹⁶ Za jeho éry se v Egyptě vybuďovalo rozmanité množství prospěšných staveb a vzdělávacích institucí,¹⁷ které přiblížily stát na Nilu evropským standardům.¹⁸ Na výstavbu a modernizaci zavodňovacích kanálů, vodních nádrží, mostů, silnic, majáků, železnic, telegrafu, přístavů aj. vydala chedívova pokladna částku, kterou téměř celou získala z úvěrů, vyšší než 46 miliónů liber.¹⁹ Na jedné straně vydával chedív Ismáíl ohromné sumy na nepopíratelně užitečné projekty, na straně druhé docházelo k neskutečnému mrhání finančními prostředky – velké útraty členů chedívovy rodiny,²⁰ předražené stavební projekty,²¹

¹¹ Egyptskou libru a libru šterlinků nerozlišuji, protože v této době byly v poměru 1:1,02564, tj. *de facto* 1:1. GOMBÁR, c. d., s. 330.

¹² Sr. BARING, E., *Modern Egypt*, Vol. 1, London 1908, s. 11; CRABITÈS, P., *Gordon: The Sudan and Slavery*, London 1933, s. 10.

¹³ CRABITÈS, *Gordon...*, c. d., s. 10.

¹⁴ EARLE, E. M., *Egyptian Cotton and the American Civil War*, in: *Political Science Quarterly*, Vol. 41, No. 4, 1926, s. 534-535.

¹⁵ Další rozvoj nastal až během britské okupace. Blíže viz McFARLANE, J., *The Production of Cotton in Egypt*, in: *Journal of the Royal African Society*, Vol. 8, No. 32, 1909, s. 372-382.

¹⁶ MANSFIELD, c. d., s. 11.

¹⁷ V letech 1862-1875 bylo založeno podle evropského modelu 4632 základních škol, do kterých docházelo více než 100 000 žáků. SABRY, M., *La g n se de l'esprit nation  gyptien, 1863-1882*, Paris 1924, s. 36.

¹⁸ Je nutno připomenout, že ze začátku pomáhali s modernizací Egypta zejména francouzští instruktoři, poradci a specialisté, jež byli s úpadkem francouzského vlivu po pádu císařství vystřídáni americkou vojenskou misí, kterou vedl bývalý konfедераční generál Charles Pomoroy Stone a jež dokončila Francouzi započaté dílo. Podrobněji COX, F. J., *The American Naval Mission in Egypt*, in: *The Journal of Modern History*, Vol. 26, No. 2, 1954, s. 173-178.

¹⁹ Dobudování Suezského průplavu (6 770 000 £) a výstavba 112 zavlažovacích kanálů v délce 8400 mil, 430 mostů, 960 mil silnic, 64 cukrovarů, vodní nádrž Suez, alexandrijský vodovod, 910 mil železnic, 5 200 mil telegrafních linek a 15 majáků mezi Středomořím a Adenským zálivem. SABRY, *La g n se...*, c. d., s. 86.

²⁰ Například chedívovi známí nebo rodina nejezdili běžnými vlakovými spoji, ale nechávali si vypravit zvláštní vlak na náklady státu; jedna egyptská princezna se podařilo utratit u francouzské dámské krejčovně 150 000 £. Sr. BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 27; NEWMAN, E. W. P., *Great Britain in Egypt*, London 1928, s. 36.

různé fiskální manipulace a zbytečné nákupy na všech úrovních administrativy²² a všeobecně nepřehledné účetnictví. Široce pojatá expanze v Súdánu se řadila rovněž mezi značně nákladné akce.

Další specifickou kategorií představovaly výdaje za pořízení fermanů,²³ upravujících Ismáílův vztah k Vysoké Portě. V roce 1841 byl vydán první z významných fermanů, jež poskytl Muhammada Alímu právo dědičné držby Egypta a jistou míru vnitřní autonomie.²⁴ Další důležitý posun ve vztahu ke Konstantinopoli nastal až za éry Ismáíla Paši, kdy sultánovým výnosem z roku 1866 došlo ke změně v egyptském nástupnictví. Až dosud se místodržícím stával nejstarší z mužských potomků rodu, avšak nyní byl zákonným dědicem promulgován prvorozený syn vládce.²⁵ Následný ferman z roku 1867 garantoval titul chedíva v přímé mužské linii a další posílení vnitřní autonomie. Sultánovým výnosem z roku 1873 získal chedív plnou vnitřní a finanční samostatnost a pravomoc volně uzavírat obchodní, úvěrové a jiné dohody se zahraničními subjekty, pokud by nebyly v rozporu s politickými smlouvami Porty.²⁶ Možnost svobodného vyjednání úvěrů tak ještě zrychlila dosavadní tempo zadlužování země; s navyšujícím se dluhem přišel i větší tlak na chedíva.²⁷ Ani Ismáílova snaha získat vnitřní půjčku se neukázala jako úspěšná cesta z propastných dluhů.²⁸ Další komplikací představoval fakt, že egyptské dluhy nezatežovaly jenom značné úroky, ale i vysoké bankovní poplatky, provize a náklady na dluhovou službu.²⁹

²¹ Podle odhadů měla přestavba a modernizace přístavu v Alexandrii stát 1 394 00 £, ale ve skutečnosti britští dodavatelé práce předražily o 80 %, tudíž se výsledná cena „vyšplhala“ k částce 2 904 499 £. Srv. LANGER, W. L., *European Alliances and Alignments 1871-1890*, New York 1931, s. 254; SABRY, *La gèneèse...*, c. d., s. 39.

²² Ve chvíli, kdy se úředníci na ministerstvu války doslechli o novém typu děla, okamžitě jich objednali tucet (místo jednoho) k experimentálním účelům. NEWMAN, c. d., s. 36.

²³ Ferman je úřední výnos osmanského sultána.

²⁴ Z pohledu osmanské hierarchie se egyptský místodržící nacházel pod pravomocí Velkého vezíra, měl limitovaný mírový stav armády a daně musel vybírat sultánovým jménem. COLVIN, A., *The Making of Modern Egypt*, London 1906, s. 16.

²⁵ Protihodnotou za tento sultánův ústupek bylo zvýšení ročního tributu, plynoucího do Konstantinopole, z 377 000 £ na 682 000 £. BARING, E., *Modern Egypt*, Vol. 2, London 1908, s. 267.

²⁶ Zároveň došlo ke zrušení všech omezení, týkající se armády (kromě stavby obrněných parníků). Srv. COLVIN, c. d. s. 16-17; GOMBÁR, c. d., s. 221.

²⁷ V letech 1862-1873 si Egypt vypůjčil v osmi půjčkách sumu v nominální hodnotě 68 497 000 £, ve skutečnosti však obdržel pouze 43 787 000 £. SAMMARCO, A., *Précis de l'histoire d'Égypte: Les règnes d'Abbas, de Sa'id et d'Ismail*, Tome IV, Roma 1935, s. 322.

²⁸ V roce 1872 byla zřízena zvláštní kategorie půdy tzv. muqábala, jež přislíbila pozemkovým vlastníkům ničím neomezené vlastnictví nemovitostí a do budoucna snížení daní o polovinu, pokud ihned zaplatí předepsané daně na šest let dopředu. CHIROL, V., *The Egyptian Problem*, London 1921, s. 26.

²⁹ GOMBÁR, c. d., s. 260.

Již v době otevření Suezského průplavu se „topil“ chedív v dluzích, a proto se rozhodl zbavit tohoto neproduktivního jmění; dividendy totiž mohly být vypláceny až za pětadvacet let. Zpočátku to navíc vypadalo, že kanál nebude finančně úspěšný.³⁰ Během léta roku 1874 začal egyptský vladař vyjednávat s francouzskou stranou o prodeji svého podílu, ovšem ve chvíli, kdy jednání uvízla, chopil se šance britský ministerský předseda Benjamin Disraeli. Ve snaze získat Ismáílův podíl akcií vyjednal půjčku s bankovním domem Rotschildů, ve kterém získal 4 miliony liber na úrok 2,5 %. Transakce, jež proběhla v tajnosti během listopadu 1875, vešla ve známost v době, kdy vše došlo do zdárného konce.³¹ Vlastnictví 44 % akcií nedávalo britské vládě kontrolu nad průplavem, ale zisk hlasovacího balíků, který mohl blokovat francouzská rozhodnutí, což umožňovalo nepřímou ovládat společnost.³² Ismáíl prodejem akcií pouze oddálil hrozbu bankrotu.³³

Již krátce po koupi podílu ve Společnosti Suezského průplavu vyslala britská vláda Stephen Cavea³⁴ na misi do Egypta, aby prozkoumal chedívovu finanční situaci. Předpověď *The Times* z ledna 1876 o tom, že Egypt je skvělý příklad pokroku, se nenaplnila.³⁵ Dne 8. dubna byla zveřejněna zpráva, ze které po jeho pětiměsíčním vyšetřování vyplynulo, že Egypt je schopen zvládnout své dluhy, nesmí však dojít k dalšímu zadlužení.³⁶ Chedívův liknavý přístup k fiskálním záležitostem byl označen za příčinu probíhající finanční krize, která ještě ve stejný den přerostla ve vyhlášení státního bankrotu.³⁷ Caveova zpráva zároveň doporučila,

³⁰ Chedív vlastnil 176 602 vydaných akcií Společnosti Suezského průplavu z celkové emise 400 000 kusů. Zbývající podíl ovládaly francouzské subjekty. Srv. CRABITÈS, *Gordon...*, c. d., s. 11; MANSFIELD, c. d., s. 7; SLOANE, W. M., *Egypt and England*, in: *Political Science Quarterly*, Vol. 19, No. 3, 1904, s. 460.

³¹ Srv. AITKEN, R. A., *The Origins of the Anglo-French Condominium in Egypt, 1875-1876*, in: *The Historian*, Vol. 36, No. 2, 1974, s. 267-269; LANGER, *European Alliances...*, c. d., s. 254.

³² Článek 51 ve smlouvě o Společnosti Suezského průplavu stanovoval, že držba minimálně 4 % akcií opravňuje držitele k jednomu hlasu, žádný podílník nicméně nemůže mít více než 10 hlasů. Rozhodnutím správní rady společnosti z roku 1871 byl Ismáílův podíl zbaven hlasovacího práva až do chvíle, kdy měla být vyplácena předpokládaná dividenda, tj. do počátk

u roku 1895. Do této doby se proto chedív zavázal platit britské straně 200 000 £ ročně jako odškodné. Podrobněji srv. AITKEN, c. d., s. 269; FERGUSON, N., *Britské impérium*, Praha 2007, s. 255-256; MARLOWE, *Anglo-Egyptian Relations...*, c. d., s. 73-74.

³³ ARTHUR, G., *Lord Cromer*, London 1932, s. 60.

³⁴ Stephen Cave (1820-1880), britský politik a finančník. V letech 1874-1880 zastával post generálního pokladníka na ministerstvu financí. Blíže viz in: http://en.wikipedia.org/wiki/Stephen_Cave/8/12/2007.

³⁵ SABRY, M., *L'Égypte sous Ismaïl et l'ingérence Anglo-Francaise (1863-1879)*, Paris 1933, s. 111.

³⁶ Ke zveřejnění došlo v deníku *The Times*. Srv. HARDY, P. S., *Thirty-Five Years of British Rule in Egypt*, Lausanne 1918, s. 19; LANGER, *European Alliances...*, c. d., s. 256-257.

³⁷ Krátce před vyhlášením státního bankrotu se konaly konzultace mezi britskou, francouzskou a italskou vládou o vytvoření Egyptské národní banky pod zahraniční kontrolou. Třebaže projekt ztroskotal na neochotě britské strany k aktivnějšímu přístupu v egyptských

že by bylo vhodné, aby zahraniční mocnosti intervenovaly v otázce financí, aby mohlo dojít k opětovnému ustanovení důvěry v egyptskou solventnost.³⁸

Vzhledem k vážnosti situace musel chedív vydat dekret, kterým dne 2. května 1876 zřídil tzv. Pokladnu veřejného dluhu (*Caisse de la Dette Publique, Commission of the Public Debt*), reprezentující zahraniční věřitele.³⁹ Tato mezinárodní finanční kontrola měla dohlédnout na výběr a distribuci peněz, aby bylo umožněno plynulé splácení závazků. Již 7. května Ismáíl svým unifikačním dekretem spojil rozmanité dlužní závazky do jednoho veřejného dlužního závazku, tzv. Sjednoceného dluhu (*Unified Debt*), dosahující astronomické hodnoty 91 milionů liber se sedmiprocentním úrokem. Zahraniční věřitelé, zejména Francouzi a Italové, byli potěšeni, jelikož se se všemi začalo zacházet jako s držiteli státní půjčky.⁴⁰ Britské věřitele toto opatření konsternovalo, a tak ještě než začala *Caisse* pořádně fungovat, začali požadovat další vyšetřování finanční pozice chedíva.⁴¹

Krátce na to došlo k dohodě mezi britskými a francouzskými finančními subjekty o vyslání dvou jejich zástupců na misi do Egypta, aby navrhli nové uspořádání a rozdělení egyptského dluhu, opatření ke stabilizaci hospodářství včetně reformem a odhadli skutečný finanční stav Egypta.⁴² Aby vyšetřování bylo důvěryhodné pro obě strany, byli vysláni přední představitelé domácích bankovních kruhů Brit George Goschen⁴³ a Francouz Edmond Joubert. Jejich vyšetřování

záležitostech, byl tento záměr nakonec zrealizován v modifikované podobě. Srv. BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 12.

³⁸ Členové Caveovy mise se sami přesvědčili o chedívově bezstarostném utrácení; chedív pro ně „na rozloučenou“ uspořádal luxusní banket u pyramid. NEWMAN, c. d., s. 31-32.

³⁹ Z počátku byla komise pouze tříčlenná, protože britský ministr zahraničí, lord Derby, nesouhlasil s tímto věřiteli vynuceným finančním opatřením, a proto odmítl vybrat britského zástupce. Členové *Caisse* formálně jmenoval chedív na pětileté období s ročním platem 3 000 £. Komisaři rozhodovali většinou, v praxi však „přehlasování“ kolegové podávali žaloby na přijaté rozhodnutí. Francouzským reprezentantem se stal markýz Ernest-Gabriel de Blignières, rakousko-uherským známý orientalista Alfred von Kremer (1828-1889) a italským signor Baravelli. Srv. BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 12; COLVIN, c. d., s. 97; MOWAT, R. C., *From Liberalism to Imperialism: The Case of Egypt 1875-87*, in: *The Historical Journal*, Vol. 16, No. 1, 1973, s. 112.

⁴⁰ Za chedívův dluh bývá označován tzv. Pohyblivý nebo Přejídný dluh (*Floating Debt*), jenž neměl časově či jinak pevně ohraničené splátky; mohl být tedy splacen i s krátkou výpovědní lhůtou. Za tzv. Fundovaný nebo Zajištěný dluh (*Funded Debt*) byl považován státní dluh, který má pevně stanovené splátky. Vzhledem k Ismáilovu absolutnímu stylu vládnutí docházelo k jejich častému prolínání. Jediné odlišení obou dluhů představovala struktura držitelů. Pohyblivý dluh vlastnili především Francouzi a Italové, zatímco britské subjekty spíše investovaly do Fundovaného dluhu. K problematice složení egyptského dluhu blíže viz DICEY, E., *The Story of the Khedivate*, London 1902, s. 145-146; LANGER, *European Alliances...*, c. d., s. 258; MARLOWE, *Anglo-Egyptian Relations...*, c. d., s. 94.

⁴¹ DICEY, c. d., s. 151.

⁴² LANGER, *European Alliances...*, c. d., s. 258.

⁴³ George Joachim Goschen, první vikomt Goschen, (1831-1907), britský státník a obchodník. Zastával významné vládní posty nejenom v liberálních, ale i konzervativních vládách. In: http://en.wikipedia.org/wiki/George_Joachim_Goschen/9/9/2007.

vyústilo v uspořádání, jež chedív musel nejen akceptovat, ale i vtělit do výnosu. Chedívův dekret, zahrnující tzv. Goschen-Joubertovo uspořádání, byl promulgován dne 18. listopadu 1876.⁴⁴ Oba finančníci dospěli k názoru, že dosavadní Sjednocený dluh zřízený květnovým dekretem, by měl být rozdělen do více kategorií,⁴⁵ úroky se měly snížit k šesti procentům a zároveň mělo být pro každý dluh striktně vymezeno, z kterých příjmů bude splácen.⁴⁶ Ročně mělo být vyplaceno zahraničním věřitelům okolo sedmi milionů liber.⁴⁷ Jmenování dvou generálních kontrolorů, kteří měli dohlížet na příjmy a výdaje státu, ale kteří v tomto období nemohli nijak aktivně zasahovat, představovalo další opatření k hladkému průběhu finančních operací.⁴⁸ Na Goschenovu radu byl navíc vybrán britský zástupce do *Caisse de la Dette Publique*.⁴⁹

V důsledku této mise se musel chedív poprvé zabývat nepočtenou skupinou evropských úředníků, nemající prozatím výrazné pravomoci. Goschen-Joubertovo doporučení mělo značný význam; začalo období užší britsko-francouzské spolupráce v egyptské otázce. Toto ujednání zejména ztroskotalo, protože chyběla v egyptském hospodářství stabilní finanční základna; dohoda tudíž byla úspěšnější na papíře než v praxi. Téměř jako nepřekonatelný problém se jevilo správné odhadnutí příjmů a tím i suma, jež měla jít na splácení egyptských dluhů.⁵⁰

⁴⁴ BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 13.

⁴⁵ Z původního květnového Sjednoceného dluhu se vytvořily tyto kategorie: upravený Sjednocený dluh s částkou 59 000 000 £ úročený 6 %, Přednostní dluh (*Preferred Debt, Preferred Stock*) v hodnotě 17 000 000 £ úročený 5 %, tzv. Dáira dluh (*Daira Debts, Daira Loan*) složený ze dvou dlužných částí – Dáira sáníja (*Daira Sanieh*) a Dáira chassa (*Daira Khassa*) – v ceně 8 815 000 £ úročený 5 % a poslední speciální část tvořil krátkodobý dluh vytvořený z půjček z let 1864, 1865 a 1867 v celkovém úhrnu 4 293 000 £. Splácení mělo probíhat pravidelně ve dvou ročních splátkách zvaných tzv. kupon (*coupon*). Ve výši dlužných částek se autoři značně rozcházejí. Podrobněji srv. AITKEN, c. d., s. 278-279; BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 13; MARLOWE, *Anglo-Egyptian Relations...*, c. d., s. 110; OWEN, R., *Lord Cromer: Victorian Imperialist, Edwardian Proconsul*, Oxford 2004, s. 96.

⁴⁶ Byla jmenována anglo-francouzská správní rada, která měla dohlédnout, aby příjmy ze státních železnic, telegrafů a alexandrijského přístavu plynuly na umořování Přednostního dluhu. Výnosy z některých Ismáilových statků měly ručit za tzv. Dáira dluh. Pro Sjednocený dluh sloužily všeobecné výnosy země a krátkodobý úvěr měl být splacen z výnosů tzv. muqábaly (specifické kategorie půdy). Srv. DICEY, c. d., s. 153-154; MARLOWE, *Anglo-Egyptian Relations...*, c. d., s. 95; MARLOWE, *Cromer of Egypt*, c. d., s. 18-19.

⁴⁷ NEWMAN, c. d., s. 33.

⁴⁸ Britský zástupce William Govett Romaine (1815-1893) dohlížel na příjmy, zatímco Francouz baron de Malaret na výdaje. Generální kontrolor měl plat 4 000 £; každoročně navyšovaný o 1 000 £. Srv. OWEN, *Lord Cromer...*, c. d., s. 116; SABRY, *L'Égypte Égyptien...*, c. d., s. 188.

⁴⁹ Brit Evelyn Baring, první hrabě Cromer, (1841-1917), přijal nabídnutý post bez váhání a do Egypta dorazil dne 2. března 1877. ELLIOT, A. R. D., *The Life of George Joachim Goschen, First Viscount Goschen, 1831-1907*, Vol. 1, London 1911, s. 171.

⁵⁰ Zmatek ve státních účtech a systému zdanění byl tak nesmírný, že stalo téměř nemožné přesně odhadnout egyptské roční příjmy. Státní výnosy se měly podle odhadů Goschena a Jouberta „vyšplhat“ k 10 500 000 £. Z této sumy bylo určeno na administrativní výdaje 3 750 000 £ a pro věřitele necelých 7 000 000 £. Srv. BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 24-31, 61; MARLOWE, *Anglo-Egyptian Relations...*, c. d., s. 107.

Počátkem roku 1877 vše vypadalo uspokojivě. Na jaře se ale zastavily platby státním zaměstnancům, ačkoli se daně vybíraly stále dál. V polovině roku bylo zřejmé, že nastupující finanční krize je znásobena nízkým stavem Nilu, který zapříčinil špatnou úrodu a následný hladomor v Horním a Dolním Egyptě, kde lidé umírali po tisících.⁵¹ Souběžně s těmito obtížemi vypukla rusko-turecká válka, znamenající propad obchodu a vzhledem k chedívově vojenské účasti i doprovodné výdaje. Z těchto příčin se Goschen-Joubertovo uspořádání na podzim zhroutilo.⁵² Paralelně s finanční krizí egyptští věřitelé, zejména držitelé tzv. Přechodného dluhu, nebyli spokojeni s novým rozdělením dluhů a plněním závazků, a tak podávali nejen hromadné, ale i individuální žaloby u Smíšeným soudních dvorů (*Mixed Tribunals*),⁵³ což zdiskreditovalo Goschen-Joubertovo schéma u evropského veřejného mínění.⁵⁴ Tímto způsobem (často oprávněně) získávali nespokojení věřitelé rozsudky v jejich prospěch. Ve chvíli, kdy je egyptská strana nemohla či nechtěla vykonat, činili, zejména po finanční krizi v roce 1877, nátlak na své vlády, aby jim pomohly. V této době zastávala velká část francouzské veřejnosti názor, že chedív má schované bohatství a jen se vymlouvá na insolventnost. Zatímco postoj francouzské vlády ovlivňovala věřitelská lobby, *Foreign Office* zastávala názor, že britské subjekty, investující peníze v cizině, musí nést riziko samy a nespoléhat se na nějakou energickou vládní podporu.⁵⁵ Časem se objevily hlasy, volající po aktivnějším postupu nebo dokonce přímé intervenci.⁵⁶

V lednu 1878 chedív pod britsko-francouzským nátlakem vydal dekret o zřízení Vyšetřovací komise (*Commission of Inquiry*), jež měla opětovně prozkoumat ekonomickou situaci Egypta. Sám Ismáíl si přál, aby vyšetřování vedli populární Ferdinand de Lesseps⁵⁷ a generál Charles George Gordon;⁵⁸ předpokládal jejich benevolentnější přístup.⁵⁹ Průtahy, týkající se personálního obsazení, a zvýšený nátlak dalších evropských velmocí na hlubší vyšetřování zapříčinily vydání dalšího

⁵¹ NEWMAN, c. d., s. 34.

⁵² BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 34.

⁵³ Tyto soudy, v nichž soudili cizí soudci, byly zřízeny se souhlasem evropských mocností a na přímou egyptskou žádost v roce 1875. COLVIN, c. d., s. 53.

⁵⁴ DICEY, c. d., s. 161-163.

⁵⁵ BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 36-41.

⁵⁶ ARTHUR, *Lord Cromer*, c. d., s. 65.

⁵⁷ Ferdinand Marie vikomt de Lesseps (1805-1894), francouzský diplomat, stavební podnikatel, projektant a „otec“ Suezského průplavu. In: http://en.wikipedia.org/wiki/Ferdinand_de_Lesseps/13/12/2007.

⁵⁸ Charles George Gordon (1833-1885), britský generál a administrátor. V egyptských službách zastával posty generálního guvernéra Equatorie (1874-1876) a generálního guvernéra Súdánu (1877-1879, 1884-1885). In: http://en.wikipedia.org/wiki/Charles_George_Gordon/14/12/2007.

dekretu (v dubnu), jenž ustanovil Vyšetřovací komisi s rozsáhlejšími pravomocemi.⁶⁰ Aby komise měla důstojnost a důvěryhodnost, Ferdinand de Lesseps ji propůjčil váhu svého jména, skutečnou hybnou silou se však stal „ardentní frankofil“⁶¹ – sir Charles Rivers Wilson.⁶² Lessepsova komise zasedala od 13. dubna do 19. srpna 1878, kdy vydala závěrečnou zprávu, odhalující v egyptském hospodářství značné nedostatky. Navrhla konkrétní fiskální reformy⁶³ a zestátnění většiny chedívova pozemkového majetku.⁶⁴ Nemilosrdně zároveň obvinila chedíva ze špatného systému osobní vlády.⁶⁵ Ismáíl se proto rozhodl předejít hrozící zahraniční intervenci zformováním vládního kabinetu. Koncem srpna pověřil Nubara Pašu⁶⁶ sestavením vlády,⁶⁷ ve které byl sir Charles Wilson jmenován ministrem financí a markýz de Blignières ministrem veřejných prací.⁶⁸ Angažmá Britů a Francouzů v egyptské vládě nelibě nesla zejména italská komunita, třetí co do objemu finančních investic.⁶⁹

Experiment s vládní zodpovědností nijak výrazně neuspěl, dokonce i Nubar ho předem odsoudil k nezdaru.⁷⁰ Sám Rijád Paša,⁷¹ nový ministr spravedlnosti,

⁵⁹ V této chvíli měla komise omezeny vyšetřovací pravomoci pouze na příjmy a výdaje státu. DICEY, c. d., s. 175-176.

⁶⁰ Komise se skládala z 8 členů: předseda Ferdinand de Lesseps, dva místopředsedové sir Charles Rivers Wilson a Rijád Paša, sekretář Liron d'Airolles a čtyři komisaři Pokladny veřejného dluhu (Evelyn Baring, Baravelli, markýz de Blignières, Alfred von Kremer). BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 45.

⁶¹ MARLOWE, *Anglo-Egyptian Relations...*, c. d., s. 98.

⁶² Sir Charles Rivers Wilson (1831-1916), britský finančník. Během kariéry zastával významné posty: britský generální kontrolor Národní dluhové služby (*National Debt Office*), člen rady Společnosti Suezského průplavu (1876-1895) a egyptský ministr financí (1877-1879). O jeho životě a působení v Egyptě podrobněji WILSON, C. R., *Chapters from My Official Life*, London 1916; *Who Was Who*, Vol. 2, 4th Ed., London 1967, s. 1134.

⁶³ Tento návrh zahrnoval: přijetí systému ročních rozpočtů, založení rezervního fondu pro mimořádné výdaje, zrušení 24 drobných daní, úpravu výběru celních poplatků a změnu vojenské služby. Srv. BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 55; ARTHUR, *Lord Cromer*, c. d., s. 73-74.

⁶⁴ Chedív se měl vzdát dvou třetin majetku, jenž si během panování buď přivlastnil, a nebo koupil ze státních peněz. K tomuto kroku se Ismáíl odhodlal koncem října 1878; na oplátku obdržel od Rotschildů dlouho požadovanou půjčku (*Domains Loan*) v hodnotě 8 500 000 £. Srv. BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 63; DICEY, c. d., s. 187-192.

⁶⁵ LANGER, *European Alliances...*, c. d., s. 259.

⁶⁶ Boghos Nubar Paša (1825-1899), egyptský státník arménského původu a známý frankofil. Navzdory křesťanskému vyznání zastával během kariéry třikrát post ministerského předsedy (1878-1879, 1884-1888 a 1894-1895). In: http://en.wikipedia.org/wiki/Nubar_Pasha/6/9/2007.

⁶⁷ Chedív vládl společně s radou ministrů, ponechal si však právo veta na vládní rozhodnutí a ratifikační pravomoc. LANDAU, J. M., *Notes on the Introduction of Ministerial Responsibility into Egypt*, in: *The Journal of Modern History*, Vol. 28, No. 1, 1956, s. 23.

⁶⁸ BARING, *Modern Egypt*, Vol. 1, c. d., s. 62-63.

⁶⁹ Italové neúspěšně požadovali, aby mohli obsadit post ministra spravedlnosti. Blíže viz ROBERTS, L. E., *Italy and the Egyptian Question, 1878-1882*, in: *The Journal of Modern History*, Vol. 18, No. 4, 1946, s. 314.

⁷⁰ DICEY, c. d., s. 192.

⁷¹ Rijád Paša (1835-1911), egyptský státník z čerkezské rodiny s židovskými předky. Jeho velkého politického konkurenta představoval Nubar Paša. V průběhu svého života zastával třikrát post ministerského předsedy (1879-1881, 1888-1891, 1893-1894). Kvůli jeho intelektu a morálním

považoval britsko-francouzskou kontrolu za dočasné a nutné zlo, které skončí v rozmezí tří až čtyř let.⁷² Jistým způsobem se nahradil chedívův absolutismus věřitelským.⁷³ Navzdory skutečnosti, že vlády Velké Británie a Francie podporovaly nové duální administrativní uspořádání, chedív se s „novým řádem“ nesmířil a ministry podporoval jen vlažně. Nadále zůstal jedinou autoritou, kterou poslouchala celá země. Ačkoli vláda Nubara Paši reprezentovala civilizaci a pokrok, měla malý vliv a podporu od Egyptanů. Nubarova neznalost arabštiny, křesťanské vyznání a arménský původ mu ubíraly na důvěryhodnosti, musel se proto spoléhat na britsko-francouzskou politickou záštitu.⁷⁴

Vzrůstající vliv Evropanů na politické dění v zemi a rázné finanční škrty na administrativní výdaje zapříčinily nárůst protievropského cítění.⁷⁵ Zejména armádní prostředí se začalo radikalizovat ve chvíli, kdy vláda snížila počet důstojníků, jejich platy a pozastavila vyplácení penzí.⁷⁶ Dne 18. února 1879 se před ministerstvem financí srotila skupina asi čtyř set nespokojených armádních důstojníků, kteří požadovali okamžitou platbu nedoplatků. Vzbouřenci vyzbrojení sečnými a dokonce i palnými zbraněmi zastavili Nubarovu a Wilsonovu drožku na cestě do úřadu a proti jejich vůli je uzamkli na ministerstvu.⁷⁷ Mezitím se vyostřila atmosféra na nádvoří do té míry, že dav vykřikoval: „Smrt křesťanům!“⁷⁸ Jakmile se o vyhrocené situaci dozvěděl britský generální konzul Hussey Vivian,⁷⁹ ihned se spojil s chedívem a společně zakročili. Ve chvíli, kdy Ismáíl dorazil mezi nespokojené důstojníky, se dav zklidnil, a když přislíbil okamžité vyplácení jejich oprávněných nároků, se rozešel.⁸⁰

Navenek se tato vzpoura nezdála být vážná, ale v realitě hluboce otřásla disciplínou egyptské armády; rychlé splnění armádních požadavků současně představovalo jistý precedens a přímou cestu k Urábího revoltě.⁸¹ Za celou vzpouru nebyl nikdo potrestán, snad až na Nubara, jenž opustit vládní křeslo, chedív ho totiž

kvalitám si ho velmi vážil lord Cromer. Srv. BARING, E., *Modern Egypt*, c. d., Vol. 2, s. 345; http://en.wikipedia.org/wiki/Riyad_Pasha/9/9/2007.

⁷² OWEN, *Lord Cromer...*, c. d., s. 124.

⁷³ LANGER, *European Alliances...*, c. d., s. 259.

⁷⁴ BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 66-72.

⁷⁵ Na jedné straně byly vypláceny atraktivní platy evropským úředníkům a na straně druhé egyptští státní zaměstnanci nedostali mzdu rok a půl. LANGER, *European Alliances...*, c. d., s. 260.

⁷⁶ DICEY, c. d., s. 200-201.

⁷⁷ BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 74.

⁷⁸ DICEY, c. d., s. 202.

⁷⁹ Hussey Crespigny Vivian, třetí baron Vivian, (1834-1893), britský diplomat. Roku 1873 a v letech 1876-1879 zastával pozici britského agenta a generálního konzula v Egyptě. In: http://en.wikipedia.org/wiki/Hussey_Vivian_3rd_Baron_Vivian/8/12/2007.

⁸⁰ BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 75.

⁸¹ Tamtéž, s. 75.

vinil z neschopnosti udržet veřejný pořádek. Tento únorový incident zavalil Ismáílovi skvělou příležitostí vyhlásit, že smíšený kabinet se netěší důvěře ani jeho ani země, a z tohoto důvodu ho 7. dubna nahradil čistě egyptským pod vedením Muhammada Šarífa Paši.⁸² Tento chedívův krok anuloval finanční plány, jež vypracovala Vyšetřovací komise a které garantovala účast Evropanů ve vládě.⁸³

Markýz de Blignières a sir Rivers byli ihned propuštěni z chedívových služeb, přesto setrvali v Káhiře; telegraficky požádali o nové instrukce z Paříže a Londýna. Chedívovo propuštění evropských ministrů značně zaskočilo obě zainteresované vlády, které nerozhodnuté v tom, zda-li jednat samostatně nebo společně.⁸⁴ V době, kdy zvažovaly, jak mají postupovat, Ismáíl zveřejnil vlastní finanční plán, založený na dalším snížení úroků. Impuls ke společnému postupu západoevropských velmocí vyšel paradoxně z Německa, které v polovině května rázně protestovalo proti chedívovu finančnímu plánu.⁸⁵ Někteří evropští zástupci v Egyptě současně rezignovali na své posty.⁸⁶ Francie i Velká Británie musely kvůli tomuto německému kroku a vyhrocující se situaci v Egyptě jednat, aby neztratily „tvář“. Dne 19. června proto nový britský generální konzul Frank Lascelles⁸⁷ předal, samozřejmě podle Salisburyho instrukcí, chedívovi zprávu: „Francouzská a britská vláda se shodly, že oficiálně doporučují Vaší Milosti abdikovat a opustit Egypt ... pokud odmítnete, tak donutíte kabinety v Londýně a v Paříži adresovat to přímo sultánovi...“⁸⁸ Ismáíl se rozhodl setrvat a nátlaku velmocí neustoupit. Vedle Británie a Francie se k požadavku detronizace Ismáíla přidala i Německo. V důsledku společného postupu těchto velmocí se sultán Abdülhamit II. uvolil sesadit chedíva.⁸⁹ Dne 26. června proto zaslal Ismáílovi telegram, na jehož základě přešla moc do

⁸² Muhammad Šaríf Paša (1826-1887), egyptský státník čerkezského původu a několikanásobný ministerský předseda (1879, 1881-1882, 1882-1884). Po katastrofálním neúspěchu Hicksova tažení v Súdánu dobrovolně opustil Egypt a přesídlil do Štýrského Hradce. In: http://en.wikipedia.org/wiki/Muhammad_Sharif_Pasha/9/9/2007.

⁸³ LANGER, *European Alliances...*, c. d., s. 260.

⁸⁴ DICEY, c. d., s. 209-213.

⁸⁵ Německo, nemající v Egyptě nějaké hlubší zájmy, překvapivě chtělo intervenovat kvůli neplnění rozhodnutí Smíšených tribunálů vůči německým subjektům. Srv. DICEY, c. d., s. 214; LANGER, *European Alliances...*, c. d., s. 260.

⁸⁶ Kupříkladu Evelyn Baring patřil mezi rezignující úředníky. BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 127.

⁸⁷ Sir Frank Cavendish Lascelles (1841-1920), britský diplomat. Zastával post britského agenta a generálního konzula od března do října roku 1879 poté, co byl Hussey Vivian odvolán do Londýna. V roce 1886 povýšen do rytířského stavu. In: http://en.wikipedia.org/wiki/Frank_Lascelles/8/12/2007.

⁸⁸ BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 135-136.

⁸⁹ DICEY, c. d., s. 216-217.

rukou jeho syna Tawfīqa (1852-1892).⁹⁰

Bývalý chedív se rozhodl odebrat se na odpočinek, či spíše do exilu; po týdnu odplul, včetně tří stovek harémových dam, na jachtě do Neapole, kde mu italský král dal k dispozici rezidenci. Když vyplouval z Alexandrie, Egypt se s ním loučil s vojenskými poctami. Ismáílovi nicméně nebylo souzeno na egyptskou půdu znovu vkročit.⁹¹ Říká se, že když odjížděl měl v zavazadlech cennosti a na hotovosti okolo tří milionů liber.⁹² Nikdy se nesmířil se svým sesazením a nepřestal myslet na návrat. Zbytek života strávil střídavě v neapolské vile *La Favorita*, ve světoznámých hotelích v Londýně, v Paříži a ve Vídni a ve vyhlášených kontinentálních lázeňských městech. Teprve na sklonku života mu bylo umožněno přesídlit do Konstantinopole, kde také v březnu 1895 zemřel.⁹³

Ještě za jeho života byla jeho osobnost, vládnutí a činy hodnoceny rozporuplně, ale již v souladu s britsko-francouzským antagonismem z konce století. Podle francouzských publikací patřil Ismáíl Paša k velkým vládcům, reformátorům a administrátorům. Zatímco Britové na něj pohlíželi jako na typického orientálního despota,⁹⁴ který, řečeno slovy jeho současníka, „trpěl, jako Muhammad Alí, megalomanií ... založil drahé a nevýkonné školy, vztyčil paláce, vedl války a zapříčinil horentní dluhy.“⁹⁵ Ať už byl Ismáíl Paša jakýkoli, skutečnost je taková, že když nastoupil na trůn, převzal relativně prosperující zemi, přičemž svému dědici ji zanechal na pokraji bankrotu.

1. 2. Počátky krize chedívátu

V době nástupu Tawfīqa na trůn byla egyptská pokladna prázdná. Věřitelé, nespokojení se stávajícím splácením dluhů, požadovali reorganizaci financí. Politický chaos letních měsíců chedív ukončil v okamžiku, kdy přikročil ke jmenování čistě egyptské vlády, kterou vedl Rijád Paša.⁹⁶ Dne 15. listopadu 1879 byla obnovena kontrola Británie a Francie,⁹⁷ nově vtělená v osobách dvou

⁹⁰ BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 140.

⁹¹ DICEY, c. d., s. 219.

⁹² NEWMAN, c. d., s. 43.

⁹³ Srv. BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 141; DICEY, c. d., s. 221-223; SAMMARCO, c. d., s. 367; SLOANE, c. d., s. 461.

⁹⁴ GOMBÁR, c. d., s. 220.

⁹⁵ COLVIN, c. d., s. 8.

⁹⁶ BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 153.

⁹⁷ Tento dekret je považován za počátek britsko-francouzského kondominia, tj. *de facto* nadvlády nad Egyptem. RAMM, A., *Great Britain and France in Egypt, 1876-1882*, in: GIFFORD, P.; LOUIS, W. R. (eds.), *France and Britain in Africa*, London 1971, s. 83-84.

generálních kontrolorů – markýze de Blignières a za britskou stranu Evelynu Baringa, kterého následující rok v červnu vystřídal sir Auckland Colvin.⁹⁸ Posílením jejich pravomocí se dostali do stejné mocenské pozice, jakou zastávali britsko-francouzští ministři v Nubarově vládě, jelikož měli právo zúčastnit se zasedání kabinetu.⁹⁹ Oproti dřívějším evropským ministrům však nemohli být chedívem odvoláni, protože byli přímo jmenováni vlastními vládami; bez souhlasu Londýna a Paříže tudíž nesměli být propuštěni.¹⁰⁰ Velká Británie vyslala jako nového generálního konzula sira Edwarda Maleta¹⁰¹ a obě velmoci zároveň vybraly též nové reprezentanty do Pokladny veřejného dluhu.¹⁰²

Zřízení Likvidační komise (*Commission of Liquidation*), téměř se shodující s dřívější Vyšetřovací komisí, mající však rozsáhlejší pravomoci, v dubnu 1880 znamenalo další krok k finanční reorganizaci Egypta.¹⁰³ Likvidační komise měla pokračovat ve zkoumání egyptských financí tam, kde skončila původní Lessepsova komise. Od 10. dubna 1880 zasedali komisaři; jejich závěrečné hodnocení bylo vtěleno do chedívova dekretu ze dne 17. července. Tawfiqův výnos, který je běžně označován jako Zákon o likvidaci (*Law of Liquidation*), zůstal po dlouhou dobu (s drobnými modifikacemi) pomyslnou „finanční chartou Egypta“.¹⁰⁴ Celkové zadlužení se znovu rozdělilo a vyčíslilo podle kategorií, úrok se všeobecně snížil až na pouhé 4 % a pro jednotlivé dluhové kategorie se zafixovaly konkrétní typy

⁹⁸ Sir Auckland Colvin (1838-1908), britský koloniální úředník. Během působení v egyptské administrativě zastával vždy vysoké a vlivné posty – britský reprezentant v *Caisse* (1879-1880), generální kontrolor příjmů (1880-1882) a finanční poradce na ministerstvu financí (1883). Sir Auckland je také autorem jedné z prvních monografií o dějinách Egypta za britské okupace – *The Making of Modern Egypt* (London 1906). In: http://en.wikipedia.org/wiki/Auckland_Colvin/17/12/2007.

⁹⁹ Při zasedání vlády „oficiálně“ měli pouze poradní hlas, ve skutečnosti však dohlíželi na chod administrativy pomocí skupiny 1 300 evropských úředníků, pobírajících lukrativní platy. SCHÖLCH, A., *The 'Men on the Spot' and the English Occupation of Egypt in 1882*, in: *The Historical Journal*, Vol. 19, No. 3, 1976, s. 779.

¹⁰⁰ DICEY, c. d., s. 230-231.

¹⁰¹ Sir Edward Baldwin Malet, čtvrtý baronet Malet, (1837-1908), britský kariérní diplomat. Stál v čele britské agentury a generálního konzulátu od března 1879 do září 1883, kdy ho vystřídal sir Evelyn Baring. Srv. BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 2, s. 574; <http://www.thepeerage.com/p2763.htm#i27630/17/12/2007>.

¹⁰² Poté, co předchozí francouzský zástupce markýz de Blignières a Brit Evelyn Baring rezignovali, se novými exponenty věřitelských kruhů stali hrabě Bellaigie de Boghas a sir Auckland Colvin. DICEY, c. d., s. 232.

¹⁰³ Komise se skládala ze osmi členů: předseda Charles Rivers Wilson, německý generální konzul Trescow, francouzský sekretář Liron d'Airolles, a za egyptskou stranu generální tajemník ministra spravedlnosti kopt Butrus Gháli (1846-1910) a čtyři komisaři Pokladny veřejného dluhu (Baravelli, hrabě Bellaigie de Boghas, sir Auckland Colvin, Alfred von Kremer). BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 162; OWEN, *Lord Cromer...*, c. d., s. 133.

¹⁰⁴ LANGER, *European Alliances...*, c. d., s. 262.

příjmů.¹⁰⁵ Podle tohoto zákona bylo na plnění dluhové služby vyhrazeno okolo čtyř milionů liber.¹⁰⁶ Nejvýznamnější změnu prodělal tzv. Přechodný dluh, ve kterém došlo ke specifickému rozdělení věřitelů do tří kategorií – 1) na privilegované, 2) na ty se zvláštní ochranou a 3) na obyčejné.¹⁰⁷ Aby se zamezilo případným námitkám zahraničních věřitelů, schválilo Zákon o likvidaci šest hlavních velmocí.¹⁰⁸

Tento zákon znamenal určitý mezník v egyptských financích; otázka splátek se poprvé efektivně vyřešila bez hromadných protestů věřitelů. Třebaže byl relativně těžkopádný, udržel za cenu nepopulárních drastických škrtnů výdajů finance „nad vodou“.¹⁰⁹ Zákon o likvidaci dovršil mezinárodní finanční kontrolu, která se systémem duální kontroly, znamenala bezprecedentní posílení zejména britsko-francouzského vlivu. Počátkem 80. let současně začala britská vláda se intenzivněji zajímat o ekonomický a politický význam této země; v roce 1880 činil podíl Británie na importu do Egypta 44 %, zatímco celkový egyptský export ovládala z 80 %.¹¹⁰

Sesazení Ismáíla a evropské zásahy do místních záležitostí nutně poškodily autoritu Tawfíqa; nový chedív neměl osobní váhu a vliv na zemi. Je pravděpodobné, že pokud by Ismáíl zůstal na trůně, k vážnému povstání by nejspíše nedošlo. Během roku 1880 nespokojenost plynule rostla jak v armádě, tak mezi prostým obyvatelstvem; civilní vláda jen bezmocně přihlížela k probíhajícím názorovým změnám a radikalizaci v egyptské společnosti. Zejména poměry v armádě byly alarmující – masivní propouštění důstojníků a snižování stavu vojska vedlo ke ztrátě jejich sociálního postavení a tím jejich výhod i prestiže.¹¹¹

¹⁰⁵ Celková dlužná částka činila 98 378 000 £; základní dluhové kategorie byly tyto: Sjednocený dluh, Přednostní dluh, tzv. Dáira dluh a nově tzv. *Domains Loan*; půdní kategorie tzv. muqábala byla zrušena a půjčky z let 1864-1867 se věnily do Sjednoceného dluhu. Rozdělení příjmů na konkrétní kategorie dluhové služby bylo detailněji propracované pro případ nesplacení. Celkově se Zákon o likvidaci téměř shodoval s Goschen-Joubertovým uspořádáním. Podrobněji viz BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 172-173; DICEY, c. d., s. 235-238; GOMBÁR, c. d., s. 265; MARLOWE, *Anglo-Egyptian Relations...*, c. d., s. 107-109.

¹⁰⁶ Další 4 500 000 £ bylo určeno na administrativní náklady. Blíže viz MARLOWE, *Anglo-Egyptian Relations...*, c. d., s. 107.

¹⁰⁷ Privilegovaní věřitelé byli vyplaceni zcela, nároky držitelů zvláštní ochrany byly redukovány o 7,5 % a obyčejní věřitelé měli nárok na splacení své pohledávky z 30 % v hotovosti a zbývajících 70 % jim bylo převedeno do obligací Přednostního dluhu (*Preference Stock*), čímž ztratili 8,5 % z původní hodnoty. BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 173.

¹⁰⁸ Schválením Zákona o likvidaci, mající úlohu základního finančního ustanovení, Velkou Británií, Francií, Ruskem, Německem, Itálií a Rakouskem-Uherskem dohromady se vytvořil precedens, že egyptské záležitosti řeší velmoci společně. MARLOWE, *Anglo-Egyptian Relations...*, c. d., s. 110.

¹⁰⁹ LANGER, *European Alliances...*, c. d., s. 262.

¹¹⁰ HOPKINS, c. d., s. 379.

¹¹¹ Když chedív Tawfíq usedl na trůn, využil sultán jeho oslabené pozice, a proto limitoval fermanem početní stav armády na 18 000 mužů. Následně došlo ke krácení výdajů na armádu, což vedlo k nevyhnutelnému propouštění až dvou třetin důstojníků. Již tak značnou nespokojenost navíc

S touto tristní situací nesouhlasila skupinka tří důstojníků vedená Urábím Pašou.¹¹² V lednu 1881 proto ministerskému předsedovi adresovali remonstraci, ve které požadovali odvolání ministra války Rifqího Paši a přezkoumání jeho rozhodnutí v armádních záležitostech, jež považovali za nespravedlivé.¹¹³ Samotný Rijád Paša byl k vojenským problémům lhostejný, protože se jednalo o „chedívovo pole působnosti“. Egyptská vláda považovala protestující plukovníky za vzbouřence, a proto je bez okolků zatkla a postavila před soud. Tento krok vedl k tomu, že se počátkem února káhirska posádka vzbouřila. Nejprve násilně osvobodila důstojníky a potom pochodovala na chedívův palác Ábidín. Ačkoli Rijád Paša, britský generální kontrolor sir Auckland a generál Stone naléhali na chedíva, aby neustupoval požadavkům vzbouřenců, Tawfíq se nicméně zachoval opačně.¹¹⁴ Novým ministrem války se stal Mahmúd Sámí Paša.¹¹⁵ Současně došlo k ustanovení komise, které předsedal Urábí, k vyšetření situace v armádě a navržení reforem, zejména v oblasti platů a povyšování do důstojnických hodností.¹¹⁶ Vojsko se v klidu rozešlo do kasáren a vzbouřeným plukovníkům bylo ponecháno velení jejich pluků. Toto již druhé vojenské vystoupení, které mělo určitý oprávněný základ, proti vládním autoritám povzbudilo nespokojence, viděli totiž, jak se chedív opětovně podřídil jejich tlaku.

Po několika měsících váhání Tawfíq našel odvahu odvolat „vzbouřeckého ministra“ a na jeho místo dosadil vlastního švagra, který se rozhodl poslat pluky, jež se účastnily únorové vzpoury, z Káhiry do provincií. Dne 9. září 1881 povstal káhirský pluk, který se měl přesunout do Alexandrie, a Urábí vyrazil s 2 500 muži a 18 děly k paláci Ábidín. Povstalci požadovali propuštění celé vlády, svolání Komory notáblů (*Chamber of Notables*)¹¹⁷ a navýšení armády do povoleného limitu 18 000

umocnila skutečnost, že docházelo k protěžování důstojníků tureckého, čerkezskeho a albánského původu na úkor egyptských. Blíže viz DICEY, c. d., s. 250-253.

¹¹² Ahmad Urábí Paša (1841-1911), egyptský důstojník a hlavní organizátor vzpoury z roku 1882. Zastával rozmanité administrativní funkce – podsekretář na ministerstvu války, ministr války a rebelující předseda vlády (červenec-září 1882). In: http://en.wikipedia.org/wiki/Ahmed_Urabi/6/6/2006.

¹¹³ BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 176.

¹¹⁴ DICEY, c. d., s. 256-257.

¹¹⁵ Mahmúd Sámí Paša al-Barúdí (1838-1904), egyptský politik, energický nacionalista a básník. V krizovém roce 1882 krátce zastával funkci ministerského předsedy. In: http://en.wikipedia.org/wiki/Mahmoud_Sami_al-Baroudi/17/12/2007.

¹¹⁶ LANGER, *European Alliances...*, c. d., s. 265.

¹¹⁷ V roce 1866 vytvořil Ismáíl první egyptskou reprezentativní instituci na národní úrovni; scházela se sporadicky. TIGNOR, R. L., *Modernization and British Colonial Rule in Egypt 1882-1914*, Princeton 1966, s. 54.

mužů.¹¹⁸ Chedív, nacházející se v jiném káhirském paláci, byl vystrašený a bezradný; většina jeho rádců se kvůli vrcholící horké sezóně nacházela mimo hlavní město. Z tohoto důvodu k sobě povolal britského generálního kontrolora Colvina, který na něho začal okamžitě naléhat, aby odmítl požadavky vzbouřenců a zatkl Urábího. Chedív nakonec ustoupil tlaku armády a splnil její požadavky. Dne 14. září jmenoval Šarífa Pašu, jenž nebyl příznivcem evropských zásahů v Egyptě, novým předsedou vlády. Staronovým ministrem války se stal Mahmúd Sámí Paša, který si Urábího vybral jako svého podsekretáře. Na prosinec Tawfíq naplánoval rovněž svolání Komory notáblů a povolil zvýšení vojska.¹¹⁹

Těmito kroky chedív prakticky rezignoval na svoji moc, která plynule přešla do rukou protievropsky laděné opozice, jež komplikovala pozici zahraniční kontroly. Novými pány situace se stali vůdci vzbouřenců; chedív viditelně ztrácel autoritu a držel se na trůnu jen s britsko-francouzským vlivem.¹²⁰ Proměna mocenské struktury v Egyptě začala znepokojovat obě zainteresované západní velmoci.¹²¹ V této chvíli Francie vystupovala aktivněji z obou partnerů, ještě v září 1881 navrhl francouzský ministr zahraničí Jules Barthélemy-Saint-Hilaire svému britskému protějšku lordu Granvilleovi, aby vyslaly obě velmoci do Egypta jednoho generála k ustanovení společné vojenské kontroly, která měla podle francouzských představ upevnit pořádek a disciplínu egyptské armády.¹²² Tento plán se nakonec nerealizoval; žádný další návrh na společnou akci Velké Británie a Francie nebyl navržen až do nástupu vlády Gambetty v listopadu 1881.

V důsledku prosincového setkání Komory notáblů navrhl nový francouzský ministr zahraničí a ministerský předseda v jedné osobě – León Gambetta – Velké Británii, aby společně a rázně ujistili politicky oslabeného chedíva o svých sympatiích a podpoře. Dne 8. ledna 1882 proto britský generální konzul Malet a jeho francouzský kolega Joseph Adam Sienkiewicz předali chedívu ultimativní identickou nótu v tomto znění: „...britská a francouzská vláda si přejí udržení Jeho Milosti na trůně ... protože pouze on může garantovat, pro nynějšek i budoucnost,

¹¹⁸ Srv. BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 183; LANGER, c. d., s. 265.

¹¹⁹ Podrobněji srv. DICEY, c. d., s. 264-267; BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 186-189.

¹²⁰ MARLOWE, *Anglo-Egyptian Relations...*, c. d., s. 115.

¹²¹ Zejména v britském v tisku (*The Times*) se objevovaly „tištěné prosby“ o okamžitou britskou intervenci. SCHÖLCH, c. d., s. 780.

¹²² Telegram francouzského chargé d'affaires monsieur d'Aunay svému ministru zahraničí J. Barthélemy-Saint-Hilaire, Londýn, 30. září 1881, in: France, Ministère des Affaires Étrangères, *Documents diplomatiques français, 1871-1914* (dále jen *D.D.F.*), 1re Série, Tome IV, Paris 1932-1953, No. 150, s. 140; BARING, *Modern Egypt*, Vol. 1, c. d., s. 214.

správný řád a rozvoj všeobecné prosperity Egypta, na které jsou Francie a Velká Británie rovnoměrně zainteresovány. Obě vlády jsou odhodlány je společně střežit proti všem vnitřním a vnějším komplikacím, které mohou ohrozit vžité uspořádání Egypta.¹²³ Zatímco Gambetta byl evidentně připraven přikročit k intervenci, lord Granville chápal celou věc jako „platonickou demonstraci“ morální podpory; Colvin a Malet prosazovali rozhodnout akci.¹²⁴ V Káhiře měla identická nota ráz šokující zprávy, kterou nikdo neočekával.¹²⁵ Vysoká Porta dokonce protestovala diplomatickou cestou u britského zahraničního sekretáře.¹²⁶ Příмым následkem tohoto britsko-francouzského činu bylo stmelení umírněné národní strany, radikální vojenské skupiny a Komory notáblů v homogenní opozici proti Francii a Velké Británii.¹²⁷ Jediný, koho „odhodlanost“ velmocí potěšila, byl chedív, který briskně děkoval oběma vládám za „starost o blaho jeho lidu.“¹²⁸

Mezitím vedla identická nota k hádce mezi Komorou notáblů a vládou, kterou podporovali evropští kontroloři, o rozpočtových prioritách.¹²⁹ Komora proto podle pokynů opozice vyslala k chedívovi deputaci, jež ho přinutila propustit dosavadní Šarífovou vládu a 5. února jmenovat novou. Mahmúd Sámí Paša se stal premiérem, Urábímu bylo svěřeno ministerstvo války a zbývající kabinetní posty obsadili buď stoupenci národní strany, a nebo vojenské skupiny.¹³⁰ Nový ministerský předseda si dokonce pohrával s myšlenkou, zda by neměl sesadit chedíva, vyhlásit republiku a prohlásit se prezidentem.¹³¹ Nástupem kabinetu přestala duální kontrola prakticky existovat; oba generální kontroloři podle instrukcí z domova rezignovali na své posty. Povstalci opět triumfovali.¹³²

Lord Granville si později uvědomil, že se dopustil chyby, když zveřejnil identickou notu; od této chvíle se byla nějaká forma zahraniční intervence

¹²³ BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 223.

¹²⁴ Během ledna vydržoval francouzský premiér v Provence okolo 6 000 mužů pro případ, že by jich bylo potřeba v Egyptě. Srv. BURY, J. P. T., *Gambetta and Overseas Problems*, in: *The English Historical Review*, Vol. 82, No. 323, 1967, s. 293; DICEY, c. d., s. 270; LANGER, c. d., s. 267.

¹²⁵ HARDY, c. d., s. 28.

¹²⁶ HUREWITZ, J. C., *Diplomacy in the Near and Middle East. A Documentary Record: 1535-1914*, Vol. 1, Princeton 1956, s. 195-196.

¹²⁷ Egyptští nacionalisté viděli v identické notě jen předstíraný důvod velmocí, jež by z Egypta činil „další Tunis“. Srv. LANGER, *European Alliances...*, c. d., s. 267; ROBINSON, R.; GALLAGHER, J.; DENNY, A., *Africa and the Victorians. The Climax of Imperialism in the Dark Continent*, New York 1961, s. 97-98.

¹²⁸ BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 227.

¹²⁹ Tamtéž, s. 237.

¹³⁰ LANGER, *European Alliances...*, c. d., s. 269.

¹³¹ ELGOOD, P. G., *The Transit of Egypt*, London 1928, s. 70.

¹³² DICEY, c. d., s. 272.

nevyhnutelná.¹³³ Současně britská vláda Williama Ewarta Gladstonea chápala společný postup s Francií jako „nemilou povinnost“. Na druhé straně si ale přála vyhnout se nezbytnosti britského zásahu v Egyptě, a proto začal Granville považovat dočasnou osmanskou okupaci pod společnou britsko-francouzskou kontrolou za nejmoudřejší východisko z této krize.¹³⁴ León Gambetta však pokládal jakoukoli osmanskou intervenci za nejhorší možné řešení.¹³⁵ V posledních lednových dnech padla Gambettova vláda a s nástupem Freycinetova kabinetu se změnila zainteresovanost francouzské vlády na egyptské politice. Francie již nebyla tolik odhodlaná účastnit se zásahu v Egyptě a zejména si nepřála ani osmanskou intervenci,¹³⁶ o které se Charles de Freycinet vyjádřil v tomto duchu: „...at' sultán raději sesadí dvacet chedívů, než aby vyslal jediného vojáka do Egypta.“¹³⁷

V prvních měsících roku 1882 Urábí povýšil stovky egyptských důstojníků a souběžně propustil velké množství vysoce postavených turecko-čerkezských oficírů. Během dubna nechal zatknout 19 důstojníků a vojáků, které obvinil z konspirování vraždy své osoby. Následně počátkem května uvěznil dalších 48 vysoce postavených osobností, včetně bývalého ministra války Rifqího Paši. Na 40 důstojníků i s Rifqím bylo odsouzeno k doživotnímu vyhnanství do nejzazších pohraničních míst Súdánu, což se téměř rovnalo trestu smrti. Schválení rozsudku bylo předloženo chedívi, který na radu britského a francouzského reprezentanta v Káhiře zmírnil trest odsouzeným důstojníkům tím, že súdánské území nahradil egyptským. Tento krok přerušil dosud relativně korektní vztahy chedíva s vládou, což vedlo k prohloubení egyptské krize.¹³⁸

Tyto egyptské události donutily obě západní velmoci přistoupit k aktivnějšímu řešení. Dne 12. května francouzský ministerský předseda a i ministr zahraničí Charles de Freycinet prohlásil, že je ochoten přijmout eventuální osmanskou intervenci za předpokladu, že sultánovy síly budou pod britsko-francouzskou kontrolou. Dále britské straně navrhl vyslat společné námořní síly do Alexandrie, aby demonstrovaly odhodlanost obou velmocí.¹³⁹ Britský ministr

¹³³ BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 234-236.

¹³⁴ Srv. BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 230; ROBERTS, c. d., s. 321.

¹³⁵ BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 244.

¹³⁶ SCHÖLCH, c. d., s. 775.

¹³⁷ BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 260.

¹³⁸ Blíže viz BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 262-264; LANGER, *European Alliances...*, c. d., s. 270.

¹³⁹ Podrobněji Freycinetův urgentní telegram francouzskému velvyslanci v Londýně Tissotovi, Paříž, 12. května 1882, in: *D.D.F.*, c. d., Tome IV, No. 316, s. 304-305.

zahraničí lord Granville souhlasil,¹⁴⁰ dne 19. května tudíž dorazila britsko-francouzská eskadra k egyptským břehům. Francouzský admirál Conrad měl instrukce poskytovat chedívovi pouze morální pomoc, zatímco britskému admirálu siru Beauchampu Seymourovi¹⁴¹ bylo nařízeno podporovat chedíva a chránit Evropany (zejména britské poddané); v případě nutnosti měl povolení vyložit síly.¹⁴² Granville veřejně zdůvodňoval odeslání lodí do Alexandrie jako snahu Velké Británie a Francie chránit ohrožené zájmy, nikoli zasahovat do sultánových práv vojenskými operacemi či okupací území.¹⁴³

Námořní „demonstrace“ nebyla zamýšlena jako počátek okupace ale spíše jako nátlakový prostředek na egyptskou stranu. Dne 25. května proto obě zainteresované velmoci pověřily své rezidenty, aby předali ministerskému předsedovi nótu s těmito požadavky: dočasný odchod Urábího z Egypta s ponecháním hodnosti a platu, odchod jeho dvou nejbližších spolupracovníků – Alího Paši Fehmího a Abd al-Ál Hilmího – s udržení hodnostního postavení včetně platového zařazení a rezignace současné vlády. Obě velmoci zároveň naznačily záměr intervenovat v egyptských záležitostech, aby znovu ustanovily chedívovu autoritu a udržely *status quo*; navíc nabídly všeobecnou amnestii.¹⁴⁴ Následující den podal Mahmúd Sámí Paša se svými ministry demisi a chedív adresoval vládám Velké Británie a Francie dopis, že přijímá zahraniční intervenci. Pro tuto chvíli se objevila naděje, že je krize překonána.¹⁴⁵

Egyptské vojenské kruhy, znepokojené tímto vývojem, přijaly deklaraci, kterou následně zatelegrafovaly chedívovi; pokud by Urábí nezůstal v úřadě, armáda odmítne zodpovídat za udržení veřejného klidu a pořádku. Chedív byl opět nucen ustoupit tlaku okolností. Dne 28. května jmenoval plukovníka Urábího premiérem, jenž nastoupil do úřadu ještě silnější než kdy jindy.¹⁴⁶ Místní obyvatelstvo chápalo návrat Urábího do vládních funkcí jako náznak, že křesťané budou vyhnáni a národní dluh bude zrušen. Celá země se ocitla ve stavu paniky a Kristovi stoupenci začínali

¹⁴⁰ Ačkoli se lord Granville nejdříve domníval, že by bylo vhodné konzultovat tento postup s ostatními evropskými velmocemi, přesto akci schválil. ROBERTS, c. d., s. 322.

¹⁴¹ Frederick Beauchamp Paget Seymour, první baron Alcester, (1821-1895), britský admirál. Roku 1882 byl povýšen na barona za své velení britské flotily před Alexandrií a následných operací na pobřeží. In: http://en.wikipedia.org/wiki/Frederick_Seymour%2C_1st_Baron_Alcester/8/9/2007.

¹⁴² DICEY, c. d., s. 274-275.

¹⁴³ TEMPERLEY, H. W. V.; PENSON, L. M. (eds.), *Foundations of British Foreign Policy from Pitt (1792) to Salisbury (1902)*, Cambridge 1938, s. 417.

¹⁴⁴ Telegram francouzského generálního konzula v Egyptě Freycinetovi, Káhira, 25. května 1882, in: *D.D.F.*, c. d., Tome IV, No. 340, s. 326-327.

¹⁴⁵ BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 274.

¹⁴⁶ Srv. DICEY, c. d., s. 276; LANGER, *European Alliances...*, c. d., s. 272.

houfně opouštět Egypt.¹⁴⁷

V tuto chvíli do egyptské krize zasáhl sultán, jenž byl odhodlán vyslat do Egypta komisaře s vojskem, aby opětovně pozvedl upadající chedívovu autoritu, což znamenalo pro obě velmoci nepřijatelný fakt. Na počátku června proto Francie navrhla svolání velvyslanecké konference k egyptským záležitostem do Konstantinopole, aby se prodiskutovaly okolnosti osmanského zásahu.¹⁴⁸ Sultán skutečně vyslal do Egypta dva komisaře, kteří se spíše snažili posílit vliv osmanského dvora než přispět k vyřešení krize.¹⁴⁹

1. 3. Urábího povstání

Významnou událostí, která následně přinutila Velkou Británii výrazně se angažovat v egyptské otázce, byl tzv. alexandrijský masakr. Alexandrie nepatřila k fanatickým městům spíše naopak. Zdejší hojná přítomnost a vliv Evropanů¹⁵⁰ však představovaly živnou půdu pro xenofobní nálady.¹⁵¹ Již několik dní před samotným vypuknutím nepokojů existovaly jisté náznaky, že se k něčemu schyluje; muslimská lůza vykřikovala: „Nastává poslední den pro křesťany!“¹⁵² Po několika dnech, konkrétně dne 11. června, vypuklo spontánní vraždění Evropanů, kteří byli živelně napadáni v ulicích Alexandrie. Souběžně docházelo ke plundrování evropských domů a obchodů. Egyptské pořádkové síly nepokoje po několik hodin doslova ignorovaly a zasáhly až na Urábího přímý rozkaz.¹⁵³ Během masakru zahynulo 75 Evropanů a 163 Egyptů;¹⁵⁴ mezi velkým množstvím zraněných byl i britský

¹⁴⁷ Do poloviny června vycestovalo okolo 14 tisíc křesťanů z Egypta. BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 281, 289.

¹⁴⁸ LANGER, *European Alliances...*, c. d., s. 272.

¹⁴⁹ Jedním komisařem byl Esad Efendí, jenž měl podporovat povstalce, zatímco druhý Derviş Paša obdržel instrukce podporovat chedíva proti Urábimu, v případě nutnosti zatknout Urábího s jeho společníky a poslat je do Konstantinopole, zrušit komoru notáblů a usilovat o zvýšení moci sultána na úkor chedíva. Každý z nich komunikoval se sultánem nezávisle. Podrobněji BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 284-285; RAMM, c. d., s. 108.

¹⁵⁰ V evropských rukou se nacházela většina obchodů, domů a skladů. DICEY, c. d., s. 280.

¹⁵¹ V poslední dekádě docházelo čas od času k etnicko-konfesijním střetům, vždy se však nejednalo o konflikt mezi křesťany a muslimy. Například v březnu 1881 vážně a svévolně zranil dav Řeků několik Židů. COLE, J. R. I., *Of Crowds and Empires: Afro-Asian Riots and European Alliances Expansion, 1857-1882*, in: *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 31, No. 1, 1989, s. 119.

¹⁵² BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 287.

¹⁵³ REIMER, M. J., *Colonial Bridgehead: Social and Spatial Change in Alexandria, 1850-1882*, in: *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 20, No. 4, 1988, s. 546.

alexandrijský konzul Cookson.¹⁵⁵ Až do ostřelování Alexandrie probíhaly v některých provinciích podobně motivované střety.¹⁵⁶

Téměř okamžitě po alexandrijském masakru se začaly hledat jeho příčiny. Za strůjce byli označeni chediv a Urábí. Jingoističtí členové britského kabinetu, mnoho členů parlamentu a většina britského tisku věřila, že nepokoje podněcoval Urábí.¹⁵⁷ Prominentní Urábího sympatizant a téměř apologet Wilfrid Blunt¹⁵⁸ pro změnu přičítá vinu za masakr tajné akci chediva, kterému měl podle něj pomoci alexandrijský guvernér rozdmýchat účelové nepokoje, jež by donutily západoevropské velmoci zasáhnout.¹⁵⁹ Sám Urábí vinil z vraždění křesťanů záškodníky a na podporu své teze dokonce ustavil vyšetřovací komisi, která se nakonec rozpadla aniž dospěla k závěru.¹⁶⁰ S největší pravděpodobností nebyli za masakr přímo odpovědní ani chediv, ani Urábí; po důkladné analýze se kloním k názoru, že se jednalo o spontánní nepokoje s tragickými důsledky.

Následky alexandrijského masakru zrychlily pomalé kroky evropské diplomacie. Mnoho tehdejších politiků a pozorovatelů si uvědomovalo, že události spějí k intervenci, pokud ne osmanské či britsko-francouzské, tak výhradně britské. Dne 15. června 1882 se britský kabinet rozhodl pro „silové řešení“. Zejména silně konzervativní whigové jako ministr pro Indii markýz Hartington, první lord admirality lord Northbrook a ministr války Hugh Childers, ochraňující impérium a jeho ekonomické zájmy, unisono volali po intervenci, zatímco Gladstone nikoli, mlčky však souhlasil a nechal se Granvillem informovat ve všeobecných konturách o

¹⁵⁴ al-SAYYID-MARSOT, A. L., *Egypt and Cromer: A Study in Anglo-Egyptian Relations*, London 1968, s. 21.

¹⁵⁵ Sir Charles Cookson byl vážně poraněn na hlavě kameny a klackem; život si spasil útekem. Srv. BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 281; ROWLATT, M., *Founders of Modern Egypt*, London 1962, s. 83.

¹⁵⁶ Podrobněji COLE, c. d., s. 123.

¹⁵⁷ GALBRAITH, J. S.; al-SAYYID-MARSOT, A. L., *The British Occupation of Egypt: Another View*, in: *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 9, No. 4, 1978, s. 483.

¹⁵⁸ Wilfrid Scawen Blunt (1840–1922), britský básník, spisovatel, politik a milovník Orientu. Byl přítelem, pomocníkem a obhájcem Urábího Paši; současně i ideovým odpůrcem britského imperialismu. Evelyn Baring ho později označil za nadšence, „snící utopistické sny“. Srv. BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 255-256; AUCHTERLONIE, P., *From the Eastern Question to the Death of General Gordon: Representations of the Middle East in the Victorian Periodical Press, 1876-1885*, in: *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 28, No. 1, 2001, s. 14; http://en.wikipedia.org/wiki/Wilfrid_Scawen_Blunt/7/9/2007.

¹⁵⁹ BLUNT, W. S., *Secret History of the English Occupation of Egypt*, London 1907, s. 497-534.

¹⁶⁰ Celé šetření bylo vedeno ve snaze dokázat, že evropská komunita vyprovokovala alexandrijské násilnosti, kterým pak sama padla za oběť. Blíže viz DICEY, c. d., s. 283.

vývoji situace.¹⁶¹ Sir Charles Dilke¹⁶² lakonicky poznamenal, že v případě neintervence „bychom nezničili pouze prestiž naší země, ale také Evropy na Východě.“¹⁶³

Krátce nato, dne 23. června, se sešli velvyslanci šesti evropských velmocí na konferenci v Konstantinopoli. Pozvaný zástupce Vysoké Porty se však odmítl zúčastnit s odůvodněním, že sultán stále čeká na výslednou zprávu svých egyptských komisařů. Teprve po několika týdnech se ambasadoři dohodli, že pozvou sultána k podmíněné intervenci v Egyptě, kterou si přáli konkrétně specifikovat a vtělit do smlouvy šesti velmocí s Osmanskou říší; ve skutečnosti měla konference na řešení egyptské otázky minimální vliv.¹⁶⁴

Zatímco evropské státy jednaly o tom jak nelépe vyřešit egyptskou záležitost, Urábí intenzivně zesilovat fortifikaci v Alexandrii.¹⁶⁵ V této době se chedív ocitl na „vedlejší koleji“; byl prakticky vězněm ve svém alexandrijském paláci. Jeho jménem vydával Urábí dekrety a rozkazy, které Tawfīq s nevolí signoval.¹⁶⁶ Britská vláda se cítila těmito Urábího kroky ohrožena, a proto 3. července pověřila admirála Seymoura, aby zničil přístavní opevnění a baterie děl v případě, že egyptská strana bude pokračovat v opevňovacích pracích, blokovat přístav či zaútočí na flotilu.¹⁶⁷ Současně vláda Jejího Veličenstva informovala o těchto instrukcích francouzskou stranu a pozvala ji ke spolupráci. Paříž se k akci britské flotily odmítla připojit, protože se domnívala, že bombardování by byl akt přímého nepřátelství proti Egyptu, což nemohla posvětit bez souhlasu sněmovny; z tohoto důvodu odvelela svoje loďstvo do kotviště v Port Saïdu.¹⁶⁸

Následujícího dne zaslal sir Beauchamp egyptskému veliteli provokativní ultimátum, ve kterém překročil své pravomoci, když požadoval vydání pevností a nikoli jen zastavení opevňování, jak si přál britský kabinet. Jakmile se to Gladstone

¹⁶¹ Srv. GALBRAITH; al-SAYYID-MARSOT, c. d., s. 484; TIGNOR, c. d., s. 19.

¹⁶² Sir Charles Wentworth Dilke, druhý baronet Dilke, (1843–1911), britský liberál a reformní politik. V letech 1880–1882 zastával pozici podsekretáře na *Foreign Office*. Hrál hlavní roli ve vytváření liberální politiky k mimoevropskému světu. Srv. HOPKINS, c. d., s. 382; http://en.wikipedia.org/wiki/Sir_Charles_Dilke/31/12/2007.

¹⁶³ GALBRAITH; al-SAYYID-MARSOT, c. d., s. 484.

¹⁶⁴ Srv. BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 291–292; LANGER, *European Alliances...*, c. d., s. 272.

¹⁶⁵ Za chedíva Ismáíla došlo k vybudování pobřežní obrany a modernizaci pevností v Alexandrii podle doporučení americké vojenské mise. Blíže viz COX, c. d., s. 173–177.

¹⁶⁶ DICEY, c. d., s. 287–288.

¹⁶⁷ SEYMOUR, C. L., *The Bombardment of Alexandria: A Note*, in: *The English Historical Review*, Vol. 87, No. 345, 1972, s. 790.

¹⁶⁸ BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 294.

dozvěděl, byl „v šoku“; pověřil ministra zahraničí, aby ho opravil v diplomatickém jazyce. Dne 9. července se proto v Seymourově ultimátu změnil výraz „vzdát se pevnosti“ na frázi „dočasné opuštění pevnosti za účelem odzbrojení“. Egyptský kabinet britské požadavky odmítl. Chedív veřejně trval rovněž na odporu proti cizincům, ve skutečnosti ale tajně urgoval britskou flotilu, aby bombardovala město. Pozdě v noci 10. července lord Dufferin, britský velvyslanec v Konstantinopoli, formálně informoval sultána o plánovaném bombardování a rozbřeskem následujícího dne začalo ostřelování Alexandrie.¹⁶⁹

Intenzivní palbě britské flotily¹⁷⁰ nemohla egyptská obrana dlouho vzdorovat, a proto všechny dělové baterie byly do večerních hodin umlčeny; opevnění a město ležely v troskách, vydáno všanc rabování a vraždění. O den později se stáhla egyptská posádka do vnitrozemí, a tak admirál Seymour přikročil k vylovení 150 námořníků, aby mohli obnovit pořádek. Urábí zareagoval na vzniklou situaci vydáním proklamace, ve které vyhlásil nesmiřitelnou válku Velké Británii.¹⁷¹ Chedív, tušící vítězství Britů, rychle našel útočiště na britském obrněnci, postavil mimo zákon jakýkoli odpor proti britským jednotkám a sesadil Urábího.¹⁷²

Britskou opozice proti akci přehlušila „přivalová vlna“ veřejného nadšení z rozhodné námořní akce a Gladstone se náhle proměnil z obhájce míru ve „válečníka“.¹⁷³ Po bombardování Alexandrie se naléhavým problémem stalo zajištění bezpečnosti Suezského průplavu, jenž ohrožovaly zejména pouštní kmeny, jen částečně Urábího vojenské operace. Proti nim byla lehká válečná plavidla neúčinná, Británie s Francií proto zvažovaly vylovení pozemních jednotek a nepřímo žádaly účastníky konference v Konstantinopoli, aby formálně rozhodli, kterým velmocem

¹⁶⁹ Blíže viz GALBRAITH; al-SAYYID-MARSOT, c. d., s. 485-486; SEYMOUR, c. d., s. 791-794.

¹⁷⁰ Britský admirál disponoval loďstvem skládající se z osmy křižníků, jednoho torpédového dvou dělových člunů, tří dělových šalup a jedné doprovodné lodi. Proti 290 egyptským dělům stálo na britské straně 69 velkých, 88 středních nebo menších a 70 rychlopalných děl, které obsluhovalo 5 700 mužů. Ztráty Británie během ostřelování činily 5 mrtvých a 27 zraněných. Odhaduje se, že Britové vystřelili na Alexandrii okolo 3 000 střel. Podrobněji srv. BIOVÈS, A., *Français et Anglais en Égypte, 1881-1882*, Paris 1910, s. 151-154; HARRISON, R. T., *Gladstone's Imperialism in Egypt*, London 1995, s. 19.

¹⁷¹ BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 297-300.

¹⁷² Oficiálním důvodem jeho sesazení, dne 22. července, byl fakt, že odtáhl s egyptskou armádou z Alexandrie bez chedívova povolení a že nekladl odpor vyloďujícím se britským jednotkám. Následně Urábí detronizoval chedíva pomocí komory notáblů a káhirských náboženských autorit, čímž vzniklo v Egyptě dvojvládí. Srv. DICEY, c. d., s. 291-192; GALBRAITH; al-SAYYID-MARSOT, c. d., s. 486.

¹⁷³ Jediným vnitropolitickým důsledkem bombardování Alexandrie byl odchod odpůrce intervence a současně kancléře Lancesterského vévodství Johna Brighta. BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 299.

by měla být svěřena úloha zabezpečit spojnici mezi Středozezemním a Rudým mořem.¹⁷⁴ S rolí „přirozeného ochránce průplavu“ se nesžily jenom v Londýně a Paříži, ale i v Konstantinopoli, a proto se její zástupce urychleně dostavil na probíhající jednání velmocí.¹⁷⁵

Britové a Francouzi se začali připravovat na vojenskou intervenci na souši, ačkoli konference dosud formálně nerozhodla. V druhé polovině července diskutovaly kabinety obou západoevropských velmocí ideu, že by ke společnému zásahu mohla být přizvána Itálie. Britsko-francouzští spojenci samozřejmě nepotřebovaly žádnou další vojenskou pomoc, ale přesto nabízeli Italům účast s ohledem na jejich egyptské zájmy.¹⁷⁶ Zejména Britský kabinet byl značně konsternován, když Řím na oficiální pozvání k akci odpověděl vyhýbavě s výmluvou na sultánovu neúčast, která se mezitím projednávala na konferenci, jako obvykle bezvysledně.¹⁷⁷

Dne 22. července navrhla vláda Jejího Veličenstva francouzskému kabinetu vyslat společnou expedici, aby se předešlo dalším ztrátám na životech a pokračující anarchii v Egyptě. Freycinet byl ochotný spolupracovat s Británií pouze na ochraně Suezského průplavu; na vojenských akcích mimo území kanálu nikoli. Krátce nato francouzské plány zhatil fakt, že se pařížské vládě nepodařilo ve sněmovně prosadit tehdy „nepopulární a drahé“ vyslání jednotek ani k samotnému zabezpečení vodní cesty. Toto zamítnutí zapříčinilo pád Freycinetova kabinetu a jmenování zpočátku probritsky naladěné vlády Charlese Duclerca. Otázka francouzské intervence se tedy konečně vyřešila ve prospěch Britů. Gladstoneova vláda a sultán tak zůstaly jedinými, deklarující ochotu vyslat do Egypta síly k udržení chedívovy autority.¹⁷⁸ Dne 25. července v Dolní sněmovně vyjádřil podsekretář *Foreign Office*, sir Charles Dilke, britské politické cíle takto: „Je touhou vlády Jejího Veličenstva, po osvobození Egypta od vojenské tyranie, ponechat Egyptanům [volnost – J. V.] řídit své vlastní záležitosti.“¹⁷⁹

Konstantinopol měla zájem účastnit se vojenské intervence; dokonce

¹⁷⁴ Srv. DICEY, c. d., s. 295; LANGER, *European Alliances...*, c. d., s. 274.

¹⁷⁵ Osmanská strana se účastní konference od 20. července. BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 310.

¹⁷⁶ Freycinetův telegram francouzskému chargé d'affaires v Římě de Bâcourtovi, Paříž, 26. července 1882, in: *D.D.F.*, c. d., Tome IV, No. 477, s. 452.

¹⁷⁷ Italské odmítnutí bylo zapříčiněno politickým sblížením s Německem a Rakousko-Uherskem v květnu 1882. ROBERTS, c. d., s. 326-328.

¹⁷⁸ Srv. BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 305; DICEY, c. d., s. 295-296; RAMM, c. d., s. 111.

¹⁷⁹ HARDY, c. d., s. 30.

připravovala odeslání 5 000 mužů do Egypta. Sultán vydal jako vstřícný krok vůči Britům, prohlášení, ve kterém označil Urábího za rebela proti legitimnímu vládci. Velká Británie přesto stále odmítala připustit vylovení osmanských jednotek, pokud s ní Vysoká Porta neuzavře vojenskou konvenci.¹⁸⁰ Britská vláda, jež nečekala na uzavření jednání s Osmany, zahájila rozhodné kroky k pozemní expedici. Požádala *House of Commons* o 2 300 000 liber na vojenské výdaje, což zákonodárci schválili drtivou většinou hlasů.¹⁸¹ Dilke, mluvčí *Foreign Office*, tehdy poslancům vysvětlil, že Velká Británie má dvojnásobný zájem na Suezském průplavu: 1) obchodní, kvůli výrazně převažující britské dopravě a 2) politický, protože je „hlavní spojnici do Indie, Cejlonu, Úžin a Britské Barmy, kde žije 250 milionů lidí pod naší vládou, a také do Číny, kde máme rozsáhlé zájmy.“¹⁸² Mezitím *War Office* shromáždila na plánovanou invazi 15 000 mužů z maltských a kyperských posádek a 5 000 Indů.¹⁸³ Za vrchního velitele byl vybrán muž bohatý na vojenské zkušenosti, generál sir Garnet Wolseley.¹⁸⁴

V polovině srpna se britské vojsko, prohlášené za chedívovu ozbrojenou moc, bez vážnějšího odporu vyloďilo v oblasti průplavu a spěšně postupovalo na Káhiru.¹⁸⁵ Dne 13. září 1882 svedl sir Garnet rozhodující bitvu u Tall al-Kabíru, ve které porazil mírně početnější Urábího armádu.¹⁸⁶ Po tomto krvavém střetnutí britský generální konzul sir Edward Malet exaltovaně napsal ministru zahraničí: „Gratuluji Vám a vládě Jejého Veličenstva k úplnému úspěchu, který korunoval Vaši egyptskou

¹⁸⁰ Teprve v den bitvy u Tall al-Kabíru byla vojenská dohoda definitivně připravena, nikdy však nedošlo k jejímu oficiálnímu podepsání; ihned se stala nulitní. Později obdržel sultán za své prointervenci postojе během povstání odměnu od Britů Řád sv. Michala a sv. Jiří třetího komandér a od chedíva dar 10 000 £. al-SAYYID-MARSOT, c. d., s. 37; BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 310-318.

¹⁸¹ Odsouhlaseno v poměru 275:19. Je třeba zmínit, že v době hlasování mělo 65 členů parlamentu finanční nebo obchodní zájmy v Egyptě. Srv. BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 301; AUCHTERLONIE, P., *A Turk of the West: Sir Edgar Vincent's Career in Egypt and the Ottoman Empire*, in: *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 27, No. 1, 2000, s. 51.

¹⁸² MARLOWE, *Cromer of Egypt*, c. d., s. 67.

¹⁸³ NEWMAN, c. d., s. 108.

¹⁸⁴ Garnet Joseph Wolseley, první vikomt Wolseley z Káhiry, (1833-1913), britský polní maršál a administrátor. Účastnil se bojů během Krymské války a Velkého indického povstání, v letech 1873-1874 vedl slavnou expedici proti Ašantům na Zlatonosném pobřeží; potom sloužil v Jižní Africe. Za potlačení Urábího povstání byl povýšen na barona z Káhiry a Wolseley. V letech 1884-1885 velel neúspěšné Nilské expedici, za což obdržel titul vikomt. Polním maršálem se stal v roce 1894. Na sklonku viktoriánské éry zastával post vrchního velitele britské armády. In: http://en.wikipedia.org/wiki/Garnet_Wolseley%2C_1st_Viscount_Wolseley/13/12/2007.

¹⁸⁵ Egyptské pobřeží chránily pevnosti (Damietta, Rosetta, Abúkir), oblast kanálu však představovala slabinu Urábího obrany. SABRY, *La gèneèse...*, c. d., s. 223.

¹⁸⁶ Britské ztráty dosáhly 58 mrtvých, 379 zraněných a 22 pohřešovaných, egyptské se pohybovaly okolo 2 000 mrtvých a 800 zraněných. Blíže viz TYLDEN, G., *Tel-el-Kebir, 13th September, 1882*, in: *Journal of the Society for Army Historical Research*, Vol. 31, No. 126, 1953, s. 52-57.

politiku. Byl to zápas mezi civilizací a barbarstvím.¹⁸⁷ Urábího zoufalé apely na káhírskou posádku, aby kladla rozhodný odpor, se minuly účinkem. Egyptské vojsko zahazovalo zbraně i uniformy, jakmile zahlédlo britské jednotky.¹⁸⁸ Jedinou velkou bitvou a obsazením hlavního města se povstání ihned zhroutilo; Britové se tak stali pány Egypta.¹⁸⁹ Překotné rychlosti Wolseleyeho tažení si povšiml korespondent *The Times*, Valentine Chirol, který po letech napsal: „Okupace se okamžitě stala vojenskou přehlídkou, nikoli tažením.“¹⁹⁰

Během září se začala plnit vězení prominentními důstojníky, úředníky a rozmanitými hodnostáři, účastníky se rebelie.¹⁹¹ Hlavní proces s Urábím Pašou a jeho nejbližšími společníky se konal před válečným tribunálem na podzim roku 1882. Ve skutečnosti se soud s nimi změnil ve frašku. Egyptská vláda se usilovně snažila vytvořit takové podmínky, aby se zvýšila šance na jejich a zejména Urábího odsouzení, zatímco Velká Británie trvala na spravedlivém a veřejném procesu s evropskými advokáty.¹⁹² Vybraní právní zástupci, Urábího britští přátelé a obdivovatelé,¹⁹³ se museli vypořádat s obviněním ze zrady, rebelie a ničení egyptského území. Obhajobu založili na tvrzení, že chedív a sultán byli nepřímo odpovědní za násilnosti spáchané během povstání, jež mělo být vlasteneckým hnutím.¹⁹⁴ Urábí prohlašoval, že Egypt jako první nevyhlásil válku Velké Británii, nýbrž že se jen bránil.¹⁹⁵ Svě politické kroky charakterizoval takto: „Staral jsem se o obranu země pro Jeho Milost sultána, který měl důkaz mé upřímnosti a nepoctivosti chedíva.“¹⁹⁶

¹⁸⁷ GALBRAITH; al-SAYYID-MARSOT, c. d., s. 478.

¹⁸⁸ DICEY, c. d., s. 301.

¹⁸⁹ Pouze posádka Damiettě se postavila na výraznější odpor. Podrobněji DICEY, c. d., s. 303.

¹⁹⁰ CHIROL, c. d., s. 65.

¹⁹¹ Za vraždy a násilnosti na Židech a křesťanech v provinciích během povstání byla jedna osoba popravena. Válečné soudy a zvláštní vyšetřovací komise potrestaly 33 důstojníků vyhnanstvím, 62 úředníků propuštěním z úřadů, 44 notáblů nuceným policejním dohledem nad jejich majetkem a 250 důstojníků degradací a okamžitým odchodem z armády bez práva na penzi. Chedívův dekret ze dne 1. ledna 1883 udělil amnestii všem zbývajícím „politickým“ vězňům. Následně v říjnu 1883 došlo ke zrušení všech zvláštních komisí a válečných soudů. Blíže viz BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 337-338; REID, D. M., *The Urabi Revolution and the British Conquest, 1879-1882*, in: DALY, M. W. (ed.), *The Cambridge History of Egypt*, Vol. 2, Cambridge 1998, s. 237.

¹⁹² BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 336.

¹⁹³ Mark Napier, Alexander M. Broadley a Wilfrid S. Blunt. Podrobněji o Urábího procesu BLUNT, c. d., s. 426-478; BROADLEY, A. M., *How We Defended Arabi and His Friends*, London 1884; GALBRAITH, J. S., *The Trial of Arabi Pasha*, in: *Journal of Imperial and Commonwealth History*, Vol. 7, No. 3, 1979, s. 274-292.

¹⁹⁴ DICEY, c. d., s. 311.

¹⁹⁵ NEWMAN, c. d., s. 115.

¹⁹⁶ SABRY, M., *Mémoire d'Arabi-Pacha a ses avocats*, Paris 1924, s. 47.

Názory, jak by měl být Urábí nejlépe potrestán, se značně lišily. Již krátce po bitvě u Tall al-Kabíru ho chtěl Wolseley nechat zastřelit. Královna Viktorie se domnívala, že pověšení by bylo pro povstalce vhodnější.¹⁹⁷ Britská veřejnost a sama vláda si přály humánnější potrestání. Několik Britů ho dokonce vyzdvihovalo jako hrdinu a mučedníka. Lord Granville proto chedívovi napsal: „Vláda Jejeho Veličenstva se rozhodla doporučit přijmout lidštější přístup moderní doby.“ V listopadu tudíž dorazil lord Dufferin na speciální misi do Káhiry. Jedním z jeho úkolů bylo zajistit, aby Urábí a jeho společníci byli místo popravy potrestáni „pouhým“ exilem.¹⁹⁸ Dne 26. prosince 1882 se tudíž v tichosti nalodili na britskou loď, která je dovezla na Cejlon, kde žili následných osmnáct let v komfortu za egyptské peníze.¹⁹⁹ V roce 1901 se směl Urábí vrátit do Egypta; s roční rentou tisíc liber žil v Káhiře v poklidu dalších deset let až do smrti.²⁰⁰

Na Urábího nelze pohlížet pouze jako na rebela, ačkoli jeho činy měly mnoho rysů vzpoury. Zpočátku se jeho povstání orientovalo proti turecko-čerkezským elitám, později proti Západu. Revolta byla nesouhlasem s ustanovenou autoritou. Rolníci v něm viděli osvoboditele od daňových útrap, ze kterých vinili cizince-křesťany. Zatímco ve městech významně rezonovala myšlenka bránit islám proti „nevěřícím veřelcům“.²⁰¹ Na Urábího pohlíželi spíš jako na vůdce džihádu než na představitele národa.²⁰² Dřívější britští autoři²⁰³ stojí jednoznačně za tvrzením, že Urábí byl obyčejný povstalec bez jakýchkoli hlubších politických nebo modernizačních cílů.²⁰⁴ V 80. letech 19. století věřilo jen několik Britů (zejména Wilfrid Blunt), že Egyptanům se podaří přechod od autokracie k svobodomyšlnému vlastenectví.²⁰⁵ Následné generace historiků, důkladně analyzující tuto problematiku v širším dobovém kontextu, se kloní k názoru, že Urábího povstání bylo významným protonacionalistickým hnutím v egyptské společnosti.²⁰⁶

¹⁹⁷ HOPKINS, c. d., s. 384.

¹⁹⁸ Toto britské rozhodnutí zapříčinilo rezignaci ministerského předsedy Rijáda Paši, jenž se nemohl smířit s faktem, že Urábí unikl trestu smrti. BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 335-337.

¹⁹⁹ DICEY, c. d., s. 312.

²⁰⁰ LITTLE, T., *Modern Egypt*, London 1967, s. 45; NEWMAN, c. d., s. 118.

²⁰¹ TIGNOR, c. d., s. 17-18.

²⁰² BUZPINAR, S. Tufan, *The Repercussions of the British Occupation of Egypt on Syria, 1882-83*, in: *Middle Eastern Studies*, Vol. 36, No. 1, 2000, s. 83.

²⁰³ Obzvlášť se jedná o tyto díla: Evelyn Baring (lord Cromer) – *Modern Egypt* (London 1908), Auckland Colvin – *The Making of Modern Egypt* (London 1906), Edward Dicey – *The Story of the Khedivate* (London 1902) a Alfred Milner – *England in Egypt* (London 1892).

²⁰⁴ Srv. COLVIN, c. d., s. 14-15; HOPKINS, c. d., s. 369.

²⁰⁵ CAIN, P. J., *Character and Imperialism: The British Financial Administration in Egypt, 1878-1914*, in: *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, Vol. 34, No. 2, 2006, s. 181.

²⁰⁶ TIGNOR, *Modernization...*, c. d., s. 15.

Ještě dne 12. srpna prohlásil britský ministerský předseda před poslanci: „Nemáme vůbec žádný záměr okupovat Egypt.“²⁰⁷ Realita však byla jiná. Již v prvních okupačních dnech musela Velká Británie deklarovat, že Egypt dobyla pouze pro chedíva, nikoli pro sebe.²⁰⁸ Tento krok byl daleko jednodušší než okamžitá anexe či deklarace protektorátu.²⁰⁹ Následně Gladstone oficiálně tvrdil, že britská intervence neměla jiný cíl než znovu ustanovit pořádek, autoritu chedíva a ochránit Suezský průplav. Liberální vláda zároveň slíbila, že jakmile se situace v zemi zlepší, jednotky odejdou.²¹⁰ V budoucnu pokud by nastala válka, zdejší přítomnost okupační posádky by znamenala spíše oslabení než posílení britských pozic.²¹¹

Okolnosti mě nutí konstatovat, že k obsazení Egypta došlo primárně ze strategických a obranných důvodů, již několik týdnů před bombardováním Alexandrie plánoval Wolseley vojenské operace k ochraně kanálu. Imperiální nutnost zajistit si cestu do Indie a politická labilita chedívova režimu přirozeně přinutila Brity k nějaké formě politicko-ekonomické penetrace v oblasti. Druhotným důvodem, jenž významně reflektovali doboví současníci (Baring, Colvin, Dicey,²¹² Milner), byla důležitost britských obchodních a finančních zájmů. Nezanedbatelnou roli rovněž hrál populární argument, že Urábí znamená hrozbu pro stabilitu regionu. Jejich antipodem byli Wilfrid Blunt a jeho přátelé, jež zastávali značně rozšířenou a do roku 1920 „vypilovávanou“ tezi, která za hlavní příčinu obsazení Egypta vydávala věřitelské kruhy.²¹³ Okupace Egypta je považována za první britský krok či za jakousi „předehru“ k rozhodné expanzi na „černém kontinentě“; též často označované za tzv. „zápas o Afriku“ (*Scramble for Africa*), probíhající od 80. let až do posledních mírových dnů roku 1914.

²⁰⁷ FAHMY, M., *La question d'Égypte*, Genève 1917, s. 69.

²⁰⁸ CARMAN, H. J., *England and the Egyptian Problem*, in: *Political Science Quarterly*, Vol. 36, No. 1, 1921, s. 52.

²⁰⁹ SLOANE, c. d., s. 462.

²¹⁰ TIGNOR, *Modernization...*, c. d., s. 22.

²¹¹ BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 329.

²¹² Edward James Stephen Dicey (1832-1911), britský spisovatel, profesionální novinář a dlouholetý editor deníku *The Observer*. Dicey je považován za nejvýraznějšího zastávce teze, že hlavní příčinou obsazení Egypta Velkou Británií bylo zajištění kratší spojnice do Indie. Též je významným autorem publikací k egyptské problematice: *England and Egypt* (London 1884), *The Story of the Khedivate* (London 1902), *Egypt and the Future* (London 1907). AUCHTERLONIE, *From the Eastern...*, c. d., s. 15-16; http://en.wikipedia.org/wiki/Edward_Dicey/1/3/2008.

²¹³ Srv. AUCHTERLONIE, *From the Eastern...*, c. d., s. 16; HARRISON, c. d., s. 23; HOPKINS, c. d., s. 365-369; TIGNOR, *Modernization...*, c. d., s. 10-11.

Druhá kapitola

Egypt za vlády Britů v letech 1882-1899

2. 1. První léta okupace – *the race against bankruptcy*

Již týden po bitvě u Tall al-Kabíru řekl francouzský ministerský předseda Charles Duclerc britskému chargé d'affaires v Paříži, že by bylo vhodné, aby Velká Británie v brzké době vyjádřila svou budoucí představu ohledně Egypta.²¹⁴ Prvním krokem Gladstoneova kabinetu k přesnějšimu vymezení egyptské politiky představovala zvláštní mise lorda Dufferina,²¹⁵ tou dobou britského velvyslance v Konstantinopoli. Dufferin byl pověřen podávat vládě informace „z první ruky“ a následně doporučit kompletní plán, jak mají Britové nejlépe postupovat v egyptských záležitostech (zejména míru administrativních reforem).²¹⁶ V instrukcích mu lord Granville „kladl na srdce“, aby se hlavně zaměřil na otázku bezpečnosti, udržení míru, budoucí prosperity a stabilizace chedívovy autority.²¹⁷

Ode dne 7. listopadu 1882, kdy Dufferin dorazil do Káhiry, se stal *de facto* vlivnější osobou než dosavadní britský generální konzul sir Edward Malet, alespoň na čas.²¹⁸ Ačkoli ještě neměl vypracovanou závěrečnou zprávu, během prosince poradil chedívovi zrušit nefunkční duální kontrolu; již koncem září upustil Gladstone od myšlenky britsko-francouzské spolupráce²¹⁹ hlavně kvůli neúčasti Paříže na vojenských operacích proti Urábímu.²²⁰ Polopolitický charakter generálních kontrolů způsoboval egyptské vládě vážné těžkosti, a proto si přála zrušení této

²¹⁴ BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 339.

²¹⁵ Frederick Hamilton-Temple-Blackwood, první markýz Dufferin a Ava, (1826-1902), britský diplomat a prominentní aristokrat viktoriánského věku. Zastával významné administrativní a diplomatické pozice v Britském impériu – generální guvernér Kanady (1872-1878), ambasador v Petrohradě (1879-1881), v Konstantinopoli (1881-1884), v Římě (1888-1891) a v Paříži (1892-1896) a britský místokrál Indie (1884-1888). In: http://en.wikipedia.org/wiki/Lord_Dufferin/9/9/2007.

²¹⁶ TIGNOR, *Modernization...*, c. d., s. 52.

²¹⁷ Britská vláda konkrétně požadovala navrhnout řešení k těmto nejpálčivějším otázkám: 1) reorganizace armády a policie, 2) náhrada duální kontroly za lepší systém, 3) zefektivnění administrativy a substituci cizích elementů Egyptů, 4) zlepšení systému justice pro místní obyvatelstvo, 5) rovné zdanění cizinců a Egyptů, 6) ustanovení zastupitelských institucí ve prospěch rozvoje svobody, 7) zabránění obchodu s otroky a 8) ochrana průjezdu přes Egypt; zvláště svobodný průjezd průplavem. MARLOWE, *Cromer of Egypt*, c. d., s. 69.

²¹⁸ DICEY, c. d., s. 328.

²¹⁹ Dne 29. září 1882 Gladstone napsal Granvilovi: „V egyptské záležitosti není nic zřejmějšího než [skutečnost – J. V.], že duální spolupráce musí být zrušena.“ RAMM, c. d., s. 116.

²²⁰ Tento důvod umocňovala skutečnost, že markýz de Blignières byl v březnu 1882 povolán na neurčito do Francie. Oficiálně ho nahradil nezkušený Léon Brédif, který se ovšem zřídka zdržoval v Káhíře, ani se rovněž nevzdal funkce. COLVIN, c. d., s. 23-24; RAMM, c. d., s. 83, 112.

instituce; veřejné mínění ve Velké Británii bylo tomuto kroku též nakloněno.²²¹ Dosavadní duální kontrolu nahradil systém s jedním evropským finančním poradcem jmenovaným na doporučení britské vlády. Londýn tudíž učinil „druhým nejmocnějším Britem“ v zemi současného generálního kontrolora sira Aucklanda Colvina.

Ačkoli Francie neprotestovala obzvláště horlivě, začala vystupovat proti britským postojům v egyptské otázce nepřátelsky. Roztržka bývalých spojenců nabyla zřetelnějších kontur. K uklidnění rozjitřené situace se Granville rozhodl zaslat všem diplomatickým zástupcům velmocí cirkulář, ve kterém v obrysech nastínil politiku své země v Egyptě: „...přestože nyní zůstávají britské síly v Egyptě k zachování veřejného pořádku, vláda Jeho Veličenstva je touží stáhnout, jakmile [egyptské – J. V.] státní struktury vhodnými prostředky zajistí udržení cheďivovy autority.“²²²

Britská vláda měla otevřené dva alternativní postupy buď rychlou evakuaci, a nebo politiku reforem. Přijetí jednoho automaticky rušilo druhý.²²³ Dne 6. února 1883 předložil lord Dufferin nedočkávané londýnské vládě závěrečnou zprávu, ve které shrnul své návrhy na reorganizování Egypta. Jako hlavní podmínku pro úspěšné vykonání reformní politiky označil nutnost prolongovat dosavadní okupaci minimálně na pět let, či lépe na neurčito.²²⁴ Britský vyslanec nezmiňoval žádná konkrétní řešení, pouze generalizoval. Pro pozvednutí blahobytu země navrhoval zvýšení zemědělské produktivity; fungující administrativu, armádu a soudy měli zajistit britští poradci. Snížením daňového zatížení a rozšířením zastupitelských institucí chtěl uspokojit obyvatelstvo. Marginální pozornost věnoval problematice veřejného zdraví a školství. Dufferin předpokládal, že k úspěšnému splnění proponovaným opatřením bude třeba štáb koloniálních úředníků z nezbytnými indickými zkušenostmi. Zpráva byla v liberálních kruzích všeobecně přijatelná; na jednu stranu vyznívala ve prospěch limitované britské přítomnosti, na druhou ani nepopírala trvalejší vliv Britů.²²⁵ Trvalou přítomnost Velké Británie v zemi si

²²¹ Francouzská strana dokonce odmítla nabídnutý britský ústupek – post předsedy *Caisse de la Dette Publique*. BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 340.

²²² Granville zároveň ujistil velmoci, že londýnská vláda respektuje existující mezinárodní dohody (finanční opatření vtělené do *Law of Liquidation*, zahraniční privilegia jako kapitulace a Smíšené soudy, právo svobodné plavby Suezským průplavem) a zavazuje se činit případné úpravy pouze po dohodě se zainteresovanými velmocemi. Granvillův cirkulář, *Foreign Office*, 3. ledna 1883, in: *D.D.F.*, c. d., Tome IV, No. 592, s. 571.

²²³ BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 333.

²²⁴ Srv. BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 344; DICEY, c. d., s. 327.

²²⁵ TIGNOR, *Modernization...*, c. d., s. 53-57.

současně přál i značný počet Evropanů a zahraničních institucí, působících v Egyptě.²²⁶ Tři měsíce od chvíle, kdy vypracoval své teze, opustil lord Dufferin Káhiru.

Sir Edward Malet sloužil v Egyptě poslední tři roky, tj. léta vyplněná bouřlivými událostmi a nečekanými zvraty. Za Urábího povstání obtížně zvládal břemeno povinností, které obnášel post britského rezidenta. Evidentně neměl dostatečnou autoritu k prosazení plánovaných reforem, a byl proto, paradoxně, „povýšen“ na velvyslance v Bruselu. Londýnský vláda vybrala za jeho nástupce sira Evelynu Baringa, pro kterého bylo ctí přijmout nabízený úřad.²²⁷ Dne 11. září 1883 dorazil do Káhiry nový britský agent a generální konzul v postavení zplnomocněného velvyslance diplomatické služby,²²⁸ jenž se nesmazatelně zapsal do egyptských i pozdně viktoriánských dějin; po téměř čtvrtstoletí řídil chod Egypta. Sám Malet ho označil za „zářný příklad typického Brita s nejlepšími vlastnostmi“.²²⁹

Evelyn Baring se narodil 26. února 1841 ve městě Cromer v Norfolku. Baringové patřili mezi prvořadě a slavné londýnské bankovní rodiny. Jak bývalo v lepších britských rodinách zvykem, následovala vojenská dráha. Ve věku jedenácti let nastoupil jako kadet na Královskou vojenskou akademii (*Royal Military Academy*) ve Wollwichi. V roce 1858 vstoupil, již v hodnosti poručíka, ke Královskému dělostřelectvu (*Royal Artillery*). V 60. letech sloužil na Korfu a na Maltě. V roce 1864 byl vyslán jako britský pozorovatel na americký kontinent, kde tehdy zuřila občanská válka. Je zajímavé, že spíše obhajoval Sever, zatímco většina ostrovních elit skálopevně stála na straně Jižanů. Na konci roku 1868 přišel do *War Office* jako podsekretář svého bratrance – druhého lorda Northbrooka. V letech 1872-1876, kdy byl Northbrook indickým místokrálem, působil v pozici jeho osobního tajemníka. V Indii také získal první zkušenosti s koloniální administrativou.²³⁰

Působení v Britské Indii mu otevřelo příležitosti k lukrativním postům. Na egyptskou půdu vkročil v roce 1877, kdy byl vybrán jako zástupce ostrovních finančních zájmů do *Caisse de la Dette Publique*. S nástupem chedíva Tawfiqa se stal britským generálním kontrolorem, tj. *de facto* druhým nejvlivnějším Britem v zemi. V polovině roku 1880 se rozhodl změnit působiště, kvůli třenicím

²²⁶ MILNER, A., *England in Egypt*, 6th Ed., London 1899, s. 25.

²²⁷ BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 345; COLVIN, c. d., s. 43.

²²⁸ TRAILL, H. D., *Lord Cromer: A Biography*, London 1897 (Reprinted 2007), s. 85.

²²⁹ OWEN, *Lord Cromer...*, c. d., s. 139.

²³⁰ Tamtéž, s. 3-85.

s Pokladnou veřejného dluhu, a opětovně „zakotvil“ na indickém subkontinentu. Zde působil jako finanční expert ve vládě místokrále lorda Ripona až do svého „egyptského jmenování“. Britská vláda by skoro nemohla nalézt lepšího kandidáta pro Egypt než Baringa. Jako jeden z mála měl detailní znalosti složitých egyptských financí a bohaté zkušenosti z Indie, což ho kvalifikovalo k tomu, aby „vdechl život“ reformám podle indického vzoru, tzv. procesu „indianizace egyptské správy“.²³¹

Na sira Evelynu, od roku 1892 lorda Cromera,²³² se tradičně pohlíží jako na jednoho z velkých prokonzulů vrcholných dní Britského impéria. Měl daleko větší vliv na vládní rozhodování než průměrný koloniální guvernér, zejména během jednání o Srdečné dohodě. V roce 1905 se dokonce zvažovalo, zda by neměl být jmenován ministrem zahraničí v nové liberální vládě.²³³ Pro jeho vliv a politické postavení je často srovnáván s indickým místokrálem lordem Curzonem nebo dřívějším britským velvyslancem v Osmanské říši vikomtem Stratfordem de Redcliffe.²³⁴ Moc rezidenta Velké Británie neměla být, čistě teoreticky, větší než konzulů ostatních mocností, v praxi však disponoval výrazně větším vlivem než jakýkoli jiný cizí reprezentant. Britský agent a generální konzul se oficiálně řadil mezi diplomaty, podléhal proto pravomoci *Foreign Office*, nikoli *Colonial Office*. Až do roku 1914 o veškeré egyptské politice rozhodovalo do značné míry ministerstvo zahraničí.²³⁵

V siru Evelynu se skloubila finanční a administrativní geniálnost²³⁶ s autokratickou povahou, což bylo výhodou, ne-li nutností, pro počáteční období britské okupace. Nový generální konzul zastával úřad pouze několik týdnů, když se musel vypořádat s porážkou a smrtí jednoho z britských konzulů na Rudomořském pobřeží, s rozsáhlou epidemií cholery (až sto tisíc mrtvých), se svízelnou situací v Súdánu a nastupující finanční krizí.²³⁷ Nádavkem na podzim rezignoval finanční poradce sir Auckland, který fakticky nahradil Baringa na postu finančního experta ve vládě lorda Ripona. Jeho nástupcem se stal sir Edgar Vincent,²³⁸ který byl

²³¹ TIGNOR, R. L., *The "Indianization" of the Egyptian Administration Under British Rule*, in: *The American Historical Review*, Vol. 68, No. 3, 1963, s. 639.

²³² Evelyn Baring dosáhl během života těchto titulů – sir (1883), baron (1892), vikomt (1899), hrabě (1901).

²³³ CHAMBERLAIN, M. E., *Lord Cromer's 'Ancient and Modern Imperialism': A Proconsular View of Empire*, in: *The Journal of British Studies*, Vol. 12, No. 1, 1972, s. 63-64.

²³⁴ Srv. DICEY, c. d., s. 337; OWEN, *Lord Cromer...*, c. d., s. VII.

²³⁵ TIGNOR, *Modernization...*, c. d., s. 50.

²³⁶ TIGNOR, *The "Indianization"...*, c. d., s. 651.

²³⁷ COLVIN, c. d., s. 44.

charakterizován jako „silný muž nemající strach ze své nepopularity“.²³⁹ Sir Evelyn ho považoval za „ideálního finančního poradce vlastního všechny nutné kvality k vykonávání svěřeného úřadu“.²⁴⁰

Lord Cromer patřil ke generaci koloniálních správců, které silně ovlivnilo povstání v Indii v roce 1857. Pro většinu britských administrátorů znamenaly indické události šok; tamní společnost neakceptovala zavádění západních institucí a pravidel na koloniálním území. Cromerova generace si začala uvědomovat význam tradičního způsobu života pro orientální společnosti, a proto prováděla reformy v Egyptě, oproti dřívějším dobám, citlivěji vůči místnímu obyvatelstvu.²⁴¹

Během října vyjednala Šarífova vláda s britskými úřady snížení okupační armády na 3 000 mužů. Zároveň se dosud dislokované jednotky v Káhiře měly přemístit do Alexandrie.²⁴² Souhra událostí ale vše změnila. Dne 22. listopadu 1883 dorazily do Káhiry zprávy o úplném zničení egyptské armády v Súdánu. Vznikla tak hrozba pro bezpečnost země. Baring se obával možnosti, že rolnická populace v Horním a Středním Egyptě využije situace a spojí se s povstalci, a proto zrušil plánované snížení a přesun okupačních jednotek. Do této doby nezasahovala britská strana do súdánské politiky egyptské vlády, tímto neúspěchem se však Súdán stal problémem i pro Velkou Británii. Existovaly dvě možnosti: buď odeslat nějaké další vojsko a zničit mahdisty, a nebo se stáhnout z Chartúmu a bránit Egypt na přirozených hranicích.²⁴³

Britský kabinet si uvědomoval, že stav chedívových ozbrojených sil, tehdy procházejících reorganizací, neumožňuje jejich nasazení do Súdánu. Apely egyptského obyvatelstva a vlády, aby Londýn vyslal své jednotky k rozdrčení povstání, zůstaly také nevyslyšeny. Britové se nehodlali zaplést do súdánských záležitostí. Šarífův kabinet byl silně konsternován, když se dozvěděl, že v Londýně převažuje myšlenka evakuovat a následně se vzdát Súdánu.²⁴⁴ Dne 12. prosince došla

²³⁸ Edgar Vincent, první vikomt D'Abernon, (1857-1941), britský politik, diplomat a spisovatel. V letech 1883-1889 zastával post britského finančního poradce. Po svém odchodu z Egypta se stal dlouholetým generálním ředitelem Osmanské imperiální banky (1889-1897); po 1. světové válce byl krátce velvyslancem v Německu. In: http://en.wikipedia.org/wiki/Edgar_Vincent_D'Abernon/4/1/2008.

²³⁹ MILNER, c. d., s. 87.

²⁴⁰ AUCHTERLONIE, *A Turk...*, c. d., s. 57.

²⁴¹ TIGNOR, *Modernization...*, c. d., s. 95-96.

²⁴² Srv. COLSTON, R. E., *The British Campaign in the Soudan for the Rescue of Gordon*, in: *Journal of the American Geographical Society of New York*, Vol. 17, 1885, s. 128-129; DICEY, c. d., s. 338.

²⁴³ TIGNOR, *Modernization...*, c. d., s. 61-62.

²⁴⁴ DICEY, c. d., s. 339.

chedívova vláda k závěru, že nejlepším řešením by bylo pozvat na pomoc sultána. Sir Evelyn toto rozhodnutí telegraficky tlumočil lordu Granvilleovi, který následující den důrazně odpověděl: „Vláda Jeho Veličenstva nezamýšlí nasazení britských nebo indických jednotek v Súdánu, ale nic nenamítá proti navrženému zapojení osmanských sil za předpokladu, že je zaplatí jejich vláda a že jejich využití bude omezeno na Súdán a na základnu Suákin ... Doporučuje chedívově vládě přijmout brzké rozhodnutí opustit všechna území na jih od Asuánu, či přinejmenším od Wadí Halfy. Jsme připraveni pomoci udržet v Egyptě náležitý pořádek a rovněž bránit přístavy na pobřeží Rudého moře.“²⁴⁵

Přítomnost osmanských jednotek předem vylučovala britská podmínka, vymezující jejich případné nasazení, věčně zadluženému sultánovi se totiž nedostávalo přebytečných financí na nejisté „súdánské dobrodružství“. V neprospěch Vysoké Porty navíc stále přetrvávala latentní obava egyptského obyvatelstva, že jakmile přijde osmanská armáda, tak už neodejde.

Dne 22. prosince předložila egyptská vláda Baringovi memorandum vyjadřující kategorický nesouhlas s opuštěním Súdánu, který považovala za nezbytně nutný pro bezpečnost a pro budoucnost Egypta. Vážnou politickou krizi, jež počátkem roku 1884 vyvrcholila demisí Šarífovy vlády, zapříčinila neústupnost britské strany v súdánské otázce.²⁴⁶ Jakmile 7. ledna odmítl zvažovaný kandidát na premiéra Rijád Paša sestavit vládu, prohloubila se tak dosavadní tísnivá atmosféra. V krajním případě byl Baring připraven dočasně převzít do svých rukou řízení vlády a přímou správu země, pokud by se chedívovi nepodařilo najít do čtyřiaadvaceti hodin vhodného kandidáta. Téhož dne pozdě v noci se dostavil generální konzul k Tawfíqovi, který mu formálně oznámil souhlas s plánovanou evakuací. Novým ministerským předsedou se stal Armén Nubar Paša, jenž se zavázal dodržovat Brity navrženou politickou linii.²⁴⁷

Žádný z egyptských premiérů Cromerovy éry nebyl ani v náznaku tak kontroverzní jako Nubar. Za znalosti diplomacie, jazyků a charismatickou osobnost korunovanou osobním šarmem ho jedni vyzdvihovali.²⁴⁸ V očích druhých symbolizoval jako „prohnaný Armén“ zrádce země. Údajně ale sloužil egyptským

²⁴⁵ BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 379-380.

²⁴⁶ Tamtéž, s. 380-383.

²⁴⁷ DICEY, c. d., s. 344.

²⁴⁸ Velmi kladně na něho pohlíží zejména Britové; nestavěl se proti zaměstnání britských úředníků v egyptských službách. Srv. COLVIN, c. d., s. 54; DICEY, c. d., s. 362.

zájmům lépe než Šaríf Paša.²⁴⁹ Během této vládní krize vnutil Londýn chedívovi a jeho ministrům významný precedens, že záležitosti důležité pro Velkou Británii by měli konzultovat s Baringem a řídit se jeho radou.²⁵⁰

V lednu 1883 egyptská vláda jmenovala mezinárodní komisi, aby „zúradovala“ nároky všech vlastníků, kteří utrpěli škodu během alexandrijských nepokojů. Tomuto kroku předcházela rozsáhlá korespondence mezi britskou vládou a zainteresovanými mocnostmi. Pro budovy poničené flotilou admirála Seymoura a následným rabováním se vypočítávalo odškodnění z hodnoty nemovitostí před zničením. Důvěru mezi evropskou komunitou a egyptským obyvatelstvem obnovilo navržené finanční narovnání.²⁵¹ Počátkem roku 1884 ale začali být Evropané nespokojeni s neustálým oddalováním vyplacení náhrad a všeobecným úpadkem obchodu.²⁵²

Hospodářská recese zapříčiněná Urábího revoltou, nákladnou a neúspěšnou vojenskou expedicí v okolí Suákinu, odškodněním za poničení Alexandrie a výdaji na chod okupační armády zavinila vážnou finanční krizi; Egyptu se nedařilo plnit mezinárodní finanční závazky podle Zákona o likvidaci z roku 1880.²⁵³ Egyptské vládě se nedostávalo financí na placení úroků a umořování dluhů, a to navzdory razantním úsporám v oblasti výdajů.²⁵⁴ Sir Evelyn považoval za jediné možné řešení změnu systému splácení úvěrů tak, aby neohrozil základy administrativy. Vše komplikovala skutečnost, že úpravy v *Law of Liquidation* vyžadovaly jednání šesti evropských velmocí, garantujících toto finanční uspořádání. Změnu zákona bez konzultace se zainteresovanými státy výměnou za záruku, že jakmile se situace v Egyptě stabilizuje, tak Britové odejdou, navrhoval Baring. Londýnská vláda si však přála vzniklou krizi vyřešit ve shodě s Evropou.²⁵⁵

Dne 19. dubna 1884 navrhl lord Granville sultánovi a evropským velmocím svolání konference, jež měla zohlednit dopad válečných událostí roku 1882 na Zákon o likvidaci. Britové předložili k projednání dva hlavní návrhy – 1) pozměnění *Law of Liquidation* tak, aby dával egyptské vládě větší svobodu ve využívání příjmů a 2)

²⁴⁹ Srv. ELGOOD, c. d., s. 99; SLOANE, c. d., s. 460.

²⁵⁰ TIGNOR, *Modernization...*, c. d., s. 65.

²⁵¹ COLVIN, c. d., s. 39.

²⁵² BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 418.

²⁵³ DICEY, c. d., s. 371.

²⁵⁴ Na všech vládních úřadech se plošně „seškrtyly výdaje“. Ministerstvo školství bylo shledáno nadbytečným. Chedív mohl utratit o 10 % méně než obvykle a navíc musel prodat luxusní jachtu. Snížil se rovněž počet úředníků a těm, co zbyli, byl zkrácen plat. NEWMAN, c. d., s. 137.

²⁵⁵ TIGNOR, *Modernization...*, c. d., s. 75-76.

schválení překlenovací půjčky okolo 9 milionů liber.²⁵⁶ Od 28. června do 2. srpna 1884 probíhala v Londýně konference. Účastnili se jí tamní velvyslanci Francie, Itálie, Německa, Osmanské říše, Rakouska-Uherska a Ruska, britský ministr zahraničí Granville a kancléř pokladu Childers, členové *Caisse de la Dette Publique*, markýz de Blignières a francouzský generální konzul v Egyptě Camille Barrère, v pozici poradců pařížské vlády, a egyptská delegace vedená sirem Evelynem.²⁵⁷

Nejdůležitější jednání přirozeně probíhala mezi Brity a Francouzi. Během května a června se obě západoevropské velmoci předběžně dohodly, že Velká Británie opustí Egypt za tři a půl roku, tj. do konce roku 1888, pokud to stav země umožní. Francie na oplátku přislíbila, že obsadí egyptské území jen s případným britským souhlasem, a připojí se k záruce jeho neutrality, zejména Suezského průplavu.²⁵⁸ Londýn za pevné datum odchodu od velmocí požadoval schválení snížení úrokové míry a dočasné pozastavení splácení dluhů. Francouzská vláda Julesa Ferryho však podlehla tlaku domácích věřitelských kruhů a britské návrhy odmítla. Po sedmi sezení se proto konference rozešla, aniž dospěla k nějakému závěru nebo přesnému datu dalšího setkání.²⁵⁹

Krach londýnských jednání donutil Gladstonea k vyslání zvláštního komisaře lorda Northbrooka²⁶⁰ do Egypta, kde měl prozkoumat finanční stav země a pomoci svému bratranci siru Evelynu a zároveň podávat spolehlivé zprávy o tamějším dění. Dne 9. září dorazil první lord admirality do Káhiry, shledal situaci kritickou a hned začal jednat. Na jeho radu přerušila egyptská vláda pravidelné platby Pokladně veřejného dluhu a začala převádět veškeré výnosy pod kontrolu státu. Toto jasné porušení Zákona o likvidaci zapříčinilo okamžitý protest kontinentálních velmocí. Komisaři *Caisse* podali na egyptskou vládu žalobu u Smíšeného soudního

²⁵⁶ Úvěr měl sloužit k okamžitému zaplacení schodků státního rozpočtu z let 1881-1884 (161 000 £, 850 000 £, 1 635 000 £, 512 000 £), odškodnění za ostřelování Alexandrie (3 950 000 £), nákladů na odchod ze Súdánu (1 000 000 £) a nezbytných investic do vylepšení zavlažování (1 000 000 £). Srv. ELGOOD, c. d., s. 104; OWEN, *Lord Cromer...*, c. d., s. 202.

²⁵⁷ Konference se neoficiálně účastnili Nubarův zeť Tigrán Paša a bývalý chediv Ismáil, který doufal, že získá znovu trůn. Srv. COLVIN, c. d., s. 105; ELGOOD, c. d., s. 105; OWEN, *Lord Cromer...*, c. d., s. 206.

²⁵⁸ Až za minimálně pět let si přál Baring britský odchod. Pětiletou lhůtu však Francouzi zatvrzele odmítali a dokonce přesvědčovali, že dva roky „bohatě stačí“. Podrobněji telegram francouzského velvyslance v Londýně Waddingtona ministru zahraničí Ferrymu, Londýn, 20. květen 1884, in: *D.D.F.*, c. d., Tome V, No. 274, s. 295; MOWAT, c. d., s. 118; ROBINSON; GALLAGHER; DENNY, c. d., s. 142-143.

²⁵⁹ DICEY, c. d., s. 371-372.

²⁶⁰ Thomas George Baring, první hrabě Northbrook (1826-1904), britský státník. Během své kariéry zastával rozmanité posty: indický místokrál (1872-1876) a prvního lord admirality (1880-1885). In: http://en.wikipedia.org/wiki/Thomas_George_Baring%2C_1st_Earl_of_Northbrook/10/9/2008.

dvoru, dosáhli stáhnutí vládního výnosu vydaného na radu zvláštního komisaře.²⁶¹ Evropské státy se paradoxně staly ke kompromisní úpravě Zákona o likvidaci smířlivější.

Během šestitýdenní přítomnosti lorda Northbrooka v Káhiře využili Baring a Vincent jeho osoby k „lobování“ za snížení mezinárodní kontroly nad hospodářstvím země.²⁶² Dne 20. listopadu 1884 předložil vysoký komisař dvě finální zprávy, které se ale výrazně rozcházely s premiérovým pohledem na věc. *De facto* potvrdil dřívější Baringovy návrhy, že egyptská vláda nutně potřebuje větší finanční volnost k ozdravení ekonomiky a k nezbytným investicím do irigačního systému. Zároveň doporučil, aby se vyjednala úprava kapitulací (konkrétně v daňové oblasti), rozšířilo zavlažování, zrušily skomírající duální správy železnic a bývalých chedívových pozemků (Daira a Domains) a nucené práce, snížily pozemková daň a průjezdni i exportní cla a vypsala se půjčka ve výši 9 milionů liber s britskou garancí. Tento plán zcela konsternoval londýnskou vládu.²⁶³ Gladstone si za proponovaný úvěr nepřál ručit sám, a proto usiloval, aby ho garantovaly všechny velmoci dohromady.²⁶⁴

Northbrook odjel na misi s dobrou vírou; byl ale hořce zklamán, když došlo k odmítnutí některých jeho návrhů. K odchodu britských jednotek poznamenal: „Nemohu doporučit vládě Jeho Veličenstva, aby stanovila nějaké pevné datum, kdy by měly být staženy britské jednotky sloužící v Egyptě.“²⁶⁵ Ačkoli mise neuspěla, přispěla k dojednání kompromisní dohody mezi zástupci šesti kontinentálních velmocí.²⁶⁶

Nemožnost vyplacení alexandrijských náhrad evropským subjektům a otevřená hrozba Britů bankrotem přiměly evropské státy, zejména Francii, ustoupit.²⁶⁷ Dne 18. března 1885 byla podepsána Londýnská konvence, která formálně zakončila druhou konferenci v Londýně. Egyptská strana získala kýženou mezinárodní půjčku (nejen britskou)²⁶⁸ a menší dvouroční snížení úroků dosavadních dluhů. Britové museli na oplátku umožnit rozšíření *Caisse de la Dette Publique* o německého a ruského člena. Pokud by se Egyptu nepodařilo dosáhnout solventnosti

²⁶¹ DICEY, c. d., s. 397-398.

²⁶² OWEN, *Lord Cromer...*, c. d., s. 207.

²⁶³ Srv. BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 2, s. 369-370; GOOCH, G. P., *History of Modern Europe 1878-1919*, London 1923, s. 91.

²⁶⁴ MOWAT, c. d., s. 118.

²⁶⁵ BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 2, s. 370.

²⁶⁶ MILNER, c. d., s. 49.

²⁶⁷ TIGNOR, *Modernization...*, c. d., s. 77.

²⁶⁸ Pevná roční splátka činila 315 000 £; celkový úrok byl 3,5 %. COLVIN, c. d., s. 121.

do konce roku 1887, měl následovat zákrok vyšetřovací komise se zahraniční účastí.²⁶⁹ V letech 1885-1904 již k mezinárodním diskuzím ohledně otázky egyptských financí nedošlo.²⁷⁰ Až do roku 1904, kdy byla podepsána britsko-francouzská *Entente Cordiale*, platil tento březnový dekret.²⁷¹

Dne 27. července byl zveřejněn výnos, který upravovala dosavadní Zákon o likvidaci a jenž nově předepisoval povinnost vyrovnaných egyptských rozpočtů. Nejdříve se musel splnit roční limit určený k platbě dluhů. Pokud by stát hospodařil s přebytkem, mělo dojít k jeho rovnému rozdělení mezi Pokladnu veřejného dluhu a egyptskou vládu. Pokud chtěla chedívova vláda proinvestovat byt' jednu libru nad rámec schváleného rozpočtu, musela „vydělat“ dvě a rozdělit se s *Caisse*.²⁷² Nově povolené administrativní výdaje činily 5 237 000 liber (původně 4 897 000 liber), pro jejich oficiální navýšení bylo zapotřebí souhlasu komisařů veřejného dluhu.²⁷³

V případné insolventnosti Egypta a v následném jmenování mezinárodní vyšetřovací komise vyvstávala pro britskou správu eventuální hrozba francouzské intervence.²⁷⁴ Sir Evelyn Baring se proto snažil zvítězit v pomyslné „bitvě“, či jakémsi „závodu“, proti bankrotu – *the race against bankruptcy*.²⁷⁵ V letech 1885-1886 se nedařilo dosáhnout vyrovnaného rozpočtu; v prosinci roku 1887 hrozilo opakování deficitní situace z minulých let. V této chvíli se Baring rozhodl předejít nežádoucí vyšetřovací komisi „drobnou“ účetní kličkou – egyptským státním zaměstnancům vyplatil prosincový plat až v lednu, čili v novém fiskálním roce.²⁷⁶

Od roku 1888 tak vstoupil Egypt do období přebytkových rozpočtů a stabilního splácení zahraničních závazků. Stále nicméně existovaly obavy, jak britské, tak komisařů veřejného dluhu, z možných hospodářských výkyvů. Z tohoto důvodu vypracoval britský finanční poradce, sir Edgar Vincent, schéma, které mělo ochránit nejen egyptskou vládu, ale i zahraniční věřitele před nepředvídatelnými finančními událostmi. Podle konvence z roku 1885 plynula jedna polovina eventuálních přebytků Pokladně veřejného dluhu, která je následně poukazovala na

²⁶⁹ OWEN, *Lord Cromer...*, c. d., s. 209-210.

²⁷⁰ al-SAYYID-MARSOT, c. d., s. 45.

²⁷¹ V roce 1904 prodělala Pokladna veřejného dluhu radikální změnu. Stále shromažďovala platby pro věřitele, již však nemohla zasahovat do vnitřních administrativních záležitostí. BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 2, s. 310.

²⁷² BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 2, s. 305-307.

²⁷³ Srv. MARLOWE, *Anglo-Egyptian Relations...*, c. d., s. 162; TIGNOR, *Modernization...*, c. d., s. 78.

²⁷⁴ MOWAT, c. d., s. 118.

²⁷⁵ *The race against bankruptcy* – je všeobecně přejímané klišé z Milnerovy apologie, vztahující se k činnosti Britů v Egyptě.

²⁷⁶ TIGNOR, *Modernization...*, c. d., s. 81.

dluhovou službu pomocí *ad hoc* zřízeného Umořovacího fondu (*Sinking Fund*). Částky, vyplacené věřitelům z tohoto účtu, byly nad rámec určený Zákonem o likvidaci. Druhou část obdržela vláda, jež si ji převedla do Zvláštního rezervního fondu (*Special Reserve Fund*), určeného k průběžným investicím. Dne 12. července 1888 byl promulgován chedívův dekret, se kterým předem souhlasila *Caisse* i britská správa, dočasně pozastavující *Sinking Fund* a nově zřizující Všeobecný rezervní fond (*General Reserve Fund*). Až do okamžiku, než se z přebytků určených Pokladně veřejného dluhu v něm podaří nashromáždit 2 miliony liber, neměli zahraniční věřitelé dostávat víc než předepsanou částku. Všeobecný rezervní fond mohla egyptská vláda využívat pouze se souhlasem *Caisse*.²⁷⁷

2. 2. Drummond-Wolffova konvence a dohoda o Suezském průplavu

V červnu 1885 padla Gladstoneova vláda. Novým premiérem a ministrem zahraničí se stal markýz Salisbury. Ještě v době, kdy vedl opozici Jejího Veličenstva, měl tendence vnímat okupaci Egypta jako „milník britské zahraniční politiky“. Když usedl do premiérského křesla, ujistil, že britským cílem je jen opětovné znovuustanovení chedívovy autority a následný odchod ostrovních jednotek. V okupaci viděl „nesnesitelné břemeno“ i nejzranitelnější místo pro londýnskou zahraniční politiku, zejména ve vztahu k Francii.²⁷⁸ Britské jednotky v Egyptě neměly žádný status, jen charakter „náhodného návštěvníka“.²⁷⁹ V roce 1887 Salisbury napsal: „Upřímně si přeji, abychom nikdy do Egypta nevzkročili.“²⁸⁰ Premiér pevně věřil, že ulehčení britské diplomatické pozice v Evropě docílí závazkem evakuace.²⁸¹ Salisbury si uvědomoval strategickou důležitost Egypta, a proto vyslal sira Henryho Drummonda-Wolffa²⁸² k sultánovi, aby se pokusil zlepšit vzájemné vztahy a dosáhnout dohody o podmínkách stažení britských jednotek a o

²⁷⁷ Již závěrem roku 1889 disponoval částkou 754 516 £. Srv. BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 2, s. 308; COLVIN, c. d., s. 184-185, 209.

²⁷⁸ Srv. PENSON, L. M., *The Principles and Methods of Lord Salisbury's Foreign Policy*, in: Cambridge Historical Journal, Vol. 5, No. 1, 1935, s. 99; TIGNOR, *Modernization...*, c. d., s. 82-83.

²⁷⁹ MILNER, c. d., s. 29.

²⁸⁰ PENSON, c. d., s. 100.

²⁸¹ WILSON, K. M., *Constantinople or Cairo: Lord Salisbury and the Partition of the Ottoman Empire 1886-1897*, in: WILSON, K. M. (ed.), *Imperialism and Nationalism in the Middle East: The Anglo-Egyptian Experience 1882-1982*, London 1983, s. 46.

²⁸² Sir Henry Drummond-Wolff (1830-1908), britský diplomat a konzervativní politik židovského původu. Svě zkušenosti s egyptsko-osmanským prostředím získal jako člen Goschen-Joubertovo mise v roce 1876 a jako britský komisař zodpovědný za reorganizaci Východní Rumélie po Berlínsém kongresu. V konzervativní straně se řadil do tzv. Čtvrté strany, tj. seskupení kolem lorda Randolpha Churchilla. Srv. http://en.wikipedia.org/wiki/Henry_Drummond_Wolff/16/1/2008; OWEN, *Lord Cromer...*, c. d., s. 215.

udržení vlivu ostrovního impéria v oblasti. V roce 1886 charakterizoval Salisbury před francouzským velvyslancem v Londýně Waddingtonem Drummond-Wolffovu misi takto: „Vaše vláda se mýlí, pokud předpokládá, že si přejeme zůstat v Egyptě neomezeně; my [britská vláda – J. V.] jen hledáme způsob jak odejít se ctí.“²⁸³

V srpnu 1885 dorazil britský mimořádný zplnomocněný velvyslanec do Konstantinopole. Dne 24. října podepsali sir Henry a osmanský ministr zahraničí preliminární konvenci, ve které obě strany vymezily okruh projednávaných otázek do šesti článků: 1) vyslání vysokých komisařů do Egypta, 2) zklidnění Súdánu pokojnými prostředky, 3) ve spolupráci s chedivem reorganizaci egyptské armády, 4) prošetření a případné uskutečnění administrativních změn s ohledem na vydané imperiální fermány, 5) dodatečné schválení chedivových mezinárodních závazků, pakliže nejsou v rozporu se sultánovými výnosy a 6) jednání za jakých podmínek a v jakém okamžiku se britské jednotky stáhnou z Egypta.²⁸⁴

Poté se rozhovory přesunuly do Káhiry. Koncem října přicestoval britský zástupce – sir Henry. Teprve za další dva měsíce se objevil reprezentant druhé strany – Gazi Muhtar Paša, jenž si vydobyl slávu během poslední rusko-turecké války. Kvůli jeho vojenské reputaci ho ale sultán nevybral. Pro Konstantinopol se stal z řady důvodů přítěží a egyptská mise se tudíž jevila jako vhodná příležitost k jeho odsunutí do faktického exilu. V Káhiře diplomaté nejednali nijak zvlášť rychle. Baring nebyl ze signované konvence a ze přítomnosti dvou vysokých komisařů v zemi ani trochu nadšen; narušovali mu jeho „vžitý mocenský monopol“. Egyptská vláda se obávala, že eventuální britsko-osmanská dohoda by mohla znamenat návrat sultánova vlivu. Kontinentální věřitelé, zvláště Francouzi, považovali jakoukoli formu intervence v egyptských záležitostech, vycházející z Konstantinopole, za ohrožení jejich finančních zájmů.²⁸⁵

Projednávání vymezených otázek už od počátku navzdory snahám sira Henryho vážlo. Kupříkladu na jejich prvním setkání, dne 9. ledna, Muhtar prohlásil, že „britská politika opuštění a evakuace Súdánu je neomluvitelná“; s tím se přirozeně neztotožnil Brit.²⁸⁶ Krátce nato oba komisaři vážně diskutovali o Muhtarově plánu na reorganizaci egyptské armády. Aniž by domyslel finanční stránku svých návrhů,

²⁸³ Telegram francouzského velvyslance v Londýně Waddingtona ministru zahraničí Freycinetovi, Londýn, 3. listopadu 1886, in: *D.D.F.*, c. d., Tome VI, No. 342, s. 346.

²⁸⁴ HUREWITZ, c. d., s. 200-201.

²⁸⁵ Srv. DICEY, c. d., s. 411; OWEN, c. d., s. 216-217.

²⁸⁶ HORNIK, M. P., *The Mission of Sir Henry Drummond-Wolff to Constantinople, 1885-1887*, in: *The English Historical Review*, Vol. 55, No. 220, 1940, s. 607.

prosazoval sultánův zástupce razantní navýšení chedivových jednotek až na 18 000 mužů, zřízení zázemí proti mahdistům znovudobytím Dongoly, téměř zdvojnásobení armádního rozpočtu a nahrazení dosavadních britských důstojníků osmanskými protějšky.²⁸⁷ Únorovým pádem Salisburyho vlády se ale vše změnilo. Nový ministr zahraničí lord Rosebery instruoval Drummond-Wolffa, aby Muhtarův plán odmítl.²⁸⁸ Na britsko-osmanská jednání však liberální vláda neměla moc času. Sir Henry tak bez podrobnějších instrukcí setrval v Káhiře, kde pokračoval v „jalových“ jednáních, psal zprávy a navrhoval úpravy, které prakticky nic neovlivnily.²⁸⁹

K dynamičtějšímu vedením rozhovorů s Vysokou Portou došlo po návratu markýze Salisburyho do čela kabinetu v srpnu 1886. Ačkoli premiér jmenoval sekretářem pro zahraniční záležitosti staříckého lorda Iddesleighe,²⁹⁰ stále ve svých rukou pevně třímал otěže *Foreign Office*. Závěrem roku, po kratičkém rozmýšlení jak dále postupovat, byl Drummond-Wolff povolán ke konzultacím do Londýna.²⁹¹ Na přelomu 1886-1887 vnímal ministerský předseda egyptskou otázku jako nesnesitelnou překážku pro britskou zahraniční politiku. V lednu 1887 se proto rozhodl poslat sira Henryho na novou misi do Konstantinopole; z přímých jednání s Portou očekával slibnější výsledky než z těžkopádného „dohadováním se“ s osmanským zástupcem v Káhiře.²⁹²

Neúspěch dosavadních rozhovorů byl zapříčiněn tím, že se vyjednávači nemohli shodnout na pevném datu odchodu Britů, což se mělo změnit.²⁹³ Salisbury chtěl zakončit vyjednávání s osmanskou stranou úspěšně; nepřál si trvalou okupaci Egypta, jež byla v rozporu s dosavadními britskými sliby, nehodlal však stáhnout jednotky za každou cenu.²⁹⁴

Dne 22. května 1887 podepsali sir Henry Drummond-Wolff a sultánův ministr zahraničí Muhammad Saíd Paša novou britsko-osmanskou konvenci o

²⁸⁷ MARLOWE, *Cromer of Egypt*, c. d., s. 112.

²⁸⁸ OWEN, *Lord Cromer...*, c. d., s. 217-218.

²⁸⁹ COLVIN, c. d., s. 151.

²⁹⁰ Lord Iddesleigh patřil, jako sir Henry Drummond-Wolff, k tzv. Čtvrté straně; až do smrti (leden 1887) aktivně podporoval oživení Drummond-Wolffovy mise. Po lednové reorganizaci konzervativního kabinetu stanul v čele *Foreign Office* opět markýz Salisbury.

²⁹¹ OWEN, *Lord Cromer...*, c. d., s. 218.

²⁹² HORNIK, *The Mission...*, c. d., s. 612.

²⁹³ MARLOWE, *Cromer of Egypt*, c. d., s. 114.

²⁹⁴ Dopis markýze Salisburyho královně Viktorii, Foreign Office, 10. února 1887, in: BUCKLE, G. E. (ed.), *The Letters of Queen Victoria: A Selection from Her Majesty's Correspondence and Journal between the Years 1886 and 1901* (dále jen *L.Q.V.*), 3rd Series, Vol. 1, London 1930-1932, s. 252-273.

Egyptě.²⁹⁵ Význam dokumentu tkvěl ve skutečnosti, že téměř vyřešil dosud problematické postavení britských jednotek v zemi. V prvním a druhém článku se opětovně potvrdila platnost imperiálních fermanů, týkajících se egyptského statutu a vymezení chedívova území, ve třetím „zvala“ Vysoká Porta velmoci, participující na Berlínské smlouvě, aby schválily konvenci garantující svobodnou plavbu, v době války i v míru, Suezským průplavem.²⁹⁶

Nejdůležitější částí dokumentu byl čtvrtý a pátý článek, regulující britskou pozici v Egyptě. Velká Británie měla do tří let od data podpisu povinnost stáhnout jednotky. Pokud by se však v tomto období objevilo vnější či vnitřní nebezpečí, mohla být okupace prodloužena až do doby, než ohrožení pomine. S ohledem na nevyzpytatelnou situaci na egyptsko-súdánské hranici, měla vláda Jejího Veličenstva dohlížet na obranu a na organizaci země ještě dva roky po odchodu britské armády. Za nejkontroverznější ustanovení se považovalo právo Osmanské říše k okupaci země. V okamžiku, kdy by hrozila invaze a narušení vnitřní bezpečnosti a pořádku či v případě chedívova odmítnutí plnit povinnosti vyplývající z fermanů, mohl sultán vojensky intervenovat. Na druhou stranu konvence povolovala britské vládě ve výše zmíněných případech vyslat jednotky k zabezpečení Egypta; předpokládala se součinnost obou armád. Jakmile by příčiny intervence pominuly, měly se oba korpusy stáhnout. Pokud by osmanské vládě bránilo cokoli vyčlenit vojsko, měla vyslat svého komisaře, jenž by se dočasně připojil k britskému veliteli.²⁹⁷

Markýz Salisbury nerealisticky doufal, že stažení armády na Maltu nebo na Kypr by Británii umožnilo dohlížet na Egypt bez provokování muslimského obyvatelstva přítomností „nevěřících“.²⁹⁸ Ve snaze zvýšit šance na kladné přijetí květnové konvence u velmocí do ní Londýn nezahrnul původně zamýšlený článek o omezení privilegií cizinců plynoucích z kapitulací.²⁹⁹ Úmluva měla vstoupit v platnost, proběhne-li její oboustranná ratifikace do měsíce od podpisu. K jejímu dodržování měly být přizváni signatáři Berlínské smlouvy – Francie, Itálie,

²⁹⁵ Mezi autory panuje rozpor, kdo s Wolffem spolupodepisoval konvenci, zda-li ministr zahraničí, či dva sultánovi zplnomocněnci. Srv. COLVIN, c. d., s. 153; MANSFIELD, c. d., s. 83.

²⁹⁶ HORNIK, *The Mission...*, c. d., s. 616.

²⁹⁷ HUREWITZ, c. d., s. 201-202.

²⁹⁸ STEELE, D., *Britain and Egypt 1882-1914: The Containment of Islamic Nationalism*, in: WILSON, K. M. (ed.), *Imperialism and Nationalism in the Middle East: The Anglo-Egyptian Experience 1882-1982*, London 1983, s. 11-12.

²⁹⁹ CANNON, B. D., *Nubar Pasha, Evelyn Baring and a Suppressed Article in the Drummond-Wolff Convention*, in: *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 5, No. 4, 1974, s. 482.

Německo, Rakousko-Uhersko a Rusko.³⁰⁰ Akceptování ostatními velmocemi pokládal Salisbury za hlavní podmínku pro její úspěšné naplnění.³⁰¹

Jakmile vešly ve známost smluvní klauzule, začaly se ve Francii ozývat hlasy, citlivě vnímající možnost spojené britsko-osmanské vojenské okupace, a také to, že nebyly vzaty v potaz francouzské výjimečné zájmy. Ve skutečnosti Paříž usilovala o to vrátit se do časů před duální kontrolou, tj. do doby, kdy žádná velmoc nevlastnila výsadní nebo zvláštní práva, a kdy rozhodoval pouze vliv.³⁰² Touto konvencí se cítila poškozena i ruská strana, která považovala Egypt za jakéhosi „pěšáka“, užívaného k nátlaku na Velkou Británii v balkánských otázkách.³⁰³ Rusům vadilo zejména *de iure* uznání zvláštních a exkluzivních vztahů Britského impéria k egyptským záležitostem jako důsledek vojenské intervence v roce 1882.³⁰⁴

Během června vyvíjely Rusko a Francie společný na sultána nátlak, aby odmítl ratifikovat podepsanou dohodu. Ruský velvyslanec v Konstantinopoli Alexandr Ivanovič Nelidov hrozil okupací Arménie a postupem vojsk na Bospor, invazí do Tripolska a Sýrie pro změnu vyhrožoval francouzský zástupce u Vysoké Porty – Louis Gustave Lannes hrabě de Montebello. V tuto chvíli, v souvislosti s jejich africkou a středomořskou politikou, stály na straně Velké Británie Itálie, Německo a Rakousko-Uhersko, což se neukázalo jako rozhodující faktor. Osmanská strana se neopovažovala ratifikovat uzavřenou dohodu, neboť se obávala „rozparcelování“ svého území. Na sultánovu žádost, po Wolffově přímluvě, proto Salisbury prodloužil ratifikační lhůtu o pět dní, tj. do 27. června, a s konečnou platností odmítl další diskuzi, požadovanou Osmany, o modifikacích textu konvence. Ačkoli ještě jednou přistoupil na prolongaci termínu, přesto k finální ratifikaci nedošlo. Mise sira Henryho Drummond-Wolffa neuspěla, a proto v polovině července opustil osmanské hlavní město.³⁰⁵

Následnou britskou politiku vůči Egyptu specifikoval Salisbury v telegramu britskému velvyslanci v Konstantinopoli, siru Williamu Whiteovi: „Velká Británie zůstane v Egyptě až do chvíle, kdy bude vláda Jeho Veličenstva přesvědčena, že

³⁰⁰ Telegram francouzského velvyslance v Konstantinopoli Montebella ministru zahraničí Flourensovi, Péra, 29. května 1887, in: *D.D.F.*, c. d., Tome VI, No. 534, s. 544.

³⁰¹ MARLOWE, *Cromer of Egypt*, c. d., s. 117.

³⁰² Srv. DICEY, c. d., s. 414; MARLOWE, *Cromer of Egypt*, c. d., s. 118.

³⁰³ HORNIK, *The Mission...*, c. d., s. 617.

³⁰⁴ MARLOWE, *Cromer of Egypt*, c. d., s. 118.

³⁰⁵ Srv. BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 2, s. 378-379; DICEY, c. d., s. 415; HORNIK, *The Mission...*, c. d., s. 618-621, MARLOWE, *Cromer of Egypt*, c. d., s. 119.

egyptský kabinet je dost silný, aby odolal vnitřním i vnějším hrozbám.³⁰⁶ Záměr znovu nezasednout s osmanskou stranou za jednací stůl, jistým způsobem, uspokojoval sira Evelynu, jenž argumentoval, že kdyby Britové odešli z Egypta, nenašel by se nikdo, kdo by pokračoval v komplikovaném systému vlády a země by upadla do chaosu.³⁰⁷ Ostrovní veřejnost přijala neúspěch britsko-osmanské konvence se všeobecným uspokojením; v britském tisku se denně objevovala slova obviňující sultána z toho, že podlehl francouzsko-ruskému nátlaku, a hanící Francii a Rusko. Salisbury nicméně ztratil jednu „diplomatickou bitvu“, která mohla zlegalizovat britskou pozici v Egyptě.³⁰⁸ Od této chvíle postupně získávala okupace spíše trvalý než dočasný charakter.

Z celkového pohledu sir Henry neuspěl, zčásti se však podařilo zrealizovat třetí článek konvence z května 1887. Od roku 1882, kdy se vylodil generál Wolseley v oblasti průplavu a využil ho jako základnu pro následné vojenské operace, se pozornost kontinentálních velmocí obrátila k jeho neutralizaci. V lednu 1883 se objevila v Granvilleově cirkuláři pasáž o svobodné plavbě Suezským kanálem; tato otázka se projednávala rovněž v britsko-francouzských preliminárních jednáních, která předcházela velmocenskou konferenci o egyptských finančních záležitostech z roku 1884. Teprve v roce 1885 se na žádost francouzské vlády sešli zástupci velmocí, Španělska a Nizozemského království v Paříži, aby projednali otázku průplavu. Úkolem svolané komise bylo „na věčné časy“ definovat systém garancí k volnému využití vodní cesty pro všechny mocnosti.³⁰⁹

Koncem března se konalo první zasedání, jež slavnostně zahájil ministerský předseda Francie Jules Ferry. Ve společné komisi pod francouzským předsednictvím však probíhala pouze formální jednání. Ve skutečnosti se řešily sporné otázky v subkomisi, které předsedal Francouz Camille Barrère. Mezi delegáty vyvolal nejvášnivější diskuze samotný status Suezského průplavu. Zmezinárodnění prosazovala většina zemí, za politikou neutralizace stála pouze Velká Británie, částečně podporovaná Itálií. Dne 13. června se po desetitýdenním vyjednávání sešli zástupci velmocí a dvou mocností k poslednímu kolu jednání. Několik dní poté padl britský liberální kabinet, a tak „suezská otázka“ dočasně ztratila na důležitosti; konference neuspěla. Na problematiku Suezského kanálu se znovu zaměřil až třetí

³⁰⁶ MARLOWE, *Cromer of Egypt*, c. d., s. 119.

³⁰⁷ TIGNOR, *Modernization...*, c. d., s. 84.

³⁰⁸ MARLOWE, *Cromer of Egypt*, c. d., s. 120.

³⁰⁹ BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 2, s. 384-385.

článek Drummond-Wolffovy konvence, jenž zahrnoval pasáže o svobodné plavbě v takové podobě, v jaké se je Britům podařilo dojednat během pařížských jednání v roce 1885.³¹⁰

Dne 29. října 1888, po dlouhém britsko-francouzském vyjednávání, podepsali zástupci Francie, Itálie, Německa, Nizozemského království, Osmanské říše, Rakouska-Uherska, Ruska, Španělska a Velké Británie konvenci o svobodné plavbě Suezským kanálem. V rozsáhlém dokumentu o šestnácti člancích se v prvním odstavci pravilo: „Suezský námořní kanál bude vždy svobodný a otevřený, jak v čase války, tak v období míru, každému obchodnímu i válečnému plavidlu bez rozdílu vlajky.“³¹¹

Podle čtvrtého článku, nejrozsáhlejšího a nejdůležitějšího, nesměl být kanál a přilehlé přístavy v okruhu tří námořních mil od vjezdů do plavební cesty během války, použity k válečným operacím či k bránění svobodné plavby. Obnovit nebo skladovat zásoby v oblasti průplavu a v přilehlých přístavech nebylo plavidlům bojujících stran mimo případy krajní nouze povoleno. Bez zbytečného zdržení měl probíhat průjezd plavidel. V rejdech se limitovalo jejich stání na dobu jednoho dne. Příjezd a odjezd lodí válčících stran vymezoval čtyřiašedesátihodinový interval. V dalších člancích lze nalézt významná ustanovení – od zpřesňujících, přes omezující až k zakazujícím klauzulím. oblast průplavu³¹² se Kupříkladu nikdy neměla stát předmětem blokády, zakazovalo se budování fortifikačních systémů, válčícím zemím zde nebylo povoleno vylodit či nalodit jednotky, munici nebo jiný vojenský materiál (kromě striktně vymezeného případu). Pouze ve „vstupních“ přístavech Port Saíd a Suez mohly nebojující mocnosti udržovat nanejvýš dvě válečná plavidla.³¹³

Výše zmíněná opatření k udržení veřejného pořádku a k bránění egyptského území přirozeně neplatila pro sultána, formálně zastoupeného chedívem. Podle osmého článku měli egyptští agenti zastupující země, podepsané pod konvencí, právo dohlížet na plnění smlouvy; v případě ohrožení bezpečnosti průplavu mohli i jednat. Předpokládalo se, že k samostatné akci nepřikročí žádná velmoc, a proto, za předsednictví doyena, měli generální konzulové vytvořit komisi, která by v případě

³¹⁰ Srv. BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 2, s. 385-386; GOOCH, c. d., s. 93.

³¹¹ HUREWITZ, c. d., s. 203.

³¹² Samotný průplav, přilehlý sladkovodní kanál, přístavy Port Saíd a Suez, jezero Timsa a Hořká jezera – Malé a Velké.

³¹³ HUREWITZ, c. d., s. 203.

nutnosti zmocňovala egyptského vladaře zakročit.³¹⁴ Bylo jen otázkou názoru, jak dalece by se hledělo na tyto smluvní podmínky v době války mezi dvěma evropskými velmocemi.

Ačkoli britští delegáti s těmito klauzulemi souhlasili, od počátku se k nim stavěli rezervovaně. Logicky poukazovali na rozpor mezi vojenskými omezeními a britskou přítomností v zemi. Nekompatibilita smlouvy se stávající situací tak zapříčinila, že se nestala dostatečně účinná. Velká Británie uznávala dohodu jako celek, trvala však na pozastavení platnosti výše zmíněného osmého článku (o dohledu nad vodní cestou) po dobu trvání britské okupace. Tuto podmínku ale nehodlala akceptovat Francie. Přetrvávající neshody překonala až Srdečná dohoda z roku 1904. V jejím šestém článku se praví: „Aby byla zajištěna svobodná plavba Suezským průplavem, vláda Jeho Veličenstva prohlašuje, že dodržuje podmínky konvence z 29. října 1888 a uznává jejich platnost.“³¹⁵

2. 3. Devadesátá léta

V letech 1883-1889 bylo hlavním úkolem britské správy stabilizovat příjmy a výdaje Egypta.³¹⁶ Díky tomuto „utahování opasků“ byli Baring i Vincent značně nepopulární; stali se dokonce symboly „skrblictví“. ³¹⁷ Od roku 1889 nepovažoval sir Evelyn egyptské finance za ohrožené, hladký chod administrativy bez vážných obav o budoucí vývoj dovozovala začínající solventnost. Jistou symbolickou tečkou za ukončením *the race against bankruptcy* byl odchod sira Edgara Vincenta z postu finančního poradce v říjnu 1889 a nástup sira Elwina Palmera.³¹⁸ Egyptská vláda se v souladu s finanční stabilitou a s dřívějším doporučením lorda Dufferina zavázala snížit daně. Baring tento krok plně podporoval a také se ho snažil zavést do

³¹⁴ Tamtéž, s. 204.

³¹⁵ Stále však byla pozastavena účinnost celého druhého odstavce (o účasti sultána na zasedání komise generálních konzulů-agentů) a poslední věty prvního odstavce (o vypracování pravidelné roční zprávy, jak je plněna konvence) osmého článku. Podrobněji CAMBON, P.; LANSDOWNE, *Declaration between the United Kingdom and France Respecting Egypt and Morocco, Dated April 8, 1904*, in: *The American Journal of International Law*, Vol. 1, No. 1, 1907, s. 7-8.

³¹⁶ Klíč k britskému úspěchu v Egyptě viděl Cromer ve finanční stabilitě; tento fakt nikdy nespustil ze zřetele. CAIN, c. d., s. 187.

³¹⁷ COLVIN, c. d., s. 134.

³¹⁸ Sir Elwin Mitford Palmer (1852-1906), britský koloniální úředník. Profesionální dráhu začal jako úředník na ministerstvu financí v Indii (1870-1885). Následně se přesunul do Egypta, kde zastával post vedoucího účetního oddělení (1885-1889) a finančního poradce na ministerstvu financí (1889-1898). Roku 1898 se stal prvním guvernérem Egyptské Národní banky (*National Bank of Egypt*). WILLS, W. H. (ed.), *The Anglo-African Who's Who and Biographical Sketch-book 1907*, London 2006, s. 424.

egyptského hospodářství. V teoretické rovině se inspiroval jedním výrokem dřívějšího britského místokrále v Indii, barona Lawrence, podle něhož je „nízké zdanění všelékem pro zahraniční vládu“.³¹⁹

Významným počinem sira Elwina byla revize pozemkové daně. Původní zdanění, ještě z dob Muhammada Alího, se vázalo na výměru půdy; méně úrodný Horní Egypt měl teoreticky odvádět do státní pokladny více než trvale zavlažovaný Dolní. Ve skutečnosti se v dolní části země vybralo nejvíc; horní se potýkala s chronickými daňovými nedoplatky. Nově se začala daňová sazba odvíjet hlavně od bonity půdy. V letech 1890-1895 došlo k postupnému snížení pozemkové daně o 430 000 liber. V roce 1895 se přikročilo ke jmenování desetičlenné Komise pro pozemkové výnosy (*Land Revenue Commission*), jež měla detailně přezkoumat dosavadní daňový výměr, díky tomu se zamezilo výraznému zvyšování této daně v budoucnu.³²⁰ Současně egyptská administrativa přistoupila ke zrušení některých platebních povinností (mýtné přes Nil, profesní daň, poplatky z říčních člunů a rybářských bárek), či k jejich redukci (některé drobné daně, registrační poplatky, železniční, poštovní a telegrafní tarify a celní sazby na pevná a minerální paliva, stavební materiály a vybrané potraviny). Zvýšilo se pouze clo na dovoz tabáku.³²¹

Navzdory razantnímu snížení a dokonce zrušení některých daní lineárně rostly příjmy plynoucí do egyptské pokladny,³²² což způsobily efektivnější výběr poplatků a nastupující hospodářská konjunktura spojená s modernizačními projekty. V roce 1883, kdy se chopil „otěží“ egyptské administrativy sir Evelyn, činil celkový egyptský dluh 96 457 000 liber a na umořování závazků plynulo 4 268 000 liber ročně, zatímco v prosinci 1906, tj. na závěr Cromerovy vlády, se podařilo snížit zadlužení o 9 041 000 liber, částku určenou na splácení úvěrů tak o 900 000 liber.³²³ Od roku 1890, v souvislosti s rozvojem exportního zemědělství a zpracovatelského průmyslu, začíná vzrůstat zájem zahraničního kapitálu o dění v Egyptě.³²⁴

³¹⁹ TIGNOR, *The "Indianization"...*, c. d., s. 638.

³²⁰ Srv. COLVIN, c. d., s. 233-234; TIGNOR, *Modernization...*, c. d., s. 109-110.

³²¹ BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 2, s. 447-448.

³²² Příjmy vlády se zvýšily z 10 587 436 £ (1883) na 16 337 667 £ (1906). MARLOWE, *Cromer of Egypt*, c. d., s. 286.

³²³ V letech 1883-1906 se zvýšilo zadlužení o dalších 18 210 000 £: garantovaná půjčka z roku 1885 (9 424 000 £), drobné úvěry na realizaci veřejně prospěšných projektů a renty členů chedívovy rodiny (4 882 000 £), finanční operace (konverze úroků) z roku 1890 (3 904 000 £). Ve skutečnosti se za 23 let Cromerovy éry se splatilo více než 27 milionů liber. BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 2, s. 449-450.

³²⁴ V roce 1892 se sloučily rozmanité egyptské cukrovary do jedné společnosti, *Société Générale des Sucrieries et de la Raffinerie*, pod kontrolou Francouzů. Během let 1895-1898 došlo k několika ostrovním kapitálovým investicím do dopravní infrastruktury – budování úzkorozchodných železnic v Deltě (*Delta Light Railway Company*, *Est Light Railway Company*) a tramvajových linek

Během 90. let přikročila egyptská vláda k postupnému odbourávání posledních „přežívajících reliktních“ duální kontroly. Nejsnazším krokem se jeví zrušení Dáira správy. Už od dob chedíva Ismáíla byly jeho soukromé pozemky použity jako zástava půjčky (*Daira Loan*). Věřitelé si tehdy vymohli zřízení správního výboru, složeného z egyptského generálního ředitele a britského a francouzského kontrolora, aby dohlížel na chod tohoto hospodářského celku. Nástupem sira Elwina se podařilo egyptské administrativě vyjednat u tzv. Dáira půjčky konverzi úroku o 1 %. V druhé polovině 90. let pocíťoval Cromer nedostatek financí k tažení do Súdánu a ke stavbě Asuánské přehrady, a proto v červnu 1898 přistoupil k odprodání Dáira území³²⁵ mezinárodnímu finančnímu konsorciu, v jehož čele stál bohatý bankéř – sir Ernest Cassel.³²⁶ Z tohoto ujednání káhirské vládě připadl okamžitý zisk 3 200 000 liber. Současně byla zřízena emisní Egyptská národní banka (*National Bank of Egypt*) ve formě soukromé společnosti, do které počáteční kapitál vložil právě Cassel se svými obchodními partnery.³²⁷

Roku 1878 se ocitl v zástavě další chedívu nemovitý majetek, zvaný Domains, kvůli půjčce poskytnuté bankovní rodinou Rotschildů, jež si přála spravovat tento hospodářský celek pomocí komise skládající se z Brita, Egyptana a Francouze; podobně jako Dáira. Egyptské vládě se dluh vázaný na toto území dařilo postupně splácet.³²⁸ Teprve za Cromerova nástupce, sira Eldona Gorsta,³²⁹ se přikročilo k rozprodání tohoto území po menších dílech, tentokrát nikoli pomocí

v Káhiře a v Alexandrii. Britští průmyslníci se tradičně zajímali o textilní odvětví – *Egyptian Cotton Mills* a *Anglo-Egyptian Spinning and Weaving Company*. Srv. COLVIN, c. d., s. 273; MARLOWE, *Cromer of Egypt*, c. d., s. 293-295; OWEN, *Lord Cromer...*, c. d., s. 310-313.

³²⁵ Dáira území nezahrnovalo pouze pozemky (cukrové plantáže, lány), ale i odpovídající infrastrukturu (silnice, železnice, zavodňovací kanály), zpracovatelské zázemí (cukrovary, skladiště), stroje (lokomotivy, parníky) a celá města. Hospodářské celky Dáira a Domains zabíraly jednu pětinu veškeré zemědělské půdy v Egyptě. <http://www.egy.com/historica/97-07-00.shtml/31/1/2008>; SCHANZ, M., *Cotton in Egypt and the Anglo-Egyptian Sudan*, Manchester 1913, s. 42.

³²⁶ Sir Ernest Joseph Cassel (1852-1921), britský bankéř a podnikatel s židovskými kořeny. Svými aktivitami po celém světě se řadil mezi největší finančníky na přelomu 19. a 20. století. V edwardiánské Británii se stal vlivnou osobností; vděčil za to přátelským vztahům s králem a s Asquithovou liberální administrativou. Díky úzké vazbě na lorda Cromera dosáhl značného vlivu na egyptské hospodářství. Během éry sira Eldona Gorsta se stal nejvýraznějším kritikem jeho ekonomických a finančních opatření. Podrobněji TIGNOR, *Modernization...*, c. d., s. 369-373.

³²⁷ V následujících letech bylo území opětovně rozprodáno již však po menších dílech; v roce 1905 došlo ke splacení *Daira Loan*. Blíže viz NEWMAN, c. d., s. 129; OWEN, c. d., s. 304-305.

³²⁸ V roce 1905 činil dluh „pouhých“ 1 316 000 £ z původních 8,5 milionů £. BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 2, s. 314-315.

³²⁹ Sir John Eldon Gorst (1861-1911), britský koloniální úředník a administrátor. V Egyptě zastával vyšší administrativní pozice: finanční podsekretář (1892), poradce na ministerstvu pro vnitřní záležitosti (1894) a finanční poradce (1898). V roce 1907 se stal nástupcem lorda Cromera. Až do smrti uplatňoval liberálnější přístupy vůči egyptskému obyvatelstvu než jeho předchůdce, nepodařilo se mu ale účinně zklidnit vzrůstající nacionalistické hnutí. In: http://en.wikipedia.org/wiki/Eldon_Gorst/4/1/2008.

Casselova konsorcia, nýbrž přímo do rukou Egyptanů, zejména drobných rolníků; eliminací prostředníka získala vláda celý zisk pro sebe.³³⁰ Rok před vypuknutím první světové války došlo k úplnému splacení *Domains Loan*.³³¹

Nad železnicemi, telegrafy a alexandrijským přístavem se vykonával rovněž mezinárodní dohled, od listopadu 1876. Původně pětičlenná administrativa časem „zeštíhlila“ na tříčlennou – britsko-egyptsko-francouzskou. Oproti správě území Dáira sice správci *Domains* disponovali většími pravomocemi a relativně velkým počtem úředníků, stále se ale jednalo o neefektivní a těžkopádné řízení, a proto bylo v roce 1904 zrušeno; odpovědnost převzala egyptská vláda.³³² I když poslední významný „relikt“ duální správy přestal existovat, Francouzi stále působili na rozmanitých úředních postech, zejména ve vzdělávacích institucích. V Srdečné dohodě potvrzoval tuto skutečnost její pátý článek.³³³

V červnu 1888 rezignoval egyptský ministerský předseda Nubar Paša; formálně tak učinil kvůli probíhající reformě pořádkových sil.³³⁴ Ve skutečnosti nesouhlasil se vzrůstajícím britským vlivem v těch částech administrativy, které považoval za výlučně egyptskou sféru. Nubar doufal, že Velká Británie bude jakýsi „manažer“ udávající všeobecné kontury vývoje a že způsob jejich provedení zcela ponechá v rukou místních úředníků, přirozeně pod kontrolou premiéra. S britskou snahou přísného regulování toků příjmů a výdajů ale nešla tato koncepce skloubit.³³⁵ Novým premiérem se stal Rijád Paša.

Nubar s Rijádem reprezentovali zřetelně odlišné politické linie. Britové chovali v úctě Nubara, jenž kvůli udržení pořádku schvaloval britskou okupaci. Lord Cromer jej považoval za úctyhodného státníka, který „správně pochopil“ rozdíly mezi systémem východní a západní vlády. Nubar navíc uznával skutečnost, že „jediná správná civilizace“ na světě je ta evropská, a proto prosazoval „poevropštění“ hlavních egyptských institucí. Oproti němu představoval Rijád apoteózu islámu, připouštěl ale potřebu nějaké evropské asistence k hospodářskému oživení Egypta. Během let, kdy spravoval zemi, chápal její problémy lépe než Nubar a jako muslim požíval větší autority mezi egyptskými úředníky a obyvatelstvem.³³⁶

³³⁰ V roce 1899 odolal Gorst tlaku Casselovy skupiny zopakovat obchodní transakci z předchozího roku i u *Domains*. Srv. OWEN, *Lord Cromer...*, c. d., s. 309; SCHANZ, c. d., s. 42.

³³¹ NEWMAN, c. d., s. 129.

³³² BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 2, s. 310-312.

³³³ Srv. CAMBON; LANSDOWNE, c. d., s. 7; SLOANE, c. d., s. 476-477.

³³⁴ SLOANE, c. d., s. 466.

³³⁵ DICEY, c. d., s. 434.

³³⁶ BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 2, s. 336-345.

Na sklonku 80. let si Baring dovolil charakterizovat Rijáda jako „nejčestnějšího muže a přísného pedanta“.³³⁷ V květnu 1891, po odstoupení dosavadního ministerského předsedy, byl hlavou vlády jmenován Mustafá Fahmí Paša³³⁸ – otevřený zastánce okupace.

Dne 7. ledna 1892 zemřel chedív na zápal plic.³³⁹ Jeho smrtí začala éra opozice Egyptanů proti Britům. Tawfīq chápal okupaci jako bolestivou nutnost, a proto se vzdal své moci ve prospěch britských správců. Za celé panování se jim, ani v náznaku, nevzepřel. Egyptské elity na něj nahlíželi jako na „britskou loutku“.³⁴⁰ Z hlediska charakteru a vlastností se jednalo o průměrného muže, který nikdy nenavštívil Evropu, ani nezískal vyšší vzdělání. Lord Cromer psal po letech o jeho smrti jako „velké ztrátě pro Egypt“.³⁴¹

Podle pravidel primogenitury měl do čela státu nastoupit Tawfīqův syn Abbás (1874-1944), sultánův ferman z roku 1873 však podmiňoval nástupnictví věkem osmnácti let, což celou situaci komplikovalo; Jeho Výsosti totiž do zletilosti chybělo několik měsíců. Na tuto variantu přirozeně pamatoval imperiální výnos: v případě neplnoletého následníka mělo dojít k ustanovení regentské rady. Britský generální konzul se tomuto mezivládí toužil vyhnout, a proto tuto komplikaci vyřešil tak trochu „šalamounsky“. Využil skutečnosti, že ferman neřikal podle jakého kalendáře se má vypočítat претендентův věk, stanovil ho tedy podle muslimského kalendáře, který má pouhých 354 dní. Abbás se stal rázem plnoletým již 14 dní před smrtí svého otce!³⁴²

Mladý princ strávil většinu dosavadního života za hranicemi, v Egyptě ho téměř neznali; v době smrti svého otce dlel na studijním pobytu ve Vídni. Britové původně toužili na jeho výchovu detailně dohlédnout, upustili však od této myšlenky, aby zbytečně nejitřili vztahy s Paříží. Díky vzdělání získaného napříč starým kontinentem, tj. od Francie až po německé mluvící země, hovořil Abbás plyně anglicky, francouzsky, německy a turecky; nikoli arabsky. Během dospívání byl obklopen učiteli, rádci a společníky, kteří ho nasměrovali k podpoře frankofilně smýšlejícímu nacionalistickému proudu v egyptské společnosti. Velkým idolem se

³³⁷ al-SAYYID-MARSOT, c. d., s. 75.

³³⁸ Mustafá Fahmí Paša (1841-1914), egyptský politik. Během své politické dráhy vystřídal téměř všechny ministerské funkce. V letech 1891-1893 a 1895-1908 zastával post ministerského předsedy. Patřil se k nejdéle sloužícímu premiérovi Cromerovy éry. In: <http://www.egyptianchronicle.s.freewebsitesting.com/PRIMEMINISTERS08.html/31/1/2008>.

³³⁹ Baring se domníval, že příčinou smrti byla pohlavní nemoc. Srv. OWEN, *Lord Cromer...*, c. d., s. 262; TIGNOR, *Modernization...*, c. d., s. 154.

³⁴⁰ TIGNOR, *Modernization...*, c. d., s. 67.

³⁴¹ BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 2, s. 333.

³⁴² BARING, E., *Abbas II*, London 1915, s. 2.

pro něj stal děd Ismáíl, jenž se dokázal postavit cizincům; vlastním otcem hluboce opovrhoval. Jeho vize, že by si Egypťané spravovali své záležitosti nezávisle na Britech, však byla naprosto zcestná. Do vlasti se vracel s idejemi, jež se ve velké míře neslučovaly se stávající britskou okupací.³⁴³

V polovině ledna dorazil mladý Abbás II. Hilmí do Káhiry, kde ho přivítala vojenská přehlídka a melodie chedívovy, královniny a sultánovy hymny. Lord Cromer se v jednom telegramu markýzi Salisburymu svěřil s dojmy z mladíkovy osobnosti: „Podobá se uhlazeným a svěže vypadajícím chlapcům právě vyšlých z Etonu nebo z Harrow ... Opravdu si přeji, aby nebyl tak civilizovaný.“³⁴⁴ Z počátku se zdálo, že vše bude jako za časů Tawfíqa, kdy mezi chedívem, generálním konzulem a nejvyššími britskými a egyptskými úředníky panovalo dobré porozumění. Abbás bez obstrukcí potvrdil dosavadní vládu a začal se chovat turkofóbně, jak bývalo u egyptské vládnoucí elity zvykem.³⁴⁵

Francie s nástupem nového chedíva přirozeně nehodlala dopustit jakékoli zvýšení britské dominance v zemi. Francouzský generální konzul markýz de Reverseaux proto okázale projevoval Abbásovi sympatie své vlády. Během roku 1892 se chedív stával zřetelně anglofóbním; soukromým sekretářem jmenoval svého bývalého protibritsky laděného učitele z Vídně Švýcara Rouiller Beje. V loajalitu se naopak proměnila dosavadní nenávist k sultánovi; mladý Abbás si dokonce povolal osmanského reprezentanta v zemi Muhtara Pašu a veřejně si mu stěžoval na britské zásahy do egyptských záležitostí.³⁴⁶ Tato změna v chedívově chování úzce souvisela s výměnou vlády v Británii a s Cromerovou letní dovolenou mimo Egypt. Tehdejší egyptský ministr zahraničí, Nubarův zeť, křesťan a vlastenec arménského původu, Tigrán Paša,³⁴⁷ jenž bedlivě sledoval ostrovní tisk, si uvědomoval, že s příchodem nové liberální vlády se na pořadu dne znovu objeví touha po evakuaci Egypta; rozhodl se proto podporovat Abbáse v jeho nastávajícím střetu s britskou mocí.³⁴⁸

Do roku 1888 se na okupaci formálně pohlíželo jako na dočasnou záležitost. V dalších letech však převládly tendence, směřující k trvalé britské přítomnosti.

³⁴³ Srv. DICEY, c. d., s. 459; ELGOOD, c. d., s. 124-125; MANSFIELD, c. d., s. 150.

³⁴⁴ MANSFIELD, c. d., s. 151.

³⁴⁵ Chedívovy nezkušenosti hodlal využít sultán, jenž skrz svého „zapomenutého“ komisaře Muhtara Pašu tlačil na odchod Fahmího vlády. V této kauze byl Abbás vděčný za britskou podporu. BARING, *Abbas II*, c. d., s. 3-5.

³⁴⁶ TIGNOR, *Modernization...*, c. d., s. 155-157.

³⁴⁷ ELGOOD, c. d., s. 125.

³⁴⁸ Během předvolební kampaně Gladstone označil britskou okupaci za nepříjemné břemeno, jež by se mělo vyřešit. Srv. al-SAYYID-MARSOT, c. d., s. 102; BARING, *Abbas II*, c. d., s. 12-13.

S tímto vývojem korespondovalo výraznější a důslednější prosazování ostrovních zájmů v egyptské administrativě. Okolo roku 1890 začali Britové více zasahovat do chodu ministerstev spravedlnosti a vnitra, aby zefektivnili soudy a provedli reformu policejního sboru. Proti tomu protestovali Egyptané, jež si vysvětlovali zvýšený britský tlak snahou proměnit Egypt v kolonii a zmocnit se bohatství země. Za otevřený pokus převzít kontrolu považovali reorganizaci policie.³⁴⁹

V srpnu 1892 se stal novým britským ministerským předsedou naposledy Gladstone. Otázkou bylo, do jaké míry nová liberální vláda vyslyší názory a návrhy svého generálního konzula. Vážnou překážku snahám egyptských nacionalistů a Francouzů eliminovat britský vliv však znamenal lord Rosebery na ministerstvu zahraničí. Nový šéf *Foreign Office* byl široce známý touhou pokračovat v politické linii svého předchůdce, imperialistickými postoji a protifrancouzským zaměřením.³⁵⁰ Rosebery přijal úřad pod podmínkou, že nebude nijak zasahováno do jeho kompetencí, zvláště v egyptské otázce.³⁵¹

Koncem prosince 1892 vážně onemocněl dosavadní egyptský premiér Mustafá Fahmí Paša, takže nastala potřeba přemýšlet o nástupci. Cromer si na jeho místo přál opětovně dosadit Rijáda, což se špatně prosazovalo; chedív ho totiž neměl osobně rád. Pro britského prokonzula a vládu byl *a priori* nepřijatelný pouze Tigrán, jehož chtěl Abbás původně jmenovat ministerským předsedou. Po pár dnech se ale „téměř zázračně“ vyléčil Fahmí a vypadalo to, že se vládní potíže samy zažehnaly. Cromer došel během posledních týdnů k závěru, že mezi ním a chedívem propukne dříve či později vážný konflikt. Krize však přišla zcela nečekaně. Dne 15. ledna 1893, bez předchozích konzultací s generálním konzulem, reorganizoval Abbás svůj kabinet, včetně předsedy, jehož považoval za „britskou loutku“. Jeho nový kandidát na premiéra, Husajn Fachrí Paša, jenž v roce 1891 rezignoval na funkci ministra spravedlnosti na protest proti probíhající reformě, názorově totožný s Tigránem, byl pro Brity jednoznačně neakceptovatelným.³⁵²

Cromer se o změnách v kabinetě dozvěděl od chedívova osobního sekretáře při krátké zdvořilostní návštěvě.³⁵³ Na vzniklou situaci zareagoval briskně. Urychleně odeslal zevrubnou zprávu Roseberymu. Setkal se s Abbásem a získal od něho slib, že provedené změny veřejně neoznámí do té doby, než je prokonzul projedná

³⁴⁹ TIGNOR, *Modernization...*, c. d., s. 88, 161.

³⁵⁰ Tamtéž, s. 162-163.

³⁵¹ al-SAYYID-MARSOT, c. d., s. 103.

³⁵² BARING, *Abbas II*, c. d., s. 17-22; MARLOWE, *Cromer of Egypt*, c. d., s. 161-162.

³⁵³ MANSFIELD, c. d., s. 155.

s londýnskou vládou. Cromer argumentoval, že odvoláním ministerského předsedy bez „vyhledání“ britské rady překročil Abbás svou pravomoc.³⁵⁴

V Gladstoneově kabinetu zapříčinily zprávy o situaci v Egyptě rozruch. Cromerův návrh, že britské okupační síly by se měly zmocnit telegrafních úřadů a obsadit všechny vládní budovy do doby, než se stávající krize vyřeší, nebyl ochoten nikdo akceptovat.³⁵⁵ Dne 16. ledna zatelegrafoval lord Rosebery: „Vláda Jejeho Veličenstva očekává, že bude v tak důležitých záležitostech, jako je změna ministrů, konzultována ... Nemůže proto souhlasit s navrženým jmenováním Fachrího Paši.“³⁵⁶ Poté, co Cromer oznámil stanovisko své vlády, chedív ustoupil. Dne 18. ledna jmenoval Rijáda prvním ministrem egyptské vlády a formálně britskému rezidentovi slíbil, že se bude řídit radami Britů ve všech důležitých záležitostech. I když se nakonec musel podřídít, nalezly jeho postoje odezvu; do Káhiry přicházely hojné deputace vyjádřit chedívovi vděk za vlastenecké postoje.³⁵⁷

Mohlo by se zdát, že se nakonec vše smírně vyřešilo, realita však byla opačná. Pro Cromera stále pokračovala krize. Pakliže v britském kabinetu zapříčinil telegram ze dne 15. ledna rozruch, další Cromerovy depeše jeho členy přímo šokovala. Dne 19. ledna žádal Cromer navýšení okupačních jednotek. Pro tento požadavek viděl důvody ve vzrůstající protibritské agitaci mezi egyptským obyvatelstvem a ve zřetelném nepřátelství ze strany chedíva. Současně prohlásil, že nemůže garantovat veřejný pořádek bez posílení stávající posádky.³⁵⁸ Za nedostatečně početnou ji považoval rovněž generál Forestier-Walker³⁵⁹ – velící generál okupačního vojska.³⁶⁰ Proti Cromerovo politice síly se ale zvedla značná nevole v ministerských řadách, včetně Gladstonea; za svým agentem pevně stála jen *Foreign Office*. Britský kabinet zpočátku nesouhlasil s odesláním dalších jednotek, rozhodujícím faktorem se však stal hlas ministra zahraničí. Rosebery považoval před lednovou vládní krizí jednání o evakuaci Egypta za mrhání časem a energií; aby ale přiměl kabinetní kolegy souhlasit se zvýšením posádky, slíbil jim, že až odezní

³⁵⁴ TIGNOR, *Modernization...*, c. d., s. 164.

³⁵⁵ Tamtéž, s. 164-165.

³⁵⁶ MANSFIELD, c. d., s. 155.

³⁵⁷ BARING, *Abbas II*, c. d., s. 35.

³⁵⁸ TIGNOR, *Modernization...*, c. d., s. 165.

³⁵⁹ Sir Frederick William Edward Forestier-Walker (1844-1910), britský generál. V letech 1889-1895 byl vrchním velitelem britské okupační armády v Egyptě. *Who Was Who*, Vol. 1, 5th Ed., London 1966, s. 735-736.

³⁶⁰ MARLOWE, *Cromer of Egypt*, c. d., s. 167.

vládní krize, pokusí se egyptskou otázku vyřešit.³⁶¹

Dne 23. ledna zaslal lord Rosebery Cromerovi rozsáhlý telegram, ve kterém jej informoval o souhlasu s posílením okupačních jednotek. Zároveň generálního konzula pověřil, aby o této skutečnosti náležitě zpravil Abbáse a Rijáda. Téměř okamžitě se proto vylodil prapor britské pěchoty, právě proplouvající Suezským průplavem na své cestě do Indie, a do čtyřiaadvaceti hodin defiloval káhirskými ulicemi. Rychlost, s níž se objevili vojáci, působila zastrašujícím dojmem. Britská strana tak dala zřetelně najevo, že existují jisté limity „její trpělivosti“ a demonstrovala připravenost zakročit v případě potřeby.³⁶² Cromer byl spokojen, s nadšením psal Roseberymu: „Lekce, kterou nyní chedív obdržel, podle mého názoru zapříčiní, že Jeho Milost bude ve svém chování velmi opatrná.“³⁶³

Během vládní krize mohli Britové chedívovi buď ustoupit, tj. stáhnout se ze země, a zastavit tak stávající proreformní vývoj, a nebo se mu postavit a výrazně posílit své dosavadní postavení. Důsledkem Cromerových kroků se nezvýšila pouze Abbásova zášť vůči ostrovní říši, ale i odpor ministerského předsedy Rijáda.³⁶⁴ V červenci 1893 navštívil chedív, doprovázen Tigránem Pašou, Konstantinopol, kde se snažil získat podporu pro svou protibritskou politiku – neúspěšně. Sultán ho několikrát přátelsky přijal, nic mu však neslíbil. Se sympatiemi se nesetkal ani Tigrán na „turné“ po tamních ambasádách.³⁶⁵ Vzrůstající animozitě mezi britskými a egyptskými úředníky neprospělo chedívovo letní putování provinciemi; spíše naopak. Stížnosti od různě postavených Britů postupně sbíral Cromer, jenž prozatím vyčkával na další příležitost udělit mladému vladaři „otcovskou“ lekci.³⁶⁶

Během ledna 1894 podnikli Abbás, sirdár³⁶⁷ a jejich pobočníci – podtajemník na ministerstvu války Mahír Paša a vedoucí zpravodajského oddělení Reginald Wingate³⁶⁸ – inspekční cestu po egyptských armádních posádkách v Horním Egyptě.

³⁶¹ MILLER, T. B., *The Egyptian Question and British Foreign Policy, 1892-1894*, in: *The Journal of Modern History*, Vol. 32, No. 1, 1960, s. 4-5.

³⁶² BARING, *Abbas II*, c. d., s. 38-39.

³⁶³ Tamtéž, s. 41.

³⁶⁴ MARLOWE, *Cromer of Egypt*, c. d., s. 170.

³⁶⁵ MANSFIELD, c. d., s. 156-157.

³⁶⁶ TIGNOR, *Modernization...*, c. d., s. 167.

³⁶⁷ Titul vrchního velitele egyptské armády.

³⁶⁸ Sir Francis Reginald Wingate, první baronet Wingate (1861-1953), britský generál a administrátor Súdánu a Egypta. V letech 1889-1899 vedl zpravodajské oddělení egyptské armády a po odchodu lorda Kitchenera do Jižní Afriky se stal generálním guvernérem Súdánu a sirdárem egyptské armády (1899-1916). V období let 1917-1919 zastával post britského vysokého komisaře v Egyptě. Wingate byl autorem významných publikací, analyzující mahdistický Súdán: *Mahdism and the Egyptian Sudan* (London 1891), *Ten Years' Captivity in the Mahdi's Camp, 1882-1892, from the Original Manuscripts of Father Joseph Ohrwalder* (London 1892); překladatel díla Rudolfa Slatina

V Asuánu si chedív postěžoval na chování a výcvik praporů, kterým veleli Britové, a na stav místního nemocničního oddělení.³⁶⁹ Přítomné britské důstojníky pobouřily jeho kritické poznámky, jež pramenily z banálních či spíše z úmyslně hledaných nedostatků.³⁷⁰ Dne 19. ledna se konala vojenská přehlídka ve Wádí Halfě. Toto zapadlé město na egyptsko-súdánské hranici se stalo svědkem vážného střetu, tzv. pohraničního incidentu (*Frontier Incident*), mezi chedívem a sirdárem – Horatiem Herbertem Kitchenerem.³⁷¹ Abbás si během defilé opětovně neodpustil znevažující poznámky vůči britským důstojníkům a utrousil: „Abych řekl pravdu, Kitchener Pašo, považují pro Egypt za ostudné, aby měl takovou armádu.“³⁷² V důsledku vzrůstajícího napětí mezi chedívem a sirdárem během minulých dní mu Kitchener okamžitě nabídl rezignaci, již značně konsternovaný Abbás nepřijal. Následující den se Abbás, tušící problémy, za unáhlené a nerozvážené chování raději omluvil.³⁷³

Kitchener přirozeně o incidentu informoval Cromera, který zprávu ihned přeposlal Roseberymu. Britský generální konzul si velmi dobře uvědomoval vážnost incidentu i příležitost pokořit Abbáse. Krajně nebezpečným se mu totiž jevilo znevažování křesťanských důstojníků u muslimské armády. V minulých letech se Britové snažili vštípit egyptským vojákům hlavně loajalitu k chedívovi, aby se předešlo jejich vzbouření srovnatelného s Urábího obdobím. Tyto britské snahy však „podkopával“ sám Abbás svými výroky; legitimizoval tak případnou nespokojenost mužstva s přidělenými důstojníky. Cromer stál proto neochvějně na Kitchenerově straně.³⁷⁴

Fire and Sword in the Sudan (London 1896). Podrobněji DALY, M. W., *The Soldier as Historian: F. R. Wingate and the Sudanese Mahdia*, in: *Journal of Imperial and Commonwealth History*, Vol. 17, No. 1, s. 99-106; http://en.wikipedia.org/wiki/Francis_Reginald_Wingate/11/2/2008.

³⁶⁹ Během přehlídky měl výhrady ke způsobu, jak drželi vojáci pušky. V nemocnici zkritizoval místního tlumočnicka za jeho arabskou výslovnost. TIGNOR, *Modernization...*, c. d., s. 169.

³⁷⁰ Abbás navíc obratně využíval zášti, pramenící z administrativního zvýhodnění Britů v platech a rychlejším služebním postupu, egyptských důstojníků vůči britským kolegům. OWEN, *Lord Cromer...*, c. d., s. 271.

³⁷¹ Horatio Herbert Kitchener, první hrabě Kitchener z Chartúmu a Broome, (1850-1916), britský polní maršál, státník a diplomat. Zastával významné koloniální posty a vojenské funkce: guvernér Suákinu a Rudomořského přímoří (1886-1888), sirdár egyptské armády (1892-1899), generální guvernér Súdánu (1898-1899), vrchní velitel britských vojsk v Búrské válce (1900-1902), vrchní velitel britských vojsk v Indii (1902-1909), britský generální konzul v Egyptě (1911-1914), ministr války (1914-1916). Po tzv. pohraničním incidentu v únoru 1894 byl povýšen do rytířského stavu. V letech 1896-1898 dobyl Súdán, za což obdržel hodnost barona Kitchenera z Chartúmu a Aspallu. In: *The New Encyclopædia Britannica*, 15th Ed., Vol. 6, Chicago 1991, s. 897.

³⁷² MAGNUS, P., *Kitchener: Portrait of an Imperialist*, London 1958, s. 84.

³⁷³ MANSFIELD, c. d., s. 158.

³⁷⁴ V této době čítala egyptská armáda 12 000 mužů, 69 britských důstojníků a 33 poddůstojníků. Srv. BARING, *Abbas II*, c. d., s. 51-56; ELGOOD, c. d., s. 126; MARLOWE, *Cromer of Egypt*, c. d., s. 154.

Dne 21. ledna zaujal ministr zahraničí Rosebery rozhodné stanovisko: 1) důrazně odmítl urážlivé výroky vůči britským důstojníkům, 2) trval na okamžitém odvolání Mahíra Paši, jenž měl podle něj na chedíva „špatný“ vliv a 3) požadoval vydání denního rozkazu, který by se pochvalně zmiňoval o egyptské armádě a o sloužících britských důstojnících. V případě odmítnutí těchto „doporučení“ mělo být chedívovo vojsko podřízeno britskému veliteli okupačních sil.³⁷⁵ V Káhiře způsobil tento telegram politické vření. Rijád se obával, že Roseberyho výhrůžný telegram by mohl být interpretován jako skrytá hrozba ustanovení protektorátu či dokonce anexe.³⁷⁶ Abbás, Rijád i Tigrán očekávali podporu ze strany Francie, ta však nehodlala výrazně zasáhnout a zaujala spíše rezervovaný postoj.³⁷⁷ Chedívovi nezbylo nic jiného než se opět podvolit. Dne 26. ledna vydal denní rozkaz vyjadřující spokojenost s Brity vedenou armádou. Krátce nato propustil Mahíra a jmenoval ho „pouhým“ guvernérem Port Saídu.³⁷⁸

V dubnu pak rezignovala Rijádova vláda, jež byla v posledních měsících velmi těsně spjata s Abbásovými protibritskými postoji, neboť se stala tak jasně nedůvěryhodnou. Cromerovi daný slib chedív dodržel a ustavil na jeho návrh novým ministerským předsedou Nubara, který se snažil usmířit znesvářené britské a egyptské úředníky. Na jaře 1895 si však zlomil kotník, což zhoršilo jeho již tak dost chatrné zdraví.³⁷⁹ V jednom telegramu si lord Cromer posteskl novému ministru zahraničí, lordu Kimberleyemu: „Ubohý Nubar trpí cukrovkou ... vypadá tak staře a vyčerpaně.“³⁸⁰ Po osmnácti měsících se dokonce musel ze zdravotních důvodů vzdát premiéřského křesla ve prospěch Fahmího Paši. V lednu 1899 Nubar zemřel v Paříži.

Abbás vystupoval proti Britům jen příležitostně, nikdy se však nesmířil s jejich přítomností v zemi. Neměl žádný předem připravený program, a proto často jednal spontánně. Otevřeně řekl, co si myslí, a rázem tak vznikla pře. S odstupem času je jeho spor s Kitchenerem chápán jako vážná chyba, která nahrála Cromerovi. Tzv. pohraniční incident znamenal zároveň konec Abbásovy role veřejného vůdce opozice proti okupaci.³⁸¹ V následujících letech si generální konzul osvojil taktiku

³⁷⁵ MARLOWE, *Cromer of Egypt*, c. d., s. 175.

³⁷⁶ OWEN, *Lord Cromer...*, c. d., s. 273.

³⁷⁷ Telegram francouzského generálního konzula v Egyptě markýze de Reverseaux ministru zahraničí Jeanu Casimir-Périerimu, Káhira, 24. ledna 1894, in: *D.D.F.*, c. d., Tome IX, No. 22, s. 28-29.

³⁷⁸ BARING, *Abbas II*, c. d., s. 59.

³⁷⁹ Tamtéž, s. 61-62.

³⁸⁰ OWEN, *Lord Cromer...*, c. d., s. 274.

³⁸¹ Tamtéž, s. 273.

držet chedíva v neustálém strachu ze ztráty trůnu, pokud by provokoval jakékoli vážné a protibritsky zaměřené pnutí v egyptské společnosti. Až do vypuknutí první světové války, alespoň tajně, Abbás finančně podporoval proti Britům naladěné radikální nacionalisty; ostrovní veřejnost ho vnímala jako „uličníka“.³⁸²

Nástup nové liberální vlády ve Velké Británii znamenal možnost znovuotevření egyptské otázky. Během podzimu 1892 usiloval osmanský velvyslanec v Londýně, Rustem Paša, v rozhovorech s britským ministrem zahraničí Roseberym o to, aby získal jasné stanovisko londýnské vlády k Egyptu; dlouholetý francouzský velvyslanec v Británii William Henry Waddington jevil o tuto otázku rovněž zájem.³⁸³ Gladstone připouštěl, že Paříž má právo iniciovat diskusi o Egyptu, a přál si proto vyjednávat s Francouzi odděleně. Rosebery se ale klonil k názoru, že egyptská otázka by měla být tématem jednání pro všechny velmoci.³⁸⁴

Egyptská vládní krize z ledna 1893 výrazně zkomplikovala situaci. Paříž nutila váhajícího sultána, aby, jako suzerén, buď energicky protestoval, a nebo svolal mezinárodní konferenci.³⁸⁵ Britský ministr zahraničí se však obával komplikací, které by mohly vyvstat na setkání velmocí, a nechtěl proto iniciovat žádná jednání o Egyptu dříve, než se uklidní rozjitřená situace.³⁸⁶ V letech 1893-1894 jednal Rosebery s osmanským vyjednavatelem Rustem Pašou o konvenci, jež obratně spojovala egyptskou otázku, problematiku Úžin a integritu Osmanské říše, a která by Britům poskytla legální a věrohodný základ pro okupaci. Na oplátku měl sultán získat od londýnské vlády potvrzení práv nad Egyptem a slib evakuace britských posádek ve vhodný okamžik.³⁸⁷

Rok 1894 přinesl do britsko-osmanských vztahů komplikace; proarménské náboženské a sekulární organizace ve Velké Británii vedly s částečnou podporou ostrovního tisku kampaň proti osmanské perzekuci křesťanského obyvatelstva v Malé Asii. Nově vzniklé francouzsko-ruské spojení se hrálo též důležitou roli. Postupem času začaly u obou stran převládat negativní postoje vůči konvenci nad

³⁸² Srv. MAGNUS, c. d., s. 89; TIGNOR, *Modernization...*, c. d., s. 178-179.

³⁸³ Telegram francouzského velvyslance v Londýně Waddingtona ministru zahraničí Ribotovi, Londýn, 2. listopadu 1892, in: *D.D.F.*, c. d., Tome X, No. 37, s. 61; MILLER, c. d., s. 3.

³⁸⁴ MILLER, c. d., s. 5.

³⁸⁵ Srv. telegramy francouzského velvyslance v Konstantinopoli Cambona ministru zahraničí Develleovi, Péra, 25./26. ledna 1893, in: *D.D.F.*, c. d., Tome X, No. 133,136, s. 191-192,197; MILLER, c. d., s. 6.

³⁸⁶ Telegram francouzského velvyslance v Londýně Waddingtona ministru zahraničí Develleovi, Londýn, 1. února 1893, in: *D.D.F.*, c. d., Tome X, No. 156, s. 223-225.

³⁸⁷ V návrhu se předpokládalo, že se obě země shodnou během pěti let na pevném datu odchodu ostrovních jednotek. MILLER, c. d., s. 9.

eventuálními výhodami. Velká Británie došla k závěru, že v jeden okamžik nemůže účinně bránit Úžiny, ani společně se sultánovou vojenskou pomocí, proti Francii a Rusku současně; navíc nebyla připravena přijmout naznačované uznání integrity Osmanské říše. Lord Rosebery, již jako ministerský předseda, a ministr zahraničí lord Kimberley došli k závěru, že egyptská otázka nemůže být uspokojivě vyřešena, pokud by nevzali v potaz názor francouzské strany. V letech 1892-1894 se problém Egypta přesunul z britsko-osmanské do britsko-francouzské roviny.³⁸⁸

Krize z let 1893-1894 byly krátké a bez násilí, zanechaly však hluboké šrámy na britsko-egyptských vztazích a potvrdily, že liberální vláda neuvažuje o brzké evakuaci Egypta podle svých dřívějších slibů. V souvislosti s posílením britské vojenské přítomnosti a vlivu na chod administrativy vzrostlo nepřátelství nacionalistického hnutí vůči Britům. Tímto veřejným konsolidováním doposud roztržité opozice se tak jejich vzájemná konfrontace jevila pravděpodobněji než spolupráce.³⁸⁹ Nastávající systém správy pod britským dohledem, mající autokratické prvky, se proto stal u egyptských obyvatel velmi nepopulárním.

Cromer se snažil ostatní přesvědčit, že egyptský nacionalismus není reálným jevem či fenoménem, nýbrž něčím, co povstalo a je povzbuzováno „zatvrzelým chedívem“.³⁹⁰ Během okupace existovaly rozdílné přístupy k zaměstnávání Britů a Egyptanů. Pro britské úředníky se povinně rezervovaly vrcholové administrativní pozice; Egyptanům zůstaly nižší funkce, což těžce nesli, a také proto inklinovali k nacionalistickému hnutí.³⁹¹ Vzestup národního cítění se úzce pojil s modernizací Egypta.³⁹² Reformy pomáhaly vytvářet novou vzdělanou vrstvu mající evropský rozhled. Nacionalisté se setkávali v různých salónech, jejich agitace však nacházela ohlas pouze ve vyšších a vzdělaných vrstvách; obyvatelstvo ovlivnila stěží.³⁹³

V 90. letech se objevil nový národní vůdce – Mustafá Kámil.³⁹⁴ Abbás Kámilovy aktivity finančně podporoval. Zpočátku Kámil prosazoval autonomní Egypt, který by zůstal nezávislou provincií Osmanské říše. Pro svůj plán hledal

³⁸⁸ Tamtéž, s. 10-15.

³⁸⁹ TIGNOR, *Modernization...*, c. d., s. 172-176.

³⁹⁰ OWEN, *Lord Cromer...*, c. d., s. 275.

³⁹¹ TIGNOR, *Modernization...*, c. d., s. 259.

³⁹² Kupříkladu nacionalista Džamál ad-Dín al-Afghání reprezentoval starší generaci, která pocházela či měla velmi blízko k zednářským lóžím. Podrobněji KUDSI-ZADEH, A. A., *Afghani and Freemasonry in Egypt*, in: *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 92, No. 1, 1972, s. 25-35.

³⁹³ TIGNOR, *Modernization...*, c. d., s. 260-262.

³⁹⁴ Mustafá Kámil Paša (1874-1908), egyptský politik, novinář, právník, teoretik egyptského nacionalismu a zakladatel Vlastenecké strany. Jeho projevy a články oplývaly vlasteneckým sentimentem. Srv. al-SAYYID-MARSOT, c. d., s. 161; GOMBÁR, c. d., s. 335-336; MARLOWE, *Cromer of Egypt*, c. d., s. 259.

podporu napříč Evropou; zejména ve Francii ho rádi vyslyšeli, Britové jen sporadicky³⁹⁵ Nacionalistické naděje, vkládané do francouzské pomoci, opadly po neúspěchu Marchandovy expedice a hlavně po podpisu Srdečné dohody. Odvrat od Paříže znamenal zároveň ochlazení vztahů s chedívem.³⁹⁶ Po roce 1904 se Kámil začal, v souladu s Osmanskou říší, více orientovat na případnou podporu z Německa a Rakousko-Uherska.³⁹⁷ Pouze malá část intelektuálů si přála sekulární stát a zavedení západních ekonomických a politických institucí v egyptských podmínkách.³⁹⁸

Lord Cromer se sice kvůli sílícímu národnímu hnutí snažil, aby Egyptané pozitivně nahlíželi na *de facto* trvalou okupaci, narážel však na odpor. Dramatizování tamních britských úspěchů v Egyptě, na něž by mohla být ostrovní veřejnost hrdá, hrálo značnou roli v této Baringově politice. Od roku 1891 začal generální konzul vydávat o stavu země roční zprávy, jež převážně kompiloval ze záznamů z egyptských ministerstev; hojně rovněž využíval členy svého personálu k tomu, aby psali knihy a články vychvalující misi Britů v Egyptě. Sir Evelyn věřil, že každoroční zveřejnění úspěchů má značný efekt na společnost.³⁹⁹

O prezentaci „Cromerových reformních výsledků“ se zasloužil zejména Alfred Milner.⁴⁰⁰ Jeho dílo *England in Egypt* (1892) obsahovalo značné množství klišovitých frází, jež se brzy vžily do povědomí ostrovní veřejnosti. Egypt byl zde prezentován jako země, kterou mohou úspěšně řídit pouze Britové s jejich mimořádným talentem pro trpělivost, pragmatismus a intuici. Během dvou let se kniha dočkala čtyř vydání; v další dekádě byla vydána ještě sedmkrát. Milner měl neobvyklou schopnost prezentovat imperialismus nejen jako povinnost, ale i jako drama.⁴⁰¹ Baring hojně používal rovněž finančních subsidií, aby si naklonil tamní

³⁹⁵ Asi nejvýznamnějším Britem byl Gladstone, který na sklonku života podpořil Kámila tvrzením, že „Velká Británie již měla odejít z Egypta dávno“. HARDY, c. d., s. 32.

³⁹⁶ TIGNOR, *Modernization...*, c. d., s. 263-268.

³⁹⁷ GOMBÁR, c. d., s. 335.

³⁹⁸ TIGNOR, *Modernization...*, c. d., s. 148.

³⁹⁹ OWEN, *Lord Cromer...*, c. d., s. 246-247.

⁴⁰⁰ Alfred Milner, první vikomt Milner (1854-1925), kontroverzní britský státník a koloniální administrátor německého původu. Milner začínal jako novinář (1881-1885) v *Pall Mall Gazette*, kde působil se známý novinář viktoriánské éry John Morley. V době, kdy byl George Joachim Goschen kancléřem pokladu, mu asistoval při přípravě rozpočtů jako osobní tajemník. Díky získaným zkušenostem a Goschenově vlivu byl jmenován, jako nástupce sira Elwina Palmera, podsekretářem na egyptském ministerstvu financí (1889-1892), tj. i vedoucím účetního oddělení. V letech 1897-1901 zastával post guvernéra Kapska a britského vysokého komisaře pro Jižní Afriku. In: http://en.wikipedia.org/wiki/Alfred_Milner%2C_1st_Viscount_Milner/1/1/2008.

⁴⁰¹ Cromer měl rovněž dobré vztahy s korespondentem *The Times*, zakladatelem *Egyptian Gazette*, Charlesem Moberleyem Bellem, jenž napsal pamflet *Egyptian Finance* (1884). OWEN, *Lord Cromer...*, c. d., s. 248-250.

veřejné mínění.⁴⁰² Cromerův hlavní a skoro jediný zdroj přesných informací o nacionalistické agitaci či o postojích obyvatelstva k britské přítomnosti v zemi představoval jeho „orientální sekretář“ a zdatný lingvista Harry Boyle.⁴⁰³

V letech 1892-1914 probíhal kontinuální růst britského vlivu v každé oblasti egyptské administrativy.⁴⁰⁴ Cromer si „vypůjčil“ mnoho Britů z Indie s očekáváním, že se vrátí, jakmile bude Británie zproštěna odpovědnosti v zemi, a nebo chedívát získá nezávislost. Od 90. let přicházeli do Egypta (později také do Súdánu), odborně kvalifikovaní absolventi prestižních britských univerzit jako úředníci,⁴⁰⁵ bohužel ale bez odpovídajících koloniálních zkušeností. Ve chvíli, kdy se ujali jakékoli administrativní funkce, se stali téměř neodvolatelnými, snad kromě nemoci, profesionálního pochybení nebo zrušení postu.⁴⁰⁶ Velmi často neznali historii, kulturu ani mentalitu lidu, kterému měli pomáhat a vládnout. Nezřídka docházelo k tomu, že se izolovali od egyptské populace; v každodenním životě navíc inklinovali k rasistickým postojům vůči nim.⁴⁰⁷ Působení v Egyptě mnohdy znamenalo možnost získat reputaci a nezbytné zkušenosti k budoucí kariéře. Koloniální služba poskytovala skvělou příležitost ke společenskému vzestupu, či alespoň k získání prestiže. Za léta odsloužená v egyptské administrativě obdrželo nespočet Britů rytířský titul.

Povinnosti generálního konzula a agenta Jeho Veličenstva v Egyptě nebyly přesně definovány, prokonzul pouze pravidelně dostával všeobecné instrukce od vlády. V běžných záležitostech se musel řídit vlastním úsudkem.⁴⁰⁸ Cromer vládl

⁴⁰² Britský generální konzul financoval probritské noviny *Egyptian Gazette* a jejich arabskou mutaci *Al-Muqattam*. OWEN, *Lord Cromer...*, c. d., s. 251.

⁴⁰³ Post orientálního tajemníka byl vytvořen v 90. letech pouze pro Harryho Boylea. TIGNOR, *Modernization...*, c. d., s. 199-200, 272. O Boyleovo životě a působení v Egyptě viz BOYLE, C., *A Servant of Empire: A Memoir of Harry Boyle*, London 1938.

⁴⁰⁴ Cromer však ustanovil princip, že počet Evropanů zaměstnaných v egyptské správě musí být limitovaný, aby si Egyptané osvojili nezbytné zkušenosti k převzetí vládní zodpovědnosti. V mnoha případech se však nedařilo nalézt egyptské úředníky a odborníky s odpovídajícími technickými znalostmi. Ve vysokých administrativních funkcích nezřídka docházelo k diskriminování Egyptanů; na provinčních úřadech byl britský vliv zanedbatelný. TIGNOR, *Modernization...*, c. d., s. 181-184.

⁴⁰⁵ V roce 1890 působilo v egyptské administrativě 366 Britů; roční náklady na jejich platy činily 150 137 £. Z nich 183 bylo zaměstnáno na nejrůznějších místech mezinárodní správy podléhající vládní administrativě; 144 úředníků působilo v nižších pozicích. Pouze 39 Britů zastávalo vysoké funkce. Podrobněji MARLOWE, *Cromer of Egypt*, c. d., s. 154.

⁴⁰⁶ Egypt nebyl britskou kolonií, a proto nábor neegyptských zaměstnanců nepodléhal podrobnému přezkoušení jako v Indii. Před nástupem do koloniální služby museli univerzitní absolventi, kteří měli zájem o práci v Egyptě, rok studovat arabštinu, aby si osvojili písemnou a mluvenou stránku jazyka. Rovněž se předpokládaly všestranné dovednosti, včetně technických. Podrobněji srv. NEWMAN, c. d., s. 124-125; TIGNOR, *Modernization...*, c. d., s. 186-188.

⁴⁰⁷ TIGNOR, *Modernization...*, c. d., s. 195.

⁴⁰⁸ NEWMAN, c. d., s. 126-127.

„železnou rukou“, a proto se ho úředníci často báli. I když mu vždy prokazovali úctu, nezřídka ho za zády bez okolků kritizovali, zejména na sklonku jeho éry.⁴⁰⁹

Značná svoboda, plynoucí z jeho úřadu, se logicky odrazila v Cromerově uspořádání dne. Typické ráno začínalo brzkou snídaní, pak následovala intenzivní práce, jež zahrnovala přípravu telegramů a rámcové povely pro chod administrativy. Během dopoledne většinou přicházely návštěvy a rozmanité deputace. Konzul obvykle obědval s rodinou a blízkým personálem dohromady. Odpoledne bývalo vyhrazeno sportu, zpravidla tenisu. Ve večerních hodinách se konaly recepce až o 600 účastnících, maškarní bály či prostá večerní posezení se sklenkou a s doutníkem. V případě banketů prokonzul vždy projevoval hluboký zájem o menu.⁴¹⁰

V 90. letech se Cromer s rodinou a nejbližším personálem přestěhoval do nového sídla, nacházejícího se mezi chedívvovým palácem Ábidín a britskými kasárnami, u Nilu. Budova nové agentury a generálního konzulátu, dnešní britské velvyslanectví v Egyptě, dokonale ztělesňovala koloniální architekturu – jednalo se o alabastrově zářící impozantní stavbu s dlouhou verandou a rozlehlou zahradou.⁴¹¹ Ani velkolepost nového sídla, ani Cromer ale nemohli zastavit vzrůstající nacionalismus, který se postupně šířil z intelektuálního prostředí mezi egyptské obyvatelstvo. Odpor Egyptů proti britským pánům symbolizovaly urážky okupačních jednotek. V roce 1895 ustanovil Cromer zvláštní tribunál na jejich souzení, počet verbálních a fyzických invektiv ale stále prudce rostl.⁴¹² Cromerův názor, že prosperita zapříčiní všeobecnou spokojenost Egyptů, se tak ukázal chybným.⁴¹³

Události z roku 1906 výraznou měrou přispěly ke Cromerovu odchodu z prokonzulského úřadu. Dinšawájský incident je považován za „bod obratu“ v britské okupaci Egypta, srovnatelný s Amritsarským masakrem v Indii v roce 1919. Dinšawáj je malá vesnička v deltě Nilu. V mnoha venkovských oblastech Egypta tehdy bývalo zvykem chovat holuby. Dne 13. června vyrazila skupina, kterou tvořili egyptský strážník, pět britských důstojníků a dragoman, na pozvání tamního pozemkového vlastníka do Dinšawáje. Z důvodů nepřítomnosti vesnického

⁴⁰⁹ MARLOWE, *Cromer of Egypt*, c. d., s. 231-232.

⁴¹⁰ OWEN, *Lord Cromer...*, c. d., s. 279-280.

⁴¹¹ Stavba včetně vybavení přišla na 400 000 £. Bliže viz OWEN, *Lord Cromer...*, c. d., s. 277-278.

⁴¹² TIGNOR, R. L., *Lord Cromer: Practitioner and Philosopher of Imperialism*, in: *The Journal of British Studies*, Vol. 2. No. 2, 1963, s. 154.

⁴¹³ MANSFIELD, c. d., s. 162.

představitele jeho zástupce Britům povolil, aby si zastříleli za vesnicí, a zkrátili si tak čekání. Důstojníci začali střílet na holuby a nechtěně přitom zapálili úrodu jednoho feláha; náhodný výstřel navíc zranil místní ženu, což rozzuřilo vesničany, kteří na ně nevybíravě zaútočili klacky a kameny. V následné potyčce došlo k oboustranným zraněním – dokonce vážným. Vojáci se ve snaze uklidnit rozběsněné venkovany vzdali, dvěma se ale následně podařilo utéct. Snažili se přivolat pomoc; po cestě však jeden z nich zemřel na následky utrpěného otřesu mozku a úpalu. Místní feláh, snažící se pomoci zraněnému Britovi, byl následně ubit britskou patrolou, jež ho omylem považovala za vraha.⁴¹⁴

Tragedii zapříčinila nešťastná souhra okolností a zejména oboustranné nedorozumění, které navíc umocnila tehdejší atmosféra plná lhostejnosti, necitlivosti a všeobecné nepochopení mezi Brity a Egyptany. Nemůže být pochyb, že Cromer zamýšlel dinšawájský proces jako lekci egyptské populaci, aby se neopakovalo urážení britské správy a jejich představitelů.⁴¹⁵ V následném soudním procesu se na lavici obžalovaných objevilo 52 vesničanů. Zvláštní tribunál, složený ze tří britských a dvou egyptských soudců,⁴¹⁶ vynesl 21 trestů, včetně hrdelních.⁴¹⁷

Hlavně Evropané usedlí v Egyptě s procesem a následným verdiktem souhlasili. Egyptané proti rozsudku horlivě protestovali – i organizovaně. Cromer navíc dlel během procesu ze zdravotních důvodů ve Velké Británii, což nepůsobilo nejlepším dojmem. Později generální konzul uznal, že jeho nepřítomnost v zemi byla chyba. Případné omilostnění odsouzených považoval za nemožné v okamžiku, kdy byl verdikt soudu promulgován.⁴¹⁸ Poprvé od roku 1882 mohlo egyptské národní hnutí kalkulovat s podporou britského veřejného mínění; na Cromera se tehdy nahlíželo jako na „prachobyčejného despota“. Prokonzulova egyptská politika si dokonce vysloužila kritiku ze strany jinak zdrženlivého o tisku. Kámil, který viděl v rozsudcích „barbarský čin“,⁴¹⁹ podnikl cestu po Francii a za La Manche, kde se mu dostalo cti hovořit s ministerským předsedou, sirem Henrym Campbell-Bannermanem. Na konci roku 1906 si přítel egyptských vlastenců, Wilfrid Blunt,

⁴¹⁴ Srv. GREY, E., *Twenty-five Years, 1892-1916*, Vol. 1, London 1926, s. 134; MANSFIELD, c. d., s. 167-168; MARLOWE, *Cromer of Egypt*, c. d., s. 265.

⁴¹⁵ TIGNOR, *Lord Cromer...*, c. d., s. 155.

⁴¹⁶ Soudcům předsedal egyptský ministr spravedlnosti a pozdější ministerský předseda kopt Butrus Paša Ghálí. Podrobněji GREY, c. d., s. 136.

⁴¹⁷ Padly tresty smrti, doživotí, dlouholetých žalářů a zbičování. Srv. MANSFIELD, c. d., s. 169; MARLOWE, *Cromer of Egypt*, c. d., s. 265.

⁴¹⁸ GREY, c. d., s. 138-139

⁴¹⁹ SABRY, M., *La question d'Égypte: Depuis Bonaparte jusqu'à la révolution de 1919*, Paris 1920, s. 63.

zapsal do deníku: „Zdá se, že nikdy od Tall al-Kabíru neměl egyptský nacionalismus takové úspěchy.“⁴²⁰

V roce 1906 se zhoršilo konzulovo zdraví. Cromer po léta trpěl žaludečními záchvaty, které zapříčiňovaly jeho častou nedůtklivost. Souhlas s ustanovením zvláštního tribunálu proti sobě nádavkem popudil nacionalisty.⁴²¹ Jeho charakterové rysy, i postoje navíc přestaly vyhovovat *Foreign Office*. Prokonzul si neuvědomil, a nebo si spíše nepřál připustit, že se doba změnila. Již se nepsal rok 1883 nýbrž 1906. Lord Cromer přesto zastával stále stejné názory a na nové problémy nacházel totožná řešení, nikoli již správná. Na proměny v egyptské společnosti a její národní touhy nepřestal pohlížet očima koloniálního administrátora vrcholných dnů Britského impéria. Navzdory skutečnosti, že vykonal mnoho dobrého a stal se pomyslným „tvůrcem moderní Egypta“, dopustil se též politických přehmatů. Zdravotní stav a dinšawájský incident uspišily jeho odchod na odpočinek. Dny, kdy *Foreign Office* pevně řídil markýz Salisbury, kdy měl lord Cromer v Egyptě prakticky volné ruce a kdy byl na vrcholu kariéry (1888-1898), byly nenávratně minulostí.⁴²² Novým britským generálním konzulem a agentem se stal liberálnější sir Eldon Gorst.

Lord Cromer věřil v kombinaci liberálně-ekonomických idejí o nízkých celních tarifech, daních a o vyrovnaném rozpočtu. Výrazně se tak ztotožňoval s pozdně viktoriánskými názory své vrstvy. Od zastánce volného obchodu v 70. a počátku 80. let se v 90. letech, podobně jako lord Rosebery či markýz Lansdowne, stal liberálním imperialistou, přestože byl vychováván ve whigovské rodině.⁴²³ Po jeho odchodu s ním již nikdo z *Foreign Office* egyptské záležitosti nekonzultoval, což trpce nesl. Částečně se stáhl do soukromí, neizoloval se však od veřejného života. Nadále si neuvědomoval probíhající změny okolo sebe a vyznával stále stejné hodnoty.⁴²⁴ Posledních deset let života strávil hlavně psaním knih, politických a literárních esejí, a teoretizováním o dějinné úloze imperialismu.⁴²⁵

Jako zkušený administrátor mohl vést Egypt k finanční solventnosti a materiálnímu blahobytu, osobně ale nemohl uvést západní ideály v praxi, neboť

⁴²⁰ MARLOWE, *Cromer of Egypt*, c. d., s. 266-267.

⁴²¹ MANSFIELD, c. d., s. 172.

⁴²² ARTHUR, *Lord Cromer*, c. d., s. 179; GLEICHEN, E., *Lord Cromer: By the Marquess of Zetland*, in: *Journal of the Royal African Society*, Vol. 32, No. 126, 1933, s. 42.

⁴²³ OWEN, *Lord Cromer...*, c. d., s. VIII.

⁴²⁴ Například nepodporoval Chamberlainovu tarifní reformu či sufražetky. Na druhou stranu předsedal společnosti na ochranu zvířat. SANDERSON, T. H., *Lord Cromer*, in: *Proceedings of the British Academy*, Vol. 8, 1917-18, s. 577; TIGNOR, *Lord Cromer...*, c. d., s. 157.

⁴²⁵ *Modern Egypt* (London 1908), *Ancient and Modern Imperialism* (London 1910), *Political and Literary Essays, 1908-1913* (London 1913), *Abbas II* (London 1915).

nevěřil, že je Východ by byl schopen pochopit.⁴²⁶ Celý život jednal v souladu s křesťanským morálním kodexem, ale nestal se horlivým křesťanem, jak někteří jeho souputníci.⁴²⁷ Kromě toho si nepřál svěřit „orientálními společnostmi“ stejnou úroveň samosprávy, jaká existovala v „bílých koloniích“;⁴²⁸ pevně totiž věřil v „břemeno bílého muže“.⁴²⁹ Milner a Cromer považovali Egyptany za neschopné řídit své finance, natož si vládnout; údajně postrádali potřebný charakter.⁴³⁰

Cromer zemřel dne 29. ledna 1917. Deník *The Times* následně otiskl jeho pětisloupkový nekrolog s titulkem „Smrt lorda Cromera. Skvělého vládce. Tvůrce moderního Egypta“.⁴³¹ Vztah Britů k němu je spíše kladný, dnešní Egyptané, zejména mládež, na něj přirozeně pohlíží dosti odlišně; stal se viditelným symbolem koloniálního útlaku a britských represivních opatření.⁴³²

Podle Dufferinovy zprávy zůstal Egypt autonomní provincií Osmanské říše spravovanou chedivem, který uznával sultánovu autoritu a platil roční tribut. Osmanská vlajka tak stále musela vlát nad káhirskou citadelou.⁴³³ Tento stav ale netrval věčně. Dne 17. prosince 1914 vydala britská tisková kancelář následující prohlášení: „Ministr zahraničí Jeho Veličenstva sděluje, s ohledem na vypuknutí válečných akcí Osmanské říše, že Egypt je umístěn pod ochranu Jeho Veličenstva, a že bude od nynějška ustanoven britským protektorátem.“⁴³⁴

Třetí kapitola

Britské reformy v Egyptě

3. 1. Proměna politických institucí

Od roku 1866 existovala v Egyptě tzv. Komora notáblů, jež plnila funkci reprezentativní instituce na národní úrovni. Ve skutečnosti pouze zastupovala vládnoucí a majetné pozemkové vlastníky. Britové váhali, zda-li by měli dovolit její další existenci; během Urábího povstání se zní totiž vytvořilo centrum protibritské agitace. Lord Dufferin proto doporučil přechod na tři úrovně politických institucí –

⁴²⁶ TIGNOR, *Lord Cromer...*, c. d., s. 158.

⁴²⁷ ARTHUR, *Lord Cromer*, c. d., s. 349.

⁴²⁸ TIGNOR, *Modernization...*, c. d., s. 98.

⁴²⁹ al-SAYYID-MARSOT, c. d., s. 55.

⁴³⁰ CAIN, c. d., s. 182.

⁴³¹ OWEN, *Lord Cromer...*, c. d., s. 390.

⁴³² Tamtéž, s. VII.

⁴³³ CARMAN, c. d., s. 54.

⁴³⁴ *Egypt a British Protectorate*, in: *The American Journal of International Law*, Vol. 9, No. 1, 1915, s. 202.

1) Provinční rady, 2) Legislativní radu a 3) Generální shromáždění.⁴³⁵

Dne 1. května 1883 byl vydán dekret tzv. *Organic Law*, který zřizoval a definoval působnost zastupitelských institucí. V každé provincii měla být ustanovena Provinční rada (*Provincial Council*) s čistě poradní pravomocí. Již za chedíva Ismáíla existovaly rady provincií, v důsledku nepravidelných sezení se však staly neefektivní. Velikost oblasti ovlivňovala počet členů (od čtyř do osmi). Všechny Provinční rady měly dohromady 70 radních. Kandidovat mohl pouze individuální plátce vysoké daně; voliči se stávali jen způsobilí zástupci vesnic. Radě předsedal mudír (guvernér provincie), který ji svolával k jednání (po předchozím souhlasu chedíva, jenž určil dobu zasedání). Její kompetence se striktně omezovaly na místní záležitosti – vytyčování cest a kanálů, povolování trhů, distribuci zavlažovací vody apod. V pozdějších letech se kvůli požadavkům nacionalistů pravomoci Provinčních rad zvýšily.⁴³⁶

Legislativní rada (*Legislative Council*) vlastně nahrazovala původní Komoru notáblů. Britové ji z části založili podle indického vzoru, slučující doživotně volené a jmenované zástupce s vysokým sociálním statutem a vzděláním. Svých čtrnáct zástupců, včetně předsedy, jmenovala egyptská vláda; dalších čtrnáct zvolily Provinční rady ze svých řad a po jednom členu měla významná města Káhira a Alexandrie. Třicetiletá Legislativní rada se musela sejít alespoň jednou do roka, se zpravidla ale scházela šestkrát ročně, aby s vládou konzultovala nejpalčivější administrativní otázky. Žádný zákon či dekret nesměl být vyhlášen bez předběžného předložení radě, která ho mohla libovolně kritizovat, diskutovat o něm a podávat pozměňující návrhy, nedisponovala však pravomocí předkládat nebo vetovat zákony. Vláda se jejími názory nemusela řídit, následně ale musela vysvětlit případné zamítnutí. Běžně neveřejného zasedání se měli právo účastnit egyptští ministři a vysocí představitelé ministerstev.⁴³⁷

Generální shromáždění (*General Assembly*) nemělo protějšek v indické politické instituci. Zdálo se, že bylo vytvořeno jako odpověď na specifické požadavky egyptské společnosti po reprezentativnější instituci, než jakou byla Legislativní rada. Ve skutečnosti mělo na politický život země malý vliv. Setkávalo se jednou za dva roky méně než na týden; zasedání obvykle nevzbuzovalo žádnou

⁴³⁵ TIGNOR, *Modernization...*, c. d., s. 54.

⁴³⁶ Srv. BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 2, s. 271, 276-277; MARLOWE, *Cromer of Egypt*, c. d., s. 74; TIGNOR, *The "Indianization"...*, c. d., s. 651.

⁴³⁷ Srv. BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 2, s. 271-272; CARMAN, c. d., s. 54; COLVIN, c. d., s. 33-34; TIGNOR, *Modernization...*, c. d., s. 54.

pozornost. Oproti ostatním institucím disponovalo právem veta každého dekretu či zákona, ustanovující nové nebo zvyšující staré daně.⁴³⁸ Shromáždění se skládalo z 82 členů: 6 ministrů, 30 zástupců Legislativní rady a 46 obyvatelstvem volených delegátů. Kandidátem na zvolení se mohl stát každý Egyptan, který dosáhl věku 30 let a platil daně v minimální výši 30 liber za rok. Kdykoli se mohlo Generální shromáždění vyslovovat ke všem ekonomickým, finančním a správním otázkám. Vláda s ním musela konzultovat významné administrativní kroky – veřejné půjčky, stavby kanálů a železnic apod. Zasedání *General Assembly* bylo neveřejné.⁴³⁹

Tzv. *Organic Law* ustanovil i Státní radu (*Council of State*), jejíž náplní mělo být připravování návrhů zákonů. Tato instituce „vypůjčená“ z Francie byla značně nákladná a neúčinná, a proto později došlo k jejímu zániku, zejména z finančních důvodů. V mnohých důležitých provinčních městech se utvořily Smíšené městské rady (*Mixed Municipality*), které se skládaly z Egyptanů a Evropanů podle v místě obvyklých národností. Projednávaly hlavně finanční otázky.⁴⁴⁰ Toto uspořádání platilo až do roku 1911, kdy britský generální konzul lord Kitchener sloučil jejich pravomoci a vytvořil jedno ohromné těleso zvané Legislativní shromáždění (*Legislative Assembly*).⁴⁴¹

3. 2. Soudnictví

Egyptská justice měla některé nedostatky. Problém spočíval zejména v nadbytku soudů a soudních systémů, které se různě prolínaly, kompetenčně překrývaly a umožňovaly protichůdné rozsudky; činily tak právní prostředí poněkud nepřehledné. Pro třicet právních systémů existovaly čtyři typy tribunálů: 1) konzulární (*Consular*), 2) náboženské (*Religious*), 3) domorodé (*Native*) a 4) smíšené (*Mixed*).⁴⁴² V Egyptě neexistovala nezávislá soudní moc; jmenování soudců bylo politickou záležitostí.⁴⁴³

Existence Konzulárních soudů⁴⁴⁴ byla výhodná pro evropské obyvatelstvo,

⁴³⁸ TIGNOR, *The "Indianization" ...*, c. d., s. 652.

⁴³⁹ BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 2, s. 272-273.

⁴⁴⁰ Tamtéž, s. 273-276.

⁴⁴¹ TIGNOR, *The "Indianization" ...*, c. d., s. 652.

⁴⁴² BRINTON, J. Y., *The Mixed Courts of Egypt*, 2nd Ed., New Haven 1968, s. 167.

⁴⁴³ TIGNOR, *Modernization ...*, c. d., s. 124.

⁴⁴⁴ Vlastní konzulární soud si mohla zřídit každá kapitulační mocnost, tj. Belgie, Dánsko, Francie, Itálie, Německo, Nizozemské království, Norsko (od roku 1907), Portugalsko, Rakousko-Uhersko, Rusko, Řecko, Spojené státy, Španělsko, Švédsko, Švýcarsko a Velká Británie.

kteře původně přicházelo do muslimských zemí hlavně kvůli obchodu, soudily totiž podle práva platícího v domovské zemi obžalovaného. Občané kapitulacních mocností se proto rázem ocitli mimo sultánovu jurisdikci. Tato výhoda plynula z kapitulací, jež umožňovaly cizincům v Osmanské říši žít, obchodovat a relativně svobodně vyznávat víru, již od 16. století. Museli platit stejné daně jako Egypťané. Nové platební povinnosti však mohly být uvaleny na zahraniční rezidenty pouze po předchozím souhlasu všech kapitulacních mocností. K dalším významným přednostem patřila nedotknutelnost bydliště zahraničních komunit osmanskými úřady, mimo podezření z vraždy a loupeže, což se nezřídka zneužívalo k nejrůznějším podvodným a nelegálním aktivitám (pašeráctví, kuplířství, hazard). Kapitulace nicméně vysloveně neznamenaly exterritorialitu; jen se jí výrazně přiblížily.⁴⁴⁵

Konzulární soudy se zabývaly 1) občanskými a obchodními spory mezi dvěma cizinci stejné národnosti, 2) trestními žalobami a přestupky spáchanými cizími subjekty, nespádající pod jurisdikci Smíšených tribunálů, a 3) tzv. osobním statutem (rozvod, rodinné vztahy, poslední vůle, správa majetku aj.).⁴⁴⁶ Případy spáchané cizinci řešily odpovědní konzulové, kteří předsedali soudům dle národnosti obžalovaných. Za odvolací instanci sloužily vyšší soudy jednotlivých zemí. Často se však stávalo, že konzulové nerozhodovali pře spravedlivě (nadržovali svým občanům) nebo že poslali obviněného k potrestání do vlasti, což se v egyptských očích rovnalo osvobozujícímu rozsudku.⁴⁴⁷

Nejasnosti vznikaly rovněž ve chvíli, kdy probíhalo soudní řízení, zahrnující osobní záležitosti jako rozvod, svatba apod., kterého se účastnila egyptská strana. V důsledku toho docházelo k prolínání kompetencí Konzulárních a Domorodých soudů. V tomto případě soudci zohledňovali eventuální předešlé precedenty. Systém soudů pro neegyptské obyvatelstvo se tak nacházel téměř zcela mimo kontrolu káhirské vlády. Konzulární tribunály jasně reprezentovaly již přežilé a skoro historické nástroje spravedlnosti. Nesoudil odborník, nýbrž diplomat-laik, jenž často vynášel – v očích Egypťanů – skandální rozsudky.⁴⁴⁸

Náboženské (též někdy islámské) soudy odpovídaly za osobní případy všech

⁴⁴⁵ Srv. CARMAN, c. d., s. 54; COLVIN, c. d., s. 244-245; LLOYD, G. A., *Egypt since Cromer*, Vol. 1, London 1933, s. 21-26; SLOANE, c. d., s. 477.

⁴⁴⁶ BRINTON, c. d., s. 165.

⁴⁴⁷ COLVIN, c. d., s. 245; TIGNOR, *The "Indianization"...*, c. d., s. 639-640.

⁴⁴⁸ BRINTON, c. d., s. 167; NEWMAN, c. d., s. 131.

egyptských poddaných, tj. muslimů a křesťanů, jako svatby, rozvody, poslední vůle, poručnictví, otázky víry apod. Děly se na tři kategorie: 1) soudy první instance, 2) apelační soudy a 3) soudy dohlížející na praktikování šariji. Konstantinopol jmenovala vrchního náboženského představeného, Velkého kádího; při výkonu jeho úřadu mu asistovali dva dohlížející inspektoři a Velký muftí, jenž disponoval spíše všeobecnými pravomocemi. Vesničtí a městští soudci (kádiové) představovali nejnižší posty.⁴⁴⁹ Za Cromerovy éry nebyl britský vliv u Náboženských soudů skoro patrný; teprve během Kitchenerovy správy do nich začali Britové vážněji zasahovat.⁴⁵⁰

Sekulární Domorodé soudy řešily kriminální, občanské a obchodní kauzy Egyptanů a čistě egyptských poddaných. Plynulému rozhodování sporů bránila skutečnost, že neexistoval zcela jasně definovaný právní rámec. Jednu část tvořil různě upravený osmanský občanský kodex, druhou pozůstatky francouzského *Code Napoléon*. Absence rozvinutějších a specializovanějších občanských a obchodních zákoníků „západního stylu“ zpomalovala rozvoj egyptského právního prostředí. Soudci disponovali značnou volností při nalézání práva, v praxi si vypomáhali aplikací francouzského zákoníku.⁴⁵¹

Nubar Paša nebyl pouze politikem, nýbrž také vůdčí osobností v modernizaci egyptského právního systému před rokem 1882. Jeho soudní reformu (*Réforme Judiciaire*) lze označit bez nadsázky za pomyslné *enfant terrible*. Myšlenka umístit místní a evropské obyvatelstvo v Egyptě pod pravomoc jednoho typu soudů se ukázala být zcestnou. Podle jeho mínění měl dosavadní Konzulární soudní dvory nahradit smíšený sbor, tvořeným z egyptských a zahraničních soudců, který by zabránil cizincům, hlavně držitelům státních obligací, do budoucna hojně využívat, často též zneužívat, konzulární systém k získání kladných rozsudků proti egyptské vládě. Ta se tak snažila chránit před diplomatickým nátlakem.⁴⁵²

Nově vytvořené Smíšené soudní dvory se dělily na dvě úrovně: 1) Oblastní soudy první instance (*District Courts*) umístěné v Alexandrii, Káhiře a Mansúře a 2) Apelační soud (*Court of Appeals*) v Alexandrii. Každý Oblastní soudní dvůr se skládal ze sedmi soudců – čtyř cizinců a tří Egyptanů; soudu vždy předsedal jeden z cizinců. Při projednávání obchodních záležitostí se soudní kolegium obvykle

⁴⁴⁹ Srv. SLOANE, c. d., s. 478-479; TIGNOR, *Modernization...*, c. d., s. 123.

⁴⁵⁰ COLVIN, c. d., s. 203; TIGNOR, *The "Indianization"...*, c. d., s. 640.

⁴⁵¹ TIGNOR, *Modernization...*, c. d., s. 123-124.

⁴⁵² Srv. BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 2, s. 316-317; TIGNOR, *Modernization...*, c. d., s. 125.

rozšířilo o dva obchodníky, zahraničního a místního, kteří měli právo hlasovat se soudci Oblastních soudů. Apelační soud v Alexandrii tvořilo jedenáct soudců – čtyři Egypťané a sedm cizích zástupců. Soudní sbor si ze svého středu, na základě většinové hlasování, volil předsedu, jímž se vždy stal cizinec. Egypťské soudce, po předběžných konzultacích s Evropany, jmenovala káhirska vláda; zahraniční pak jednotlivé kapitulační mocnosti na pětileté období. Z důvodů jazykové bariéry byly Smíšené soudní dvory vybaveny dostatečným počtem překladatelů. Nad žalobami podanými u mezinárodního tribunálu bděl zvláštní generální prokurátor.⁴⁵³

Ustanovující listina, jež se průběžně prodlužovala či případně modifikovala,⁴⁵⁴ *Mixed Courts* z roku 1875 explicitně vymezila jurisdikci na všechna soudní řízení, dotýkající se občanských a obchodních záležitostí. Soudy mohly projednávat jen ty pře, ve kterých sporné strany zahrnovaly buď Egypťany a cizince, a nebo cizince rozdílných národností. Nubar Paša sice původně navrhoval, aby nové tribunály obdržely pravomoc nad kriminální delikty, zahraniční vlády ji však ponechaly, spolu s tzv. osobním statutem, nadále v kompetencích Konzulárních soudů. Z jeho plánu tak zůstalo pouhé torzo. Žaloby cizinců proti vládě, administrativě, chedívovi či členům jeho rodiny se rovněž rozhodovaly před Smíšeným tribunálem. Zpočátku úlohu jednacích jazyků převzaly pouze arabština, francouzština a italština; roku 1905 přibyla angličtina. Teprve smlouva z Montreaux, z roku 1937, jurisdikci *Mixed Courts* výrazně modifikovala.⁴⁵⁵

Vliv nových soudů stoupal s rostoucím zájmem zahraničních vlád a rezidentů o dění v Egyptě. Ve chvíli, kdy v soudních lavicích představovali cizí soudci většinu, se však Nubarova idea – snížit vliv cizinců na domácí soudní systém – proměnila v pouhou chiméru. V jistém smyslu získaly Smíšené tribunály politickou moc. Zahraniční soudci již nezastávali úlohu interpretů zákonů, nýbrž je do značné míry tvořili. Vznikem *Mixed Courts* sice došlo ke snížení soudních pravomocí a vlivu konzulů; konzulární soudy ale existovaly i nadále. Nubar si přál celý systém zjednodušit, paradoxně ho však zkomplikoval; zahraničním komunitám dal navíc do rukou legální nástroj, jak žalovat Ismáilovu vládu za neplnění závazků. Smíšené soudy zároveň odmítaly uznat platnost některých chedívových dekretů, což

⁴⁵³ BRINTON, c. d., s. 232-235.

⁴⁵⁴ Podrobněji FAUCHILLE, P., *Les tribunaux mixtes d'Égypte. Leur prorogation et leurs modifications*, in: *Revue de droit international public*, Tome 1, 1894, s. 126-135.

⁴⁵⁵ Srv. BRINTON, c. d., s. 233-234, 269-273; COLVIN, c. d., s. 202; TIGNOR, *Modernization...*, c. d., s. 125-126.

znevažovalo legislativní pravomoc Egypta.⁴⁵⁶

Vlády zahraničních mocností často vybíraly zástupce do soudních lavic Smíšených tribunálů spíše „za odměnu“; cizí soudci měli leckdy malé či nedostatečné soudní znalosti, natož odpovídající praxi. Mnohým státům se tyto úřady jevily jako vhodná „synekura v teplých krajích“. Navzdory běžným výtkám ale pracovaly *Mixed Courts* relativně výkonně.⁴⁵⁷ Na život běžných lidí měly sice zanedbatelný vliv, částečně však pomohly k formování moderního národního hnutí.⁴⁵⁸

Prvotní snahy o reformu *Native Courts* vyvrcholily v krátkém období před britskou okupací.⁴⁵⁹ Na počátku okupačního období Britové doufali, že se podaří sloučit Smíšené a Domorodé soudy v jeden systém. Dosavadní orientace egyptské justice na právní strukturu Francie se ale jevila jako velký problém. Snaha vytlačit francouzský vliv z této oblasti korespondovala s probíhajícím procesem rušení duální správy.⁴⁶⁰

Britský soudní expert a generální prokurátor v Egyptě, sir Benson Maxwell,⁴⁶¹ si nepřál uvedení francouzského práva do egyptského soudního systému; považoval ho za zcela nevhodné. Doufal, že Domorodé soudy se podaří důkladně reformovat podle indického vzoru, přirozeně s odpovídajícími britskými zkušenostmi; iluze Britů se nicméně brzy rozplynuly kvůli absenci právně vzdělaného a zběhlého personálu, jenž by mohl aplikovat britsko-indický soudní model.⁴⁶² Pokud by se v budoucnu přikročilo ke sloučení Smíšených tribunálů s reformovanými Domorodými, nemohlo zároveň dojít k vydání zcela nových zákoníků; tehdejší egyptští justiční pracovníci znali maximálně francouzské právo. Britští úředníci proto neměli jiné východisko než se možnosti zavedení britsko-indického modelu vzdát.

⁴⁵⁶ Srv. BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 2, s. 318; CANNON, B. D., *A Reassessment of Judicial Reform in Egypt, 1876-1891*, in: *International Journal of African Historical Studies*, Vol. 5, No. 1, 1972, s. 53.

⁴⁵⁷ TIGNOR, *Modernization...*, c. d., s. 126-127.

⁴⁵⁸ MANSFIELD, c. d., s. 127-128.

⁴⁵⁹ V letech 1880-1881 zasedala komise, které předsedal profesionální právník Husajn Fachrí Paša, a která měla vypracovat plán na reformu Domorodých soudů. Jednoznačně došla k závěru, že je nutné vytvořit soustavu soudů, kopírující systém Francie. Poté, co členové komise zamítli aplikaci šariji, byl zvolen výchozím zákoníkem *Code Napoléon*, jediné neislámské právo užívané v Osmanské říši. Díky tomuto doporučení se proto velká část francouzských sbírek zákonů přeložila do arabštiny. MANSFIELD, c. d., s. 129; TIGNOR, *Modernization...*, c. d., s. 127.

⁴⁶⁰ CANNON, *A Reassessment...*, c. d., s. 60.

⁴⁶¹ Sir Peter Benson Maxwell (1817-1893), britský právní expert působící jako egyptský generální prokurátor (1883-1884). *Dictionary of National Biography*, Vol. 22, London 1964-1965, s. 1030.

⁴⁶² CANNON, *A Reassessment...*, c. d., s. 62; TIGNOR, *The "Indianization"...*, c. d., s. 640-641.

V červnu 1883 proto povolili běžné využívání francouzského práva, zvláště upraveného pro egyptské poměry, a uvedli novou strukturu Domorodých soudů.⁴⁶³ Tento neúspěch přiměl sira Bena Maxwella v červnu 1884 k rezignaci; jeho nástupcem a dočasným soudním poradcem se stal Brit Raymond West.⁴⁶⁴

Původní návrh na novou soustavu Domorodých soudů předpokládal čtyři soudní úrovně: 1) zkrácené soudy dohlížející na pořádek v provinciích, 2) prvoinstanční soudy v hlavních městských centrech, 3) dva apelační soudy v Asyutu a v Káhiře a 4) kasační soud. Ve chvíli, kdy se zavedl nový systém, zkrácené soudní dvory a kasační soud nepracovaly efektivně, a proto se využívaly pouze tribunály první instance a apelační soudy.⁴⁶⁵ Reforma z roku 1883 nesplnila britská očekávání, a West se tudíž snažil navázat na Maxwellovy plány; proto následně předložil plán na decentralizaci Domorodých tribunálů.⁴⁶⁶ Ten však nepodporoval tehdejší egyptský ministerský předseda Nubar Paša, ani Baring, jenž dal raději přednost vyjednávání o modifikacích kapitulací.⁴⁶⁷

Rezignací a odchodem Raymonda Westa v roce 1886 do Indie dočasně klesl britský vliv na egyptském ministerstvu spravedlnosti; po několik let nedošlo ke jmenování žádné dalšího „chedívova poradce“. Během svého druhého premiérského období Nubar obrátil pozornost k úpravě Smíšených soudů a kapitulacních dohod.⁴⁶⁸ Snahy Britů o případné změny utlumoval rovněž fakt, že v čele káhirské vlády stál známý reformátor egyptského soudnictví. Francie zasáhla do těchto „tahanic“ o osud egyptské justice jen marginálně; opakovaně si nárokovala jen post generálního prokurátora a zdvojnásobení zastoupení mezi soudci Apelačního soudu Smíšených soudních dvorů.⁴⁶⁹

V důsledku stížností na činnost místního soudnictví jmenoval Nubar, na nátlak Baringa, nástupce Raymonda Westa. V roce 1888 vypracoval nový egyptský

⁴⁶³ Srv. COLVIN, c. d., s. 204; TIGNOR, *The "Indianization"...*, c. d., s. 641.

⁴⁶⁴ Sir Raymond West (1832-1911), britský právní expert a koloniální administrátor. V letech 1884-1886 justiční poradce na ministerstvu spravedlnosti a generální prokurátor v Egyptě. Za zásluhy později obdržel rytířský titul (1888). *Who...*, c. d., Vol. 1, s. 753.

⁴⁶⁵ Teprve v roce 1889 začaly fungovat reformované Domorodé soudy v oblasti Horního Egypta, kde dosud vykonávaly „spravedlnost“ staré tribunály, jež dočasně řídili administrativní úředníci. TIGNOR, *Modernization...*, c. d., s. 128-129.

⁴⁶⁶ West reagoval na množství se stížnosti, že nový systém je příliš centralizovaný. Soudní proceduru, která probíhala před třemi a více soudci (francouzský zvyk), viděl jako pomalou a zbytečně drahou. Zefektivnění viděl v decentralizaci, tj. justiční spor měl rozhodovat jeden soudce (britský zvyk). Srv. MANSFIELD, c. d., s. 129; TIGNOR, *The "Indianization"...*, c. d., s. 641-642.

⁴⁶⁷ CANNON, *A Reassessment...*, c. d., s. 64.

⁴⁶⁸ Vyjednávání o úpravě kapitulací, probíhající souběžně s jednáním o Drummond-Wolffově konvencí, nepřinesla očekávaný výsledek. Blíže viz CANNON, *Nubar...*, c. d., s. 468-483.

⁴⁶⁹ CANNON, *A Reassessment...*, c. d., s. 69.

generální prokurátor Belgičan Legrelle (též někdy Le Grelle) zprávu týkající se stavu justice v provinciích. Zejména Komise proti banditismu (*Commissions of Brigandage*) shledal naprosto nedůstojné moderním věku.⁴⁷⁰ Mučení svědků, kruté výslechy, zadržování nevinných a svévolné rozsudky připomínaly doby dávno minulé; okolo 800 lidí bylo uvězněno, několik rovněž popraveno. Britský úředník, jenž několikrát sledoval několik procesů, lakonicky konstatoval: „Jedinci, kteří jsou jednou uvězněni a přivedeni před Komisi, mají velmi malou naději na osvobození.“⁴⁷¹

Toto odhalení tristních poměrů, panujících při výkonu práva na venkově, přimělo Brity přeměřovat pozornost k egyptské justici. Neutěšený stav soudů šokoval rovněž evropský tisk. Po rezignaci Nubarovy vlády Baring předložil před nového premiéra, Rijáda Pašu, dvě alternativy – buď zcela zruší Komise proti banditismu, a nebo zaručí, že všichni jimi odsouzení stanou před revizním výborem, ve kterém bude alespoň jeden Evropan. V květnu 1889 byly *Commissions of Brigandage* konečně zrušeny.⁴⁷² Začalo období, kdy Britové intenzivněji ovlivňovali egyptskou justici.

V roce 1890 lord Cromer ochotně ve výroční zprávě připustil, že ministerstvo spravedlnosti je jeden z nejhůř fungujících vládních úřadů.⁴⁷³ V roce 1889 současně téměř ztroskotala Baringova jednání s velmocemi o reformě Smíšených soudů,⁴⁷⁴ zároveň nepřestávala růst zločinnost. Sir Evelyn proto požádal britského soudce,

⁴⁷⁰ V roce 1884 došlo ke zřízení Komise proti banditismu, tj. *de facto* administrativních soudů se zvláštní trestní jurisdikcí. Původně se měly zabývat specifickými formami vesnického násilí (lupičství, vzpoura), které provázely zmatky minulých let. V některých provinciích dokonce nahrazovaly Komise z části Domorodé tribunály. Komisím proti banditismu předsedal guvernér tamní provincie (mudír). Během šesti let prokázaly *Commissions of Brigandage* značnou horlivost ve vyhledávání zločinců a získávání doznání; mučení svědků a obviněných nebylo výjimkou. Nezřídka též docházelo k vyřizování osobních účtů a obohacování se na úkor obviněných. Blíže viz BROWN, N., *Brigands and State Building: The Invention of Banditry in Modern Egypt*, in: *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 32, No. 2, 1990, s. 258-281; OWEN, *Lord Cromer...*, c. d., s. 237-239; TIGNOR, *Modernization...*, c. d., s. 132.

⁴⁷¹ BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 2, s. 289.

⁴⁷² BROWN, *Brigands...*, c. d., s. 277; TIGNOR, *Modernization...*, c. d., s. 132.

⁴⁷³ Za jistý experiment lze považovat Baringovo jmenování čtyřiceti belgických a nizozemských právních expertů soudci. Tímto krokem předpokládal posílení politické nezávislosti Domorodých soudů. Ukázalo se však, že neznalost arabštiny a právních základů je značně limituje, a proto na počátku 90. let opustila většina Belgičanů a Nizozemců Egypt a odebrala se na lukrativní evropské posty. Srv. CANNON, *A Reassessment...*, c. d., s. 62; COLVIN, c. d., s. 200; SCOTT, J., *Judicial Reform in Egypt*, in: *Journal of the Society of Comparative Legislation*, Vol. 1, No. 2, 1899, s. 241; TIGNOR, *Modernization...*, c. d., s. 129; Tentýž, *The "Indianization"...*, c. d., s. 642.

⁴⁷⁴ Baring dosáhl pouze dílčích výsledků. Dekret ze dne 31. ledna 1889 přesunul některé legislativní pravomoci kapitulačních mocností na Smíšené soudní dvory. Podrobněji BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 2, s. 435.

Johna Scotta,⁴⁷⁵ aby dopracoval reformu Domorodých tribunálů. Generální konzul si Scotta vybral kvůli znalostem francouzského a indického práva a egyptského a indického soudního systému, což v Baringových očích představovalo ideální kombinaci; neznalost arabského práva nevadila. Současně začal prokonzul vyžadovat rozšíření britské kontroly nad soudním systémem, jmenoval proto Scotta soudním poradcem (nově s většími pravomocemi) na ministerstvu spravedlnosti. Proti obsazení postu justičního experta a Scottově snaze zřídit post britského generálního soudního inspektora v Egyptě horlivě protestovala egyptská vláda. V roce 1891 zapříčinily Baringovy otevřené zásahy a vzrůstající britský vliv v justici a policejním sboru rezignaci ministerského předsedy Rijáda.⁴⁷⁶

Soudní poradce se zaměřil na narušení centralizovaného systému Domorodých soudů. Přál si více zpřístupnit spravedlnost egyptským masám, což podle jeho názoru nepředstavovaly procesy ve velkých městech a sezení s více soudci. Francouzské právo se mu zdálo příliš rigidní a pro Egypt nákladné. Proto propůjčil starostům vesnic a zapadlých provinčních měst soudní moc řešit drobné občanské a kriminální kauzy; po neuspokojivém rozsudku měly právo obě strany se odvolat. Pro některé zkrácené soudy zároveň povolil, aby proces probíhal s jedním kvalifikovaným soudcem jako v Indii či ve Velké Británii. Řízení před Soudy první instance zrychlil tím, že jim svěřil závažnější civilní a trestní případy, včetně eventuálních odvolacích žalob proti rozsudkům nižších tribunálů.⁴⁷⁷

Scottovi se podařilo tak zefektivnit, zrychlit a zlevnit justici, nikoli však zajistit výrazný pokles kriminality v zemi, v což pevně doufal. Jednou mu jeden starý Paša okomentoval jeho reformní snahy takto: „[Zločinci – J. V.] vyžadují pevnou ruku; karabáč je lepší než Vaše zákoníky.“⁴⁷⁸ Zavedl pravidla a požadavky pro jmenování soudců a vykládání práva před egyptskými soudy. Domorodé tribunály se tudíž výrazně přiblížily normám západního a moderního soudního systému.⁴⁷⁹ Navzdory všemu, co John Scott vykonal, mělo tamní soudnictví stále jistý nedostatek

⁴⁷⁵ Sir John Scott (1841-1904), britský soudce. Zastával rozmanité justiční funkce – člen Apelačního soudu Smíšeného tribunálu (1875-1882), soudce Nejvyššího soudů v Bombaji (1882-1890), soudní poradce Jeho Milosti chedíva (1890-1898). V roce 1894 obdržel rytířský titul. *Who...*, c. d., Vol. 1, s. 634.

⁴⁷⁶ Srv. BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 2, s. 290; CANNON, *A Reassessment...*, c. d., s. 72; OWEN, *Lord Cromer...*, c. d., s. 239-240; MANSFIELD, c. d., s. 129; TIGNOR, *The "Indianization"...*, c. d., s. 643.

⁴⁷⁷ MANSFIELD, c. d., s. 129-130; TIGNOR, *Modernization...*, c. d., s. 130-131, 135-136; Tentýž, *The "Indianization"...*, c. d., s. 643.

⁴⁷⁸ SCOTT, c. d., s. 248.

⁴⁷⁹ BRINTON, c. d., s. 167; SCOTT, c. d., s. 244-245; TIGNOR, *The "Indianization"...*, c. d., s. 643-644.

– absenci vzdělaných právních odborníků.⁴⁸⁰ Ke zkvalitnění dosavadní výuky se inspiroval indickými zkušenostmi, a zajistil proto pro Chedívovu právní školu (*Khedival Law School*) sbor evropských učitelů.⁴⁸¹ Od roku 1893 mohli působit v *Native Courts* pouze ti, jež získali právnícký diplom z vybraných škol.⁴⁸² V roce 1898 se sir John Scott s podlomeným zdravím vrátil do Velké Británie, kde byl jmenován vrchním právním poradcem. Jeho nástupcem se stal mladý skotský právník Malcolm McIlwraith.⁴⁸³

Rozmanitost egyptského soudnictví tvořila hlavní překážku pro přehledné právní prostředí. Reformní kroky Britů lze bez nadsázky označit za konglomerát nejrůznějších opatření a úprav. Britští úředníci si rychle uvědomili, že k posílení stability země může význačně přispět reorganizace soudů. Nadvláda francouzských zákoníků a procedury jim však nevyhovovaly. Doufali též, že kontroverzní reformou se podaří odstranit zbytek kapitulačních privilegií, aby mohli modernizovat egyptský soudní systém zatížený relikty z minulosti. Britové Maxwell a West neuspěli v zavádění indické praxe v Egyptě. Teprve Scottovým jmenováním se upravily Domorodé soudy tak, aby z velké části splňovaly britské předpoklady. V letech 1890-1895 se podařilo tento dynamický reformní program dokončit; v McIlwraithově období se pokračovalo v zavádění dalších reforem. Britsko-indické zkušenosti se opět zdařilo „naroubovat“ na francouzský systém, jenž stále tvořil základy egyptského soudnictví, navzdory britským zásahům.⁴⁸⁴

3. 3. Ozbrojené složky – policejní sbor a armáda

Již za časů chedíva Ismáíla zajišťoval pořádek ve městech policejní sbor. Místní policisté často sloužili zdarma a bez odpovídajícího výcviku; podléhali autoritě guvernéra provincie (*mudíra*) a správce oblasti (*mamúra*). Vesnický biřic (*gafír*) spadal pod pravomoc starosty (*omdeha*). Někdy se k udržení veřejného pořádku využívala rovněž egyptská armáda. Krátce po obsazení země začali Britové

⁴⁸⁰ SCOTT, c. d., s. 244.

⁴⁸¹ Škola, založená chedívem Ismáílem v roce 1873, představovala téměř jedinou vzdělávací instituci v Egyptě, jež poskytovala právní vzdělání. Ředitelem se tradičně stával Francouz. Po dlouhá léta měla škola nevalnou pověst. Teprve Scottova opatření ji pozvedla na moderní úroveň. Podrobněji srv. CANNON, B. D., *Social Tensions and the Teaching of European Alliances Law in Egypt before 1900*, in: *History of Education Quarterly*, Vol. 15, No. 3, 1975, s. 299-315; SCOTT, c. d., s. 243; TIGNOR, *The “Indianization”...*, c. d., s. 643.

⁴⁸² TIGNOR, *Modernization...*, c. d., s. 136.

⁴⁸³ Sir Malcolm McIlwraith (1865-1941), britský soudní expert. V letech 1898-1916 zastával post chedívova soudního poradce. *Who Was Who*, Vol. 4, 4th Ed., London 1967, s. 729.

⁴⁸⁴ Srv. TIGNOR, *Modernization...*, c. d., s. 137; Tentyž, *The “Indianization”...*, c. d., s. 644-645.

s přestavbou policie, aby mohla do budoucna garantovat vnitřní bezpečnost a aby se nestala centrem „revolučních živlů“ jako armáda za Urábího období. Tehdejší egyptské ministerstvo vnitra bylo navíc považováno za vrchol korupce a nepotismu.⁴⁸⁵

Existovaly dvě alternativy. První možnost spočívala v převedení policejního sboru plně pod britskou kontrolu jako v případě armády. Tato modifikace by nevyhnutelně znamenala intenzivnější zásahy Britů do života země. Egyptští hodnostáři by tak mezi obyvatelstvem ztratili tradiční autoritu. Druhou variantu představoval koncept limitované britské autority – jen nábor a výcvik.⁴⁸⁶

První britský velitel egyptského policejního sboru Baker Paša, generál Valentine Baker,⁴⁸⁷ dostal za úkol jej reorganizovat. Místní obyvatelstvo si ho hned oblíbilo. Baker nezamýšlel měnit tradiční vztahy mezi pořádkovými silami a egyptskými autoritami; ostrovní úředníky učinil odpovědnými jen za disciplínu. Tehdy se policie dělila na – 1) četnictvo, 2) městskou policii a 3) rezervní oddíl. Každá provincie zároveň disponovala vlastním praporem neozbrojených četníků a jednou či dvěma švadronami jezdeckva, celkem 6 500 muži. Jednotliví velitelé četnictva byli převážně Egyptané; britští důstojníci vykonávali pouze inspekční cesty. Kromě vyšetřování trestních činů plnil policejní sbor obvyklé rutinní činnosti (udržení pořádku, strážní služba, doprovod vězňů aj.). Městskou policii řídili důstojníci z postu superintendanta (funkce „vypůjčená“ z indického prostředí).⁴⁸⁸

V září 1883 dorazil do Káhiry energický civilní úředník Clifford Lloyd,⁴⁸⁹ muž značného talentu, extrémních názorů a neocenitelných schopností,⁴⁹⁰ jako koordinátor, inspektor a ředitel začínajících administrativních reforem v jedné osobě.⁴⁹¹ Později zastával rovněž posty podsekretáře a britského poradce na ministerstvu vnitra. Během podzimu 1883 se v důsledku mahdistického povstání

⁴⁸⁵ BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 2, s. 481; TIGNOR, *The “Indianization”...*, c. d., s. 645.

⁴⁸⁶ TIGNOR, *The “Indianization”...*, c. d., s. 646.

⁴⁸⁷ Valentine Baker (1827-1887), britský generál a mladší bratr sira Samuela Bakera. Během rusko-osmanské války si vydobyl slávu a oblíbenost v muslimském světě. Od roku 1882 až do smrti zastával post velitele egyptského četnictva. In: http://en.wikipedia.org/wiki/Valentine_Baker/9/9/2007.

⁴⁸⁸ BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 2, s. 482; COLVIN, c. d., s. 193-194.

⁴⁸⁹ Charles Dalton Clifford Lloyd (1844-1891), britský koloniální úředník. V letech 1874-1882 působil jako policejní úředník v Irsku, kde se těšil značné nepopularity, a proto ho Gladstoneova vláda raději poslala dohlížet na reformy (1883-1884). V roce 1891 zemřel v Erzerumu na zánět plic. Podrobněji *Dictionary...*, Vol. 11, c. d., s. 1293-1294; TIGNOR, *Modernization...*, c. d., s. 70.

⁴⁹⁰ TIGNOR, *The “Indianization”...*, c. d., s. 646.

⁴⁹¹ Vypracoval plány na reformy zdravotnictví a vězeňství. TIGNOR, *Modernization...*, c. d., s. 70.

zhoršila bezpečností situace v Egyptě. Jediným místním bojeschopným sborem zůstalo Bakerovo četnictvo, jež se muselo urychleně odebrat do Suákinu, aby chránilo zbylou územní integritu chedivátu. Na počátku roku 1884 se ujal další reorganizace policejního sboru Lloyd, ovšem razantněji než jeho předchůdce.⁴⁹²

Lloyd předal pravomoci provinčních guvernérů a provinčních správců nad policejním sborem do rukou britského generálního inspektora policie a jemu podřízeným inspektorům. Mudíři a mamúři rázem pozbyli moci nad některými zločiny; již nepředstavovali rozhodující autoritu v provinciích.⁴⁹³ Lloyd rozdělil Egypt do tří inspektorátů.⁴⁹⁴ Od této chvíle museli všichni podřízení policejní úředníci zasílat průběžné zprávy o stavu zločinnosti a podmínkách v provinciích nejenom mudírovi, ale též odpovědnému britskému inspektorovi. Po guvernérovi provincie, jenž formálně úkoloval policejní složky, se vyžadovalo, aby veškeré pokyny posílal prostřednictvím dosazeného inspektora. Zrušil současně vojenské hodnosti běžně používané v egyptské policejní struktuře a nahradil je policejními ekvivalenty. Lloyd nezůstal jen u změn na provinční úrovni. Přesunul značné centrální pravomoci pod kontrolu britských úředníků na ministerstvu vnitra.⁴⁹⁵

Pro reorganizaci policejních sil se Lloyd inspiroval v indickém modelu. Jeho reforma přirozeně vyvolala odpor ze strany egyptské vlády a hlavně prvního ministra Nubara Paši, jenž měl onehdy výjimečnou pozici; krátce předtím odvrátil vládní krizi přijetím premiérského křesla a patřil mezi malou skupinku schopných, jež se uvolili spolupracovat s okupační velmocí. V tuto dobu britskou pozici oslabovali súdánské události (evakuace Súdánu, boje kolem Suákinu, obležení Chartúmu), a proto si sir Evelyn nemohl dovolit přijmout Nubarovu rezignaci, což neplatilo v případě ministra vnitra. Baring neochotně vyslyšel Nubarovy argumenty, že vnitřní správa patří mezi soukromé záležitosti Egyptůanů, a ukončil Lloydovu rušnou kariéru v Egyptě. Jeho nástupce nebyl vybrán, post proto převzal Egyptůan.⁴⁹⁶

Po Bakerově návratu v létě roku 1884 se vše vrátilo do vžitých „kolejí“. Došlo k opětovnému používání vojenských hodností a mudírům se navrátila jejich pravomoc nad policií. Inspektoři, jež reprezentovali britskou moc nad policejním

⁴⁹² COLVIN, c. d., s. 195; MARLOWE, *Cromer of Egypt*, c. d., s. 75.

⁴⁹³ TIGNOR, *Modernization...*, c. d., s. 70.

⁴⁹⁴ V čele každé oblasti stál zástupce generálního inspektora (Brit), kterému asistovala dva inspektoři – Evropan a Egyptůan. al-SAYYID-MARSOT, c. d., s. 71.

⁴⁹⁵ COLVIN, c. d., s. 196; TIGNOR, *The "Indianization"...*, c. d., s. 647.

⁴⁹⁶ Srv. al-SAYYID-MARSOT, c. d., s. 71; BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 2, s. 488; MANSFIELD, c. d., s. 124; TIGNOR, *Modernization...*, c. d., s. 71-73; Tentýž, *The "Indianization"...*, c. d., s. 647-648.

sborem, si však podrželi dohlížitelskou funkci nad kázní policejních jednotek. Jistým způsobem ponechání policejních sil na vojenských základech představovalo krok zpět. V dalších letech se ukazovalo, že dosavadní systém nepracuje hladce. Moderní doba, nové kriminalistické metody a potírání zločinnosti vyžadovaly ze strany policie flexibilní přístupy; Britové si to uvědomovali, Egypťané nikoli. Většina Lloydových plánů se pouze odsunula k pozdějšímu datu.⁴⁹⁷

Po smrti Bakera se stal vrchním velitelem policejního sboru plukovník Horatio Kitchener. Nubar Paša vytrvale vzdoroval vzrůstajícímu britskému vlivu v této oblasti. Na počátku 90. let proběhla řada reforem, iniciovaných Kitchenerem, policejní správy a ministerstva vnitra.⁴⁹⁸ Vrchol představoval kompromis mezi Nubarem a Brity z roku 1894. Na přání Egypťanů se zrušil úřad britského generálního inspektora policie. Na oplátku mohl Cromer bez obstrukcí obsadit post poradce ministra vnitra sirem Eldonem Gorstem; malý sbor ostrovních inspektorů mu současně asistoval při výkonu funkce. Od té doby policejní sbor pracoval striktně pod pravomocí mudírů a mamúrů, celá provinční správa se však mohla stát předmětem inspekce či kontrol britského poradce a jeho inspektorů.⁴⁹⁹ Gorst se významnou měrou zasloužil o vznik policejní školy.⁵⁰⁰

Polemika ohledně policejní reformy odhalila limity tzv. „indianizace“ Egypta. Britové nedisponovali úplnou administrativní mocí jako v Indii; stále existoval závazek odejít z Egypta ve „správný“ čas. Cromer proto rozšiřoval vliv pomocí poradců či nejrůznějších inspektorů, jež se oficiálně nacházeli pod pravomocí příslušného ministra, ve skutečnosti měli větší moc než jejich nominální nadřízení.⁵⁰¹

Dne 13. září 1882 porazil generál sir Garnet Wolseley Urábiho vojsko v bitvě u Tall al-Kabíru. O šest dní později vydal Tawfík lakonický dekret: „My, chedív Egypta, zvažující vojenskou vzpouru, prohlašujeme, že egyptská armáda je rozpuštěna.“⁵⁰² Britové se rozhodli odzbrojit chedívovu brannou moc, jež před okupací představovala centrum nacionalistických postojů; považovali ji za hrozbu nově etablovaným pořádkům. Někteří se domnívali, že by Egypt neměl disponovat

⁴⁹⁷ COLVIN, c. d., s. 197, 199.

⁴⁹⁸ Kitchener reorganizoval vesnické gafiry tak, že snížil jejich počet na polovinu. Zbytek pak zdvojnásobil plat a obstaral výzbroj. TOLLEFSON, H. H., *The 1894 British Takeover of the Egyptian Ministry of Interior*, in: *Middle Eastern Studies*, Vol. 26, No. 4, 1990, s. 548.

⁴⁹⁹ TIGNOR, *Modernization...*, c. d., s. 184-185; Tentýž, *The "Indianization"...*, c. d., s. 648; TOLLEFSON, c. d., s. 550-554.

⁵⁰⁰ TOLLEFSON, c. d., s. 555.

⁵⁰¹ TIGNOR, *The "Indianization"...*, c. d., s. 649.

⁵⁰² BESANT, W. H., *The Early Days of the Egyptian Army, 1883-1892*, in: *Journal of the Royal African Society*, Vol. 33, No. 131, 1934, s. 160.

žádnými ozbrojenými silami, ani případně jen osmanskými či placenými Evropany. Ohrožení bezpečnosti země v důsledku mahdistického povstání však Brity přinutilo k urychlenému znovusvolání vojska; jedinou změnu znamenalo nahrazení nespolehlivých vyšších egyptských důstojníků Brity. Důstojníci Jejího Veličenstva proto symbolizovali novou „hybnou sílu“ armádní reformy.⁵⁰³

V listopadu 1882 se stal vrchním velitelem cheďivovy armády, tj. sirdárem, sir Evelyn Wood.⁵⁰⁴ Většina egyptských vojáků se rekrutovala ze zbytků Urábiho vojska, feláhů a později rovněž ze súdánských dobrovolníků, kteří zběhli z chalífových řad. Již roku 1883 se do výcviku mužstva a reorganizace sborů zapojila skupinka 26 britských důstojníků,⁵⁰⁵ následující rok v egyptské armádě působilo 49 Britů a v roce 1890 jejich počet dosáhl 69. Vyšší štábní a klíčové armádní funkce přednostně obsazovali britští vojáci. Mužstvo dostávalo pravidelný žold a kvalitní lékařské ošetření.⁵⁰⁶

Málo britských a egyptských představitelů věřilo ve schopnosti cheďivovy armády, která se skládala z prostých rolníků. Sám Tawfík se o ní vyjadřoval značně kriticky: „Vy Britové marníte čas a peníze, když se snažíte vytvořit z feláhů armádu.“⁵⁰⁷ Během tažení na záchranu generála Gordona zajišťovaly egyptské jednotky komunikační linie. Od roku 1887 střežili jižní hranici Egypta se Súdánem. Pod velením sirdára sira Francise Grenfella⁵⁰⁸ prodělala egyptská armáda pomyslný „křest ohněm“ v bitvě u Toski (1889), kde prokázala nepopiratelné bojové kvality a odvahu; odrazila mahdistickou invazní armádu. V roce 1892 byl jmenován novým vrchním velitelem cheďivovy armády budoucí vítěz od Ummdurmánů, Horatio Kitchener.⁵⁰⁹

⁵⁰³ MANSFIELD, c. d., s. 135; TIGNOR, *The "Indianization"...*, c. d., s. 649.

⁵⁰⁴ Sir Henry Evelyn Wood (1838-1919), britský polní maršál. V letech 1882-1885 zastával post vrchního velitele egyptské armády. In: http://en.wikipedia.org/wiki/Evelyn_Wood_%28British_army_officer%29/7/3/2008.

⁵⁰⁵ Mezi nejvýznamnější patřili důstojníci Grenfell, Chermiside, Kitchener, Rundle, Wodehouse, Wingate. MILNER, c. d., s. 141.

⁵⁰⁶ Srv. BESANT, c. d., s. 161-162; COLVIN, c. d., s. 174; MANSFIELD, c. d., s. 136; MARLOWE, *Cromer of Egypt*, c. d., s. 154; MILNER, c. d., s. 143; SLOANE, c. d., s. 481; TIGNOR, *The "Indianization"...*, c. d., s. 650.

⁵⁰⁷ DICEY, c. d., s. 429.

⁵⁰⁸ Francis Wallace Grenfell, první baron Grenfell, (1841-1925), britský polní maršál. Účastnil válečných operací proti Zulům a v letech 1885-1892 zastával funkci sirdára. Během Kitchenerova tažení se proti mahdistům byl jmenován velícím generálem britských okupačních sil na sever od Asuánu (1897-1898). V roce 1908 obdržel maršálskou hůl. In: http://en.wikipedia.org/wiki/Francis_Grenfell%2C_1st_baron_Grenfell/4/3/2008.

⁵⁰⁹ Kitchenerův protikandidát na post sirdára byl plukovník Josceline Wodehouse, mající nepochybně větší předpoklady k vykonávání této funkce, v Kitchenerův prospěch však hrála skutečnost, že znal „správné“ lidi v Británii a že se za něho přimluvil lord Cromer a. Srv. WHEELER, H. F. B., *The Story of Lord Kitchener*, London 1916, s. 76; CHURCHILL, W. S., *The River War War*,

Zpočátku mělo egyptské vojsko pouze 6 000 mužů; v 90. letech se jejich počet přiblížil dvojnásobek dosavadního stavu. Během dobývání Súdánu čítaly Kitchenerovy jednotky až 17 600 vojáků. V období Britsko-egyptského kondominia klesl jejich počet k 16 000. Od osmnácti let byl každý Egyptřan zapsán do seznamů rekrutů, z něhož tajnou volbou probíhal výběr vojáků každých pět let, výjimečně deset. Majetnější branci se mohli z vojenské povinnosti vykoupit za 40 liber.⁵¹⁰

Vedle egyptské armády existovalo rovněž britské okupační vojsko, které původně čítalo 12 000 mužů. Postupem času se jeho počet „smrskl“ na 5 000. Na jednoho vojáka připadaly prokazatelné měsíční náklady čtyři libry, které platila káhirská vláda.⁵¹¹ Kvůli „malé“ posádce musel sir Evelyn Baring často demonstrovat sílu ostrovních jednotek tak, že je nechával defilovat v okolí Káhiry, Alexandrie a Suezského průplavu.⁵¹² Prvním velícím generálem se stal Brit sir Frederick Stephenson,⁵¹³ jehož později vystřídal sir Frederick Forestier-Walker.

3. 4. Zavlažování

Modernizace egyptského irigačního systému bezesporu symbolizovala reformní úspěchy Britů. Již od pradávna spočívalo bohatství země v půdě. Lord Cromer si tento fakt uvědomoval, a proto vodohospodářské projekty podporoval. Zavlažování znamenalo více obdělávané půdy, větší výnosy zemědělských plodin a znásobení počtu sklizní, tj. vyšší odvody do státní pokladny ve formě daní. Tyto kalkulace posílila snaha administrativy po solventní ekonomice a plynulejšímu splácení dluhů. Kvůli zemědělství, zcela závislému na pravidelném přísunu vody, pečovala každá egyptská vláda o Nil; dešťové srážky představovaly jen zanedbatelné procento závlahy.⁵¹⁴

Nil je znám pravidelnou roční povodní, jež přitéká Modrým Nilem a Atbarou⁵¹⁵ a kterou způsobují prudké deště v Etiopii.⁵¹⁶ Proud přináší červeně

Vol. 1., London 1899, s. 164; WARNER, Philips, *Kitchener: The Man behind the Legend*, London 2006, s. 72.

⁵¹⁰ MANSFIELD, c. d., s. 137.

⁵¹¹ Srv. DICEY, c. d., s. 306; MARLOWE, *Anglo-Egyptian Relations...*, c. d., s. 136.

⁵¹² OWEN, *Lord Cromer...*, c. d., s. 241.

⁵¹³ Sir Frederick Charles Arthur Stephenson (1821-1911), britský generál. V letech 1883-1888 velel britské okupační armádě v Egyptě. *Who...*, c. d., Vol. 1, s. 674.

⁵¹⁴ Podrobněji SLOANE, c. d., s. 472.

⁵¹⁵ Řeky Atbara, Modrý Nil a Sobat jsou nejvýznamnější pravostranné přítoky Nilu, které pramení v Etiopii.

⁵¹⁶ V srpnu, kdy vrcholí povodeň, býval průtok Nilu u Asuánu okolo 14 000 m³ za sekundu, kdežto koncem května pouhých 400 m³ za sekundu. PEEL, S., *British Administration and Irrigation in Egypt*, in: *Political Science Quarterly*, Vol. 20, No. 3, 1905, s. 516.

zbarvené úrodné naplaveniny,⁵¹⁷ přibližně 85 milionů tun ročně, z panenských lesů; koncem července zpravidla dosahuje Egypta. Během srpna a září vrcholí společná záplava.⁵¹⁸ V prosinci, kdy dorazí povodňová vlna z nejjižnějšího přítoku Bílého Nilu, Sobatu, již hladina Modrého Nilu výrazně klesá; z Atbary se stává dokonce vádí. Hladina Bílého Nilu je téměř celý rok konstantní, a proto je Egypt takřka zcela závislý na tomto zdroji vody, jakmile opadne povodňová vlna. Bílý Nil je napájen z bažinatých oblastí a velkých rovníkových jezer.⁵¹⁹

Hlavní problém spočívá v tom, že Nil se *de facto* rozvodňuje jenom ve druhé části roku, a půda tak po většinu měsíců zůstává ležet ladem. Přibližně čtyřicet dní zvolna protéká podzimní bahnitá povodeň, zanechávající na polích úrodné naplaveniny z etiopských hor, skrze důmyslný systém prohlubní a kanálů pamatujících léta vlády faraónů. Dočasná záplava (*basin irrigation*) zavlážíla obdělávané plochy a umožnila zimní sklizeň, tj. pšenici a ječmen.⁵²⁰ Krátkodobé zavodnění mělo nevýhodu v tom, že vyžadovalo značné množství pracovní síly. Po každé povodni museli egyptští feláhové nastoupit k čištění kanálů od nánosů či k případným opravám. Povolávání na nucené práce, tzv. *corvée*, se rovněž hojně využívalo k budování veřejně prospěšných staveb, někdy nicméně docházelo ke zneužívání k soukromým účelům.⁵²¹ Hlavní výhoda dočasného zavlažování tkvěla ve skutečnosti, že pole nepotřebovala žádná hnojiva, kultivace plodin nevyžadovala ani zvláštní přípravy jako orbu apod. Každoroční povodeň zároveň zabraňovala nadměrné salinitě půdy, jež si mohla „odpočinout“ po dobu, kdy ležela ladem.⁵²²

Výměra dostupné úrodné půdy v okolí Nilu, tj. deseti až patnáctimílový pruh po obou březích a oblast Delt, byla neměnná, a proto se trvalé zavlažování

⁵¹⁷ Obsahují vysoké procento vápníku, železa a sodíku. Blíže viz GEMMILL, P. F., *Egypt Is the Nile*, in: *Economic Geography*, Vol. 4, No. 3, 1928, s. 300.

⁵¹⁸ V době vrcholící povodně je složen Nil u Asuánu z vod Bílého Nilu (10 %), Modrého Nilu (68 %) a Atbary (22 %). Běžně se řeka skládá z Bílého Nilu (83 %) a Modrého Nilu (17 %). Blíže viz SANDERSON, G. N., *England, Europe and the Upper Nile 1882-1899*, Edinburgh 1965, s. 10.

⁵¹⁹ Podrobněji srv. LANGER, W. L., *The Diplomacy of Imperialism 1890-1902*, 2nd Ed., New York 1951, s. 106; MARLOWE, J., *Four Aspects of Egypt*, London 1966, s. 233; PEEL, c. d., s. 516-517; SANDES, E. W. C., *The Royal Engineers in Egypt and the Sudan*, Chatham 1937, s. 361-362.

⁵²⁰ Srv GEMMILL, c. d., s. 300; PEEL, c. d., s. 517; RICHARDS, A., *Technical and Social Change in Egyptian Agriculture: 1890-1914*, in: *Economic Development and Cultural Change*, Vol. 26, No. 4, 1978, s. 726; TIGNOR, R. L., *British Agricultural and Hydraulic Policy in Egypt, 1882-1892*, in: *Agricultural History*, Vol. 37, No. 2, 1963, s. 63.

⁵²¹ BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 2, s. 407-409.

⁵²² RICHARDS, c. d., s. 726.

(*perennial irrigation*) stalo jedinou schůdnou cestou k jejímu efektivnějšímu využití.⁵²³ Permanentní irigace vyžadovala zbudování značného množství vodohospodářských staveb (hrází, přehrad, hlubokých kanálů, přečerpávacích stanic) či různých opatření (zpevnění a zvýšení břehů), aby se dosáhlo dlouhodobého zvýšení hladiny Nilu během bezvodého období. Již od časů Muhammada Alího existovaly snahy o uchování a o větší využití pravidelné záplavové vlny či ochraně proti občasně vydatnější povodni. Zejména v Deltě proto docházelo k zavádění permanentní irigace, jež účinněji zavlažovala obdělávané pozemky a chránila před velkou vodou. Trvalé zavodnění bylo nutné zajistit pro letní úrodu, již tvořily lukrativní exportní komodity jako bavlna a cukrová třtina.⁵²⁴ Souběžně se zaváděním trvalého zavlažování probíhal přechod z původního dvouletého na trojroční systém střídání plodin. Tímto krokem došlo ke zvýšenému využití půdy, vyšší produkci bavlny a redukci pěstování fazolí.⁵²⁵

Konec Ismáillovy vlády a Urábího období přinesly politickou nestabilitu, jež se logicky promítla v údržbě kanálů – zanesenými usazeninami a bortícími se břehy. Ve zprávě z roku 1883 věnoval lord Dufferin zvláštní pozornost irigaci. Navrhl, aby byli povoláni britští vodohospodářští experti s „indickými“ zkušenostmi k vylepšení zavlažování Egypta. Vodní podmínky a podnebí se v mnoha ohledech shodovaly s indickým, a proto se bez obtíží daly aplikovat tamní technologické dovednosti. V březnu 1883 dorazil známý britský inženýr plukovník Colin Scott-Moncrieff⁵²⁶ do Káhiry jako turista. Po osobním rozhovoru s Dufferinem přijal nabídku dvou tisíc liber ročně a post generálního inspektora pro zavlažování.⁵²⁷ Krátce nato se stal podsekretářem na ministerstvu veřejných prací. Nástupem sira Colina začala britsko-

⁵²³ GEMMILL, c. d., s. 296.

⁵²⁴ GEMMILL, c. d., s. 301; RICHARDS, c. d., s. 727; TIGNOR, *British...*, c. d., s. 63.

⁵²⁵ Trojroční systém (listopad-březen, duben-říjen): první (jetel, bavlna), druhý (fazole, úhor) a třetí rok (pšenice či ječmen, kukuřice). Původní dvojroční rotace: 1) bavlna (duben-březen), pšenice, ječmen či fazole (listopad-květen), 2) úhor (květen-červenec), kukuřice (červenec-listopad) a jetel (listopad-březen). Aplikace trojroční rotace se postupně zvyšovala z 17 % orné půdy (1894), na 40 % (1900) a na 56 % (1908). Podrobněji srv. OWEN, R., *The Rapid Growth of Egypt's Agricultural Output, 1890-1914, as an Early Example of the Green Revolutions of Modern South Asia: Some Implications for the Writing of Global History*, in: *Journal of Global History*, Vol. 1, No. 1, 2006, s. 91; RICHARDS, c. d., s. 727-728.

⁵²⁶ Sir Colin Campbell Scott-Moncrieff (1836-1916), britský inženýr. Od roku 1856 sloužil na ministerstvu zavlažování v Indii. V letech 1883-1892 zastával post podsekretáře, tj. britského poradce, na ministerstvu veřejných prací. Podrobněji o jeho pozoruhodném životě HOLLINGS, M. A., *The Life of Sir Colin C. Scott-Moncrieff*, London 1917; *Obituary: Sir Colin Scott Moncrieff*, in: *The Geographical Journal*, Vol. 47, No. 6, 1916, s. 481.

⁵²⁷ Časem se post generálního inspektora pro zavlažování personálně oddělil od funkce britského poradce.

indická kontrola egyptského vodohospodářství.⁵²⁸

Scott-Moncrieff se ke svému úkolu vyjádřil takto: „Zavlažování je umění, jež se není možné naučit ve Velké Británii. Existuje však málo zemědělských forem, které by nešly praktikovat na tom či onom území Jeho Veličenstva...“⁵²⁹ Následujících šest měsíců strávil zkoumáním stavu vodohospodářského systému. Brzy si uvědomil, že ke splnění úkolu nezbytně potřebuje indické kolegy. Během následujících dvou let dorazilo do Egypta dalších sedm britských inženýrů⁵³⁰ z Indie. Scott-Moncrieff rozdělil zemi do zavlažovacích okruhů a Brita vždy učinil zodpovědným za konkrétní oblast. Britští inženýři dohlíželi na distribuci vody, protipovodňová opatření, údržbu vodohospodářských děl, čištění kanálů, stavbu silnic apod.; nezřídka se pro egyptský venkov stávali nestrannými a neúplatnými arbitry.⁵³¹

Již Muhammad Alí se zaměřil na zavádění trvalého zavlažování v Deltě, aby zvýšil produkci bavlny. V roce 1833 zahájil stavbu hráze severně od Káhiry v místě, kde se Nil dělí na Rosettskou a Damiettskou větev. Francouzský inženýr v egyptských službách Linant Bej, Linant de Bellefonds, navrhl přehradit obě říční ramena. Původně se počítalo s tím, že kameny na stavbu by se získaly rozebráním pyramid v Gíze.⁵³² V roce 1843 došlo k úpravě plánů. Nový inženýr Francouz Mougel Bej zamýšlel zkonstruovat zvlášť Damiettskou a Rosettskou hráz tak, aby udržely 20 stop vody pro letní sezónu.⁵³³ Tři velké kanály – východní Tawfiqija, střední Šarqija a západní Bahejra – měly následně rozvádět vodu po provinciích. S konstrukcí Nilské hráze, tj., Rosettské a Damiettské části, se spěchalo, základy se proto položily značně nedbale. Za krátkou dobu se ve zdivu objevily praskliny. Z celkového pohledu postupovala stavba pomalu. V roce 1861 došlo k částečnému dokončení Nilské hráze; uvedení do provozu se dočkaly oba mosty, zahrnující silnice, zábradlí i strážné věžičky. Defekty na základech hrází nicméně nebyly opraveny. Cena dosavadních úprav se i tak vyšplhala na 1 880 000 liber.⁵³⁴

⁵²⁸ SANDES, c. d., s. 371; TIGNOR, *British...*, c. d., s. 64; Tentýž, *Modernization...*, c. d., s. 110.

⁵²⁹ TIGNOR, *British...*, c. d., s. 64.

⁵³⁰ Robert Hanbury Brown, E. W. P. Foster, William Edmund Garstin, A. G. W. Reid, Justin Ross, James Halifax Western, William Willcocks. MANSFIELD, c. d., s. 114.

⁵³¹ TIGNOR, *British...*, c. d., s. 66.

⁵³² SANDES, c. d., s. 363.

⁵³³ Damiettská hráz měla mít 45 klenutých oblouků (délka 1750 stop), zatímco Rosettská pouze 39 (délka 1512 stop). Každý oblouk měl mít šířku 26 a 1/4 stopy a být vybaven železnými vraty, sloužící k regulaci vodní hladiny. SANDES, c. d., s. 365, 367.

⁵³⁴ Srv. COLVIN, c. d., s. 223; SANDES, c. d., s. 366-367; TIGNOR, *British...*, c. d., s. 66.

V roce 1863 se konalo pokusné napuštění Nílské hráze. Očekávaný úspěch se však nedostavil; ve zdivu se totiž skoro ihned objevily hrozivé pukliny. Damiettská větev nebyla osazena regulačními vraty, proto nemohla zadržet žádnou vodu, a dva ze tří kanálů zůstaly nedokončeny. Nejvážnější komplikace nastala ve chvíli, kdy most praskl od základů k vrcholu a kdy vodní proud následně strhl deset oblouků. Nílská hráz se jevila jako katastrofálně zpackaný projekt; administrativa si ji odepsala jako nákladný neúspěch. V letech 1863-1882 se hráz využívala kvůli obavám, aby ji větší tlak úplně nezničil, jenom částečně.⁵³⁵

Ve chvíli, kdy se Nílská hráz ukázala nepoužitelná, ministr veřejných prací, francouzský inženýr v egyptských službách Rousseau Paša, zvažoval, že by získával vodu pro trvalé zavlažování pomocí přečerpávacích zařízení; *de facto* tak „oprášil šuplíkový plán“ Linanta de Bellefondse. Jednání se soukromou společností ale ukázala, že by si realizace nápadu vyžádala jednorázové počáteční náklady 750 000 liber; částka na plynulý roční provoz by dosahovala dalších 250 000 liber, což bylo nepřijatelné.⁵³⁶ Scott-Moncrieff zastával názor, že z dlouhodobého hlediska bude efektivnější opravit stávající irigační systém a postavit nová vodní díla než investovat do přečerpávací soustavy.⁵³⁷ Proto poslal jednoho ze svých nejschopnějších inženýrů, Williama Willcockse,⁵³⁸ aby provedl nezbytné provizorní úpravy.⁵³⁹ V roce 1884 vybavil Damiettskou hráz chybějícími regulačními vraty, čímž se mu podařilo zvýšit množství zadržované vody o jeden metr, vše za „zanedbatelných“ 25 000 liber.⁵⁴⁰ Hlavní problém stále představovaly základy, stojící na bahnitém a pískovém podloží.

V roce 1885 se podařilo siru Evelynu Baringovi získat půjčku jeden milion liber na zavlažovací projekty; rekonstrukce Nílské hráze se tak posunula do nové fáze. Její základy musely být zkonstruovány, aby zabránily průsakům. Zpočátku Britové vyplnili pouze chybějící kameny hráze.⁵⁴¹ Později se Scott-Moncrieff rozhodl

⁵³⁵ Srv. SANDES, c. d., s. 368; TIGNOR, *The “Indianization”...*, c. d., s. 656.

⁵³⁶ Blíže viz MARLOWE, Cromer of Egypt, c. d., s. 128-129; SANDES, c. d., s. 373; TIGNOR, *British...*, c. d., s. 67.

⁵³⁷ TIGNOR, *The “Indianization”...*, c. d., s. 656.

⁵³⁸ Sir William Willcocks (1852-1932), britský inženýr a projektant Asuánské přehrady. Do širšího povědomí se pronikl svými zavlažovacími projekty v Indii, Egyptě, Jižní Africe, Rumunsku a Mezopotámii. Srv. H. E. W., *Obituary: Sir William Willcocks*, in: *The Geographical Journal*, Vol. 81, No. 1., 1933, s. 94-95; http://en.wikipedia.org/wiki/William_Willcocks/26/6/2007.

⁵³⁹ V roce 1876 prozkoumal irigační expert Královských ženistů z Indie, generálmajor F. H. Rundall, Nílskou hráz. Došel k závěru, že původní základy mají optimální hloubku, ale nedostatečnou šířku. Podrobněji SANDES, c. d., s. 367-369.

⁵⁴⁰ Srv. PEEL, c. d., s. 520; SANDES, c. d., s. 374; TIGNOR, *British...*, c. d., s. 67.

⁵⁴¹ SANDES, c. d., s. 374.

rozšířit kamennou základnu do šířky; současně zavrhl nákladné hloubení.⁵⁴²

Podle indických zkušeností se přistoupilo k horizontálnímu prodloužení základů po obou stranách těch původních. Tloušťka zdiva se pomocí betonu a kamenného zdiva zdvojnásobila na „úctyhodných“ 224 stop. Pouze v období nízké hladiny Nilu, tj. od března do června, šlo provést zesílení hráze, a proto se rekonstrukce rozvrhla na čtyři etapy. Po důkladných přípravách se v roce 1887 přikročilo k opravám.⁵⁴³ Díky elektrickému osvětlení mohlo na stavbě pracovat okolo 10 000 dělníků dnem i nocí. Za pomoci devíti parních pump se ze staveniště ohrazeného hliněným valem nepřetržitě odčerpávala prosakující voda. Během doby, kdy probíhaly opravné práce na hrázi, se prokopala rovněž chybějící východní kanál (Tawfiqija), jehož cena se vyšplhala na 372 000 liber. V červnu 1890 se dokončily opravy, jejichž náklady dosáhly 460 000 liber. Díky novému a vydatnému zdroji vody pro trvalé zavlažování se dosáhlo vyšší produkce bavlny v řádu milionů liber.⁵⁴⁴ Po téměř šedesáti letech se Nilská hráz stala skutečností.⁵⁴⁵

V roce 1892 odešel z chedívových služeb sir Colin Scott-Moncrieff a novým britským poradcem se stal William Garstin.⁵⁴⁶ Jestliže Scott-Moncrieffovo období vyvrcholilo dostavbou Nilské hráze, Garstinovu éru symbolizovalo zkonstruování tzv. Asuánského rezervoáru, jenž se na dlouhou dobu „pyšnil“ titulem největší přehradu světa.⁵⁴⁷ Po dostavbě hráze v Deltě se vyčerpal počet relativně málo nákladných projektů ke zvýšení podílu trvalého zavlažování; jediným řešením se jevila stavba mohutné vodní nádrže na Nilu v Horním Egyptě.

Z počátku stáli irigační odborníci před několika nezodpovězenými otázkami, tj. kde zkonstruovat rezervoár, jak skrze něj zajistit plynulý odtok úrodných

⁵⁴² TIGNOR, *The “Indianization”...*, c. d., s. 656.

⁵⁴³ Po neúspěchu Drummond-Wolffovy mise začala vykazovat britská okupace trvalejší ráz. Od této doby proto začali poprvé britští administrátoři plánovat dlouhodobé investiční. TIGNOR, *Modernization...*, c. d., s. 89.

⁵⁴⁴ Srv. MARLOWE, *Cromer of Egypt*, c. d., s. 153; SANDES, c. d., s. 376-377; TIGNOR, *British...*, c. d., s. 67-68; Tentýž, *Modernization...*, c. d., s. 119.

⁵⁴⁵ Krátce po otevření hráze však vstaly obavy, že staré základy, uzavřené zdivem, by mohly tlakem vody zkolabovat. V dalších letech se proto přistoupilo ke stavbě pomocných jezů, jež byly v květnu 1901 dostavěny za 434 000 £. Podrobněji SANDES, c. d., s. 379; TIGNOR, *Modernization...*, c. d., s. 120.

⁵⁴⁶ Sir William Edmund Garstin (1849-1925), britský inženýr. V letech 1872-1885 sloužil na indickém ministerstvu veřejných prací. V roce 1885 přišel do Egypta na pozvání sira Colina Scott-Moncrieffa, kterého v roce 1892 vystřídal na postu podsekretáře na ministerstvu veřejných prací. Později zastával úřad britského ředitele Společnosti Suezského průplavu. H. G. L., *Obituary: Sir William E. Garstin*, in: *The Geographical Journal*, Vol. 65, No. 3, 1925, s. 279; *Who...*, c. d., Vol. 2, s. 394.

⁵⁴⁷ ISSAWI, C., *Egypt Since 1800: A Study in Lop-sided Development*, in: *The Journal of Economic History*, Vol. 21, No. 1, 1961, s. 9.

naplavenin, jež by ho jinak zanášely, a z čeho to vše zaplatit. Ideální místo představovala oblast, mající výjimečně hluboké dno a žulové podloží, tj. první katarakt nad Asuánem, asi 600 mil jižně od Káhiry.⁵⁴⁸ V roce 1866 přišel s myšlenkou stavby přehrady u Asuánu jako první cestovatel a později administrátor v chedivových službách sir Samuel Baker.⁵⁴⁹ V následujících letech se navrhlo několik variant, z technického hlediska nicméně byly obtížně uskutečnitelné. Teprve v roce 1893 začal sir William Willcocks intenzivně připravovat projekt této vodní nádrže.⁵⁵⁰ Po dvou letech představil konečný návrh mohutného vodního díla, jehož délka měla být jedna a čtvrt míle, výška 115 stop a cena 750 000 liber.⁵⁵¹

V tomto plánu se však objevilo jedno úskalí; znamenal by totiž zaplavení skupiny starobylých chrámů na ostrově Fílé uprostřed Nilu. Willcocks původně počítal s částkou 250 000 liber k jejich přesunutí na jiný ostrov, proti čemuž horlivě protestovali egyptští a evropští archeologové. Ustanovení mezinárodní komise s britským, francouzským a italským zastoupením nic nevyřešilo. Sám sir William, jež byl znechucený výhradami vůči projektu, snad jen v žertu vyslovil myšlenku, že by bylo nejlepší prodat za cenu celé přehrady chrámy Američanům, aby si je odvezli a znovu postavili v New Yorku. Káhirska vláda nakonec ustoupila; snížila výšku rezervoáru o 26 stop a přislíbila zpevnit základy filských templů. Tímto krokem však zmenšila její kapacitu o polovinu.⁵⁵²

Koncem roku 1895 měli britští inženýři ke stavbě připraveno vše potřebné – kromě peněz. Cromer plánoval egyptský rozpočet na rok 1896 s přebytkem; jako správný správce a hospodář si ho přál využít k investicím. Jak to většinou bývá, došlo ke sporům o peníze mezi zastánci hospodářského rozvoje a vojenskými kruhy, tj. mezi britským poradcem na ministerstvu veřejných prací Garstinem a sirdárem Kitchenerem. Sir William se domníval, že nejlepším využitím peněz by byla stavba Asuánské přehrady, kdežto sir Horatio si je nárokoval na přípravu k budoucí tažení do Súdánu. Kitchener tušil, že dříve či později bude likvidace mahdistů nutností. Velmi teplé počasí a nízký Nil naznačovaly, že tažení se v roce 1896 neuskuteční, a

⁵⁴⁸ PEEL, c. d., s. 523-524.

⁵⁴⁹ Sir Samuel White Baker (1821-1893), britský cestovatel, objevitel některých přítoků Nilu a spisovatel. V letech 1869-1873 vykonával funkci generálního guvernéra Equatorie. In: http://en.wikipedia.org/wiki/Sir_Samuel_Baker.

⁵⁵⁰ D., H., *The Assuan Dam*, in: *Journal of the Royal African Society*, Vol. 12, No. 46, 1913, s. 200.

⁵⁵¹ Podle projektu měla být přehrada zároveň vybavena 140 spodními a 40 horními kanály se stavidlem. Nově by tak voda nepřepadávala přes vrchol hráze, její tok by plynule regulovaly ocelová vrata. SANDES, c. d., s. 382.

⁵⁵² SANDES, c. d., s. 382-383; TIGNOR, *Modernization...*, c. d., s. 222.

proto vyhrál Garstin a přehrada. Nedlouho poté však přišlo březnové rozhodnutí britské vlády o tažení do Dongoly; stavba Asuánské přehrady se musela odložit do doby, než bude obsazen celý Súdán.⁵⁵³

V závěru roku 1897 představil lord Cromer markýzi Salisburymu plánovanou Asuánskou údolní nádrž takto: „Pakliže bychom měli nést „súdánské břemeno“, musíme zvýšit příjmy [Egypta – J. V.], což lze provést jen vylepšením vodního zásobování.“⁵⁵⁴ Dne 2. prosince 1899 „položila“ Jeho Výsost, vévoda z Connaught, základní kámen budoucí vodního díla. Základy rezervoáru se musely vykopat oproti původním Willcocksovým propočtům, a hlouběji celá stavba se proto notně prodražila.⁵⁵⁵ Hlavní komplikace spočívala v tom, že se Cromerovy nedostávalo finančních prostředků; musel si vypůjčit. Káhirska vláda totiž měla značná vydání na súdánské tažení. Konečná cena údolní nádrže, včetně pomocné přehrady u Asyutu, se vyšplhala na téměř tři a půl milionu liber.⁵⁵⁶

Britská stavební společnost použila ke zkonstruování přehrady žulové kvádry a jako pojivo kvalitní portlandský cement. Denně pracovalo na staveništi průměrně 10 000 dělníků a na 800 zručných italských kameníků. Stavba vysoká 126 stop mohla zadržet až jeden a čtvrt milionu metrů krychlových vody.⁵⁵⁷

Po dostavění Asuánské přehrady se paradoxně snížila výnosnost některých obdělávaných ploch asi o 17 %, protože nádrž již nepropouštěla všechny úrodné naplaveniny.⁵⁵⁸ V letech 1885-1907 se zvětšila plocha, na které se pěstovala bavlna, z 850 000 feddánů (0,44 ha) na téměř 1 300 000 feddánů. V 80. letech činil výnos z jednoho feddánu 3,5 qintárů bavlny (cca 44,5 kg), v letech 1896-1899 již 5,5 qintárů, v závěru Cromerovy éry nastal pokles na roční průměr 4,25 qintárů. Katastrofální neúroda v roce 1909 znamenala výnosnost pouhých 3,13 qintárů na jeden feddán.⁵⁵⁹ V roce 1884 představovala bavlna 67 % egyptského exportu, v roce

⁵⁵³ Srv. GREW, E. S., *Field-Marshal Lord Kitchener: His Life and Work for the Empire*, Vol. 1, London 1916, s. 162; CHURCHILL, *The River War*, c. d., Vol. 1, s. 172; WHEELER, c. d., s. 83.

⁵⁵⁴ MARLOWE, *Cromer of Egypt*, c. d., s. 226.

⁵⁵⁵ Hloubka základů činila 81 stop, tloušťka zdiva se pohybovala od 125 stop k 23 stopám na vrcholu hráze. COLVIN, c. d., s. 417.

⁵⁵⁶ Cromer získal ze Všeobecného rezervního fondu *Caisse de la Dette Publique* 1 346 699 £ a ze Zvláštního fondu káhirske vlády 143 165 £, aby však pokryl veškeré náklady na stavbu musel si vypůjčit 1 950 000 £ od finančního konsorcia sira Ernesta Cassela; podle smluvních klauzulí činila půlroční splátka 76 648 liber po dobu 30 let. Podrobně srv. D., H., c. d., s. 200; MANSFIELD, c. d., s. 118-119; MARLOWE, *Cromer of Egypt*, c. d., s. 227.

⁵⁵⁷ Podrobněji srv. PEEL, c. d., s. 525-527.

⁵⁵⁸ McFARLANE, c. d., s. 378.

⁵⁵⁹ OWEN, *The Rapid Growth...*, c. d., s. 84-85.

1906 však již 83 %.⁵⁶⁰ V první dekádě 20. století nezapříčinila postupnou redukcí výnosů bavlny pouze Asuánská nádrž, nýbrž shoda několika faktorů – zhoršení bonity půdy kvůli kratšímu období, kdy mohla ležet ladem, zvýšení hladiny podzemních vod⁵⁶¹ a vyšší výskyt hmyzu.⁵⁶²

V první dekádě 20. století se tedy nedařilo dosáhnout takových sklizní, jaké byly před stavbou Asuánu. Zisk z exportu bavlny se ale podařilo udržet rozšířením její osevní plochy – díky dostatku vody využitelné k její závlaze. V dalších letech docházelo k navyšování a zesilování Asuánské přehrady až na dvojnásobnou kapacitu v roce 1912.⁵⁶³ Žádná další egyptská vodohospodářská stavba však věhlas Asuánu nepřekonala. Po znovuoobsazení Chartúmu přesunula většina britských pozornost inženýrů k dosud „stavebně nedotčeným vodám Nilu“, protékajících Súdánem.⁵⁶⁴

Během prvních dvaceti let britské okupace dosáhly investice ministerstva veřejných prací přibližně 8 % celkových vládních výdajů, tj. pětikrát vyšší sumy, než jaká byla utracena na zdravotnictví a vzdělání dohromady.⁵⁶⁵ Ministerstvo veřejných prací bylo jediné, které mohlo počítat s dalekosáhlou finanční podporou na rozvojové projekty. Prvních deset let rozhodovala finanční situace, prováděly se proto spíše podpůrné zlepšovací projekty jako seřizování a důkladné čištění kanálů, což se časem svěřilo do rukou soukromých zhotovitelů, čímž se potlačila nutnost povolávat *corvé*.⁵⁶⁶

Dříve egyptské úřady zpravidla nutily feláhy pomocí karabáče pracovat na vzdálených místech. Nuceným pracím podléhala přibližně osmina populace. Pro administrativu představovala *corvé* levnou lidskou sílu, kterou nemusela ani platit, ani živit. Rolníci pracovali s vlastním nářadím a spávali pod širým nebem. Zpravidla se na ni vybírali ti nejchudší, jež se stěží mohli z této „služby vlasti“ vyplatit. Situaci komplikoval fakt, že zkorumpovaní úředníci často povolovali použít *corvé* na soukromé stavby.⁵⁶⁷

⁵⁶⁰ TIGNOR, *British...*, c. d., s. 72.

⁵⁶¹ Britové totiž neuspěli při odvodňování Dolního Egypta. RICHARDS, c. d., s. 730.

⁵⁶² RICHARDS, c. d., s. 728.

⁵⁶³ GEMMILL, c. d., s. 302

⁵⁶⁴ Touto problematikou se podrobněji zabývá RAVENSTEIN, E. G., *Sir William Garstin's Report as to Irrigation Projects on the Upper Nile*, in: *The Geographical Journal*, Vol. 18, No. 4., 1901, s. 398-403.

⁵⁶⁵ TIGNOR, *British...*, c. d., s. 65.

⁵⁶⁶ TIGNOR, *The "Indianization"...*, c. d., s. 655.

⁵⁶⁷ Srv. BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 2, s. 409; CHIROL, c. d., s. 70; SANDES, c. d., s. 364-365; 378.

Přístup k nuceným pracím změnilo postupné nahrazování dočasného zavlažování trvalým. Půda již neležela ladem, nově vyžadovala stálé obhospodařování a dohled. Čistění a prokopávání kanálů bylo rovněž časově náročnější. *Corvée* se tak rázem stala nevykonnou a Evropany často kritizovanou záležitostí, zatímco moderní mechanizace či placení dělníci se jeví jako optimální řešení. Egyptské vládě se však nedostávalo finančních prostředků na nákup strojů či platy. Během prvních let okupace proto musela neochotně tolerovat tento relikv dob minulých. V letech 1883-1889 se snížilo množství neplacené práce z 202 650 mužů na 58 788 mužů přepočtených na sto dní. V roce 1889 došlo v souvislosti s konverzí státního dluhu k téměř úplnému zrušení nucených prací – kromě povinnosti sledovat z bezpečnostních důvodů řeku během povodňového období. Ročně proto káhirská vláda musela vydávat na čistění kanálů okolo 400 000 liber.⁵⁶⁸

⁵⁶⁸ Srv. RAE, W. F., *Egypt To-day: The First to the Third Khedive*, London 1892, s. 177; MARLOWE, *Cromer of Egypt*, c. d., s. 152; SANDES, c. d., s. 378; TIGNOR, *Modernization...*, c. d., s. 120-122.

Čtvrtá kapitola

Súdánské záležitosti

4. 1. Chedív Ismáíl, otroctví a územní expanze

Ve 20. letech 19. století dobyl Muhammad Alí Súdán, mimo jiné kvůli nedostatku vlastních „lidských“ zdrojů pro nově vytvářenou armádu; jistým způsobem na něj působila rovněž legenda o „súdánském zlatu“. Za oblast bohatou na otroky a minerály, mající též obchodní potenciál, se považovalo území hraničící s dnešní Etiopií, z náboženského hlediska pomyslný předěl mezi muslimy a „pohany“. Obě strany si vykládaly hranici rozdílně; rozhodoval jen momentální vliv a síla zbraní.⁵⁶⁹ Egyptským dobytím Súdánu byl položen základ toho, aby se území mohlo v budoucnu otevřít cizincům, cestovatelům, obchodníkům, misionářům, technickým expertům a Evropanům zaměstnaným v egyptské státní správě.⁵⁷⁰

V 19. století zakotvilo otroctví pevně v sociální struktuře Súdánu. Většina otroků pocházela z etiopských pohraničních oblastí či jižnějších zemí. Otrokáři si zpravidla opatřovali „obchodní artikl“ unášením vesničanů, nákupem vězňů a zajatců ze nepřátelených kmenů či koupí od kmenových náčelníků.⁵⁷¹ Obchodníci zásobovali otroky hlavně Egypt, případně i některé části Osmanské říše. Často se sdružovali do cechů, v nichž se dělili na prodejce černých anebo bílých otroků. Cenová hladina se odvíjela od pohlaví a barvy pleti: černoška stála více než chlapec, dospělí jedinci dvojnásobek, snědé ženy z Etiopie šestkrát tolik co děvčata tmavé pleti a bělošky z Kavkazu desetinásobek hodnoty Etiopanky.⁵⁷² Dívky končily jako konkubíny v harémech bohatých Egyptů, manželky méně movitých pánů či pouhé služby.⁵⁷³ Muži pracovali v zemědělství nebo domácnostech; často bývali zařazováni do soukromých armád otrokářů.⁵⁷⁴ Kromě obchodu s otroky si otrokářské bandy

⁵⁶⁹ ABIR, M., *The Origins of the Ethiopian-Egyptian Border Problem in the Nineteenth Century*, in: *The Journal of African History*, Vol. 8, No. 3, 1967, s. 460-461.

⁵⁷⁰ IBRAHIM, H. A., *The Egyptian Empire, 1805-1885*, in: DALY, M. W. (ed.), *The Cambridge History of Egypt*, Vol. 2, Cambridge 1998, s. 216.

⁵⁷¹ MOWAFI, R., *Slavery, Slave Trade and Abolition Attempts in Egypt and the Sudan 1820-1882*, Stockholm 1981, s. 11-12.

⁵⁷² BAER, G., *Slavery in Nineteenth Century Egypt*, in: *The Journal of African History*, Vol. 8, No. 3, 1967, s. 427-428.

⁵⁷³ Otroctví plnilo sociální funkci; muž si mohl vybudovat vlastní rodinu. Počet legálních manželek nesměl přesáhnout čtyři, konkubín však mohl mít tolik, kolik jich uživil. Děti harémových dam se automaticky stávaly svobodnými, protože jejich otcové nebyli otroci. Podrobněji MOWAFI, c. d., s. 13-15.

⁵⁷⁴ TRENCH, C. C., *Gordon and the Slave Trade*, in: *History Today*, Vol. 25, No. 11, 1975, s. 732.

vylepšovali rovněž příjmy prodejem slonoviny, pštrosího peří a arabské gumy.⁵⁷⁵

V 60. letech došlo v Egyptě, vzhledem k občanské válce ve Spojených státech, k nebývalému rozvoji v pěstování bavlny. Větší obdělávaná plocha přirozeně vyžadovala odpovídající pracovní sílu. V těchto letech se odhaduje roční příliv otroků na dvacet až třicet tisíc, v následující dekádě ale pouze na čtyři tisíce ročně. Po zrušení otroctví ve Spojených státech roku 1863 se přesunula pozornost britských úředníků a Společnosti proti otroctví (*Anti-Slavery Society*) k arabskému světu; osmanský sultán sice formálně zrušil obchod s otroky již v roce 1857, vlastnit otroka však bylo stále legální. Británie činila na chedíva nátlak prostřednictvím konzulů, jež začali využívat kapitulačních výhod a umísťovali uprchlé otroky pod ochranu konzulárního statutu. Tato praxe logicky vyvolávala nevoli egyptských úřadů.⁵⁷⁶ V roce 1867 odhadl sir Samuel Baker, že obchod s otroky zaměstnával na 15 000 lidí.⁵⁷⁷

Již chedív Saíd Paša zavedl první legislativní opatření proti prodeji otroků,⁵⁷⁸ teprve Ismáíl ale začal tento problém konstruktivně řešit. Jmenoval súdánskými guvernéry či vůdci průzkumných expedic menší počet Evropanů, zejména Britů; cizinci byli hůře korumpovatelní než tradiční hodnostáři. Ismáíl vycházel z předpokladu, že když vojensky ovládne území, ze kterých proudili otroci do Egypta, podaří se mu tento obchod vymístit. Egyptskou teritoriální expanzi tudíž zdůvodňoval v civilizovaném světě populárním bojem proti otroctví, a proto na jeho snahy pohlížela řada Evropanů kladně. Ismáíl předpokládal, že mu protiotrokářská politika zajistí podporu Británie proti Etiopii, Francii a Osmanské říši.⁵⁷⁹

V roce 1877 úspěšně skončilo pětileté vyjednávání mezi Velkou Británií a Egyptem o konvenci na potlačení obchodu s otroky. Smlouva ze dne 4. srpna, skládající se ze sedmi článků, zakazovala s okamžitou platností a bez výjimek dovoz či přepravu otroků ze Súdánu a Etiopie po celém chedívátu. Ti, jež by se zapojili, přímo a nebo nepřímo, do těchto nezákonností, měli být přísně potrestáni (až pěti lety

⁵⁷⁵ ASHER, M., *Khartoum: The Ultimate Imperial Adventure*, London 2005, s. 6.

⁵⁷⁶ BAER, c. d., s. 426, 431; MOORE-HARELL, A., *Slave Trade in the Sudan in the Nineteenth Century and its Suppression in the Years 1877-80*, in: *Middle Eastern Studies*, Vol. 34, No. 2, 1998, s. 116.

⁵⁷⁷ PERCY, M. F., *The Sudan in Evolution: A Study of the Economic, Financial and Administrative Conditions of the Anglo-Egyptian Sudan*, London 1921, s. 216.

⁵⁷⁸ Saídova drobná restriktivní a regulační opatření měly váhu v Egyptě a na sever od Chartúmu, otroci začali být prodáváni tajně. Malý vliv káhirske administrativy na dění v jižních a okrajových částech Súdánu zapříčinil, že obchod s otroky se zde vymkl takřka kontrole, což byl stimul k razantnější vládní intervenci. MOWAFI, c. d., s. 55-56.

⁵⁷⁹ BAER, c. d., s. 432; MOWAFI, c. d., s. 60, 80.

nucených prací) a jejich „zboží“ mělo být osvobozeno. Konvence povolovala lodím Jejího Veličenstva křížovat vody Rudého moře, kontrolovat podezřelá egyptská plavidla a případně je zajímat. Současně platilo ustanovení, že v Egyptě skončí tzv. soukromé či domácí otroctví, tj. otroci různě začlenění do domácností a rodinných poměrů majitelů, za sedm let (v případě Súdánu až v roce 1889). Již od roku 1885, potažmo 1890, neměl chedívát patřit mezi otrokářské země.⁵⁸⁰ V září 1877 se ke konvenci připojil doplněk, jenž zahrnoval uznání chedívovy suverenity nad somálským pobřežím až po mys Ras Hafún londýnskou vládou. Tímto krokem Británie předešla případnému rozšíření dosavadních italských a francouzských opěrných bodů – Assab a Obok.⁵⁸¹

Britsko-egyptská dohoda symbolizovala první krok k ukončení otroctví, přesto se ozvaly kritické hlasy, zaznívající z řad některých konzulů ale i z Konstantinopole. Vysoké Portě především vadil nárok Británie volně operovat v egyptských vodách, jež Porta považovala výslovně za své právo. Chedív navíc neměl mít povolení poskytnout ho třetí straně.⁵⁸² Konvence byla promulgována po celém Egyptě a Súdánu ve třech jazycích – v angličtině, arabštině a francouzštině. V praxi se však abolicionistická opatření obcházela; samotný chedív nadále zůstal největším vlastníkem otroků. Podle konvence měli být osvobození otroci navraceni do původních domovů, což se ukázalo kvůli finanční nákladnosti, nedostatečné infrastruktuře a tisícimílovým vzdálenostem v podstatě nemožné.⁵⁸³

V roce 1884 došlo ke zřízení čtyř úřadů registrujících osvobozené otroky (*Bureaux of Manumission*) – v Káhiře, Alexandrii, Deltě a Horním Egyptě. Každý osvobozený jedinec zde obdržel listinu, potvrzující jeho svobodu. Úřady jim pomáhaly rovněž najít práci či pro jejich děti zajistit školní docházku. Do konce roku 1889 „propustily“ tyto úřady na 18 000 otroků.⁵⁸⁴ Komplikace spočívala v tom, že v Egyptě výrazně převažovaly otrokyně nad otroky. V okamžiku, kdy tyto ženy získaly svobodu, tj. musely si opatřovat prostředky na obživu, se výrazně rozbujela prostituce. Lord Cromer se rozhodl tomuto jevu čelit. V roce 1886 proto zřídil ze soukromých darů a peněz egyptské vlády v Káhiře Domov pro osvobozené otrokyně (*Home for Freed Female Slaves*), aby „neskončily na ulici“. V listopadu 1895 došlo

⁵⁸⁰ SHUKRY, M. F., *The Khedive Ismail and Slavery in the Sudan 1863-1879*, Cairo 1938, s. 276-278.

⁵⁸¹ MOWAFI, c. d., s. 79.

⁵⁸² SHUKRY, c. d., s. 279.

⁵⁸³ MOORE-HARELL, c. d., s. 117.

⁵⁸⁴ BAER, c. d., s. 433-434.

k podpisu nové konvence o potlačování otroctví a obchodu s otroky mezi Velkou Británií a Egyptem. Konvence se takřka nelišila od té předešlé; pouze zpřísnila tresty pro otrokáře.⁵⁸⁵

V roce 1869 jmenoval chedív na čtyři roky guvernérem Equatorie sira Samuela Bakera. Známy cestovatel, propagátor sportu a objevitel Albertova jezera, sir Samuel, obdržel plat 10 000 liber a písemné instrukce, jež mu udělovaly neomezenou výkonnou moc nad oblastí. Pokyny ho explicitně zavazovaly potírat obchod s otroky, zabrat celou Nilskou pánev jižně od Gondoroka, tj. území sahající až takřka k rovníku, a zbudovat vojenské stanice a faktorie. Mise, jejíž cena se odhaduje na 500 000 liber, však v ničem neuspěla; jen vyvolala větší nenávist domorodců.⁵⁸⁶ Na podzim roku 1873 udělal Ismáíl osudový krok, když nabídl uvolněný post guvernéra Rovníkové provincie Gordonovi, jenž měl skvělou mezinárodní reputaci.

Charles George Gordon se narodil 28. ledna 1833. Jako mladík vstoupil ke Královským ženistům. Během Krymské války se účastnil obléhání Sevastopolu. V 60. letech úspěšně bojoval v tchaj-pingském povstání. Právě v těchto dobách se vžilo přizvisko „čínský“ Gordon. Jeho život neoddelitelně provázela víra v Krista; publikace s náboženskou tematikou dominovaly jeho četbě. Stal se doslova horlivým evangelíkem, jenž toužil po spravedlnosti a pravdě.⁵⁸⁷

Během života získal Gordon vysoký morální kredit, pohrdal totiž penězi, hodnostmi a tituly. Jeho povaha představovala směsici ardentního křesťanství a idealismu; toužil zpřístupnit „černou Afriku“ civilizaci. Podle bývalého konfedačního důstojníka v chedívových službách Chaillé-Longa Gordon občas trpěl melancholií. Na několik dní se pak nezřídka ponořil do naprosté samoty, ve které studoval bibli se sklenkou koňaku, brandy či sherry. Kromě toho se vědělo o Gordonových homosexuálních sklonech.⁵⁸⁸

Dne 2. února 1874 dorazil Gordon do Káhiry, kde okamžitě prokázal nekonvenční povahu; odmítl dosavadní guvernéřský plat a spokojil se s pětinou, tj. 2 000 librami. Ismáílovy instrukce se výrazně nelišily od těch Bakerových, nově jen apelovaly na ustanovení korektních vztahů mezi egyptskou správou a domorodci.

⁵⁸⁵ Srv. BAER, c. d., s. 434; BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 2, s. 500; OWEN, *Lord Cromer...*, c. d., s. 255.

⁵⁸⁶ Podrobněji srv. CRABITÈS, *Gordon...*, c. d., s. 12-17; MOWAFI, c. d., s. 67-72.

⁵⁸⁷ Srv. ASHER, c. d., s. 73; CRABITÈS, *Gordon...*, c. d., s. 19-21; PERCY, c. d., s. 64.

⁵⁸⁸ Srv. BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 431; CRABITÈS, *Gordon...*, c. d., s. 24, 41-42; STRACHEY, L., *Eminent Victorians*, London 1966, s. 240.

Gordon se bez okolků vydal se skupinkou Evropanů a Američanem do nitra Afriky. Během krátké doby se mu podařilo vážně ochromit obchodování s otroky na všech splavných úsecích Bílém Nilu, navzdory otřesnému podnebí, nesnesitelnému hmyzu, nebezpečným chorobám, lhostejnosti podřízených a nenávisti domorodců. Otrokáři museli přesunout své aktivity na vzdálené pouštní stezky, kde guvernérův vliv neohrožoval jejich karavany. Gordon si uvědomil, že nemůže účinně bojovat za věc abolicionismu, pokud neovládne i okolní pouštní oblasti, zejména Bahr al-Ghazal, Kordofán a Dárfúr. Počátkem roku 1877 proto odmítl pokračovat v egyptských službách, pokud ho chedív nejmenuje generálním guvernérem celého Súdánu. Ismáíl souhlasil a v květnu 1877 přivítal Gordona Pašu Chartúm.⁵⁸⁹

Krátce poté, kdy se Gordon ujal úřadu,⁵⁹⁰ se musel vypořádat nejen s novými výzvami (britsko-egyptská konvence o potlačování otroctví), ale i s problémy z minulých let, tj. egyptsko-etiofským konfliktem a separatistickými tendencemi několika pouštních provincií. Egypt neměl peněz nazbyt; chronické finanční potíže nedovolovaly chartúmské administrativě zbudovat v Súdánu tolik potřebnou infrastrukturu – hlavně železnice.⁵⁹¹

V letech 1865-1875 rozšířil Ismáíl své území o několik významných rudomořských přístavů a přilehlých měst – Tokar (1865), Suákin (1866), Massawa (1866), Keren (1874), Zeila (1875) a Berbera (1875). Zejména přes provincii Harar a přístav Massawu procházela významná obchodní trasa, na jejíž kontrole měl etiopský sused prvořadý zájem. V roce 1874 vypuklo nepřátelství mezi negušem⁵⁹² a chedívem; rozpoutalo se další kolo sporů o vzájemnou hranici.⁵⁹³

Egyptští vladaři tradičně zasahovali do etiopských záležitostí. Ismáíl jmenoval generálním guvernérem rudomořských provincií a Kassaly, tj. včetně Massawy, inteligentního, ambiciózního, ale příliš úzkostlivého Švýcara Wernhera Munzingera. Etiopská armáda měla tradičně početní převahu – ovšem bez odpovídající výbroje. Ze vzájemných střetů proto vždy vyšli Egyptané vítězně. Oproti dřívějším dobám však neguš Jan nově nakoupil za slonovinu značné množství vyrazených zbraní z Francie. Francouzi ovládaná oblast Džibutska fungovala jako

⁵⁸⁹ STRACHEY, c. d., s. 239; TRENCH, c. d., s. 732-735.

⁵⁹⁰ Crabitès uvádí, že generální guvernér spravoval z Chartúmu území, mající od západu k východu 1 640 mil a od severu k jihu 660 mil, o rozloze Britských ostrovů, Portugalska, Španělska, Francie, Belgie, Nizozemského království a předválečného Německa a Rakouska-Uherska dohromady. CRABITÈS, *Gordon...*, c. d., s. 81.

⁵⁹¹ Za rok 1878 se zkonstruovalo pouze 28 mil železnice. MOWAFI, c. d., s. 85.

⁵⁹² Titul etiopských císařů.

⁵⁹³ MARLOWE, *Anglo-Egyptian Relations...*, c. d., s. 139-140.

překladiště vojenského materiálu pro etiopské panovníky.⁵⁹⁴

V listopadu 1875 vyrazily dvě egyptské expedice, dohromady čítající takřka 5 000 mužů, do oblasti Hararu. Poblíž Aduy byla ze zálohy napadena první část vojska, kterému velel Munzinger; nikdo nepřežil. Několik dní nato se střetl vojenský sbor pod velením Arendrupa, dánského plukovníka v egyptských službách, s Etiopany. Arendrup a Nubarův syn padli; jen několika přeživším se podařilo podat očitě svědectví o katastrofické porážce. Ve chvíli, kdy se chedív dozvěděl o zničení vojsk, rozhodl se pro rozsáhlou invazi do Etiopie. Ačkoli se mu podařilo shromáždit armádu o síle 11 000 mužů, v březnu 1876 byla s těžkými ztrátami zastavena a odražena šestinásobně silnějším nepřítelem. Etiopané zvítězili díky rozhádaným a nekoordinovaným egyptským důstojníkům a francouzské výzbroji. Neúspěšná invaze stála Káhiru okolo tří milionů liber.⁵⁹⁵

Gordon strávil většinu roku 1877 v Massawě, kde se neúspěšně snažil dojednat dohodu s Etiopií o hranicích. Jednání komplikovaly pohraniční loupežné bandy, jež podnikaly nájezdy z etiopského území do okolí egyptských držav, a neochota Káhiry vzdát se Massawy, na kterou si neguš Jan činil nárok. Rozpory zapříčinily nekonečná kola jednání, odvádějící generálního guvernéra od skutečných problémů Súdánu. V březnu 1878 odjel Gordon do Káhiry, aniž dosáhl jakékoli dohody s Addis Abebou, aby podpořil chedíva proti nespokojeným věřitelům.⁵⁹⁶

Od roku 1820 si zachovával Dárfúrský sultanát na chedívovi určitou nezávislost. V říjnu 1874 ho však dobyl guvernér Bahr al-Ghazalu a současně neúprosný obchodník s otroky Zobejr Paša (1830-1899). O rok později odešel na znamení loajality do Káhiry; zde jej chedív uvěznil, aby se nemohl vrátit zpět. Mezitím jeho syn Sulejman využil nespokojenosti obyvatel Dárfúru, Kordofánu a Bahr al-Ghazalu z vysokého zdanění a rušení otroctví, jež po nich vyžadovala chartúmská administrativa, a postavil se do čela povstání proti chedívovi (1877-1879).⁵⁹⁷ Časem se mu dokonce podařilo shromáždit a vyzbrojit armádu o síle 9 000 mužů. Teprve březnu 1879 proti němu vyrazilo z Chartúmu na 4 000 vládních vojáků, kterým velel Romolo Gessi, Ital v chedívových službách. Trestná výprava se od počátku potýkala se značnými logistickými potížemi. Gessi Paša však přes

⁵⁹⁴ ROBINSON, A. E., *The Egyptian-Abyssinian War of 1874-1876*, in: *Journal of the Royal African Society*, Vol. 26, No. 103, 1927, s. 267-268.

⁵⁹⁵ IBRAHIM, c. d., s. 213; ROBINSON, c. d., s. 271-277, SABRY, *La g n se...*, c. d., s. 116.

⁵⁹⁶ SHUKRY, c. d., s. 283-287.

⁵⁹⁷ HOLT, P. M., *The Mahdist State in the Sudan, 1881-1898*, Oxford 1970, s. 28.

všechny obtíže uspěl; v červenci potlačil rebelii a zajaté vůdčí osobnosti, včetně Sulejmana, okamžitě postavil před popravčí četu.⁵⁹⁸

Během vzpoury v západních provinciích se Gordon přesvědčil o tom, že obchod s otroky nelze potlačit silou.⁵⁹⁹ Věřil, že jmenování svědomitých a pracovitých Evropanů-křesťanů na významné posty v súdánské administrativě pomůže účinněji potírat otrokáře a rozmáhající se obchod se zbraněmi.⁶⁰⁰ Súdánské obyvatelstvo však tyto snahy neslo se značnou nevolí. Nahrazení Egyptů Evropany zmenšilo v očích Súdanců prestiž chedívovy vlády. Situaci umocňovala zášť vůči křesťanům, jimž Súdanci přičítaly útrapy posledních let. Obyvatelstvo Súdánu se domnívalo, že jejich náboženství nezakazuje otroctví; abolicionismus proto zosobňoval útok na jejich posvátnou víru. Pro jejich domácnosti a pole měla otrocká práce nezastupitelnou úlohu. Ve chvíli, kdy Gordon osvobodil otroky, za které jejich vlastníci nedostali žádné kompenzace, viděli činy chartúmské administrativy jako „prachobyčejnou krádež“; stále totiž museli platit daně ve stejné výši.⁶⁰¹ Vyhlášení vládního monopolu na obchod se slonovinou zapříčinilo rovněž nespokojenost.⁶⁰²

V roce 1879 došlo k sesazení Ismáíla, s čímž Gordon, jenž se řadil mezi chedívovy přátele, nesouhlasil. V prosinci se proto rozhodl rezignovat na svůj post. Gordonův odchod a Ismáílova detronizace zapříčinily rozsáhlé oživení obchodu s otroky v Súdánu, odkud byl jen krůček k mahdistickému povstání, jež oproti Sulejmanově revoltě nově podporovala většina populace.⁶⁰³

4. 2. Mahdího povstání a pád Chartúmu

Syn chudého stavitele lodí, Muhammad Ahmad, se narodil na ostrově Labab v provincii Dongola. Již od útlého věku projevoval hluboký zájem o víru, studoval dokonce na škole Al-Azhar v Káhiře. V roce 1870 přesídlil na ostrov Aba, ležícím v Bílém Nilu, kde se těšil pověsti pokorného, zbožného a asketického muže. Díky řečnickému talentu a charismatu si rychle získal reputaci mezi nevzdělanými a pověřivými Súdanci. Během dalších deseti let se jeho popularita rozšířila po

⁵⁹⁸ MOORE-HARELL, c. d., s. 123.

⁵⁹⁹ MOWAFI, c. d., s. 86.

⁶⁰⁰ Němci Eduard Schnitzer – Emin Paša (guvernér Equatorie) a Carl Giegler (generální inspektor telegrafů), Francouz Charles Rigolet (guvernér v provincii Dara), Ital Romolo Gessi (guvernér Bahr al-Ghazalu), Rakušan Rudolph Slatin (Guvernér Dárfúru) aj. Podrobněji SHUKRY, c. d., s. 302.

⁶⁰¹ MOWAFI, c. d., s. 87, 90.

⁶⁰² STRACHEY, c. d., s. 247.

⁶⁰³ SHUKRY, c. d., s. 313.

širokém okolí. Po smrti místního šejka se stal jeho nástupcem.⁶⁰⁴

Dne 29. června 1881 se Muhammad Ahmad ibn Abdullāh otevřeně prohlásil spasitelem (mahdím), čímž si zajistil autoritu mezi prostým obyvatelstvem. Tuto skutečnost sdělil okolnímu světu v několika listech, ve kterých již začal používat jméno Muhammad al-Mahdí. Osoba mahdího symbolizovala pro muslimy očekávaného proroka, jenž během sedmileté vlády obnoví poctivost a spravedlnost, zbaví je útlaku a tyranie, zavede pořádek a ukáže jim pravou cestu. S mahdím se spojoval rovněž příchod konce světa a boj s nevěřícími, především křesťany. V minulých staletí se objevilo několik mužů, jež se prohlásili tradičním mesiášem. Tímto krokem tak Muhammad Ahmad zahájil ideologický boj proti stávající vládě.⁶⁰⁵

Tehdejší generální guvernér Súdánu Muhammad Raúf Paša se rozhodl pozvat Mahdího do Chartúmu. Předpokládal, že jeho uvězněním předejde případným náboženským nepokojům. Mahdí však pozvání odmítl. Dne 12. srpna proto dorazilo na tři sta vládních vojáků na ostrov Aba s rozkazem přivést ho násilím. Mahdisti je ale potupně, za cenu třetinových ztrát a za pomoci klacků, kamenů, motyk, palmových nožů, mečů a oštěpů, zahnali zpátky na parník. Mahdí a jeho přívrženci se následně přesunuli ze strategických důvodů do pouštních oblastí Kordofánu. Během dalších měsíců bez úspěchu vysílala chartúmská administrativa stále početnější a nákladnější expedice, aby rozdrtily mahdistickou rebelii. Mahdího odpor přišel v době, kdy káhirská vláda řešila závažnější záležitosti, jež se dotýkaly samotného Egypta; na súdánské panství nezbývaly peníze, ani vojáci. Úpěnlivé prosby nového chartúmského guvernéra, Syřana a skvělého vojáka Abd al-Qádira Hilmího Pašu, o posily však Urábí nevyslyšel.⁶⁰⁶

Zprávy o egyptských neúspěších se rychle šířily zemí; původně lokální revolta se postupně začala vymykat kontrole Chartúmu. Každé Mahdího vítězství nad moderně vyzbrojenými vojáky přivádělo pod jeho prapory další oddané stoupence. Jeho neustálé úspěchy utvrzovaly obyvatelstvo, že právě on je pravý

⁶⁰⁴ Srv. CLARKE, J. H., *Mohammed Ahmed, (The Mahdi) Messiah of the Sudan*, in: *The Journal of Negro Education*, Vol. 30, No. 2, 1961, s. 159; DEKMEJIAN, R. H.; WYSZOMIRSKI, M. J. *Charismatic Leadership in Islam: The Mahdi of the Sudan*, in: *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 14, No. 2, 1972, s. 203-204; HOLT, *The Mahdist State...*, c. d., s. 37-38; WINGATE, F. R., *Ten Years' Captivity in the Mahdi's Camp, 1882-1892: From the Original Manuscripts of Father Joseph Ohrwalder*, Vol. 1., Leipzig 1912, s. 16.

⁶⁰⁵ DEKMEJIAN; WYSZOMIRSKI, c. d., s. 204-205; HOLT, *The Mahdist State...*, c. d., s. 22-23; NICOLL, F., *The Mahdi of the Sudan and the Death of General Gordon*, London 2005, s. 70-71, 77-78.

⁶⁰⁶ ASHER, c. d., s. 61; COLSTON, R. E., *The British Campaign in the Soudan for the Rescue of Gordon*, in: *Journal of the American Geographical Society of New York*, Vol. 17, 1885, s. 154-157; DICEY, c. d., s. 320; HOLT, *The Mahdist State...*, c. d., s. 47-50.

mesiáš. Mahdí se v mocenském vzestupu opíral hlavně o nomádský kmen Baggara,⁶⁰⁷ zatímco kmeny z okolí řek se k mahdistům přidávaly postupně. Nečinily tak v první řadě kvůli loupení a plenění, nýbrž z politických a ekonomických důvodů (obnova otroctví).⁶⁰⁸

Nejvyšší mocenskou hierarchii tvořili – Mahdí a tři chalífové (nejvýznamnější Abdullāh ibn Muhammad z rodu Tajša).⁶⁰⁹ Každý chalífa měl pod sebou množství emírů – zpravidla ze svého kmene. Mahdistické vojsko představovalo značně nedisciplinované, nevytváčené a nezkušené těleso, jehož jedinou taktikou bylo přečíslení nepřitele. Na začátku povstání zakázal Mahdí používat moderní zbraně, aby následoval kroky Proroka, jenž vítězil beze zbraně; později od tohoto kroku z logických důvodů ustoupil. Mahdí navíc zavedl mezi svými stoupenci striktní či spíše asketická pravidla, jež byla založena na náboženském základě a podle nichž nesměli mahdisté pít alkohol, užívat hašiš, žvýkat či kouřit tabák, nosit vznešený šat nebo spát v měkké posteli. Každé provinění se trestalo desítkami ran bičem, což nezřídka znamenalo smrt; ti, co trest přežili, byli očištěni.⁶¹⁰

V létě 1882 vyrazil Mahdí s přibližně 50 000 stoupenci a dvanácti děly proti El Obejdu, bohatému administrativnímu centru Kordofánu. Tímto krokem zahájil ofenzivní tažení, jež skončilo pádem Chartúmu. Během pochodu bez problému porážel malé egyptské posádky; podařilo se mu dokonce zajmout sedm křesťanských misionářů, včetně tyrolského otce Josepha Ohrwaldera,⁶¹¹ jenž později uprchl a zanechal barvitě svědectví ze svého zajetí. Dne 19. ledna 1883 padl El Obejd; Obléhané město nepomohly vyprostit ani posily z Chartúmu. Mahdímu se podařilo ukořistit značné množství výzbroje, munice a zlata.⁶¹² Od začátku povstání mahdisté zabili či zajali na 16 000 egyptských vojáků a zmocnili se 7 000 pušek, 18 polních děl a nesčetně nábojů.⁶¹³

Již v říjnu 1882 telegrafoval súdánský guvernér britskému agentovi a

⁶⁰⁷ STRACHEY, c. d., s. 250.

⁶⁰⁸ ASHER, c. d., s. 64.

⁶⁰⁹ Mahdistické elity se rekrutovaly z náboženských (17,1 %) a kmenových vůdců (29,3 %), prostých občanů (30,7 %), Mahdího příbuzných (5 %), rodiny chalífy Abdullāha (10 %), obchodníků s otroky (3,6 %) a kupců (4,3 %). Podrobněji DEKMEJIAN; WYSZOMIRSKI, c. d., s. 210-212.

⁶¹⁰ WINGATE, *Ten Years' Captivity...*, c. d., Vol. 1, s. 17-25.

⁶¹¹ V roce 1891 se podařilo otci Ohrwalderovi utéct z Ummduřmánu. Z jeho výstižných poznámek následně sepsal Reginald Wingate knihu *The Years' Captivity in the Mahdi's Camp, 1882-1892* (London 1892).

⁶¹² Blíže viz COLSTON, c. d., s. 158-160; NICOLL, c. d., s. 121-132.

⁶¹³ ASHER, c. d., s. 63.

generálnímu konzulovi Maletovi, že bez dalších 10 000 mužů nemůže účinně bránit Chartúm – neúspěšně.⁶¹⁴ Britští úředníci v Káhiře si uvědomovali vážnost situace, *Foreign Office* si však nepřála intervenovat. V listopadu vyrazil do Chartúmu plukovník John Donald Hamill Stewart (1845-1885), aby dočasně informoval o tamních poměrech a aby v případě nutnosti využil své vojenské dovednosti. Během prosince se káhirska vláda rozhodla odvolat Abd al-Qádira, jenž se později stal ministrem války; současně přistoupila k oddělení vojenských pravomocí od civilních. Ala al-Dín Siddíq Paša byl jmenován novým generálním guvernérem, postarší Čerkez Sulejman Nijází Paša vrchním velitelem a Brit William Hicks⁶¹⁵ hlavou jeho štábu. Pád El Obejdu ale znamenal přímé ohrožení Chartúmu. Zároveň odvolání schopného Abd al-Qádira a jmenování nezkušených nástupců přišlo v nejméně vhodnou dobu. Krátce po příjezdu Hickse do Súdánu navíc vyvstaly potíže mezi ním a jeho nominálním nadřízeným; v létě 1883 vyústily neshody v odchod vrchního velitele a v dosazení britského generála na jeho místo.⁶¹⁶

V prvních měsících roku 1883 se dařilo chartúmské administrativě úspěšně narušovat mahdistické aktivity mezi Chartúmem a Sennarem, tj. v povodí Modrého Nilu, nicméně hlavní oblast Mahdího vlivu zůstala netknuta. Během dubna vypracoval Hicks Paša ambiciózní plán na vojenskou operaci v Kordofánu. Britská vláda však dala předem zřetelně najevo, že chedívův kabinet ponese veškerou odpovědnost za probíhající operace v Súdánu sám. Britského generálního konzula sira Edwarda Maleta trápila hlavně finanční otázka, Hicksovy odhady pro následující několikaměsíční tažení totiž počítaly s částkou 120 000 liber, a rovněž značné riziko plánovaných operací.⁶¹⁷

Dne 8. září 1883 se konala vojenská přehlídka Hicksova vojska v Ummdurmánu. O den později vyrazili generál William Hicks, devět evropských důstojníků, sedm tisíc mužů pěchoty, pět set jezdců, čtyři sta ozbrojených bašibozukové z Anatólie, sto kyrysníků, okolo dvou tisíc členů táborového doprovodu a více než pět tisíc velbloudů na poslední cestu.⁶¹⁸ Chartúmský korespondent *The Times* a tamní britský konzul, Frank Power, si k této události

⁶¹⁴ SHIBEIKA, M. T., *British Policy in the Sudan, 1882-1902*, London 1952, s. 47.

⁶¹⁵ William Hicks (1830-1883), britský generál. Po dlouhá léta sloužil v Britské Indii. V roce 1882 vstoupil do chedívových služeb. In: http://en.wikipedia.org/wiki/William_Hicks/9/9/2007.

⁶¹⁶ HOLT, *The Mahdist State...*, c. d., s. 61-62.

⁶¹⁷ CRABITÈS, *Gordon...*, c. d., s. 162; SHIBEIKA, c. d., s. 82-84; 87.

⁶¹⁸ Srv. BERMANN, R. A., *The Mahdi of Allah*, London 1931, s. 175; SHIBEIKA, c. d., s.

s lítostí poznamenal: „Hicks je schopný, skvělý a energický muž, má však co dočinění s mizernými Egyptany, kteří se vyžívají v neschopnosti, zdržování, otálení a lhaní.“⁶¹⁹ Hodně Hicksových vojáků patřilo mezi dezertéry od Tall al-Kabíru.⁶²⁰

Očitý účastník tažení a člen Hicksova štábu, Rakušan major von Seckendorff, si napsal: „Doufáme, že za pět týdnů dorazíme do El Obejdu, pokud ovšem po cestě nezemřeme žízní ... Nedostatek vody je nesmírný; všechny studně po trase jsou zasypané ... Jestliže nás [mahdisté – J. V.] překvapí, musíme se připravit na nejhorší ... Pokud nás porazí, nikdo z nás se nevrátí domů...“⁶²¹ Toto znění obsahoval poslední známý dopis z Hicksovy výpravy. Předvídal budoucí komplikace. Hicks během cesty původně plánoval zřizovat k ochraně přístupových komunikací posádky o 200 mužích, mahdisté mu však neustále přetínali ústupovou cestu. Egyptské vojsko se postupně dostávalo do obklíčení. Nedostatek vody a zásob, otrávené studny, zrádní průvodci, nepřátelství místních obyvatel, nepřetržité drobné útoky a noční přepady zapříčinily úpadek morálky; všeobecné vyčerpání vyvolávalo každodenní masovou dezerci.⁶²²

Mahdí, jenž očekával protivníka v bezpečí hradeb El Obejdu, denně dostával informace o špatném stavu Hicksova vojska, téměř umírajícímu hladem a žízní. Počátkem listopadu 1883 opustil s celou posádkou město a vydal se protivníkovi vstříc. Krátce před osudovým střetnutím u vesničky Šajkán, ležící v sousedství El Obejdu, vybídl Mahdí Hickse, aby se mu podrobil, což Brit přirozeně odmítl. Dne 5. listopadu byla takřka zmasakrována celá egyptská armáda. Podle svědectví dervišů nejstatečněji bojovali evropští důstojníci. Samotný Hicks Paša padl mezi posledními, údajně s vyprázdněným revolverem v ruce. Jeho hlavu následně přinesli Mahdímu. Jediným přeživším Evropanem byl Němec a důstojnický polír Gustav Klootz, který včas dezertoval a konvertoval k islámu.⁶²³

Toto mahdistické vítězství mělo velkou vnitřní a zahraniční odezvu. Britská vláda musela obrátit pozornost k súdánským záležitostem. Naproti tomu Mahdího prestiž značně vzrostla nejenom v Súdánu, ale i v celém muslimském světě.⁶²⁴ Ve

⁶¹⁹ SHIBEIKA, c. d., s. 95.

⁶²⁰ DICEY, c. d., s. 322.

⁶²¹ COLSTON, c. d., s. 165.

⁶²² CLARKE, c. d., s. 160; SHIBEIKA, c. d., s. 97-106.

⁶²³ Blíže viz HOLT, *The Mahdist State...*, c. d., s. 65; WINGATE, *Ten Years' Captivity...*, c. d., Vol. 1, s. 101-114; WILSON, B. T., *A Forgotten Battle: El Obeid 1883*, in: *The Royal Engineers' Journal*, Vol. 67, 1953, s. 15.

⁶²⁴ Do Mahdího ležení přijížděly různé delegace z muslimských zemí (Tunisko, Maroko, Indie), aby ho pozdravily a vyslechly jeho učení. HOLT, *The Mahdist State...*, c. d., s. 65.

chvíli, kdy Mahdí zvítězil nad Hicksem, se jeho pozornost obrátila ke vzdálenějšímu Dárfúru, kde Rakušan Slatin Paša⁶²⁵ stále odolával mahdistickému náporu. Hicksova porážka *de facto* zpečetila jeho osud; s 500 muži a pěti náboji pro každého šlo stěží bránit celou provincii.⁶²⁶ V prosinci 1883 Slatin, v tváři tvář jasné porážce, kapituloval; v dubnu 1884 jeho příkladu následoval guvernér Bahr al-Ghazalu Brit Frank Lupton, zvaný Lupton Bej.⁶²⁷

Britské veřejné mínění informace o katastrofické porážce Hicksovy expedice šokovaly, špatné zprávy nicméně pokračovaly.⁶²⁸ Již od srpna 1883 probíhal nápor mahdistů v oblasti Sinkatu, tj. přibližně 50 mil západně od Suákinu. Zpočátku sice povstalecký emír a bývalý obchodník s otroky Osman Digna⁶²⁹ utrpěl řadu porážek, dne 4. listopadu však výrazně uspěl. Napadl totiž egyptské vojsko, jež čítalo 550 mužů a směřovalo prolomit obklíčení sousedního Tokaru. S pouhými 200 stoupenci je Digna přinutil k okamžitému úprku. Během chvíle ztratil chedív 160 mužů a sir Evelyn Baring konzula kapitána Moncrieffa. Egyptský guvernér Suákinu se snažil získat okamžitý úspěch, a proto spěšně vyslal 600 vojáků z Massawy do Tokaru. Po cestě je však napadli mahdisté; do Suákinu se vrátili pouze dva důstojníci s 33 muži. Touto řadou úspěchů si Digna upevnil postavení ve východním Súdánu, kde ovládl karavanní spojení Berber-Suákin.⁶³⁰

Po listopadových porážkách nebyla káhirská vláda schopna vypravit další expedici.⁶³¹ Během následujících týdnů dospěla britská vláda k rozhodnutí evakuovat

⁶²⁵ Sir Rudolph Carl von Slatin (1857-1932), britsko-rakouský důstojník židovského původu, koloniální administrátor a arabista. V mahdistickém zajetí konvertoval k islámu a stal se Mahdího, později i chalífovo, privilegovaným otrokem. V roce 1895 se mu podařilo uprchnout do Egypta. Své vzpomínky analyzoval v knize *Fire and Swords in the Sudan* (London 1896), která vyvolala „děs a zlost“ v britské společnosti. Súdán vybarvil jako ubohou zemi, trpící morem a hladomorem, kde genocida znamenala běžnou realitu. Chalífa Abdulláh symbolizoval zkorumpovaného a sadistického tyрана, terorizující vlastní národ. V letech 1896-1899 Slatin úzce spolupracoval s vedoucím zpravodajského oddělení egyptské armády Wingatem, pro něhož se stal nepostradatelným odborníkem. Za Wingateovy administrativy zastával post generálního inspektora; po první světové válce se stal prezidentem Rakouského červeného kříže. Podrobněji srv. in: http://en.wikipedia.org/wiki/Slatin_Pasha/22/7/2006; ASHER, c. d., s. 410; GREW, c. d., s. 158; ZIEGLER, P., *Omdurman*, Bernsley 2003, s. 14-15; CHURCHILL, *The River War* Vol. 1, s. 167-168; POLLOCK, J., *Kitchener*, London 1998, s. 93.

⁶²⁶ Srv. ASHER, c. d., s. 65; WINGATE, *Ten Years' Captivity...*, c. d., Vol. 1, s. 119.

⁶²⁷ Podrobněji SLATIN, R. C., *Fire and Sword in the Sudan*, 2nd Ed., London 1930, s. 136-153.

⁶²⁸ CRABITÈS, *Gordon...*, c. d., s. 163.

⁶²⁹ Osman Digna (1836-1926), mahdistický emír. Digna patřil k nejschopnějším mahdistickým velitelům; specializoval se na gerilovou válku. V roce 1900 však padl do zajetí a po 24 let byl vězněn v Rosettě. Na sklonku života ho propustili, aby mohl vykonat pouť do Mekky; zemřel ve Wádí Halfě. ASHER, c. d. s. 409.

⁶³⁰ BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 397-399.

⁶³¹ Od začátku povstání ztratil Egypt v Súdánu okolo 27 000 mužů, 56 děl, 20 000 pušek a 1 500 000 nábojů. SABRY, M., *Le Soudan Egyptien (1821-1898)*, Le Caire 1947, s. 83-84.

Súdán, o čemž následně přesvědčila rovněž chedivův kabinet. Po zničení Hicksovy armády se „oprášil“ starší návrh sira Charlese Riverse Wilsona poslat do Súdánu Gordona, aby jako generální guvernér obnovil pořádek. Ze všech Evropanů, jež někdy sloužili v této zemi, měl Gordon bezpochyby největší zkušenosti s tamními záležitostmi.⁶³² Počátkem prosince se dotázal britský ministr zahraničí lord Granville Baringa, zda by on či egyptská vláda využili schopnosti generála Gordona. Sir Evelyn a premiér Šaríf Paša se postavili proti tomuto návrhu; v zaměstnání křesťana v nábožensky rozbouřeném Súdánu viděli eventuální komplikaci.⁶³³

Po odchodu z postu chartúmského generálního guvernéra nezastával Charles George Gordon žádnou významnější funkci; působení v Kapsku, na ostrově Mauritius, v Indii, v Číně a v Palestině nemělo dlouhého trvání. Belgický král Leopold II. se rozhodl využít schopností a zkušeností „nezaměstnaného“ britského generála s potlačováním otroctví, a proto v říjnu 1883 Gordonovi nabídl, aby vstoupil do služeb Svobodného konžského státu; Gordon nabídku přijal. Ministerstvo války bylo ochotno ho uvolnit, *Foreign Office* nikoli. Ministerstvo zahraničí se obávalo mezinárodních komplikací, zejména s Francií, a proto nechtělo o „zapůjčení“ ani slyšet; to by pro Gordona znamenalo, že pokud by se chtěl vydat do belgického Konga, musel by nejdříve odejít z britské armády, tj. vzdát se penze a generálského ranku. Během ledna 1884 informoval deník *The Times* veřejnost, že vážený britský důstojník plánuje rezignovat; *War Office* se náhle ocitla v nezáviděníhodné situaci.⁶³⁴ O Gordonově rezignaci se stále jednalo; všechny možnosti zůstávaly otevřené. Britský ministr války, markýz Hartington, viděl v súdánském pověření Gordona řešení této překerní situace.⁶³⁵

Gordon a Súdán znamenali pro britskou veřejnost takřka zaměnitelné termíny. Každý Brit, jenž se zajímal o koloniální záležitosti, si přál pomstít smrt generála Hickse. Dne 1. ledna 1884 publikoval *The Times* dopis sira Samuela Bakera, který veřejně vyslovil většinový názor, že Gordon by měl být vyslán do Súdánu.⁶³⁶ Dne 9. ledna uveřejnil deník *Pall Mall Gazette* rozsáhlé interview, jemuž vévodil tučný titulek „Čínský Gordon pro Súdán“ a v němž generál vyjádřil názor, že provést evakuaci bude obtížné.⁶³⁷ Tentýž den napsal novinář William Thomas Stead

⁶³² SHIBEIKA, c. d., s. 146.

⁶³³ BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 423-424; OWEN, *Lord Cromer...*, c. d., s. 191.

⁶³⁴ ALLEN, B. M., *Gordon and the Sudan*, London 1931, s. 211-213.

⁶³⁵ SHIBEIKA, c. d., s. 149.

⁶³⁶ CRABITÈS, *Gordon...*, c. d., s. 176.

⁶³⁷ ALLEN, *Gordon...*, c. d., s. 215.

v úvodníku: „Nemůžeme vypravit pluk do Chartúmu, můžeme však vyslat muže, jenž již nejednou v podobných okolnostech prokázal schopnosti, převyšující celou armádu. Proč neposlat „čínského“ Gordona s plnými pravomocemi do Chartúmu, aby převzal kontrolu území, jednal s Mahdíem, vyprostil posádky a zachoval to, co může být zachráněno z trosk Súdánu?“⁶³⁸

Dne 10. ledna převzala většina ostrovních deníků jádro tohoto interview.⁶³⁹ Toho dne obdržel lord Granville dopis od královny, jež se podivila nad tím, proč se dosud nevyužily služby britských důstojníků v Súdánu.⁶⁴⁰ Stejný den napsal markýz Hartington Granvilleovi: „Věřím, že Nubar je Gordonův přítel, a proto by měl být ochotnější ho zaměstnat než Šaríf ... Myslíte, že by se vyplatilo znovu se zeptat Baringa?“⁶⁴¹ Téhož dne večer zatelegrafoval Granville Baringovi, zda by mu generál Charles Gordon či sir Charles Rivers Wilson pomohli svou přítomností v Egyptě. Baring s Nubarem se však již shodli na jméně bývalého generálního guvernéra Súdánu, Abd al-Qádira Paši. Syřan nicméně po několikadenním váhání nakonec odmítl. Chedívův kabinet rezignoval na výběr vlastního kandidáta a prostřednictvím generálního konzula požádal londýnskou vládu, aby vybrala kvalifikovaného britského důstojníka, který by se ujal správy Chartúmu s plnou civilní i vojenskou mocí. Sir Evelyn následně označil v soukromém telegramu lordu Granvillovi generála Gordona za nejvhodnějšího muže.⁶⁴²

Dne 12. ledna dostal deník *Morning Advertiser* ostrovní veřejnost „do varu“ prohlášením, že celá Velká Británie by v současné súdánské krizi nejraději využila schopností generála Gordona.⁶⁴³ Londýnská vláda již nemohla váhat, a proto se rozhodla opatrně zjistit, zda by Gordon post v Súdánu přijal. Vhodným okamžikem se jevila předem smluvená schůzka mezi ním a lordem Wolseleyem ohledně penze. Hartington a Granville se shodli, že pokud Gordon odmítne jít do Súdánu, námitka proti jeho službě v Kongu padne. Britská vláda se obávala, že dá přednost dřívějšímu závazku vůči belgickému králi Leopoldu II. a jeho africkému impériu, jež Gordon považoval za „velkou žumpu plnou morální zkaženosti“.⁶⁴⁴ Po několika letech napsal

⁶³⁸ CRABITÈS, *Gordon...*, c. d., s. 178.

⁶³⁹ Například *Morning Advertiser* vyjádřil strach z masakrů, jež by provázely stahování z Chartúmu; nabádal vládu k činnosti. SHIBEIKA, c. d., s. 158.

⁶⁴⁰ Podrobněji dopis královny Viktorie ministru zahraničí lordu Granvilleovi, Osborne, 10. ledna 1884, in: *L.Q.V.*, c. d., 2nd Series, Vol. 3., London 1928, s. 469.

⁶⁴¹ ALLEN, *Gordon...*, c. d., s. 216-217.

⁶⁴² Srv. BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 424-426; OWEN, *Lord Cromer...*, c. d., s. 191.

⁶⁴³ CRABITÈS, *Gordon...*, c. d., s. 179.

⁶⁴⁴ Srv. CRABITÈS, *Gordon...*, c. d., s. 180-183; SHIBEIKA, c. d., s. 150-151.

lord Wolseley, jež se nemohl vyrovnat s faktem, že by Britské impérium ztratilo muže, jako byl Gordon, o jeho úmyslu jít do Konga toto: „Náš nejlepší muž se pohřbívá mezi negry na rovníku“.⁶⁴⁵

Dne 15. ledna 1884 se konala plánovaná schůzka Gordona a Wolseleye v budově *War Office*. Jako správný Brit a voják se Gordon rozhodl dostát své povinnosti a odjet na misi do Súdánu. Spěšně se proto vypravil do Bruselu, aby osobně požádal krále Leopolda o odložení „konžského závazku“ na dobu, kdy se vrátí z Chartúmu. Ráno 18. ledna se Gordon vrátil do Londýna. Odpoledne se ve *War Office* uskutečnilo setkání, kterého se účastnili Dilke, Gordon, Granville, Hartington, Northbrook a Wolseley. Zde Gordon souhlasil se všeobecnou politickou linií vlády, tj. s evakuací Súdánu. Ještě téhož dne večer odjel Gordon s pobočníkem plukovníkem Johnem Donaldem Hamillem Stewartem nočním vlakem do Calais. Na nádraží *Charing Cross* je doprovodili lordi Hartington, Wolseley, nesoucí Gordonovi příruční zavazadlo, Granville, jenž zakoupil lístek, a vrchní velitel britské armády, Jeho Výsost vévoda z Cambridge, která jim podržela dveře vozu. Wolseley na poslední chvíli údajně zjistil, že Gordon má v kapse jen pár šilinků, proto mu dal svou peněženku s hotovostí, řetízkové hodinky a popřál hodně štěstí. Nikdo z nich nemohl tušit, že se již nikdy neshledají.⁶⁴⁶

Lord Cromer se s odstupem času domníval, že se Gladstoneova vláda dopustila v súdánské otázce dvou velkých chyb: 1) svolení k vyslání špatně naplánované a nekvalitně vybavené Hicksovy expedice a 2) pověření Gordona odjet do Chartúmu.⁶⁴⁷ Britský generální konzul nepovažoval Gordona za ideálního muže pro evakuaci Súdánu; osobně preferoval sira Charlese Riverse Wilsona.⁶⁴⁸ V roce 1908 napsal: „Kdybych znal generála Gordona lépe, jistě bych nikdy nesouhlasil s jeho angažmá.“⁶⁴⁹ Po celý život se nesnažil tuto chybu zakrýt.⁶⁵⁰

Gordon obdržel oficiální instrukce téhož dne, kdy opouštěl Londýn. Měl za úkol informovat britskou vládu o vojenské situaci v Súdánu, navrhnout, jak nejlépe ochránit roztroušené egyptské posádky a Evropany v Chartúmu, následně nalézt vhodný způsob jejich evakuace, aby se podržela kontrola nad rudomořskými

⁶⁴⁵ ASHER, c. d., s. 80.

⁶⁴⁶ ALLEN, *Gordon...*, c. d., s. 221, 227-229, 235.

⁶⁴⁷ BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 428.

⁶⁴⁸ Sira Charlese Wilsona však neměl nejlepší vztahy s chedívem; třetí muž v pořadí byl plukovník Stewart. SHIBEIKA, c. d., s. 154.

⁶⁴⁹ BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 439.

⁶⁵⁰ OWEN, *Lord Cromer...*, c. d., s. 195.

přístavy. Veškerá korespondence s Londýnem měla probíhat prostřednictvím sira Evelyny; Gladstone si nepřál, aby Gordon oficiálně radil vládě. Britský kabinet si uvědomoval, že je prakticky nemožné předem vypracovat detailní postup, a proto spoléhal na Gordonův intelekt, zdrženlivost a znalost prostředí. Gordon se vydal na misi, která dopředu vylučovala jakékoli egyptské zásahy, včetně samotného chedíva.⁶⁵¹

Britský generál se původně nechystal zastavit v Káhiře; chtěl se „vystříhat“ setkání s chedívem, jehož dříve veřejně kritizoval. Proto zamýšlel pokračovat přes Suez do Suákinu a dále přes Berber do Chartúmu. Této spojnice se však zmocnili mahdisté, a Gordon tak z bezpečnostních důvodů musel cestovat přes Káhiru.⁶⁵² Během cesty do Egypta vypracoval Gordon memorandum, v němž navrhl politickou linii, kterou by vláda měla zastávat po opuštění Súdánu. Plánoval obnovu menších sultanátů, jež existovaly před expanzí Muhammada Alího a jejichž rody stále žily. Přál si nechat sultány svobodně rozhodnout, zda přijmou či odmítnou Mahdího nadřazenost; kalkuloval s jejich nezávislostí, jež mohla být pro mahdisty eventuální konkurencí. Gordon viděl v předání vlády původním panovníkům pomyslný akt spravedlnosti vůči nim a súdánskému obyvatelstvu.⁶⁵³ Mahdího moc však ze všech hledisek podcenil a vliv sultánů přecenil.⁶⁵⁴

Dne 25. ledna 1884 povolil Granville Baringovi vydat pro súdánskou misi dodatečné instrukce, jež chedív vtělil do dopisu, ve kterém oficiálně jmenoval Gordona svým zástupcem v Súdánu. Generální guvernér nově měl zajistit nejenom bezpečný návrat Evropanů z Chartúmu, ale i přibližně 15 000 křesťanů a egyptských zaměstnanců s rodinami; stažení chedívových posádek mělo proběhnout spořádaně, aby se minimalizovaly ztráty na životech. Realizace a organizace evakuace se svěřila výhradně do Gordonových rukou. Egyptská vláda souhlasila s Gordonovým návrhem restaurace menších sultanátů, jež by se sdružovaly ve formě jakési „konfederace“, ovšem bez asistence chedívova vojska. Nubarův kabinet vyjádřil rovněž absolutní důvěru v Gordonův úsudek a znalosti. Gordon dále dostal pravomoc velet po

⁶⁵¹ CRABITÈS, *Gordon...*, c. d., s. 188-189; SHIBEIKA, c. d., s. 153.

⁶⁵² Sir Evelyn Baring si přál s Gordonem osobně mluvit; znepokojoval ho dřívější generálův názor, jež otiskl *Pall Mall Gazette*, ohledně proveditelnost evakuace. Generální konzul se navíc obával, že cesta do Chartúmu přes Suákin by mohla vyvolat třenic mezi Gordonem a sirem Valentinem Bakerem, jenž právě dlel v tomto přístavním městě. SHIBEIKA, c. d., s. 154, 159.

⁶⁵³ Srv. BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 440-443; CRABITÈS, *Gordon...*, c. d., s. 190.

⁶⁵⁴ Pro Chartúm, Dongolu a Kassalu již nežily původní rodiny sultánu; o budoucnosti těchto oblastí se mělo rozhodnout později podle přání místních obyvatel. SHIBEIKA, c. d., s. 163.

nezbytně dlouhou dobu tamním jednotkám, aby mohl dokončit evakuaci s co nejmenšími ztrátami. Na nutné výdaje obdržel 100 000 liber, v případě potřeby byly k dispozici další peníze.⁶⁵⁵

Nové instrukce, jež Gordon obdržel v Káhiře, se značně lišily od původních, tj. londýnských. Gordonova mise proto dostala zcela jiný charakter. Místo informování o situaci měl provést kompletní evakuaci, včetně civilního obyvatelstva, které si přálo odejít. Gordonův úkol patřil mezi obtížné, a proto britský ministr zahraničí Granville dočasně přenechal řízení súdánské politiky v rukou generálního konzula.⁶⁵⁶

Dne 26. ledna Gordon poprvé zmínil osobu Zobejra Paši. V memorandu, jež adresoval Baringovi, navrhl využití služeb „největšího otrokáře všech dob“ v Súdánu. Zobejr, který již léta přebýval v přepychovém domácím vězení v Káhiře, se podle Gordona řadil mezi nejschopnější Súdánce. Gordon zároveň věřil, že by Mahdí ztratil všechny stoupence, pokud by se Zobejr vrátil; mahdistické povstání by pak skončilo za pár měsíců. Téhož dne odpoledne se setkal generál Gordon v přítomnosti sira Evelyny Baringa, generála Wooda, plukovníka Stewarta, Giegler Paši a plukovníka Watsona se Zobejrem. Ve vypjatém rozhovoru uznal bývalý guvernér Bahr al-Ghazalu, Zobejr Paša, synovu rebelii, popřel však skutečnost, že se jí účastnil či k ní nabádal. Následně se diskutovalo Gordonovo memorandum; odjezd Zobejra do Súdánu se zamítl.⁶⁵⁷

Gordonovy plány se Zobejrem znamenaly pouze začátek. V následujících měsících vymýšlel generál často stěží realizovatelná schémata jak nejlépe postupovat. Sir Evelyn ho otevřeně označil za muže, jenž „běžně konzultuje s prorokem Izaiášem“.⁶⁵⁸ Sám Baring neměl osobní výhrady proti využití Zobejrových služeb. Uvědomoval si, že absence silné lokální osobnosti, které by mohla být svěřena vláda v Chartúmu, neulehčuje Gordonův úkol. Bývalý otrokář představoval pro ostrovní veřejné mínění nežádoucí osobu; Gladstone ho nesháněl a

⁶⁵⁵ Chediv vybavil Gordona, kromě jmenovacího dopisu s instrukcemi i dvěma proklamacemi, jež byly určeny súdánskému obyvatelstvu. První svolání oznamovalo jmenování generála Gordona generálním guvernérem a vyzývalo lid k uposlechnutí jeho pokynů; druhé se zmiňovalo o rozhodnutí egyptské vlády evakuovat Súdán a předat moc bývalým sultánům. BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 444-446, COLVIN, c. d., s. 67.

⁶⁵⁶ CRABITÈS, *Gordon...*, c. d., s. 199.

⁶⁵⁷ Podrobněji srv. ARCHER, T., *The War in Egypt and the Sudan*, Vol. 3, London 1886, s. 61-72; BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 455-458.

⁶⁵⁸ OWEN, *Lord Cromer...*, c. d., s. 196.

Granville se přikláněl k jeho deportaci na Kypr.⁶⁵⁹

Dne 26. ledna 1884 opustili Gordon a Stewart Káhiru; ten den se cítil Gordon šťastný.⁶⁶⁰ Zpočátku je doprovázel dárfúrský princ a jeho 23 manželek a konkubín, pro než se musel na nádraží přistavit zvláštní vagón. Generální guvernér si značně oddychl, když mladý pretendent, brzy vystoupil. Politika restaurace místních sultánů však dostala první trhlinu.⁶⁶¹

Během doby, kdy Gordon jel do Chartúmu, se ve východním Súdánu odehrály významné události. Již dříve zastávaly vojenské autority v Káhiře názor, že by se neodkladně měla otevřít cesta ze Suákinu do Berberu, aby se ulehčilo stažení chedívových posádek a loajálních civilistů. Egypt však po Hicksově porážce neměl žádnou dostupnou armádu kromě sil generálů Wooda a Bakera. Z obav, že by egyptská armáda, procházející rozsáhlou reorganizací, dopadla stejně jako Hicksova výprava, se úkolu zpacifikovat východosúdánský region zhostil sir Valentine Baker a jeho četnictvo. Ačkoli měl sir Evelyn Baring o Bakerových schopnostech pochyby, povolil jeho odjezd; jiná alternativa totiž neexistovala. Nic nepodniknout by znamenalo nechat padnout obě obležená města – Sinkat a Tokar.⁶⁶²

Bakerovo četnictvo, čítající 3 715 mužů, sice obdrželo kvalitní výzbroj, jeho disciplína, morálka a výcvik však byly prachbídné, což se brzy projevilo jako rozhodující faktor.⁶⁶³ Sir Valentine Baker dostal úkol vyprostit obležené posádky a pokusit se otevřít cestu Suákin-Berber. Počátkem února vyrazil Baker Paša s více než 3 000 muži směrem k Tokaru, poblíž studní El Teb je však napadli derviši. Egyptské jednotky se zalekly trojnásobně slabšího nepřítele, zahodily zbraně a rozprchly se do všech směrů. Mahdisté pozabíjeli na 2 250 Egyptů; jen dva Evropané vyvázli živí – Baker Paša a Fred Burnaby.⁶⁶⁴ Bakerův domýšlivý pokus proslavit se nevyšel. Osman Digna snadno získal několik děl, 3 000 pušek značky Remington a půl milionu nábojů. Prolomení obklíčení se též nezdařilo; navíc došlo k přímému

⁶⁵⁹ Srv. BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 458-459; CRABITÈS, *Gordon...*, c. d., s. 203-205.

⁶⁶⁰ Gordonův dopis sestře Augustě, Káhira, 26. ledna 1884, in: GORDON, M. A. (ed.), *Letters of General C. G. Gordon to His Sister M. A. Gordon*, London 1902, s. 282.

⁶⁶¹ ASHER, c. d., s. 102-103.

⁶⁶² Srv. ASHER, c. d., s. 15-17; BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 399-401; SHIBEIKA, c. d., s. 113.

⁶⁶³ Sbor se Bakerovi rychle tenčil. Nejdříve se mu v Káhiře vzbuřilo 200 Turků; následně „zmizelo“ mnoho egyptských četníků ještě před naloděním. Jednotky většinou neuměly základní povely jako vlevo hled, vpravo krok či zformovat bojový čtverec. ASHER, c. d., s. 24.

⁶⁶⁴ Frederick Gustavus Burnaby (1842-1885), britský cestovatel a důstojník. Burnaby patřil mezi oblíbené a obdivované vojáky; byl považován za nejsilnějšího muže v britské armádě. Srv. http://en.wikipedia.org/wiki/Frederick_Gustavus_Burnaby/10/3/2008; FERGUSON, c. d., s. 289.

ohrožení Suákinu.⁶⁶⁵

Vyslání části britské armády do Suákinu, v němž se atmosféra nebezpečně přibližovala hysterii, se jevílo jako jediné řešení. Londýnská vláda instruovala kontradmirála Hewetta,⁶⁶⁶ aby převzal vojenské i civilní velení v přístavu a podél celého pobřeží Rudého moře. Baker byl *de facto* propuštěn pro neschopnost.⁶⁶⁷ Deník *The Times* dokonce otiskl v reakci na bitvu u El Tebu zprávu káhirskeho korespondenta, jenž citoval údajný výrok vysoce postaveného britského úředníka k tomuto fiasku: „Stydím se nazývat Brite“.⁶⁶⁸

Mezitím Gordon pokračoval v cestě do Chartúmu. Ve chvíli, kdy projížděl Abú Hámidem, se mu zdálo, jako by válka ani neexistovala; obyvatelstvo v okolí Nilu stálo na jeho straně, alespoň prozatím. Utvrdil se v názoru, že mahdisté jsou povstalci, nemající širokou podporu. Počátkem února proto napsal Mahdímu dopis, ve kterém ho informoval, že ho nedoprovází žádné vojsko a že nepovažuje rozbroje za příčinu k válce; vyzval rovněž k přátelskému rozhovoru. Gordon ho navíc jmenoval sultánem Kordofánu, z tohoto důvodu mu také zaslal darem šarlatové roucho a červený tarbúš, jenž symbolizoval jeho nový mocenský status. Současně žádal o propuštění evropských vězňů. Mahdí se mu však okázale vysmál. Skutečnost, že Gordon nestál v čele žádného vojska, ho naplnila pýchou.⁶⁶⁹

Během zastávky v Berberu se generální guvernér dopustil vážné politické chyby. Dne 12. února 1884 pozval k sobě místního guvernéra a deputaci významných osob, kterým ukázal dosud utajovanou chedivovu proklamaci, oznamující odchod egyptských jednotek a opuštění Súdánu. Veřejně vyhlásil neplatnost britsko-egyptské konvence o potlačování otroctví z roku 1877 a prominutí daní za rok 1883. Později ho guvernér Berberu soukromě informoval, že se dopustil

⁶⁶⁵ Srv. ASHER, c. d., s. 35-41; BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 1, s. 404; CRABITÈS, *Gordon...*, c. d., s. 207.

⁶⁶⁶ Sir William Nathan Wrighte Hewett (1834-1888) zasáhl významnou měrou do evakuace egyptských jednotek. Již od podzimu 1883 pokračoval Baring v dočasně přerušném jednání s negušem o sporné hranici. Káhira však stále nebyla připravena vzdát se Massawy. Bakerova porážka u El Tebu a obležení Chartúmu posunuly rozhovory k otázce, za jakou cenu Etiopané pomohou evakuovat odříznuté chedivovy posádky u etiopských hranic. Dne 3. června 1884 podepsal sir William Hewett jménem Velké Británie a guvernér Massawy Mason Bej, Američan v chedivových službách, za Egypt smlouvu, předávající negušovi město Bogos. Kromě Kassaly, Gedarefu a Sennaru se následně podařilo zachránit všechny osamocené egyptské jednotky v oblasti. Podrobněji FRIES, F. T., *The Hewett Mission to Abyssinia, 1884. Part I*, in: *Journal of the Royal African Society*, Vol. 35, No. 140, 1936, s. 268-289; Tentýž, *The Hewett Mission to Abyssinia, 1884. Part II*, in: *Journal of the Royal African Society*, Vol. 35, No. 141, 1936, s. 397-412.

⁶⁶⁷ SHIBEIKA, c. d., s. 202.

⁶⁶⁸ CRABITÈS, *Gordon...*, c. d., s. 208.

⁶⁶⁹ Srv. ALLEN, *Gordon...*, c. d., s. 316-323; HOLT, *The Mahdist State...*, c. d., s. 85; WINGATE, *Ten Years' Captivity...*, c. d., Vol. 1, s. 125-126.

omylu.⁶⁷⁰ Zveřejněním budoucích plánů otevřel Gordon pomyslnou „Pandořinu skříňku“. Místní elity i celé kmeny neměly na výběr, pokud si chtěly po odchodu Egyptěanu zachovat život a majetek, musely co nejdříve přispěchat do mahdistických řad. Mahdí pro ně představoval jedinou alternativu.

Dne 18. února Gordon triumfálně vstoupil do Chartúmu a okamžitě učinil několik populistických gest, aby zvýšil morálku a loajalitu obyvatelstva. Veřejně spálil staré daňové záznamy, dlužní úpisy, karabáče a další mučící nástroje, symbolizující chartúmskou správu, povolil nadále držet otroky a kromě vrahů propustil všechny vězně. Chartúm sice nadšeně slavil, Gordonův telegram, v němž informoval o zrušení otroctví, však entuziasmus ve Velké Británii nevyvolal; abolicionisté byli „na nohou“. Brit, který zasvětil posledních deset let bojem s otrokáři, stál najednou na „opačné straně“. Londýnská vláda a Baring mu přesto věřili.⁶⁷¹ Na jeho obranu je třeba zmínit, že generální guvernér sice nesouhlasil s obchodem s otroky, dobře si však uvědomoval ekonomickou nutnost tzv. domácího otroctví v súdánském prostředí; Mahdího vláda následně znamenala úplnou obnovu otrokářství.⁶⁷²

Vážná situace v okolí Suákinu na chvíli zastínila Gordonův pobyt v Chartúmu. Bakerova porážka vyvolala ve Velké Británii značné mediální pozdvižení, a proto jmenoval Londýn, šest stop vysokého generálmajora, sira Geralda Grahama velitelem britských expedičních sil ve východním Súdánu. Dne 26. února shromáždil Graham u Trinkitatu 4 000 britských vojáků a vyrazil směrem k Tokaru, který o tři dny později osvobodil. Dne 13. března se střetl s Osmanem Dignou u Tamai. Ačkoli měli derviši trojnásobnou převahu, Britové snadno zvítězili.⁶⁷³ Ukázalo se, že disciplinovaná a dobře vycvičená armáda mahdisty lehce porazí. Graham si přál pochodovat na Berber, velitel okupačních sil v Egyptě, sir Frederick Stephenson, ho však zarazil; obával se ztrát na životech. Britský kabinet neschválil rovněž postup k Berberu, a proto počátkem dubna se musel Graham stáhnout ze Suákinu.⁶⁷⁴

Od prvních dní, kdy Gordon dorazil do Chartúmu, pracoval na plánu evakuace; nejprve zde shromáždil většinu dosud roztroušených egyptských posádek.

⁶⁷⁰ ASHER, c. d., s. 132.

⁶⁷¹ Srv. ASHER, c. d., s. 135; STRACHEY, c. d., s. 273.

⁶⁷² CRABITÈS, *Gordon...*, c. d., s. 213-216.

⁶⁷³ Britské jednotky utrpěly ztrátu 24 mrtvých a 147 zraněných; derviši měli okolo 2 000 padlých. COLSTON, c. d., s. 181.

⁶⁷⁴ ASHER, c. d., s. 104-107, 145-158.

Časem se však počet vojáků a civilistů, jež by rádi odešli, přiblížil k 20 000, což vše komplikovalo. Ačkoli Gordon přímo neodpovídal za civilní obyvatelstvo, cítil morální povinnost evakuovat každého, kdo chtěl. Kvůli uzavřené cestě mezi Berberem a Suákinem šlo provést evakuaci pouze po řece. I přes nasazení veškerých dostupných plavidel by tento proces zabral šest měsíců, celá flotila by musela bez nehod a technických závad zvládnout cestu Chartúm-Abú Hámid dvanáctkrát.⁶⁷⁵

První telegram z Chartúmu znamenal opětovné obnovení diskusí o Zobejrovi, jehož si nyní přál Gordon za nástupce. Bývalý otrokář měl po Mahdího pádu vládnout Súdánu jako britský vazal, honosící se s rytířským titulem a roční dotací 6 000 liber; za zadržení Mahdího měl dokonce obdržet odměnu 30 000 liber. Gladstoneův kabinet byl ohledně Zobejrovo angažmá v Chartúmu ostře rozdělen. Dosud tajná jednání o Zobejrovi však Gordon prozradil místnímu korespondentovi *The Times*, Franku Powerovi. Ostrovní veřejnost, jež se ještě nevzpamatovala z svolání, povolující otroctví, se nyní dozvěděla o Zobejrovi; hned se zalekla, že Gordon myslí dosavadní kroky vážně. Mezi britskými ministry náhle převládly hlasy proti Zobejrovi.⁶⁷⁶

Dne 11. března došlo k přerušení telegrafního spojení do Káhiry v důsledku mahdistického postupu na sever od Chartúmu. Nastalo období, kdy poslové doručili zprávy určené káhirské vládě, opačně nikoli. Zřídka se poštěstilo, že generální guvernér obdržel dopis od Baringa. Stažení Grahamových sil ze Suákinu zapříčinilo, že se dosud váhající severosúdánské kmeny přidaly k Mahdímu. Gordon zůstal v Chartúmu „uvězněn“ po následujících 321 dní; evakuace jednotek a části obyvatelstva nepřicházela v úvahu.⁶⁷⁷

Chartúm tehdy představoval říční, karavanní a obchodní křižovatku. Koncem 70. let 19. století mělo město asi 50 000 obyvatel, z nichž otroci tvořili polovinu. Chartúmské křivolaké uličky mezi doškovými domy a blátěnými chýšemi představovaly příslovečný labyrint. Centrální mešita s minaretem, budova římsko-katolické misie a guvernérský palác dominovaly městu, jež chránily čtyři míle dlouhé hradby.⁶⁷⁸ Gordon se mohl udržet bez pomoci nanejvýš několik měsíců. Obranu posílil důmyslným systémem příkopů a náspů, primitivními minami a

⁶⁷⁵ Tamtéž, s. 138.

⁶⁷⁶ Srv. CRABITÈS, *Gordon...*, c. d., s. 224-227; GARRETT, R., *General Gordon*, London 1974, s. 207; STRACHEY, c. d., s. 275-276.

⁶⁷⁷ Podle jiných údajů trvalo obléhání 317 dní. Srv. BARTHORP, M., *War on the Nile: Britain, Egypt and the Sudan 1882-1898*, London 1984, s. 111; CLARKE, c. d., s. 161.

⁶⁷⁸ ASHER, c. d., s. 6-8.

drátěnými zátarasy. Jeho jednotky sice disponovaly značným množstvím munice, zásoby potravin se však omezovaly jen na šest měsíců.⁶⁷⁹

Postupem času docházelo ke stále většímu tlaku na Gladstonea a ministry, aby „odříznutému“ Gordonovi účinně pomohli. Celé léto 1884 je sužovaly nejenom tisk a opozice ale i výtky královny; protestní mítinky byly na denním pořádku.⁶⁸⁰ Britští důstojníci rovněž toužili vyprostit Gordona z Chartúmu.⁶⁸¹ Koncem července pohrozil ministr války, markýz Hartington, otevřeně rezignací, pokud ministerský předseda nepovolí operaci na záchranu Gordona. Hartington patřil mezi přední členy whigovské aristokracie, mající značný vliv, a proto počátkem srpna Gladstone ustoupil. Vláda následně bez problémů získala od parlamentu 300 000 liber na pokrytí výdajů k nadcházejícímu súdánskému tažení.⁶⁸² Někteří ministři si dokonce mysleli, že Gordon je „zlobivý chlapec, který nechce odejít z obklíčení“. Sám Gladstone nebyl vnitřně přesvědčen o nutnosti zachránit Gordona; soudil, že nemá žádné potíže.⁶⁸³

Velitel záchranné expedice, lord Wolseley, měl v plánu dosáhnout Chartúmu ze severu. Domníval se, že cesta po Nilu bude lehčí než trasa Suákin-Berber; za britskou základnu si proto zvolil město Korti, jež se nacházelo za čtvrtým kataraktem. Odsud plánoval jednu část vojska poslat ve člunech po Nilu,⁶⁸⁴ aby dobyla Abú Hámid a Berber dříve, než se zdejší jednotky přidají k obláhatelům Chartúmu. Druhá část měla přejít přes Bajúdskou poušť do Metemmy, v níž se měly obě skupiny spojit. Následně se měl předem určený oddíl nalodit na parníky, které Gordon před časem odvelel do Metemmy, a okamžitě vyrazit Gordonovi na pomoc.⁶⁸⁵

Dne 9. září 1884 dorazil lord Wolseley do Káhiry, kde ihned začal organizovat vše potřebné. Egyptské jednotky dostaly za úkol zajišťovat komunikace.

⁶⁷⁹ STRACHEY, c. d., s. 277.

⁶⁸⁰ ASHER, c. d., s. 163-164.

⁶⁸¹ Gordonův velký obdivovatel a dobrodruh plukovník Fred Burnaby žádal nadřízené, aby mu povolili s 2 000 dobrovolníky prorazit do Chartúmu a zachránit Gordona. Podrobněji ALLEN, *Gordon...*, c. d., s. 337.

⁶⁸² Srv. ALLEN, *Gordon...*, c. d., s. 348; BARTHORP, c. d., s. 93; CRABITÈS, *Gordon...*, c. d., s. 274; STRACHEY, c. d., s. 296-298.

⁶⁸³ V září dokonce nařídil Gladstone Granvilovi, aby obstaral prostřednictvím Baringa nový chedívův dekret, jenž by Gordona podřídil pod Wolseleyovo velení. Podrobněji COMPTON, P., *The Last Days of General Gordon*, London 1974, s. 128-129.

⁶⁸⁴ Wolseley objednal celkem 800 člunů, stojící každý 75 £. Jako lodivodi se uplatnilo 380 Indů a Kanadů a okolo 300 domorodců z povodí Nigeru. ALFORD, H. S. L.; SWORD, W. D., *The Egyptian Sudan: Its Loss and Recovery*, London 1898, s. 17.

⁶⁸⁵ ASHER, c. d., s. 168-169.

Průzkumem a sběrem zpravodajských informací pověřil Wolseley kapitána Kitchenera a jeho oddíl 1 500 bojovníků z kmene Abada. Kitchener, mluvící plyně arabsky a turecky, cestoval v převlečený za Araba. Po ověření přesnosti dostupných map doporučil použít trasu přes Bajúdskou poušť.⁶⁸⁶

Během pokusů navázat pravidelnou komunikaci s Gordonem se Kitchener dozvěděl, že dne 10. září 1884 vyrazil z Chartúmu parník *Abbás*, vezoucí plukovníka Stewarta, britského konzula a korespondenta *The Times*, Franka Powera, a jeho francouzského konzulárního kolegu a korespondenta *Bosphore Egyptien*, Henriho Herbina. Kitchener neúspěšně žádal nadřízené o povolení jet do Berberu a eskortovat skupinu přes poušť do bezpečí. Gordon využil závěru sezónního vzestupu Nilu a poslal Stewartovu skupinu, dokumenty, deníky z obléhání a osobní výzvu, ve které žádal všechny mocnosti o pomoc, do Dongoly. Dne 18. září však parník *Abbás* narazil 60 mil po proudu za Abú Hámidem na skálu. Tamní náčelník lstí vylákal Stewartovu skupinu na břeh a úkladně ji zavraždil. Cenné dokumenty z Chartúmu následně zaslal Mahdímu jako důkaz oddanosti.⁶⁸⁷

Gordon si začal psát deník krátce po Stewartově odjezdu, aby vyplnil prázdnotu, jež ho obklopovala. Spolu s několika Evropany se rozhodl zůstat v Chartúmu až do konce. Šest svazků jeho deníku (10. září-14. prosinec), obsahující karikatury Baringa, mapky, detailní popisy obrany a náboženské pasáže, se dochovalo. Během září vzrostl nesouhlas a odcizení obyvatel Chartúmu vůči guvernérovi. Gordon tomu čelil zavedením řádů a medailí a tiskem nekrytých bankovek.⁶⁸⁸ Mahdího dopis, vyzývající Gordona a jeho blízké, aby se vzdali, obrátce rovněž nepovzbudil.⁶⁸⁹ Koncem října začal intenzivnější postup mahdistů na Chartúm.

V polovině prosince dorazil Wolseley do Korti. Ministr války markýz Hartington mu výslovně zakázal nepostupovat přímo s jednotkami.⁶⁹⁰ Dne 30. prosince 1884 proto vyrazil generál sir Herbert Stewart (1843-1885) s vojskem

⁶⁸⁶ Tamtéž, s. 172-173.

⁶⁸⁷ Podrobněji srv. ASHER, c. d., s. 172-181; BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 2, s. 3-4; CRABITÈS, *Gordon...*, c. d., s. 282-285; HAKE, A. E. (ed.), *The Journals of Major-General C. G. Gordon, C.B., at Kartoum*, London 1885, s. 272-274, 546; STRACHEY, c. d., s. 298; SYMONS, J., *England's Pride: The Story of the Gordon Relief Expedition*, London 1965, s. 150-152.

⁶⁸⁸ Srv. CRABITÈS, *Gordon...*, c. d., s. 287; STRACHEY, c. d., s. 291, 299-305.

⁶⁸⁹ Blíže viz SVERDRUP, G. jr., *A Letter from the Mahdi Muhammad Ahmad to General C. G. Gordon*, in: *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 31, No. 4, 1911, s. 375-382.

⁶⁹⁰ ASHER, c. d., s. 185.

směrem ke studním Džakdul, ležící hluboko v Bajúdské poušti.⁶⁹¹ Jednotky limitoval nedostatek velbloudů, a proto čítaly méně mužů, než se původně zamýšlelo. Po cestě do 176 mil vzdálené Metemmy ležely dva významné zdroje vody: studny Džakdul, které schraňovaly pouze dešťovou vodu, a soustava artézských studní zvaných Abú Klea. Teprve dne 12. ledna 1885 se podařilo Stewartovi přesunout všechny muže do Džakdulu.⁶⁹²

Stewart však ztratil časově náročným přesunem moment překvapení. Derviši zjistili pohyb Britů, spojili posádky z Metemmy a Berberu, čítající 8 000-14 000 mužů, a následně obsadili studně Abú Klea, přes které musel Stewart projít, aby si doplnil zásoby vody. Z právě dobytého Ummdurmánu, ležícího naproti Chartúmu, vyrazily další posily. Ve chvíli, kdy se po dlouhém pochodu objevila v Abú Klea vyčerpaná a žíznivá britská armáda, čekala na ni šestinásobná přesila mahdistů. Stewart nepředpokládal, že zde narazí na nepřítele. Naprostý nedostatek vody znemožňoval cestu zpět, zbyl jen boj.⁶⁹³ Dne 17. ledna došlo k bitvě, ve které 1 900 Britů donutilo dervíše ustoupit.⁶⁹⁴

Stewart se obával posil z Ummdurmánu, a proto se rozhodl pro riskantní noční pochod k 23 mil vzdálenému Nilu. Nad ránem dne 19. ledna odrazili Britové útok mahdistů u Nilu a den na to dorazili do Gubatu, kde čekaly Gordonovy parníky. Během posledního střetnutí byl generál Stewart těžce raněn; velení převzal mladý plukovník sir Charles Wilson, který měl sice málo zkušeností, ale oproti Stewartovi více obezřetnosti. Za posledních sedm dní, kdy vojsko opustilo studně Džakdul, se počet bojeschopných mužů snížil o pětinu. Vojáci měli v oněch dnech jen 16 hodin spánku, jeden a půl litru vody denně a minimum jídla; na koních i velbloudech byla znát rovněž únava.⁶⁹⁵

Wilson musel poněkud pozměnit původní Wolseleyův plán; předpoklad, že se dosáhne Metemmy bez mrtvých, se totiž nevyplnil. Wilson, potýkaje se s nedostatkem vyšších důstojníků a zásob, se proto rozhodl neútočit na dobře hájené město a raději se opevnil v Gubatu. Dne 23. ledna vyrazil se dvěma parníky a

⁶⁹¹ PRESTON, A. W. (ed.), *In Relief of Gordon: Lord Wolseley's Campaign Journal of the Khartoum Relief Expedition, 1884-5*, London 1967, s. 100-101.

⁶⁹² Podrobněji SYMONS, c. d., s. 173-186.

⁶⁹³ Srv. ASHER, c. d., s. 201-208; BARTHORP, c. d., s. 107.

⁶⁹⁴ Britové měli 105 raněných a 74 mrtvých, včetně oblíbeného Freda Burnabyho. Derviši utrpěli ztrátu 800-1 100 mužů. Podrobněji srv. ALFORD; SWORD, c. d., s. 18; ARCHER, c. d., s. 271; MARLING, P., *The Nile Campaign: 1884-1885*, in: *Journal of the Royal African Society*, Vol. 35, No. 139, 1936, s. 146; PRESTON, c. d., s. 121.

⁶⁹⁵ ASHER, c. d., s. 232-241.

oddílem britské pěchoty směrem k Chartúmu. Původní idea, aby Britové přijeli vysvobodit Gordona v červených kabátcích, se neuskutečnila, oděv se během pochodu jaksi „ztratil“. Další zdržení představovala oprava parníků, které se po cestě porouchaly.⁶⁹⁶

Koncem prosince došly v Chartúmu potravinové přídělky, což způsobilo masový přesun obyvatelstva na Mahdího stranu. Zbylí vyhladovělí vojáci (9 000) a civilisté (20 000) jedli psy, osly, krysy, kůži zvířat, různé gumy či palmová vlákna. Obránci umírali hladem po stovkách; městské čety nestíhaly či spíše neměly sílu pohrbívat. V atmosféře plné zoufalství se malicherné spory měnily ve vendety a obyčejná nedůvěra ve zradu. Gordon, jenž během posledních týdnů notně zešedivěl, stále neúnavně pracoval na rozdělování skromných přídělů či přípravě munice. Představen symbol odporu. Nepřestával utvrzoval vojáky i obyvatelstvo v názoru, že pomoc přijde brzy. Neustále vylepoval plakáty, že Britové, Indové nebo Turci jsou na cestě tu v Kassale, Berberu či Dongole. Prohlašoval, že Britové připlují na 800 parnicích apod.; dokonce pro ně předem pronajal domy a objednal služby.⁶⁹⁷ Ačkoli mu Mahdí nabízel „bezpečné“ převedení k britským liniím, Gordon se rozhodl zůstat.⁶⁹⁸ Dne 9. listopadu si do deníku zapsal: „...zůstanu zde a padnu s městem“.⁶⁹⁹

Nad ránem 26. ledna 1885 pronikli mahdisté mezerou v obraně, která vznikla poklesem hladiny Nilu, do města⁷⁰⁰ a začali okamžitě rabovat, loupit,⁷⁰¹ znásilňovat a vraždit.⁷⁰² Mahdí údajně nařídil, aby mu Gordona přivedli živého; uvažoval prý o výměně za Urábího. Chalífa Abdullāh si však přál vidět Brita mrtvého.⁷⁰³ Existuje celkem pět verzí úmrtí Gordona. Zápisky očitých svědků se liší nejenom v místě, ale i ve způsobu jak zemřel.⁷⁰⁴ Nejznámější je tzv. „imperiální verze“, ve které britský generál stojí na palácových schodech v plné uniformě, drží šavli a vybitý revolver;

⁶⁹⁶ Srv. ASHER, c. d., s. 246; CRABITÈS, *Gordon...*, c. d., s. 311-313.

⁶⁹⁷ Srv. ASHER, c. d., s. 253-255; BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 2, s. 10; STRACHEY, c. d., s. 313-314.

⁶⁹⁸ Mahdí si ho přál vyměnit za výkupné 20 000 £. HOLT, P. M., *The Sudanese Mahdia and the Outside World: 1881-9*, in: *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, Vol. 21, No. 1/3, 1958, s. 280-281.

⁶⁹⁹ HAKE, c. d., s. 307.

⁷⁰⁰ ALLEN, B. M., *How Khartoum Fell*, in: *Journal of the Royal African Society*, Vol. 40, No. 161, 1941, s. 331-332.

⁷⁰¹ Mahdisté zejména spěchali do kostela rakouské misie a Gordonova paláce, kde předpokládali, že najdou ukryté poklady. WINGATE, *Ten Years' Captivity...*, c. d., Vol. 1, s. 174.

⁷⁰² Počet zmasakrovaných Egyptanů a křesťanů se pohyboval až 10 000. Srv. ASHER, c. d., s. 266; FAHMY, c. d., s. 39; WINGATE, *Ten Years' Captivity...*, c. d., Vol. 1, s. 183.

⁷⁰³ ALLEN, *How Khartoum Fell*, c. d., s. 333.

⁷⁰⁴ CRABITÈS, *Gordon...*, c. d., s. 316-327.

mahdistické kopí náhle ukončí jeho hrdinský život.⁷⁰⁵ Gordona hlava byla následně utřata a přinesena Mahdímu do Ummdurmánu. Slatinovi se dostalo nepříjemné povinnosti ji identifikovat. Slatin přitom údajně prohlásil: „Statečný voják, jenž padl v boji ... jeho utrpení skončilo.“⁷⁰⁶ Mahdisté pak upevnili Gordonovu hlavu na strom v Ummdurmánu, aby na ni mohl každý kolemjdoucí „hodit kamenem“.⁷⁰⁷

Ráno dne 28. ledna 1885 se objevil před Chartúmem Wilson. Nad guvernérským palácem již nevlála žádná vlajka a vše leželo v troskách; generál Charles George Gordon byl mrtev. Pomoc přišla o šedesát hodin později. Dne 4. února se dozvěděl Wolseley o smrti přítele. Zprávy o Gordonovi se šířily celým světem; největší ohlas našly přirozeně v Londýně. Britský národ byl nejprve v šoku, potom se ale rozzuřil.⁷⁰⁸ *The Times* napsaly: „Zpráva o pádu Chartúmu je nejhorší, jakou se tato země po mnoho letech dozvěděla.“⁷⁰⁹ Všechna ostrovní periodika se plnila vlasteneckými příspěvky.⁷¹⁰ Po tři týdny stálo obyvatelstvo na pokraji hysterie; zemi zasáhl národní smutek. Přišel čas obviňování a vysvětlování, proč se expedice uspořádala tak pozdě. Britové nevinili ani Wolseleye, ani Wilsona, v jejich očích oba učinili maximum toho, co za dané situace mohli. Hněv všech se obrátil proti Gladstoneovi. Přes noc se z Velkého starce (*Grand Old Man – GOM*) stal Gordonův vrah (*Murderer of Gordon – MOG*).⁷¹¹ Sám Gladstone si britský neúspěch v Súdánu vysvětloval jako boží zásah, který Brity tímto způsobem potrestal za spáchané hříchy – okupaci Egypta.⁷¹²

Dne 8. února 1885 února rozhodla britská vláda, že tažení v Súdánu bude pokračovat i v příštích měsících. Sir Gerald Graham se s 9 000 vojáky vylodil v Suákinu, kde čekal na „chladnější“ roční období, aby mohl dobýt Berber. Během února sice zaznamenali Britové dílčí úspěchy v okolí Abú Hámidu, celkově spíše neúspěch. Sir Redvers Buller, jenž se po Wilsonově odjezdu stal velitelem opevněné postavení u Gubatu, se totiž stáhl, když se doslechl zvěst o 50 000 derviších, mířících

⁷⁰⁵ Podle této verze vznikla slavná malba G. W. Joye – *General Gordon Last Stand* či film *Khartoum* (1966) s Charletonem Hestonem v roli Gordona. ASHER, c. d., s. 263.

⁷⁰⁶ Srv. BEATTY, C., *His Country Was the World. A Study of Gordon of Khartoum*, London 1954, s. 283; BROOK-SHEPHERD, G., *Between Two Flags: A Life of Baron Sir Rudolf von Slatin Pasha*, London 1972, s. 73.

⁷⁰⁷ BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 2, s. 14.

⁷⁰⁸ ELTON, G., *Gordon of Khartoum: The Life of Gen. Charles George Gordon*, New York 1955, s. 369.

⁷⁰⁹ COLSTON, c. d., s. 225.

⁷¹⁰ AUCHTERLONIE, *From the Eastern...*, c. d., s. 18.

⁷¹¹ ASHER, c. d., s. 280-281.

⁷¹² MAGNUS, c. d., s. 63-64.

k němu; urychleně proto zničil zásoby, potopil dva parníky a opustil základnu. Mezitím vypukla krize v Afghánistánu o oázu Pendžeh. Wolseley byl informován, že kvůli imperiálním zájmům dojde ke stažení britských sil ze Súdánu, jež koncem července Britové úplně opustili. V červnu navíc padl Gladstoneův kabinet.⁷¹³ Shodou okolností zemřel téhož měsíce v Ummdurmánu i Mahdí.⁷¹⁴

Sir Evelyn Baring dospěl k názoru, že se dopustil několika po sobě jdoucích chyb: 1) vyslání Brita do Chartúmu, 2) schválení Gordona, 3) okamžité nevyužití služeb Zobejra Paši a 4) neomluvitelné zpoždění záchranné operace.⁷¹⁵

Gordonovo jméno neupadlo v zapomnění ani po pádu Gladstoneovy vlády ani po Mahdího smrti. Generál Gordon se stal hrdinou britského národa; jeho statečnost, skromnost a charismatická osobnost imponovaly takřka každému Britovi, ať vojáku či civilistovi. Generál představoval symbol viktoriánské Británie, imperialismu a toho „nejlepšího“, co mohlo impérium nabídnout zbytku světa. V ostrovním povědomí se všeobecně rozšířila myšlenka na znovudobytí Súdánu – pomstít generála Gordona a „smýt hanbu“ z neúspěchu záchranné mise.

Gordon sice zemřel v Chartúmu, jeho osobnost však občas „ožila“. Existují čtyři období, kdy jeho jméno vzbuzovalo významnější pozornost. Prvních patnáct let bylo ve znamení glorifikace jeho života, činů a myšlenek; časově se shoduje s dobytím Súdánu, tj. pomyslným pomstěním Gordona. Druhé období (1908-1920) se vyznačuje snahou o racionální a uvážlivý přístup k jeho legendě. Roku 1933 uplynulo sto let od jeho narození, což zapříčinilo dočasné oživení zájmu historiků. V letech 1954-1966 došlo k poslední období; znovu se vydaly Gordonovy deníky a natočil velkořím *Khartoum* (1966) s Charltonem Hestonem v hlavní roli.⁷¹⁶

4. 3. Chalífa, Italové a dobytí Dongoly

⁷¹³ Srv. ASHER, c. d., s. 282-284; BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 2, s. 21-27; CRABITÈS, P., *The Winning of the Sudan*, London 1934, s. 19-29, DICEY, c. d., s. 386-390.

⁷¹⁴ Někteří autoři uvádí příčinu smrti tyfus, neštovice, jed či obezitu. Srv. ASHER, c. d., s. 284; BOND, B., *Victorian Military Campaigns*, New York 1967, s. 285; GREW, c. d., s. 130; WINGATE, *Ten Years' Captivity...*, c. d., Vol. 1, s. 204.

⁷¹⁵ BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 2, s. 33.

⁷¹⁶ Podrobněji BEHRMAN, C. F., *The After-Life of General Gordon*, in: *Albion: A Quarterly Journal Concerned with British Studies*, Vol. 3, No. 2, 1971, s. 48-58.

Chalífa Abdullāh (1846-1899) založil místo Mahdího snu o společnosti organizované na náboženském základě silně sekulární stát.⁷¹⁷ Z celkového pohledu fungovala mahdistická říše jako vojensko-teokratická diktatura s primitivním sociálním zřízením.⁷¹⁸ Chalífa se oproti Mahdímu choval jako autokratický a válečnický realista, udržující si politický nadhled;⁷¹⁹ mnoho obyvatel ho považovalo za národního hrdinu.⁷²⁰ Ummdurmán, ve kterém nechal vystavět na místě, kde Mahdí zemřel, výstavní hrobku, zvolil za hlavní město.⁷²¹ Mahdí súdánské kmeny spíše spojoval, chalífa rozdělával. Postupem času vznikl antagonismus mezi Abdullāhem preferovaným kmenem Baggara a ostatními, což vedlo k různým revoltám.⁷²²

Krátce poté, co opadla euforie z vítězství, nastala krutá realita. Země se několikaletou válkou vyčerpala a hrozil hladomor, většina polí totiž ležela ladem a stáda dobytka notně prořídla. V Ummdurmánu navíc vypukla epidemie zimnice, úplavice a neštovic; lidé umírali po stovkách. Mahdisté byli tak zoufalí, že někdy dokonce jedli vepřové konzervy, zanechané ustupující britskou armádou.⁷²³

V letech 1885-1889 pokračoval chalífa v ideologické válce proti vnějšímu světu nevěřících, tj. Egyptu a Etiopii. Na jihovýchodních hranicích zdědil problémy svého předchůdce – sporné území. V lednu 1885 vpadli Etiopané do Súdánu a porazili mahdisty, obléhající egyptskou posádku v Gallabatu, a vyplenili město.⁷²⁴ V lednu 1887 negušovy jednotky opět zvítězily a vyplundrovaly Gallabat. V lednu 1888 na oplátku vydrancovali derviši etiopský Gondar, což vyprovokovalo císaře Jana shromáždit invazní armádu a vytáhnout proti sousedovi. V březnu 1889 byl však neguš ve střetu u Gallabatu smrtelně zraněn. Smrt panovníka a následný úprk početnějších etiopských jednotek znamenal mahdistické vítězství.⁷²⁵ Chalífa vystavil na počest vítězství Janovu hlavu v Ummdurmánu.⁷²⁶ Po negušově smrti se rozpoutal v Etiopii boj o moc; některé znesvářené strany udržovaly s derviši čilé kontakty.

Mahdisté vyvíjeli nátlak rovněž proti Egyptu. Koncem roku 1885 utrpěli

⁷¹⁷ OLIVER, R. A., *Africa since 1800*, Cambridge 1967, s. 89.

⁷¹⁸ GOMBÁR, c. d., s. 339.

⁷¹⁹ MacMICHAEL, H. A., *The Anglo-Egyptian Sudan*, London 1934, s. 52.

⁷²⁰ ZIEGLER, c. d., s. 16-17. Autor chalífů pokládá za jednoznačně kladnou osobnost. Pomocí eufemismů zlehčuje některé negativní skutečnosti, kupříkladu genocidu určitých obyvatel zastírá tvrzením, že se jednalo o „pouhou deportaci méně přátelských kmenů“ apod.

⁷²¹ GOMBÁR, c. d., s. 339.

⁷²² Srv. HOLT, *The Mahdist State...*, c. d., s. 134-140; WINGATE, *Ten Years' Captivity...*, c. d., Vol. 2, s. 31.

⁷²³ WINGATE, *Ten Years' Captivity...*, c. d., Vol. 1, s. 197-198.

⁷²⁴ Tamtéž, s. 276.

⁷²⁵ Srv. ALFORD; SWORD, c. d., s. 31; HOLT, *The Mahdist State...*, c. d., s. 150-155; Tentýž, *The Sudanese Mahdia...*, c. d., s. 287-288.

⁷²⁶ WINGATE, *Ten Years' Captivity...*, c. d., Vol. 2., s. 26.

první porážku u Ginnis. Káhirská vláda považovala hrozbu dervišské invaze za bezprostřední záležitost, a proto jižní egyptskou hranici chránily britské síly z Asuánu a Wádí Halfy.⁷²⁷ Ve skutečnosti bitva u Ginnis na dlouhou dobu znemožnila vyvíjet mahdistické posádce v Dongole jakýkoli nátlak proti sousedovi; spokojila se příležitostnými nájezdy a obsazením vesničky Sarrás, ležící poblíž Wádí Halfy.⁷²⁸

V srpnu 1886 se plukovník Kitchener stal guvernérem východního Súdánu a přilehlého rudomořského pobřeží, sídlícím v Suákinu. Jakmile se britské síly stáhly, obnovil chalífův emír Osman Digna útočné operace ve východním Súdánu. Ačkoli již ho v říjnu 1886 Kitchener porazil u Tamai, koncem roku 1887 znovu postupoval na Suákin. V lednu 1888 došlo potyčce u Handúbu, při které se Kitchenerovi rozutekla část vojska. Při následném generálním ústupu byl Kitchener vážně zraněn, a proto musel být převezen do Káhiry na léčení. Koncem roku sice sirdár Grenfell, jenž po Kitchenerovi převzal velení Suákinu, odrazil dervišský útok, Handúb ale nadále zůstal v Dignových rukách.⁷²⁹

V roce 1888 nabraly egyptsko-mahdistické pohraniční střety jižně od Wádí Halfy na intenzitě. V roce 1889 se rozhodl chalífa posílený vítězstvím nad negušem provést invazi do Egypta. Velitel Dongoly, Wad el-Nedžumi, se proto vydal s vojskem, jež doprovázelo značné množství žen a dětí, podél Nilu na sever. Věřil, že jakmile překročí hranici, Egyptané povstanou a přejdou na jeho stranu. Přítomnost chedívových parníků na řece a neustálé výpady posádky z Wádí Halfy ho však přinutily obejít toto město a pochodovat pouští k Asuánu. I přes nedostatek jídla a vody pokračoval v postupu. Na výzvu egyptského sirdára Grenfella, aby se vzdal a tím zachránil životy žen a dětí, vyzval sira Francise přijmout mahdistickou myšlenku. Chalífův emír fanaticky věřil, že „smete nepřítele z povrchu zemského, nicméně opak byl pravdou.⁷³⁰ Dne 3. srpna 1889 zvítězily egyptské síly u Toski.⁷³¹ Touto porážkou agresivní a expanzionistická fáze mahdismu skončila.⁷³²

V letech 1889-1891 probíhala mezi Suákinem a dervišským území velmi

⁷²⁷ BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 2, s. 30.

⁷²⁸ Srv. CRABITÈS, *The Winning...*, c. d., s. 35; WINGATE, *Ten Years' Captivity...*, c. d., Vol. 2., s. 34.

⁷²⁹ Srv. ASHER, c. d., s. 286-287; CRABITÈS, *The Winning...*, c. d., s. 58-62; MAGNUS, c. d., s. 70-72.

⁷³⁰ Srv. CRABITÈS, *The Winning...*, c. d., s. 65-72; ROYLE, C., *The Egyptian Campaigns, 1882 to 1885*, London 1900, s. 474-485.

⁷³¹ Britsko-egyptské jednotky měly 165 padlých, zatímco na dervišské straně dosáhly ztráty 10 000 mrtvých, raněných nebo zajatých. MAGNUS, c. d., s. 76.

⁷³² HOLT, *The Sudanese Mahdia...*, c. d., s. 283.

omezená oficiální obchodní výměna. Pašování obilí do Súdánu se ale stalo výnosným byznysem, a proto sir Evelyn Baring zvažoval, jak nejefektivněji zabránit „vyživování“ nepřátel a přitom nezapříčinit hlad mezi súdánskými venkovany. V roce 1891 tudíž egyptská vláda obsadila Handúb, Tokar a Trinkitat. Osman Digna se musel definitivně stáhnout z východosúdánských hor do povodí Atbary, kde pro změnu začal znepríjemňovat život Italům v okolí Kassaly.⁷³³

V únoru 1885 postoupil chedív Itálii Massawu s přilehlým územím, což etiopská strana považovala za porušení dohody s kontradmirálem Hewettem. V lednu 1887 utrpěli Italové zdrcující porážku u Dogali, a proto v následujícím roce museli přisunout do Massawy dalších 20 000 vojáků.⁷³⁴ Po smrti neguše Jana v boji s derviši se v Etiopii „rozhořela“ takřka občanská válka. Již dlouho Řím podporoval frakci Menelika ze Šoa,⁷³⁵ jenž se následně stal negušem. Dne 2. května 1889 podepsal etiopský císař s italským zástupcem, hrabětem Pietrem Antonellim, smlouvu z Wičale (též Ucciali), kterou ministerský předseda Francesco Crispi veřejně interpretoval jako nárok Itálie na ustanovení protektorátu nad celou Etiopií.⁷³⁶ Dne 12. února 1893 se neguš Menelik formálně vzdal italské „ochrany“; raději zintenzivnil vztahy s Francouzi.⁷³⁷

Během roku 1889 obsadili Italové Keren a Asmaru. Tímto krokem se nebezpečně přiblížili ke Kassale a povodí Nilu. Baring, který se domníval, že se chalífova říše po bitvě u Toski nachází na pokraji kolapsu, citlivě vnímal možné rozšíření italského teritoria přímo v Súdánu. Báł se, aby Egypt nepozbyl nároků na Kassalu či dokonce Chartúm. V březnu 1890 sir Evelyn tvrdil, že mocnost, držící horní Nil, je ve skutečnosti vládcem Egypta. Britský ministerský předseda a ministr zahraničí, markýz Salisbury, si však italské přátelství přál, a proto navrhl Římu vymezení sfér vlivu; italskému velvyslanci Torniellimu současně sdělil, že „Velká

⁷³³ Srv. CRABITÈS, *The Winning...*, c. d., s. 76-84; WINGATE, *Ten Years' Captivity...*, c. d., Vol. 2., s. 45-46.

⁷³⁴ CRABITÈS, *The Winning...*, c. d., s. 56, 100; SANDERSON, *England, Europe...*, c. d., s. 68.

⁷³⁵ V roce 1883 dodal Pietro Antonelli Menelikovi 5 000 pušek přes italský přístav Assab. SANDERSON, G. N., *The Nile Basin and the Eastern Horn, 1870-1908*, in: OLIVER, R. A.; SANDERSON, G. N. (eds.), *The Cambridge History of Africa*, Vol. 6, Cambridge 1975, s. 651.

⁷³⁶ Podrobněji GIGLIO, C.; CAULK, R., *Article 17 of the Treaty of Ucciali*, in: *The Journal of African History*, Vol. 6, No. 2, 1965, s. 221-231; LANGER, *Diplomacy of Imperialism...*, c. d., s. 272; RUBENSON, S., *Professor Giglio, Antonelli and Article XVII of the Treaty of Wichale*, in: *The Journal of African History*, Vol. 7, No. 3, 1966, s. 445-457; Tentýž, *The Protectorate Paragraph of the Wichale Treaty*, in: *The Journal of African History*, Vol. 5, No. 2, 1964, s. 243-283.

⁷³⁷ LEWIS, D. L., *Race to Fashoda: Colonialism and African Resistance*, New York 1995, s.112.

Británie jako strážce Egypta nemůže připustit odevzdání jakékoli části egyptského panství“.⁷³⁸

Z počátku probíhala jednání v Londýně. Crispi cítil, že velvyslanec, hrabě Torielli, potřebuje při rozhovorech oporu, a proto mu vyslal na pomoc afrikanistu dal Verneho jako „technického poradce“. Velký zastánce italského východoafrického impéria, ministerský předseda, požadoval britské územní ústupky v nilském údolí, včetně Kassaly, zatímco Salisbury uvažoval pouze o dílčích úpravách na pobřeží Rudého moře. Crispi popíral předchozí britské nároky na povodí Nilu.⁷³⁹

V květnu 1890 se na Baringovu žádost přesunul Luchino dal Verne přímo do Káhiry a na podzim do Říma. Crispi sice ustoupil v požadavku na získání území v nilském údolí, nepřestal však žádat Kassalu. Souběžně začal mít italský ministerský předseda potíže s parlamentem ohledně své „africké politiky“, a proto si přál rychle uzavřít smlouvu, aby dokázal perfektní porozumění mezi Británií a Itálií v Africe. Salisbury nicméně nespěchal, odkládal řešení do doby, kdy Crispiho vystřídá státník méně posedlý imperiálními aspiracemi ve východní Africe.⁷⁴⁰

Crispiho vláda padla koncem ledna 1891. Nástupce Antonio Starabba markýz di Rudini se s africkou politikou předchůdce, trvale odčerpávající značné finanční prostředky, neztotožnil, a proto připustil snížení územních nároků ve východní Africe. Během března a dubna došlo k podpisu dvou smluv, jež vymezovaly britsko-italské hranice a sféry vlivu. Dubnová dohoda připustila dočasnou vojenskou okupaci Kassaly Itálií, která na oplátku uznala egyptské právo na toto území. Řím přislíbil město vrátit, jakmile ho bude káhirská vláda schopna opětovně ovládnout tak, aby udržela klid a pořádek. Italové se zavázali rovněž nepostavit na Atbaře žádné vodohospodářské dílo, jež by měnilo tok řeky. Z Crispiho ambiciózních požadavků nezbylo skoro nic.⁷⁴¹

V roce 1894 se Crispi vrátil do úřadu; spolu s ním přišly i africké aspirace. V únoru Italové navrhli, aby guvernéri Suákinu a Massawy společně postupovali proti aktivitám Osmana Digny v oblasti Kassaly. Italský zvláštní vyslanec hrabě Samminiatelli se sice pokoušel v Káhiře přesvědčit o kladech tohoto návrhu, lord

⁷³⁸ SANDERSON, G. N., *England, Italy, the Nile Valley and the European Alliances Balance, 1890-91*, in: *The Historical Journal*, Vol. 7, No. 1, 1964, s. 96-98.

⁷³⁹ Srv. LANGER, *Diplomacy of Imperialism...*, c. d., s. 110; SANDERSON, *England, Italy...*, c. d., s. 98-99.

⁷⁴⁰ Blíže viz SANDERSON, *England, Italy...*, c. d., s. 99-106.

⁷⁴¹ Srv. LANGER, *Diplomacy of Imperialism...*, c. d., s. 110-112; SANDERSON, *England, Italy...*, c. d., s. 107-108.

Cromer ho nicméně kvůli nedostatku peněz a vojáků odmítl. Egyptský sirdár Kitchener navíc upřednostňoval nezávislé vedení případných vojenských operací. Italové se proto rozhodli jednat samostatně; generálové Giuseppe Arimondi a Oreste Baratieri podnikli útok proti Kassale. Dne 15. července 1894 město padlo. Italská armáda ho následně okupovala na základě britsko-italské smlouvy z dubna 1891.⁷⁴²

Vojenské úspěchy Itálie nevyvolaly v Londýně ani v Káhiře nadšení; spíše panovala obava, aby ambiciózní Crispi nepostupoval na Chartúm. V lednu 1895 vpadli Italové do provincie Tigré. Neguš Menelik II., jemuž Francie a Rusko dodávaly zbraně a vojenské instruktory, následně zahájil taktéž vojenské operace proti „římskému protektorovi“. Dne 5. května 1894 byla uzavřena britsko-italské smlouva, týkající se Hararu. Italská strana z ní vyvozovala nárok na volný průchod přístavem Zeila, jež od roku 1884 náležela Britskému Somálsku, do nitra Etiopie.⁷⁴³ Ve chvíli, kdy se Italům nedařilo porazit Menelikovy síly, požádali Brity o povolení vylodit jednotky v Zeile, které by tímto způsobem mohly vpadnout negušovi „do zad“. S ohledem na probíhající smluvní jednání s Francií, týkající se Nigeru, Londýn jejich žádost odmítl.⁷⁴⁴

Velká Británie léta podporovala ambice Itálie na rudomořském pobřeží jako protiváhu francouzského vlivu v Etiopii. Tato podpora však měla své limity, tj. z diplomatického aspektu ano, nikoli vojensky či jinak materiálně. Dne 1. března 1896 utrpěla italská armáda drtivou porážku u Aduy,⁷⁴⁵ jež paradoxně přinutila Brity znovu dobýt Súdán. Italské pozice se náhle zhoršily; zoufalý ministerský předseda Francesco Crispi se sice snažil vyburcovat podporu ostatních velmocí, kromě Británie se ale ani jedna nehodlala vážněji za italské koloniální zájmy angažovat.⁷⁴⁶

V únoru 1896 varoval Crispi britskou vládu, že v brzké době bude muset kvůli slábnoucím italským jednotkám evakuovat pevnost Kassalu. Londýn toto

⁷⁴² Srv. LOWE, C. J., *Anglo-Italian Differences over East Africa, 1892-1895, and their Effects upon the Mediterranean Entente*, in: *The English Historical Review*, Vol. 81, No. 319, 1966, s. 318; SHIBEIKA, c. d., s. 328-330.

⁷⁴³ Vojenské dodávky proudily z francouzských přístavů Obok a Džibuti přes provincii Harar. LOWE, c. d., s. 319.

⁷⁴⁴ LANGER, *Diplomacy of Imperialism...*, c. d., s. 274.

⁷⁴⁵ Bitva Aduy znamenala rozhodující faktor italsko-etioopské války. Více než stotisícová etiopská armáda neguše Menelika II. rozdrtila italský expediční sbor generála Baratieriho v síle 25 000 mužů. Šlo o největší porážku koloniální mocnosti před první světovou válkou a definitivní zmaření ambiciózních italských koloniálních plánů. Díky francouzským zbraním činily italské ztráty více než 6 000 mrtvých a na 2 000 zraněných. Ačkoli počet padlých Etiopanů převyšoval Italy dvojnásobně, jednalo se o evidentní italský neúspěch. Obsáhleji analyzuje SKŘIVAN, A., *Lexikon světových dějin 1492-1914*, Praha 2002, s. 6; LANGER, *Diplomacy of Imperialism...*, c. d., s. 280.

⁷⁴⁶ ROBINSON; GALLAGHER; DENNY, c. d., s. 345-346.

prohlášení nijak zvlášť „nevzrušilo“.⁷⁴⁷ Po bitvě u Aduy se problém pomoci či nepomoci Italům nabyl na důležitosti. Salisbury přesto v rozhodování nespěchal. Dne 2. března dorazila potvrzená zpráva, že derviši obléhají tuto pevnost, a Salisburyho musel začít jednat.⁷⁴⁸ Teoretická možnost, že by se vítězné negušovy jednotky mohly spojit s chalífou a následně společně operovat v oblasti, znamenala velké ohrožení britských zájmů ve východní Africe.⁷⁴⁹

Britové uvažovali o „odvrácení pozornosti“ na Nilu; souběžný oficiální italský požadavek na „demonstraci“ egyptské vojenské síly na súdánské hranici se proto stal vhodnou záminkou k tažení. Salisbury původně navrhl Cromerovi, aby provedl „demonstraci“ na egyptsko-súdánské hranici u Wádí Halfy, generální konzul však argumentoval, že by bylo efektivnější a levnější vyrazit ze Suákinu přímo do Kassaly.⁷⁵⁰ Prokonzul nepatřil k zastáncům symbolických akcí, považoval je nejen za nerozumné, ale i za obtížně zdůvodnitelné plýtvání egyptskými zdroji pro chedíva a jeho ministry. Celá otázka by však dostala nový rozměr, pokud by se přikročilo k dobytí pro Egypt hodnotného území.⁷⁵¹ Ve chvíli, kdy Cromer připustil možnost rozsáhlejšího tažení, začal Salisbury trvat na tažení podél Nilu,⁷⁵² které by vyřešilo dvě obtíže najednou, tj. odlákat derviše od Kassaly a rozšířit Egypt na jih, samozřejmě na úkor chalífova území.⁷⁵³

Dne 12. března oznámil Salisbury osobním dopisem konsternovanému Cromerovi, že egyptské vojsko bude postupovat z Wádí Halfy do Dongoly. O den později došlo k veřejnému deklarování britského úmyslu vyhovět italským prosbám o pomoc.⁷⁵⁴ Řím považoval proponovanou expedici za hmatatelný důkaz a symbol britsko-italské spolupráce v Africe. Koncem roku 1896 se nicméně vzájemné vztahy

⁷⁴⁷ GRENVILLE, J. A. S., *Lord Salisbury and Foreign Policy: The Close of the 19th Century*, London 1970, s. 117.

⁷⁴⁸ Dne 10. března 1896 informoval britský velvyslanec v Římě sir Clare Ford, že Kassala je odříznuta od všech komunikací a že ji hájí na 2 000 Italů se šesti děly a zásobami na tři měsíce. SHIBEIKA, c. d., s. 354.

⁷⁴⁹ HOLT, *The Mahdist State...*, c. d., s. 204.

⁷⁵⁰ Srv. ABBAS, M., *The Sudan Question: The Dispute over the Anglo-Egyptian Condominium, 1884-1951*, London 1952, s. 42; GRENVILLE, c. d. s. 116; LANGER, c. d., s. 285.

⁷⁵¹ SANDERSON, *The Nile Basin...*, c. d., s. 624.

⁷⁵² Lord Cromer z finančních důvodů prosazoval levnější variantu postupu do Súdánu, tj. ze Suákinu do Berberu. Tažení směrem do Dongoly správně odhadl za nákladnější, plánovaný přebytek egyptského rozpočtu si totiž přál využít na rozvojové programy. Salisburyho považoval cestu ze Suákinu za nebezpečnou. Blíže viz GRENVILLE, c. d. s. 117; ROBINSON; GALLAGHER; DENNY, c. d., s. 346-356.

⁷⁵³ MAGNUS, c. d., s. 90.

⁷⁵⁴ GRENVILLE, c. d., s. 117.

ochladily.⁷⁵⁵ V prosinci 1897 nahradila egyptská armáda Italy v Kassale.⁷⁵⁶ Spěch, provázející odhodlání vyrazit proti mahdistům, zapříčinil, že generální konzul „opomněl“, alespoň formálně, informovat chedíva, jenž se to dozvěděl z novin.⁷⁵⁷

Rozhodnutí britské vlády o tažení do Dongoly nemělo jen oficiální rozměr, tj. nezištnou pomoc koloniální mocnosti druhého řádu. Italské fiasko u Aduy zkomplikovalo situaci do takové míry, že nějaká forma zásahu byla nezbytná. Salisbury nechtěl zatěžovat britské daňové poplatníky, a proto vystupoval proti vojenskému tažení, jež by egyptská vláda nemohla finančně zvládnout.⁷⁵⁸ Britský kabinet ale i představitelé v Káhiře zastávali stanovisko, že sirdár a jeho poradci musí zvládnout dobytí Dongoly sami. Italové požadovali okamžitou pomoc, takže neoplývali nadšením; přesto byli vděční za každý náznak přátelství. Při zvažování, jak pomoci Italům, Britové nevěděli nic o Marchandově misi, a proto ji nevzali v potaz.⁷⁵⁹ Salisbury se na jedné straně obával porážky v Súdánu, neboť nedůvěřoval kvalitě egyptských sil. Na druhé straně se pro změnu strachoval, aby chalífa nebyl na jihu Súdánu, kde by Francouzi mohli předejít Brity, příliš slabý.⁷⁶⁰ Vzpomínka na generála Gordona v britském povědomí stále žila; jeho pomstění se stalo významným argumentem pro znovudobytí.⁷⁶¹

V této chvíli se Salisbury, Cromer a *War Office* domnívali, že Chartúm se bude moci vojensky obsadit teprve za několik let; předpokládali houževnatý odpor mahdistů. Tažení do Dongoly je nicméně přinutilo tento názor zrevidovat. V letech 1889-1896 přijal dervišský stát „politiku izolace“ od okolního světa, mimo limitovaný objem obchodu a příležitostné ozbrojené nájezdy v pohraničí; období, kdy britsko-egyptské síly dobývaly Súdán, však představovalo pro mahdistickou říši zřetelnou defenzívu.⁷⁶²

Vojenská kampaň v Súdánu v letech 1896-1898 znamenala vzestup jednoho

⁷⁵⁵ MARSDEN, A., *Salisbury and the Italians in 1896*, in: *The Journal of Modern History*, Vol. 40, No. 1, 1968, s. 111, 117.

⁷⁵⁶ BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 2, s. 95.

⁷⁵⁷ Srv. CRABITÈS, *The Winning...*, c. d., s. 105; ROBINSON; GALLAGHER; DENNY, c. d., s. 356.

⁷⁵⁸ Argument, že britského daňového poplatníka znovudobytí Súdánu nebude stát nic, měl velkou váhu při vysvětlování a následně obhajobě vládního rozhodnutí v parlamentu. Podrobněji ROBINSON; GALLAGHER; DENNY, c. d., s. 354.

⁷⁵⁹ LANGER, c. d., s. 286-287.

⁷⁶⁰ GRENVILLE, c. d., s. 118.

⁷⁶¹ SANDERSON, G. N., *The Origins and Significance of the Anglo-French Confrontation at Fashoda, 1898*, in: GIFFORD, P.; LOUIS, W. M. R. (eds.), *France and Britain in Africa*, London 1971, s. 295.

⁷⁶² HOLT, *The Sudanese Mahdia...*, c. d., s. 283.

muže. Horatio Herbert Kitchener, první hrabě Kitchener z Chartúmu a Broome, se narodil dne 24. června 1850 v Ballylongfordu v irském hrabství Kerry. Jméno mu rodiče vybrali na počest slavného vítěze od Trafalgaru – admirála Horatia Nelsona.⁷⁶³ V roce 1868 začal vojenskou dráhu na Královské vojenské akademii ve Woolwichi jako kadet Královských ženistů (*Royal Engineers*). Jeho schopnosti, jazykový talent a skvělá paměť z něho následně učinily jednoho z nejlepších zpravodajských důstojníků jeho generace.⁷⁶⁴ V 70. letech sloužil jako zeměměřič v Palestině a na Kypru. Během služby na Blízkém východě se naučil plynule arabsky a turecky.⁷⁶⁵ V roce 1882 se Kitchener stal jedním z britských důstojníků, kteří přišli do Egypta, aby vycvičili novou armádu. O deset let později nahradil sira Francise Grenfella na postu sirdára, vrchního velitele egyptské armády. Od této chvíle nezadržitelně postupoval v hodnostech a vyznamenáních až k postu polního maršála (1909).

Sir Horatio měřil okolo šesti stop, což mu dodávalo přirozeného charismatu, jež navíc zesilovaly ostré rysy jeho tváře. Kvůli drsnému vzezření umocněnému známým knírem, jej někteří současníci přezdívali „súdánský stroj“⁷⁶⁶ či hanlivěji „řezník z Ummdurmánu“.⁷⁶⁷ Lord Cromer označil Kitchenera za mladého, energického a horlivého muže, výhradně oddaného svému povolání, mající všechny potřebné kvality, aby dovedl tažení k úspěchu. Generální konzul ocenil rovněž Kitchenerův názor, že výkonnosti a úspěchů lze dosáhnout bez „rozhazovačností“.⁷⁶⁸ Sirdár se snažil různými způsoby ušetřit finanční prostředky,⁷⁶⁹ a proto většina životopisců považovala jeho šetřivost spíše za lakotu či skrblictví. Již současníci vyzdvihovali jeho kladné vlastnosti jako preciznost, trpělivost, spolehlivost, či oddanost. Kitchener si vybral za motto „*thorough*“, tj. pečlivý, svědomitý, důkladný.⁷⁷⁰

Za záporné rysy lze označit Kitchenerovu ambicióznost, inklinující ke kariérismu, což by se ovšem dalo vytknout každému důstojníkovi pozdně viktoriánské epochy. Jeho hrubé, netaktní a autokratické jednání a chování, zejména

⁷⁶³ MAGNUS, c. d., s. 2.

⁷⁶⁴ ASHER, c. d., s. 20.

⁷⁶⁵ MAGNUS, c. d., s. 3-13.

⁷⁶⁶ STEEVENS, G. W., *With Kitchener to Khartoum*, London 1900, s. 47.

⁷⁶⁷ CLARKE, c. d., s. 162.

⁷⁶⁸ BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 2, s. 86-87.

⁷⁶⁹ Kupříkladu zredukoval lékařskou službu na minimum, nakupoval pro armádu levnější a málo kvalitní vybavení či egyptským převozníkům platil se zpožděním nebo vůbec. MAGNUS, c. d., s. 95.

⁷⁷⁰ Srv. ASHER, c. d., s. 286; WHEELER, c. d., s. 82.

vůči novinovým korespondentům⁷⁷¹ a podřízeným, často konsternovalo sirdárovo okolí. V soukromých chvílích se z něho stával náruživý zahradník a zapálený sběratel kvalitního porcelánu.⁷⁷²

Kitchenerova osobnost ztělesňovala vlastenecké nadšení britského národa. Jako Cromer věřil v ideu „břemena bílého muže“, což z něho činilo ardentního zastánce britského imperialismu, který nepovažoval za přesvědčení jen jedné třídy, nýbrž celého národa.⁷⁷³ Kitchener, jenž se stal nejmladším generálem od dob vévody Wellingtona, přirozeně patřil k idolům žen.⁷⁷⁴ Současníci a zejména pozdější generace autorů jej nezdůvodně považovali za homosexuála či alespoň za misogynu. Po důkladné analýze se kloním k závěru, že jeho „chladný vztah k ženám“ zapříčinila nesmělá a zdrženlivá povaha. Smrt jeho snoubenky, dcery generála Bakera Hermione, na břišní tyfus způsobila rovněž jistou zahořklou.⁷⁷⁵

Ve chvíli, kdy britská vláda rozhodla pro tažení do Dongoly, uložila Cromerovi a Kitchenerovi několik podmínek, které museli striktně dodržet: 1) nesměli použít britské jednotky, celou akci tudíž musela uskutečnit výhradně egyptská armáda, 2) Dongola měla být nejzazším bodem postupu⁷⁷⁶ a 3) veškeré výdaje na tažení se mělo zaplatit z káhirských peněz, oficiálně se totiž jednalo o „čistě egyptskou kampaň“.⁷⁷⁷ Situaci komplikovala skutečnost, že některé výdaje země se nacházely pod přísnou mezinárodní kontrolou *Caisse de la Dette Publique*.

Chedívova vláda požádala komisi o uvolnění 500 000 liber ze Všeobecného rezervního fondu na plánovanou expedici, jež Cromer označil za mimořádný výdaj, podléhající schválení Komise veřejného dluhu. Dne 26. března se sešli komisaři, aby prodiskutovali požadavek kabinetu. V jednání se již projevilo začínající blokové rozložení světových mocností a jejich zájmy, aspirace či prosté obstrukce. Velká Británie, Itálie, Německo a Rakousko-Uhersko hlasovaly pro uvolnění financí,

⁷⁷¹ Tři dny před bitvou u Ummdurmánu se dostavili korespondenti před sirdárův stan v domnění, že učiní slíbené prohlášení. Kitchener je však nechal čekat více než hodinu na prudkém slunci. Následně je vyhnal se slovy: „Jděte mi z cesty, vy opilečtí šváby.“ ZIEGLER, c. d., s. 46.

⁷⁷² ASHER, c. d., s. 286-287.

⁷⁷³ MAGNUS, c. d., s. 24-25, 92.

⁷⁷⁴ HUNTER, A., *Kitchener's Sword-Arm*, Stapehurst 1996, s. 57.

⁷⁷⁵ MAGNUS, c. d., s. 66-67; SANDES, c. d., s. 543.

⁷⁷⁶ Přesné časové vymezení, kdy mělo dojít k dobytí Dongoly, nebylo určeno. Sirdár proto mohl začátek kampaně podřídit připravenosti egyptské armády a zejména okamžité vojenské situaci. Podrobněji telegram markýze Salisburyho královně Viktorii, 16. března 1896, in: *L.Q.V.*, c. d., 3rd Series, Vol. 3, s. 33.

⁷⁷⁷ Británie však nebyla ochotna nečinně přihlížet případnému neúspěchu egyptské armády, o které měla nevalné mínění, v květnu 1896 se proto rozhodla poslat 2 500 Indů do Suákinu, kde převzali od egyptských kolegů střežení přístavu a okolí. Již v prosinci je vystřídali sirdárovi vojáci. BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 2, s. 88; WHEELER, c. d., s. 86.

zatímco Francie a Rusko vystoupily proti. Hlasování vyznělo ve přidělení peněz, jež byly následně vyplaceny. Francouzský a ruský člen *Caisse* však napadli rozhodnutí komisařů u prvoinstančního Smíšeného tribunálu v Káhiře; zastávali názor, že peníze spravované Všeobecným rezervním fondem nesmějí být použity k vojenským účelům. V červnu jim dal soud za pravdu. Egyptská vláda se sice odvolala k Apelačnímu soudu v Alexandrii, 2. prosince 1896 nicméně soudci rozsudek nižší instance potvrdili.⁷⁷⁸

O čtyři dny později nařídil lord Cromer zaplatit *Caisse de la Dette Publique* soudem určenou dlužnou částku 515 000 liber. Již od chvíle, kdy soudci v Káhiře rozhodli v neprospěch grantu, generální konzul tušil, že bude potřebovat získat peníze; výše zmíněnou částku totiž stihl utratit na právě probíhající dobývání Dongoly. V průběhu roku si proto Cromer s výrazným přispěním Salisburyho vyjednal s kancléřem pokladu, že v případě potřeby uvolní pro egyptskou vládu lombardní úvěr 500 000 liber s úročením 2,75 %. Později vzhledem k následné stavbě Pouštní železnice a postupu na Chartúm zvýšila na 800 000 liber; po bitvě u Ummdurmánů se modifikovala na dar vlády Jejicho Veličenstva.⁷⁷⁹

Kitchener se na nadcházející tažení předem dobře připravil. Zpravodajské oddělení egyptské armády vedené Wingate vytvořilo síť špiónů (obchodníků, válečníků, prostitutek), kteří dodávali informace z téměř každé vesnice podél Nilu i z Ummdurmánů.⁷⁸⁰ Rakušan Slatin se stal významným Wingateovým pomocníkem. Ačkoli jím mnoho britských důstojníků opovrhovalo kvůli kapitulaci a následné konverzi k islámu, pro zpravodajce představoval doslova „chodící knihovnu o derviších“.⁷⁸¹

Již současníci věděli, že Súdán nelze ovládat po řece. Nil na jedné straně spojuje Egypt se Súdánem, na straně druhé je však rozděluje katarakty. Těchto šest

⁷⁷⁸ Tuto problematiku podrobněji analyzují BABLED, H., *Le procès de la Caisse de la Dette Égyptienne devant la Cour mixte d'Alexandrie. Le jugement et les actes d'appel*, in: *Revue générale de droit international public*, Tome 3, No. 3, 1896, s. 537-557; Tentýž, *Le procès de la Caisse de la Dette Égyptienne et l'arrêt de la Cour d'Alexandrie*, in: *Revue générale de droit international public*, Tome 4, No. 1, 1897, s. 124-136; Égypte, *Affaire de la Caisse de la Dette publique. Jugement du tribunal mixte du Caire du 8 juin 1896*, in: *Revue générale de droit international public*, Tome 3, No. 4, 1896, s. 486-502; McILWRAITH, M., *The Egyptian Government and the Caisse de la Dette*, in: *Journal of the Society of Comparative Legislation*, Vol. 1, 1896-1897, s. 386-389; POLITIS, N., *La Caisse de la Dette Égyptienne, ses pouvoirs et sa responsabilité*, in: *Revue générale de droit international public*, Tome 3, No. 2, 1896, s. 245-246.

⁷⁷⁹ Blíže viz BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 2, s. 92; CRABITÈS, *The Winning...*, c. d., s. 117-118; CHURCHILL, *The River War*, c. d., Vol. 1, s. 177-178.

⁷⁸⁰ CHURCHILL, *The River War*, c. d., Vol. 1, s. 166; ZIEGLER, c. d., s. 26.

⁷⁸¹ ASHER, c. d., s. 294.

velkých a osm menších přirozených zábran, skládajících se ze silných peřejí a ostrých skalisek v proudu řeky, se rozkládá mezi Asuánem a Chartúmem. Velké katarakty jsou obtížně splavné pouze během sezónní povodně na Nilu, menší nepředstavují při vysoké hladině žádný problém. Tyto překážky způsobilo žulové podloží starohorního původu, jimž Nil místy protéká. V těchto místech se proto veletok nerozlévá z koryta, ani nezavlažuje okolní půdu. Kamenné koryto navíc zrychluje proud a zvětšuje spád, jenž tvoří peřeje s menšími vodopády, tj. katarakty. Žulové dno zapříčinilo rovněž velký ohyb Nilu mezi Wádí Halfou a Abú Hámidem.⁷⁸²

Během tažení do Dongoly představoval Nil hlavní komunikační linii mezi expediční armádou a zázemím v Egyptě. Kitchener rozhodl vybudovat podél Nilu železnici, aby usnadnil a zrychlil přísun zásob pro postupující armádu a aby zároveň spojil tři splavné úseky Nilu a vyhnul se dvěma kataraktům, přes které by v opačném případě musel komplikovaně překládat zásoby z plavidel na velbloudy.⁷⁸³ Chedív Abbás byl přirozeně chápán jako formální hlava egyptské armády, a proto se jeho jménem vydávaly proklamace či podepisovaly denní rozkazy, jež mnohdy ani neviděl, natož aby o nich rozhodoval. Cromer činil po konzultaci s Kitchenerem nebo případně se Salisburym, jenž se o expedici živě zajímal, všechna rozhodnutí vojenského charakteru.⁷⁸⁴

Po léta plnila Wádí Halfa úlohu nejen posádkového, ale i hraničního města. Kitchener plánoval dostavět trať až do Kermy. Stavbu mu usnadnily dvě skutečnosti, a sice že úsek Wádí Halfa-Sarrás (33 mil) se již postavil v éře chedíva Ismáíla⁷⁸⁵ a že část Sarrás-Akašeh (53 mil) vyžadovala jen částečnou rekonstrukci; další úseky do Košehu a Kermy se musely neprodleně postavit.⁷⁸⁶ Na celou stavbu dohlíželi britští důstojníci, tzv. „Kitchenerova parta hochů“ (*Kitchener's Band of Boys*).⁷⁸⁷

⁷⁸² Podrobněji srv. in: <http://www.utdallas.edu/geosciences/remsens/Nile/cataracts.html/30/5/2006>; <http://www.utdallas.edu/geosciences/remsens/Nile/CataractLoop.html/15/5/2006>; http://en.wikipedia.org/wiki/Cataracts_of_the_Nile/15/5/2006.

⁷⁸³ CHURCHILL, *The River War*, c. d., Vol. 1, s. 277-278.

⁷⁸⁴ MAGNUS, c. d., s. 95.

⁷⁸⁵ Blíže viz PINCKNEY, F. G. A., *Sudan Government Railways and Steamers*, in: JEFFCOTT, H. H., *The Institution of Civil Engineers. Selected Engineering Papers*, No. 35, London 1926, s. 5; RAPHAEL, L. A. C., *The Cape-to-Cairo Dream: A Study in British Imperialism*, New York 1936, s. 358.

⁷⁸⁶ Během Nilské expedice (1884-1885) se dostavěl úsek Sarrás-Akašeh. Jakmile Wolseley ustoupil ze Súdánu, derviši spálili pražce a zkřivené koleje shodily z náspu. CHURCHILL, *The River War*, c. d., Vol. 1, s. 278-279.

⁷⁸⁷ K nejznámějším členům této skupiny patřili: E. P. C. Girouard, A. G. Stevenson, M. G. E. Manifold, H. C. Pritchard, R. Polwhele, R. B. Blakeney či E. H. S. Cator. SANDES, c. d., s. 173.

Koncem března začaly práce na úseku Sarrás-Akašeh, koleje totiž ležely doslova vedle neporušených náspů; dovezly se pouze chybějící pražce. Stavebního materiálu sice bylo dostatek, hlavní komplikace ale spočívala v nedostatečném železničním parku, jež tvořilo několik starých lokomotiv a tucet rezavých vagónů.⁷⁸⁸ Absence zkušených a technicky zručných dělníků zapříčinila rovněž obtíže.⁷⁸⁹ Zpočátku stavba výrazně vázla, časem se ale pracovní tempo zrychlilo. Vzhledem k hrozbě dervišského nájezdu je chránila egyptská armáda.⁷⁹⁰

Dne 7. června 1896 došlo k prvnímu vážnému střetnutí s derviši u Firketu, kde mahdisté utrpěli porážku.⁷⁹¹ Krátce po vítězství naléhala většina členů Kitchenerova štábu, aby se okamžitě vyrazilo na Dongolu. Sirdár však obezřetně vyčkával na příjezd dělových člunů a dostavbu železnice, jež dne 21. června spojila Wádí Halfu a Akašeh.⁷⁹² Během letních měsíců přišly dvě velké katastrofy – epidemie cholery⁷⁹³ a lokální povodeň, která poničila 14 mil tratě. Kitchener zareagoval briskně: uzavřel postiženou oblast do karantény a urychleně opravil poškozený úsek železnice, aby mohl využít Košeh jako základnu pro další postup.⁷⁹⁴

V polovině září se vydal Kitchener s armádou o síle 15 000 mužů na pochod podél Nilu směrem k Dongole. O pár dní později narazil na velitele dongolské posádky, emíra Wad el-Bišaru, provádějícího rekognoskaci území. Po krátké potyčce poblíž Hafiru se mahdisté stáhli do Dongoly. Dne 23. září obsadil sirdár Dongolu bez boje, Wad el-Bišara, uvědomující si svoji bezmocnost, totiž potají opustil město. Úspěch tažení vyvolal vlnu hrdosti a euforie v celém Britském impériu. Kitchener následně obdržel vyznamenání a povýšení do hodnosti generálmajora.⁷⁹⁵ Dne 26. září dorazily egyptské jednotky ke čtvrtému kataraktu u Merawi,⁷⁹⁶ kde mezi starobylými

⁷⁸⁸ Tamtéž, c. d., s. 176.

⁷⁸⁹ Pracovníci železničního praporu se získali z řad egyptských feláhů, námezdních dělníků, členů různých kmenů nebo zajatých dervišů. Srv. SANDES, c. d., s. 176; CHURCHILL, *The River War*, c. d., Vol. 1, s. 278-279.

⁷⁹⁰ SANDES, c. d., s. 176.

⁷⁹¹ Zde se poprvé projevila zřetelná disparita ztrát. Egyptané přišli o 20 mrtvých a 83 zraněných, zatímco mahdisté měli na 800 mrtvých a přes 1 100 zajatých a raněných. MAGNUS, c. d., s. 96.

⁷⁹² SANDES, c. d., s. 179; POLLOCK, c. d., s. 96.

⁷⁹³ Epidemie si vyžádala smrt 20 Britů, 260 domorodých vojáků a 640 ostatních obyvatel tábora. MAGNUS, c. d., s. 97.

⁷⁹⁴ Podrobněji srv. CHURCHILL, *The River War*, c. d., Vol. 1, s. 281-282; MAGNUS, c. d., s. 98.; SANDES, c. d., s. 180-183

⁷⁹⁵ MAGNUS, c. d., s. 100-101.

⁷⁹⁶ Kitchener dostal povolení postupovat za Dongolu směrem k Merawi ve chvíli, kdy se zavázal, že vše bude pokryto z egyptských zdrojů. Dopis markýze Salisburyho královně Viktorii, *Foreign Office*, 31. července 1896, in: *L.Q.V.*, c. d., 3rd Series, Vol. 3, s. 58.

pyramidami čekaly na další rozkazy.⁷⁹⁷ Dobytí Dongoly celkově stálo Egypt 411 mrtvých, z toho 364 v důsledku cholery a horečnatých onemocnění, a sumu 715 000 liber.⁷⁹⁸

4. 4. Pouštní železnice⁷⁹⁹ a bitva u Ummdurmánu

Krátce po obsazení Dongoly spěchal Kitchener za Cromerem do Káhiry s požadavkem, aby povolil další postup. Sirdár věřil, že zvládne obsadit Abú Hámid a Berber bez britských posil; prozatím ale odmítl Cromerem naznačený požadavek dobytí Chartúmu. Zároveň dorazily od ředitele zpravodajského oddělení egyptské armády alarmující zprávy. Wingate oznamoval, že Francouzi v Etiopii nabádají Menelika II., aby ustanovil v rovníkové Africe francouzskou sféru vlivu, zahrnující území horního Nilu, což vyvolalo v Káhiře zděšení. Dále podle něj nebylo vyloučeno, že etiopský císař vojensky vystoupí s chalífou proti egyptským jednotkám v Súdánu. Za těchto okolností poslal Cromer Kitchenera do Londýna, aby osobně navštívil Salisburyho a přemluvil kancléře pokladu ohledně poskytnutí financí, jež byly pro další vojenské operace klíčové.⁸⁰⁰

Salisbury se domníval, že záležitost dalšího postupu, směrem k Chartúmu, je čistě otázka peněz. Prokonzul však neměl potřebnou částku k dispozici, a proto se rozhodl zasadit o to, aby britský parlament povolil využít britské zdroje.⁸⁰¹ Dne 30. září 1896 Cromer analyzoval v dopise Salisburymu klady dalšího postupu a v takřka živých detailech hrozící rizika, plynoucí z přerušení tažení. Argumentoval, že odložení pochodu do nitra Súdánu o dva nebo tři roky by se prodražilo více, než kdyby se pokračovalo ihned. Osobně se domníval, že derviši jsou vyděšení a otřeseni

⁷⁹⁷ GREW, c. d., s. 162.

⁷⁹⁸ BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 2, s. 91.

⁷⁹⁹ Pouštní železnice (*Desert Railway* či *the Desert Road*) představuje úsek Wádí Halfa-Abú Hámid, který se v pozdějších dobách stal součástí železnice Káhira-Chartúm. Někteří autoři mylně označují za Pouštní železnici úseky Wádí Halfa-Atbara nebo dokonce Wádí Halfa-Chartúm. Trať Abú Hámid-Chartúm je téměř celá položena na březích Nilu, stěží ji lze proto označit za Pouštní železnici. Súdánské vojenské železnice (*Sudan Military Railways – S. M. R.*) se řadí rovněž mezi často nedostatečně vysvětlené pojmy. Někteří autoři mylně považují úsek Wádí Halfa-Chartúm za *S. M. R.*, jež jsou univerzální označením všech tratí pod Kitchenerovou správou, tj. Wádí Halfa-Kerma a Wádí Halfa-Chartúm. Časem tento pojem zanikl; *S. M. R.* se přejmenovaly na Súdánské vládní železnice (*Sudan Government Railways*). V pozdějších letech zůstala z legendární *S.M.R.* jen trať Wádí Halfa-Chartúm. Ve chvíli, kdy se dokončila Pouštní železnice, stala se odbočka do Kermy nadbytečnou, posloužila proto jako levný zdroj materiálu. V roce 1904 ji chartúmská administrativa oficiálně uzavřela kromě úseku Wádí Halfa-Gemai, který se využíval pro vyhlídkové jízdy. Blíže viz SANDES, c. d., s. 185.

⁸⁰⁰ MAGNUS, c. d., s. 101-102.

⁸⁰¹ Dopis markýze Salisburyho královně Viktorii, Balmoral, 29. září 1896, in: *L.Q.V.*, c. d., 3rd Series, Vol. 3, s. 85.

v důsledku pádu Dongoly.⁸⁰² Dosavadní britské úspěchy zapříčinily, že se o další kroky Salisburyho vlády v otázce Súdánu zajímala i samotná královna Viktorie.⁸⁰³

Dne 9. listopadu 1896 dorazil Kitchener do Londýna, kde okamžitě začal hledat podporu a shánět přímluvy od přátel nejen z politických, ale i aristokratických kruhů. Musel přesvědčit ministra financí, sira Michaela Hicks-Beache, majícího pověst „skrblika“ a zastánce imperiálních akvizicí.⁸⁰⁴ O týden později poobědval s královnou, jež si následně zapsala do deníku: „Sir Herbert Kitchener je okouzující a energicky vypadající muž s dosti strohým projevem; je nicméně příjemné si s ním povídat.“⁸⁰⁵ Po několika dnech kancléř pokladu ustoupil a souhlasil s navýšením dosavadního egyptského úvěru na 800 000 liber. Sir Michael povolil Kitchenerovi použít finance hlavně na postup do Abú Hámidu.⁸⁰⁶

Dne 5. února 1897 projednával parlament návrh na poskytnutí peněz na další tažení. Hicks-Beach, jenž časem přijal tezi o znovudobytí Súdánu za svůj cíl, ji proto horlivě obhajoval. Prohlásil, že Egypt nemůže být trvale v bezpečí, pokud by nepřátelská mocnost obsadila Nílské údolí na jih od Chartúmu.⁸⁰⁷ Rok 1897 byl pro Britské impérium velmi důležitý: diamantové jubileum královny Viktorie se vnímalo jako vrchol jedné epochy i jako vhodná příležitost k dalším imperiálním úspěchům. Jakékoli obavy náhle zmizely; najednou se zdálo, že lze uskutečnit takřka cokoli. Dongolská expedice „očarovala“ britský národ a Britové se těšili z Kitchenerova pochodu do Chartúmu, symbolizující v jejich očích Gordonovu smrt.⁸⁰⁸

Komplikace spočívala v tom, že k dobytí každého dervišského města či pozice musela být použita dostatečně vyzbrojená a pravidelně zásobovaná armáda, což šlo zajistit jen s pomocí železnice.⁸⁰⁹ Kitchenerovi plynula ze stavby dráhy jedna velká výhoda, sám si mohl vybrat čas, kdy obsadí Berber.⁸¹⁰ Korespondent *The Morning Post*, Winston Churchill, o významu dopravy napsal: „Vítězství je nádherná a jasně zbarvená květina. Doprava je její stonek, bez kterého nemůže nikdy

⁸⁰² MAGNUS, c. d., s. 102.

⁸⁰³ Telegram královny Viktorie markýzi Salisburyemu, 24. září 1896, in: *L.Q.V.*, c. d., 3rd Series, Vol. 3, s. 81.

⁸⁰⁴ Srv. ASHER, c. d., s. 321; POLLOCK, c. d., s. 106.

⁸⁰⁵ Kitchener současně obdaroval panovníci trofejemi z expedice do Dongoly. Deníkový záznam královny Viktorie, Windsor, 16. listopadu 1896, in: *L.Q.V.*, c. d., 3rd Series, Vol. 3, s. 104.

⁸⁰⁶ Kitchener plánoval výdaje následovně: železnice 240 000 £, nezbytné stavby 30 000 £, dělové čluny a parníky 75 000 £, výzbroj, sklady aj. 55 000 £, náklady na dopravu 100 000 £. MAGNUS, c. d., s. 102-103.

⁸⁰⁷ SANDES, c. d., s.193.

⁸⁰⁸ Srv. ASHER, c. d., s. 320; MAGNUS, c. d., s. 103.

⁸⁰⁹ Srv. ARTHUR, G., *Life of Lord Kitchener*, London 1920, s. 206; GREW, c. d., s. 163.

⁸¹⁰ GROSER, H. G., *Lord Kitchener: The Story of His Life*, London 1901, s. 157.

rozkvést.⁸¹¹ Jistou obtíž vyvolávala otázka, kudy nejlépe vést Pouštní železnici. Skutečnost, že se Nil jižně od Koroska stáčí k západu a že mezi Wádí Halfou a Chartúmem tvoří dva velké oblouky ve tvaru písmena S, znamenala pro sirdára problém; musel volit ze čtyř možných tras.⁸¹²

První možností bylo pokračovat podél horního ohybu Nilu až k začátku dolního oblouku k Abú Hámidu, což komplikovala skutečnost, že řeku mezi Merawi a Abú Hámidem blokuje táhlý čtvrtý katarakt, téměř znemožňující stavbu železnice.⁸¹³ Tehdy se navíc pokládaly koleje teprve do Kermy. Tato trasa se tudíž jevila jako drahá a časově náročná, což se sirdárovi z pochopitelných důvodů nezamlouvalo; čas a peníze totiž byly luxus, jež si Kitchener nemohl dovolit.⁸¹⁴

Druhou variantu představovala cesta z Korti do Metemmy přes Bajúdskou poušť, kopírující *de facto* Wolseleyovo tažení na záchranu Gordona. Metemma, ležící severně od Chartúmu, měla značný strategický význam; nepředpokládalo se, že se ho mahdisté vzdají bez boje. V poušti se navíc vyskytovaly osamělé studně, jež by malé skupině jezdců umožnily přetnout železnici a vyhladovět armádu, nacházející se na jejím předním konci, což Kitchener nemohl riskovat. Pro tuto možnost by navíc musel sirdár postavit přemostění Nilu; to se předem jevilo jako finančně a technicky příliš náročné.⁸¹⁵

Trasa, kopírující starou karavanní cestu ze Suákinu do Berberu, měla stejné nevýhody jako ta předešlá, tj. opevněné cílové místo a sporadické studně, umožňující útok na trať. Další komplikace spočívala ve skutečnosti, že stavební čety by se musely nákladně přesunout z Dongolské oblasti do Suákinu.⁸¹⁶

Postup z Koroska, či Wádí Halfy, přes Núbijskou poušť do Abú Hámidu se jevil jako nejreálnější varianta. Fakt, že Abú Hámid nebyl hlavním bodem dervišské obrany, a proto ho bylo možno snadno dobýt s pomocí malého oddílu a několika dělových člunů z Merawi.⁸¹⁷ Téměř bezvodá poušť v okolí Abú Hámidu předem vylučovala nenadálé nepřátelských nájezdy.⁸¹⁸ Skutečnost, že se jednalo o nejlacinější alternativu, znamenala pro šetřivého Kitchenera mnoho.⁸¹⁹

⁸¹¹ CHURCHILL, *The River War*, c. d., Vol. 1, s. 276.

⁸¹² GREW, c. d., s. 164.

⁸¹³ CHURCHILL, *The River War*, c. d., Vol. 1, s. 284.

⁸¹⁴ GREW, c. d., s. 165.

⁸¹⁵ SANDES, c. d., s. 192-193.

⁸¹⁶ Srv. CHURCHILL, *The River War*, c. d., Vol. 1, s. 285; SANDES, c. d., s. 192.

⁸¹⁷ SANDES, c. d., s. 194.

⁸¹⁸ CHURCHILL, *The River War*, c. d., Vol. 1, s. 285-286.

⁸¹⁹ GREW, c. d., s. 164.

Sirdár však stále neznal výchozí bod železnice, což stěžovalo přípravné práce. Varianta z Koroska do Abú Hámidu kopírovala starou karavanní stezku, vedoucí přes jediné známé místo s výskytem vody – Murratské studně.⁸²⁰ Odtud mohla stavbu lehce chránit egyptská posádka.⁸²¹ Tato trasa by zároveň zkrátila přepravu zásob z Asuánu o 48 hodin, železnice a překladiště by se totiž nacházely severněji.⁸²² Na druhé straně Korosko nemělo vhodné zázemí a zařízení pro stavbu železnice; armáda již dávno vše demontovala a odvezla do Wádí Halfy. Předběžný průzkum navíc předjímal značné inženýrské obtíže, a proto sirdár jako výchozí bod zvolil Wádí Halfu.⁸²³ Město bylo současně konečnou stanicí Dongolské dráhy, takže šlo obě tratě propojit do jednoho celku; oproti Korosku se zde nacházely dílny a opravy pro železniční park.⁸²⁴

Dotázání britští inženýři předem označili Kitchenerovy železniční plány za nemožné, šílené, donkichotské či za hazardní podnik.⁸²⁵ Sir Horatio však experty ignoroval.⁸²⁶ O oblasti mezi Wádí Halfou a Abú Hámidem se vědělo jen to, že se jedná o nezmapované a bezvodé území.⁸²⁷ Následné průzkumy k velké radosti Kitchenera potvrdily technickou proveditelnost stavby⁸²⁸ a objevily dva vydatné zdroje vody, jež zaručily úspěch tohoto odvážného podniku.⁸²⁹ Současníci považovali objev vody za ukázkový příklad sirdárova štěstí.⁸³⁰

Další problém představoval rozchod kolejí plánované Pouštní železnice. Cromer z praktických a zejména z finančních důvodů na Kitchenera naléhal, aby zvolil rozchod 3 stopy a 3 ³/₈ palce, Egypt totiž vlastnil značné zásoby pražců, lokomotiv a vagónů pro tento typ rozchodu.⁸³¹ Kitchener ale prosazoval vzdálenost kolejí 3 stopy a 6 palců; oficiálně to zdůvodňoval potřebou shodného rozchodu

⁸²⁰ Po této stezce běžně trvala cesta do Chartúmu 8 dní velbloudem. Srv. ARTHUR, *Life...*, c. d., s. 206; ASHER, c. d., s. 321; CHURCHILL, *The River War*, c. d., Vol. 1, s. 287.

⁸²¹ SANDES, c. d., s. 224.

⁸²² CHURCHILL, *The River War*, c. d., Vol. 1, s. 286.

⁸²³ SANDES, c. d., s. 192, 223-224.

⁸²⁴ CHURCHILL, *The River War*, c. d., Vol. 1, s. 287.

⁸²⁵ Srv. GROSER, c. d., s. 157; CHURCHILL, *The River War*, c. d., Vol. 1, s. 286; SANDES, c. d., s. 222; ZIEGLER, c. d., s. 24.

⁸²⁶ COOKE, A. O., *The Story of Lord Kitchener*, Oxford 1916, s. 52.

⁸²⁷ SANDES, c. d., s. 192.

⁸²⁸ Podrobněji srv. PINCKNEY, c. d., s. 3-11; POLLOCK, c. d., s. 107; SANDES, c. d., s. 224-230.

⁸²⁹ Technicky se prokázalo, že vlak nemůže vézt vodu dále než 150 mil od vodního zdroje, protože by se jeho veškerá tažná síla spotřebovala na vodu nutnou k provozu lokomotivy. SANDES, c. d., s. 232.

⁸³⁰ GREW, c. d., s. 167.

⁸³¹ Pokud by došel materiál či nestačil železniční park pro tento rozchod, další by mohl být levně získán z Indie nebo dodávek pro Ugandskou železnici, jež se měla stavět v letech 1896-1902. Blíže viz SANDES, c. d., s. 226.

v železniční uzlu ve Wádí Halfě. Ačkoli finance vždy určovaly Kitchenerovo počínání, šetřivost se v tomto případě stala podružným faktorem. Sir Horatio patřil k zastáncům britských imperiálních aspirací, a proto mu imponovalo Cecilem Rhodesem zamýšlený plán železnice, shodou okolností mající rozchod 3 stopy a 6 palců, z Kapska do Káhiry. Kitchener doufal, že by se Pouštní železnice mohla stát jedním úsekem tohoto ambiciózního plánu.⁸³²

Rhodes od začátku předpokládal, že nerostné bohatství Afriky jednou povede k realizaci jeho plánu, pro který se usilovně snažil najít podporu.⁸³³ Kitchenera lze v jistém smyslu označit za „Cecila Rhodese severu“; stejně jako „pravý Rhodes“ dal i on tomuto snu několika generací skutečnou podobu.⁸³⁴ V 90. letech 19. století se stali Kitchener a Rhodes blízkými spolupracovníky; spojilo je myšlenkové pouto impéria a vize železnice napříč „černým kontinentem“. Od roku 1893 detailně diskutovali plán, včetně tras a rozchodu kolejí či železničního a telegrafního spojení mezi severem a jihem. Počátkem roku 1896 přijel Rhodes do Egypta navštívit sirdára. Následně společně domluvili shodný rozchod egyptských a jihoafrických kolejí.⁸³⁵ Ačkoli oba působili na opačném konci Afriky, udržovali spolu trvalý kontakt a se zájmem sledovali aktivity toho druhého.⁸³⁶ Počátkem roku 1899 se oba znovu setkali v Káhiře, kde Rhodes dojednal detaily transafrického telegrafního spojení.⁸³⁷

Kanaďan Percy Girouard⁸³⁸ se stal nepostradatelným členem „*Band of Boys*“ a Kitchenerovým privilegovaným poradcem v otázkách železnice.⁸³⁹ Girouard provedl nezbytné odhady a sestavil vyčerpávající seznam potřebného materiálu.

⁸³² Tamtéž, s. 226.

⁸³³ WILLIAMS, R., *The Cape to Cairo Railway*, in: *Journal of the Royal African Society*, Vol. 20, No. 80, 1921, s. 248.

⁸³⁴ Kitchener zkompletoval dlouhý a důležitý úsek Rhodese naplánované železnice a současně zajistil britskou kontrolu od Velkých jezer ke Středoziemnímu moři. RAPHAEL, c. d., s. 356.

⁸³⁵ Tamtéž, s. 357, 362.

⁸³⁶ RAPHAEL, c. d., s. 362.

⁸³⁷ HENSMAN, H., *Cecil Rhodes: A Study of a Career*, London 1901, s. 320.

⁸³⁸ Sir Edouard Percy Cranwill Girouard (1877-1932), britský inženýr a koloniální administrátor. Praktické zkušenosti se stavbou tratí získal při budování Kanadské tichomořské železnice. Od dubna 1896 do června 1898 zastával post ředitele *Sudan Military Railways*. Následně se stal předsedou Egyptských státních železnic a Alexandrijského přístavu. Během Búrské války (1899-1902) řídil tamní dráhu. V roce 1900 obdržel za službu impériu rytířský titul. V letech 1907-1909 byl vysokým komisařem v severní Nigérii. Po první světové válce nezastával žádné významné úřady; zemřel v zapomnění. Podrobněji ASHER, c. d., s. 322; MAGNUS, c. d., 104; SANDES, c. d., s. 174; *Who...*, c. d., Vol. 4, s. 518.

⁸³⁹ Srv. MAGNUS, c. d., s. 104; SANDES, c. d., s. 226.

V únoru 1897 ho Kitchener pověřil, aby jel do Velké Británie a do Spojených států⁸⁴⁰ nakupovat nezbytný železniční materiál.⁸⁴¹ Sirdár mladého Kanad'ana vyprovodil se slovy: „Neutrácej mnoho Girouarde. Jsme strašně chudí.“⁸⁴²

Stavba Pouštní železnici oficiálně začala na Nový rok 1897. Během ledna probíhaly práce na počáteční stanici ve Wádí Halfě; do konce února se podařilo položit 17 mil kolejí do první stanice pojmenované No. 1.⁸⁴³ Zpočátku neměla *Desert Railway* prioritu, a proto stavba postupovala pomalu. Trať, směřující do Kermy, se musela dokončit přednostně, aby vojsko rozložené u Merawi obdrželo odpovídající vybavení a zásoby pro plánovaný pochod do Abú Hámidu. Dne 4. května se dokončil úsek Wádí Halfa-Kerma, a proto se veškerá pozornost, vybavení a lidské zdroje přesunuly na Pouštní železnici, stavba se tedy úměrně zrychlila.⁸⁴⁴ Objevy vody 77 mil a 127 mil od Wádí Halfy znamenaly další zrychlení konstrukce.⁸⁴⁵

Denně pracovalo na stavbě okolo 3 000 lidí. Uživít, uspokojit a napojit je bylo velmi obtížné. Stanové městečko, stěhující se po čtyřech až pěti dnech, tvořily stovky stanů, plnicích funkcí obydlí, jídelen, poštovního a telegrafního úřadu a skladů, provizorní nádraží, vodní nádrže s rezervní vodou na tři dny a poloviční prapor egyptské pěchoty k ochraně. Každý z 3 000 mužů spotřeboval podle propočtů 12 litrů vody na den, tj. celkem 36 000 litrů denně, doprava vody se proto stala pro Brity pomyslnou „noční můrou“; jakékoli přerušení přísunu životadárné tekutiny by znamenalo jistou smrt.⁸⁴⁶ Denně se snědlo okolo 20 tun chleba a 60 000 dávek sušenek, sloužících jako jeho náhražka.⁸⁴⁷ Jakmile se objevily obtíže s dopravou do stanového městečka, železnice se tak ocitla v ohrožení.⁸⁴⁸

Stavbu Pouštní železnice limitoval pravidelný přísun zásob. Každý den se

⁸⁴⁰ V okamžiku, kdy se nepodařilo cokoli sehnat nebo kdy nedostačovaly britské výrobní kapacity, se musel sirdár obrátit na americké dodavatele. Dodávky lokomotiv a vagonů ze Spojených států se oproti britským projevovaly, vyšší kvalitou, spolehlivostí, komfortem pro cestující, rychlostí, dřívější dodací lhůtou, sporadickou poruchovostí a nižší cenou. CHURCHILL, *The River War*, c. d., Vol. 1, s. 298-299.

⁸⁴¹ Lokomotivy, vozy, kolejnice, výhybky, sponky, návěstidla, cisterny, čerpací zařízení, potrubí, nářadí aj. Podrobněji SANDES, c. d., s. 227.

⁸⁴² MAGNUS, c. d., s. 104-105.

⁸⁴³ Stanice se budovaly ve vzdálenosti 20-30 mil. Mezi Wádí Halfou a Abú Hámidem se jich postavilo celkem devět (No. 1 ... No. 9). SANDES, c. d., s. 229.

⁸⁴⁴ Tamtéž, s. 229.

⁸⁴⁵ Srv. CHURCHILL, *The River War*, c. d., Vol. 1, s. 295; SANDES, c. d., s. 233-234.

⁸⁴⁶ Srv. ASHER, c. d., s. 323-324; GREW, c. d., s. 168.

⁸⁴⁷ Zatímco svět považoval Egypt za obrovskou sýpku, egyptští vojáci museli nakoupit 4 000 tun durhy, tropické trávy sloužící jako náhražka obilí, a 1 000 tun ječmene z Indie a Ruska. Chleba pekla speciální jednotka 150 armádní pekařů. AITKEN, W. F., *Lord Kitchener of Khartoum and of Aspell*, London 1901, s. 51; CHURCHILL, *The River War*, c. d., Vol. 1, s. 302-303.

⁸⁴⁸ SANDES, c. d., s. 227.

vypravily z Wádí Halfy dva vlaky, jež potřebovaly třetinu své přepravní kapacity na vodu k výrobě páry.⁸⁴⁹ Vždy brzy ráno vyjel první vlak, vezoucí 2 500 yardů kolejí a odpovídající počet pražců a další nezbytné součástky. Druhý dorazil na místo určení okolo poledne; táhl provozní vodu, náklad dalších 500 yardů kolejí, šest nádrží, majících objem 6 000 litrů, jídlo (párky, džem), pití (whisky, soda), dopisy, noviny a hlavně cigarety, jež umožňovaly Britům „dobýt svět“ bez nepohodlí.⁸⁵⁰

Dne 23. července železnice dosáhla tzv. vrcholu (103 mil od Wádí Halfy),⁸⁵¹ k němuž trať plynule stoupala; směrem k Abú Hámidu naopak klesala.⁸⁵² Stavba Pouštní železnice se kvůli rychlosti vyhýbala menším skalám a kopcům, a proto byla klikatější.⁸⁵³ Přibližně šest mil před samotnou stavbou pracovala průzkumná skupina, vyměřující a vytyčující trasu pomocí kolíků. Rychlost pokládky kolejí se pohybovala mezi jednou až třemi mílemi denně,⁸⁵⁴ denní rekord činil 5 000 yardů.⁸⁵⁵ Individuálně najímaní a placení dělníci budovali 14 stop široké násypy a pokládali 30 stop dlouhé a 75 liber těžké kolejnice z kvalitní britské oceli, to vše bez jakékoli mechanizace, jenom pomocí košů, motyk, krumpáčů a lopat.⁸⁵⁶ Pro železnici se převážně používaly pražce z bílého kreozotovaného dřeva, výjimečně neimpregnované či ocelové.⁸⁵⁷

Časem se Abú Hámid přiblížil na tolik, že vzrostlo nebezpečí dervišského nájezdu. Stavbu chránil poloviční prapor egyptské armády a v okolní poušti neustále patrolovali ozbrojení členové kmene Abada, operující z Murratských studní. Ředitel zpravodajského oddělení Wingate spoléhal na to, že nedostatek vody omezí potencionální útočnou skupinu na „pouhých“ 300 mužů. Koncem července dosáhla železnice délky 130 mil; vyvstala akutní potřeba dobýt Abú Hámid a předejít možnému překvapení ze strany nepřítele.⁸⁵⁸

Dne 29. července vyrazilo vojsko, mající okolo 2 700 mužů a 1 300 velbloudů, z Merawi, aby dobylo Abú Hámid, ležící 132 mil proti proudu Nilu. Dne 7. srpna zabrala egyptská armáda Abú Hámid za pochodu. Sirdár očekával razantní

⁸⁴⁹ GREW, c. d., s. 167.

⁸⁵⁰ Srv. ASHER, c. d., s. 324; CHURCHILL, *The River War*, c. d., Vol. 1, s. 291.

⁸⁵¹ SANDES, c. d., s. 234.

⁸⁵² Sklon trati byl maximálně 0,8 %. PINCKNEY, c. d., s. 6.

⁸⁵³ Zatáčky nepřesáhly hodnotu šesti stupňů. SANDES, c. d., s. 234.

⁸⁵⁴ ASHER, c. d., s. 324.

⁸⁵⁵ ALFORD; SWORD, c. d., s. 163.

⁸⁵⁶ BURLEIGH, B., *Sirdar and Khalifa or Re-Conquest of the Soudan*, London 1898, s. 95.

⁸⁵⁷ Velikost pražců kolísala od 7 stop a 6 palců do 9 stop a 5 palců. Přitom dvanáct pražců se vešlo na 30 stop dlouhou kolejnici. PINCKNEY, c. d., s. 7-8.

⁸⁵⁸ Podrobněji srv. ASHER, c. d., s. 324; CHURCHILL, *The River War*, c. d., Vol. 1, s. 292-294.

odpověď mahdistů z Berberu, a proto poslal proti proudu flotilu dělových člunů, vezoucích zásoby a výzbroj, aby vypomohla s obranou vesnice. Mezitím se objevily zvěsti, že derviši vyklidili Berber, jenž se po vyrabování Chartúmu stal největším městem Súdánu, což následný průzkum potvrdil. Slabý a prchlivý velitel Berberu zpanikařil a utekl, neboť včas neobdržel slíbené posily z Metemmy. Dne 10. září proto Kitchener s Cromerovým souhlasem obsadil Berber, ležící 150 mil jižněji než Abú Hámid. Tímto krokem opětovně otevřel cestu do Suákinu.⁸⁵⁹

Dobytí Abú Hámidu a okupace Berberu umožnily prodlužovat trať bez hrozby mahdistického útoku; nejisté zásobovací linie, vedoucí přes Murratské studně nebo z Merawi po řece, však podnítily na zrychlení stavby.⁸⁶⁰ V dalších měsících se již neprojeví žádné obtíže technického rázu. O to víc ale vyvstaly administrativní komplikace, jež byly důsledkem složitého systému zásobování velkého množství jednotek nutných pro udržení Berberu. Železnice se ukázala jako hlavní faktor tažení.⁸⁶¹ Dne 31. října 1897 spojila trať Wádí Halfu s Abú Hámidem. Cesta 230 mil se zkrátila z původních 10 dní na pouhých 16 hodin jízdy vlakem.⁸⁶² Vzhledem ke skutečnosti, že zbyl materiál na stavbu dalších 17 mil, se pokračovalo ve stavbě železnice směrem k Berberu.⁸⁶³

Celá stavba se zrealizovala v rekordním čase, čemuž odpovídaly rovněž ztráty. Množství mužů, kteří zaplatili za Pouštní železnice nejvyšší cenu, se jeví z dnešního pohledu obrovský. Tehdy se nepovažovalo za nutné zaznamenávat oběti z řad prostých domorodců, jež položili životy za velikost a úspěchy Britského impéria, a proto neznáme přesné údaje o mrtvých; lze jen spekulovat. Z osmičlenné „*Band of Boys*“ zemřeli dva důstojníci, tj. 25 %. Při využití tohoto poměru na dělníky (okolo 3 000), stavějící Pouštní železnici, se dostaneme k číslu 800 mrtvých, tj. téměř na tři mrtvé denně.⁸⁶⁴ Jsem si vědom toho, že se jedná o pouhý odhad, ale přesto se domnívám, že reálný s ohledem na vysokou míru pracovních úrazů, nemocí a pro Orient typických osobních sporů, končících smrtí. Teprve během období britsko-

⁸⁵⁹ Srv. ALFORD; SWORD, c. d., s. 164-170; MAGNUS, c. d., s. 105-106; WHEELER, c. d., s. 104.

⁸⁶⁰ SANDES, c. d., s. 235.

⁸⁶¹ Kupříkladu cestovní anabáze jedné bedýnky sucharů mezi Káhirou a Berberem v prosinci 1897: Káhira-Nagh Hamadí 340 mil vlakem, Nagh Hamadí-Asuán 205 mil lodí, Asuán-Šellál 6 mil železnici, Šellál-Wádí Halfa 226 mil lodí, Wádí Halfa-Dakheš (tehdejší konec kolejí) 248 mil železnici, Dakheš-Šerejk 45 mil lodí, z Šerejku okolo kataraktu do Baštinabu 13 mil velbloudy, Baštinab-Omšejo 25 mil lodí, Omšejo-Genajnetti 11 mil velbloudy a konečně Genajnetti-Berber 22 mil lodí. Z hlediska času a lidských zdrojů jednoznačně nákladné. WHEELER, c. d., s. 101.

⁸⁶² CHURCHILL, *The River War*, c. d., Vol. 1, s. 296.

⁸⁶³ SANDES, c. d., s. 236.

⁸⁶⁴ ASHER, c. d., s. 326-327.

egyptské správy Súdánu se projevil hlavní nedostatek *S. M. R.* Veškeré stavební práce a úpravy se prováděly výhradně pro vojenskou potřeby; při plánování se nevzalo v úvahu následné civilní nebo ekonomické využití.⁸⁶⁵

Kitchener překročil pomyslný Rubikon na cestě k znovudobytí Súdánu neočekávaným obsazením Berberu. Lord Cromer a *Foreign Office* okamžitě změnili postoj k postupu na Chartúm. Sirdárovo tažení, vyvolávající vlnu euforie, se nedalo přerušit, opustili proto dosud základní premisu o dostatku peněz,⁸⁶⁶ jež se najednou snáze sháněly.⁸⁶⁷ Cromer se jako obvykle obával z mahdistického útoku. Již od dubna 1897 pravidelně přesvědčoval Londýn o bezprostřední hrozbě dervišské ofenzivy a o slabosti egyptské armády.⁸⁶⁸ Z tohoto důvodu se postavil za opakující se Kitchenerovy žádosti o britskou vojenskou asistenci. Začátkem ledna 1898 začal Cromer otevřeně požadovat co nejrychlejší dokončení tažení. Vrchní velitel britské armády, polní maršál Wolseley, a dokonce samotní poslanci, požadovali okamžitý postup na Chartúm za účasti ostrovních jednotek.⁸⁶⁹ Dne 26. ledna 1898 povolil britský kabinet tažení k Chartúmu s podporou britské pravidelné armády; Cromerovy „přesné“ popisy, týkající se stavu chalífovy říše, sehrály nemalou roli.⁸⁷⁰

Lze jen spekulovat, zda by sirdárova armáda udržela Berber, pokud by nepřišly posily z Británie. Otázka dervišské hrozby se jeví rovněž diskutabilně; opravdu v ní Cromer a Kitchener věřili či jí jen účelově argumentovali? Strach z chalífy však byl bezdůvodný, na přelomu let 1897-1898 se mahdisté ocitli v hluboké defenzívě. Jednotky chalífova synovce, emíra Mahmúda Ahmada, se sice nacházely v Metemmě, představovaly ale demoralizovanou a špatně zásobenou armádu.⁸⁷¹ Navzdory neustálé chalífově snaze poslat mu obilí si mužstvo muselo nadále opatřovat jídlo, kde se dalo. Podlomená disciplína vytvářela „podhoubí“ pro masivní dezerci; vedla rovněž ke třenicím s konkurenčním kmenem Džálin.⁸⁷² Během

⁸⁶⁵ DALY, M. W., *Empire on the Nile: the Anglo-Egyptian Sudan 1898-1934*, Cambridge 1986, s. 201.

⁸⁶⁶ MAGNUS, c. d., s. 106

⁸⁶⁷ Koncem roku 1897 odsouhlasila egyptská vláda 200 000 £ na prodloužení železnice do Berberu. ALFORD; SWORD, c. d., s. 183.

⁸⁶⁸ Wingate Cromerovi neustále dodával „zaručené“ zprávy, že chalífa u Ummduřmánu shromáždil velké síly či že je kdykoli připravený znovu dobýt Berber. POLLOCK, c. d., s. 112.

⁸⁶⁹ Tamtéž, s. 112.

⁸⁷⁰ SANDERSON, G. N., *Contributions from African Sources to the History of European Alliances Competition in the Upper Valley of the Nile*, in: *The Journal of African History*, Vol. 3, No. 1, 1962, s. 71-73.

⁸⁷¹ POLLOCK, c. d., s. 109.

⁸⁷² Mahmúd zasáhl proti rebelujícímu kmenu velmi krutě. Většinu mužů, žen a děti zmasakroval. Na 2 000 těch, jež se mu vzdali, úmyslně zmrzačil amputací končetin. WHEELER, c. d., s. 103.

roku 1897 svolal chalífa Abdullāh věrné velitele z okrajových provincií, obával se totiž, že sirdár okamžitě potáhne na Chartúm. Déle než půl roku se však nic nedělo.⁸⁷³ Počátkem roku 1898 proto posílil Mahmúdovu armádu kvalitně vyzbrojenými a dobře zásobenými jednotkami z Ummdurmánu. Osmana Dignu, patřícího mezi schopné a rafinované velitele, pověřil jejich velením.⁸⁷⁴

Koncem ledna 1898 koncentroval Kitchener britsko-egyptskou armádu v opevněném táboře u Atbary.⁸⁷⁵ S příjezdem prvních ostrovních jednotek však vyvstal problém, kdo má právo velet, Kitchener se totiž rázem ocitl mezi služebně mladšími důstojníky.⁸⁷⁶ Londýnský kabinet vyřešil situaci šalamounsky; rozhodl, že Kitchener má právo velet všem britských a egyptských silám, operujícím na jih od Asuánu.⁸⁷⁷ Toto rozhodnutí sirdár dozajista uvítal, již měsíce ho frustrovala myšlenka, že přijede starší britský generál, převezme velení „jeho“ expedice a připraví ho o „jeho“ slávu z konečného vítězství.⁸⁷⁸

Začátkem února se oba emíři, Mahmúd Ahmad a Osman Digna, vydali s vojskem, čítající více než 18 000 mužů a různých táborových příslušníků, k Atbaře, aby znovu obnovili vládu nad Berberem.⁸⁷⁹ Postup podél Nilu jim však znepríjemňovaly dělové čluny. V druhé polovině března dorazili mahdisté k řece Atbaře a ihned zbudovali z křovin opevněný tábor. Neplánovali zaútočit; raději vyčkávali na Kitchenerův útok. Sirdár jejich manévr prohlédl, a proto se je neustále snažil vyprovokovat k útočným akcím, leč neúspěšně.⁸⁸⁰ Kitchener váhal zaútočit, neboť se obával velkých ztrát a z nich plynoucích politických a vojenských důsledků.⁸⁸¹ Na Velký pátek, 8. dubna 1898, vydal Kitchener rozkaz k útoku. Brzy ráno zahájila britsko-egyptská armáda zteč, při které se vojáci povzbuzovali Gordonovým jménem.⁸⁸² Po čtyřiceti minutách boj překvapivě skončil. Většina mahdistů, včetně Osmana Digny, se spasila útekem.⁸⁸³

Kitchener se domníval, že zpráva o vítězné bitvě se musí neprodleně oznámit

⁸⁷³ GREW, c. d., s. 173.

⁸⁷⁴ SANDERSON, *Contributions...*, c. d., s. 73-74.

⁸⁷⁵ MAGNUS, c. d., s. 118.

⁸⁷⁶ Britskému kontingentu velel generál sir William Forbes Gatacre (1843-1906), jenž byl šlachovitého vzhledu, neustále sípal a rozčiloval se, Kitchener si ho přesto vážil pro jeho skromnost, píli a výkonnost. ZIEGLER, c. d., s. 32.

⁸⁷⁷ Velení jednotek severně od Asuánu převzal bývalý sirdár sir Francis Grenfell, který od v léta 1897 pobýval v Káhiře jako velitel britských okupačních sil. MAGNUS, c. d., s. 116.

⁸⁷⁸ ZIEGLER, c. d., s. 29.

⁸⁷⁹ POLLOCK, c. d., s. 116.

⁸⁸⁰ Kupříkladu Kitchener provedl „nájezd“ na Mahmúdovu pokladnici a harém, nacházející se v Šendi poblíž Metemmy. Blíže viz GREW, c. d., s. 184.

⁸⁸¹ POLLOCK, c. d., s. 117-118.

⁸⁸² MAGNUS, c. d., s. 120.

královně, a proto jí zaslal telegram, ve kterém vyjádřil domněnku, že „důsledek tohoto vítězství nepochybně ovlivní budoucnost Súdánu“.⁸⁸⁴ Den nato mu královna odpověděla: „Srdečně Vám gratuluji k brilantnímu vítězství, tak skvěle dosaženému mými a chedívovými jednotkami. Hluboce lituji ztráty mých statečných důstojníků a mužů.“⁸⁸⁵

Bitva u Atbary znamenala jednoznačný úspěch, sirdár však stále cítil, že generál Gordon ještě není pomstěn. Po několik následujících měsíců odpočívalo vojsko v letních ubikacích u Nilu mezi Atbarou a Berberem. Důstojníci zamířili na dovolenou do Káhiry či Evropy, zatímco obyčejní vojáci rybařili, pořádali soutěže ve střelbě, letkovali nebo využívali výhodných služeb místních nevěstek.⁸⁸⁶ Kitchener čekal na další britské posily a dostavění železnice do Atbary, kde plánoval shromáždit nezbytné zásoby a vyčkat sezónního zvýšení Nilu, umožňující dělovým člunům a parníkům překonat šestý katarakt.⁸⁸⁷ Dne 3. července se dokončila trať Wádí Halfa-Atbara, dosahující délky 385 mil. Pro tuto chvíli se jevilo přemostění mohutného toku Atbary jako zbytečné s ohledem na plánovaný pěší postup k Ummdurmánů.⁸⁸⁸ Nyní šlo do Súdánu díky železnici posílat vojsko nezávisle na ročním období či stavu Nilu.⁸⁸⁹

Počátkem července 1898 soustředil Kitchener armádu, skládající se z britského kontingentu o síle 8 200 mužů, 17 600 Egyptanů a Súdanců a asi 2 500 nekvalitně vyzbrojených bojovníků kmenů Džálin, Abada a Bišárin, u Wad Hámidu, nacházejícího se 60 mil severně od Ummdurmánů. Celá vojsko mělo k dispozici 44 děl a 20 maximů. Flotila deseti dělových člunů a pěti parníků, mající 36 děl a 24 maximů, jistila postup jednotek z Nilu.⁸⁹⁰

Chalífa nijak zvlášť nezasahoval do soustředění Kitchenerovy armády, ani do

⁸⁸³ Britské ztráty činily v tomto střetnutí 26 mrtvých a 99 zraněných, egyptské 57 mrtvých a 386 zraněných a dervišské okolo 3 000 mrtvých a raněných a okolo 2 000 nezraněných zajatců. Emíra Mahmúda Ahmada, přezdíváného „řezníka z Metemmy“, se podařilo zajmout a následně poslat v řetězech do Egypta. V roce 1906 zemřel v Rosettě jako vězeň Podrobněji srv. in: http://en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Atbara/6/6/2006; POLLOCK, c. d., s. 122.

⁸⁸⁴ Telegram sira Horatia Kitchenera královně Viktorii, Atbara, 8. dubna 1898, in: *L.Q.V.*, c. d., 3rd Series, Vol. 3, s. 241-242.

⁸⁸⁵ Telegram královně Viktorie generálu Kitchenerovi, 9. dubna 1898, in: *L.Q.V.*, c. d., 3rd Series, Vol. 3, s. 242.

⁸⁸⁶ Některé prostitutky byly tak zdatné, že během 24 hodin údajně uspokojily až 62 zákazníků. Tyto aktivity se logicky projevíly u mužstva zvýšeným výskytem pohlavních chorob. V britském kontingentu se jednalo o desítky případů. ZIEGLER, c. d., s. 34, 36-37.

⁸⁸⁷ MAGNUS, c. d., s. 123.

⁸⁸⁸ SANDES, c. d., s. 238-239.

⁸⁸⁹ GREW, c. d., s. 172.

⁸⁹⁰ Srv. GREW, c. d., s. 206-207; MAGNUS, c. d., s. 124.

pochodu k Ummdurmánu.⁸⁹¹ Dne 4. srpna zahájilo britsko-egyptské vojsko postup podél Nilu směrem na jih. Již dne 30. srpna dorazilo do chalífovy blízkosti, a proto sirdár odeslal Abdullāhovi nótu, v níž doporučil přesunout ženy a děti z města do bezpečí před plánovaným ostřelováním města. Zároveň ho informoval, že zamýšlí svrhnout derviškou vládu, aby zachránil zemi.⁸⁹² Chalífova zareagoval rychle: shromáždil a vším dostupným vyzbrojil všechny své věrné. Za úsvitu 1. září opustil s vojskem, čítající podle odhadů 40 000-60 000 dervišů, hradby Ummdurmánu a vyrazil vstříc Kitchenerovi.⁸⁹³ Mladý korespondent *The Morning Post*, Winston Churchill, shodou okolností jako první oznámil Kitchenerovi postup dervišů po planině Kerreri, nacházející se šest a půl míle severně od Ummdurmánu.⁸⁹⁴ Ačkoli se dosud nesečkali, choval sirdár vůči Churchillovi antipatie a předsudky. Dráždil ho fakt, že se i přes jeho výslovné odmítnutí, účastní tažení.⁸⁹⁵

V předvečer bitvy se rozložila britsko-egyptská armáda u vesnice Egajga, kde vytvořila obranný perimetr. Mezitím ostřelovala flotila dělových člunů Ummdurmán, ve kterém poničila spíše Mahdího hrobku, jejíž 91 stop vysoká bílá kopule představovala lákavější a snazší cíl než městské opevnění. Téhož dne odpoledne chalífa náhle zastavil postup svých vojsk, uvěřil totiž zvěstem, že Kitchener plánuje noční útok na dervišské pozice. Mahdisté proto celou noc bděli a očekávali zteč. Britsko-egyptská armáda však nerušeně odpočívala a nabírala síly na nadcházející střetnutí. V půl čtvrté ráno 2. září 1898 stály sirdárovy jednotky ve zbrani; nad ránem se derviši odhodlali zaútočit. „Nejskvělejší“ den Kitchenerova života začal.⁸⁹⁶

Chalífa se rozhodl pro taktiku koordinovaného útoku, tj. rozdělit proto vojsko na pět částí, jež měly napadnout nepřítele ve dvou vlnách. Předpokládal, že v okamžiku, kdy nepřítel utrpí ztráty a rychle se stáhne, vyláká Kitchenera z obranného perimetru a následně ho zničí během pochodu do Ummdurmánu. Vzhledem k řevnivosti a nedisciplinovanosti, panující mezi mahdistickými veliteli,

⁸⁹¹ GREW, c. d., s. 212.

⁸⁹² MAGNUS, c. d., s. 124-125.

⁸⁹³ Srv. BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 2, s. 104; MAGNUS, c. d., s. 125.

⁸⁹⁴ CHURCHILL, W. S., *Mé životní začátky*, Praha 1996, s. 165.

⁸⁹⁵ Mladý Winston Churchill patřil k těm „šťastným“ Britům, jež se zúčastnili téměř všech významných britských vojenských operací na sklonku viktoriánské éry. Knihu *The Story of the Malakand Field Force* (London 1898), kterou věnoval markýzi Salisburymu, napsal ze vzpomínek na boje s povstaleckými kmeny v Indii. Ve chvíli, kdy sirdár odmítl přijmout Churchilla, toužícího se zúčastnit předpokládaného vítězství u Chartúmu, do egyptské armády s odůvodněním, že důstojníkům je nadbytek a že další čekají v pomyslné frontě před ním, se za něho přimluvil premiér. Churchill nakonec vyrazil do boje s britským 21. hulánským plukem jako náhradní důstojník. Podrobněji srv. MAGNUS, c. d., s. 125; CHURCHILL, *Mé životní začátky*, c. d., s. 153-157.

⁸⁹⁶ MAGNUS, c. d., s. 125-126.

se časový rozvrh nepodařilo dodržet, a derviši proto zaútočili ve třech nekoordinovaných vlnách, jež sirdárovo vojsko hravě odrazilo. Převaha britsko-egyptských zbraní umožnila bez zvláštní taktiky snadno odvrátit přímý útok. Navzdory skutečnosti, že bitva u Ummdurmánů trvala jen pět hodin, nejednalo se o vyrovnaný souboj, mahdisté totiž útočili bez ohledu na ztráty.⁸⁹⁷

Derviši nepronikli k britsko-egyptským pozicím ani na vzdálenost 300 yardů, natož aby se zúčastnili přímého boje; bitva se stala krvavou demonstrací nadvlády kulometů a dělostřelectva nad zastaralou výzbrojí, což se odrazilo v počtu padlých.⁸⁹⁸ Kitchener nezpochybnitelně zvítězil; britsko-egyptská armáda měla „pouhých“ 48 mrtvých a 434 zraněných, zatímco dervišské ztráty dosáhly stanásobků: 9 700-10 800 padlých, 10 000-16 000 zraněných, z nichž později většina zemřela, a na 5 000 zajatců.⁸⁹⁹ Tato čísla činila z této bitvy spíše masakr.⁹⁰⁰ V Evropě bedlivě sledovali probíhající vojenské operace, britské vítězství proto přirozeně upoutalo pozornost evropských národů a monarchů, zejména německého císaře Viléma II.⁹⁰¹ Atmosféra tažení „okouzila“ mnoho Britů; korespondent *The Morning Post*, Winston Churchill, napsal: „Nic podobného, jako bitva u Umm Durmánů, už nikdo nikdy neuvidí. Byl to poslední článek v dlouhém řetězci dramatických konfliktů, jejichž pestrá a vznešená nádhera se tolik zasloužila o to, že válka byla obdařena oslnivou nádherou.“⁹⁰²

Ve chvíli, kdy chalífa zjistil, že ztratil bitvu, uprchl do Ummdurmánů. Po cestě se sice zoufale snažil organizovat odpor, všeobecný zmátek, demoralizace a masy uprchlíků mu v tom ale zabránily. O několik hodin později opustil s Osmanem Dignou a nejbližšími město; zamířil do pouště ještě předtím, než Kitchener

⁸⁹⁷ Podrobněji in: http://en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Omdurman/6/6/2006.

⁸⁹⁸ Jedinou významnou bojovou epizodou představuje střet 310 mužů 21. hulánského pluku s osminásobnou přesilou dervišů. Pluk, vykonávající po první útočné vlně průzkum směrem k Ummdurmánům, náhodou narazil na skrytou druhou vlnu. Brity přirozeně zachvátila touha vybojovat si slávu, a proto následný zbrklý útok zapříčinil nejenom nejvyšší míru ztrát, ale i logicky největší množství udělených Viktoriinských křížů za statečnost. Srv. CHURCHILL, *Mé životní začátky*, c. d., s. 174-180; MAGNUS, c. d., s. 128.

⁸⁹⁹ Srv. ALFORD; SWORD, c. d., s. 278-279; BARING, *Modern Egypt*, c. d., Vol. 2, s. 104-105; CRABITÈS, *The Winning...*, c. d., s. 165-166; CHURCHILL, *The River War*, c. d., Vol. 2, s. 198-200.

⁹⁰⁰ Kitchener původně pojmenoval toto vítězství jako „bitva u Chartúmu“, *War Office* však následně rozhodla o oficiálním názvu „bitva u Ummdurmánů“. Súdánská varianta je „bitva u Kerreri“ či „bitva na planině Kerreri“. Podrobněji POLLOCK, c. d., s. 138.

⁹⁰¹ Telegram německého císaře Viléma II. královně Viktorii, Hanover, 4. září 1898, in: *L.Q.V.*, c. d., 3rd Series, Vol. 3, s. 274.

⁹⁰² CHURCHILL, *Mé životní začátky*, c. d., s. 160.

vpochodoval do Ummdurmánu.⁹⁰³ Město se *de facto* vzdalo; došlo jen ke sporadickým střetům. Jakmile sirdárova armáda obsadila citadelu, sloužící jako chalífův dům, harém a vězení současně, okamžitě propustila vězněné Evropany.⁹⁰⁴

První událost, jež jistým způsobem odrážela pocity Britů ze znovuobsazení Súdánu, představovala vzpomínková akce na památku generála Gordona. Ceremonie symbolizovala nejen pomyslné „naplnění pomsty“ britského národa, ale i uctění padlého národního hrdiny. Dne 4. září 1898 se konal pietní akt poblíž Nilu v Chartúmu. Trosky bývalého guvernérského paláce a místo Gordonovy smrti dojímalý účastníky. Na začátku ceremonie zazněla britská a egyptská hymna; následně se vztyčily vlajky Velké Británie a Egypta za neustálého svolávání slávy nejen královně, ale i chedívovi. Samotná bohoslužba, které se zúčastnili vybraní důstojníci a prostí vojáci z celé britsko-egyptské armády, začala po čestné salvě.⁹⁰⁵ Kitchener údajně prožíval tyto chvíle velmi emotivně; během obřadu se prý třásl a plakal. Současníci tvrdili, že se stal mírným a laskavým jako nikdy předtím, jakmile uslyšel britskou hymnu. Následná Kitchenerova zpráva o vzpomínkové službě pro Gordona dojala královnu, jež si zapsala do deníku: „Jistě je pomstěn.“⁹⁰⁶

Druhá událost představovala po dlouhou dobu akt nepříjemný „šrám“ na britské pověsti. Pokud Kitchenera mírně kritizovali, že po bitvě u Ummdurmánu neposkytl zraněným dervišům dostatečné lékařské ošetření, za zničení Mahdího hrobka a zneuctění jeho ostatků sklidil ostřejší kritiku. Již čtvrtý den po ovládnutí města vydal sirdár kontroverzní rozkaz srovnat hrobku se zemí; „mesiášovy“ ostatky kromě lebky byly vysypány do Nilu. Shodou okolností se stal synovec generála Gordona, major W. S. Gordon, mající podle mínění současníků určité „morální“

⁹⁰³ Ačkoli začali Britové chalífu okamžitě pronásledovat, po více než rok jim unikal. Dne 24. listopadu 1899 se ho podařilo siru Reginaldu Wingateovi dostihnout u Umm Diwajkarátu v Kordofánu. Chalífa padl v následné bitvě; s ním i poslední symbol mahdismu. Až do roku 1930 pokračovali jistí Mahdího následovníci v boji s Brity. Podrobněji srv. CLARKE, c. d., s. 162; http://en.wikipedia.org/wiki/Abdallahi_ibn_Muhammad/6/6/2006; WINGATE, R. E. L., *Wingate of the Sudan: The Life and Times of General Sir Reginald Wingate, Maker of the Anglo-Egyptian Sudan*, London 1955, s. 127.

⁹⁰⁴ Jednalo se přibližně o 150 vězňů. Mezi nejznámější patřil německý obchodník Karl Neufeld (1856-1918), jenž strávil v mahdistickém žaláři více než 11 let, či od roku 1882 vězněná italská sestra Teresina Grigolini (1853-1931). Blíže viz telegram generála Kitchenera osobnímu sekretáři královny Viktorie, Nasri, 3. září 1898, in: *L.Q.V.*, c. d., 3rd Series, Vol. 3, s. 272-273; GREW, c. d., s. 235-237; WINGATE, c. d., Vol. 2, s. 2; DALY, Martin W., *Omdurman and Fashoda, 1898: Edited and Annotated Letters of F. R. Wingate*, in: Bulletin (British Society for Middle Eastern Studies), Vol. 10, No. 1, 1983, s. 35.

⁹⁰⁵ DALY, *Empire...*, c. d., s. 1.

⁹⁰⁶ Podrobněji srv. MAGNUS, c. d., s. 132-133; záznam z deníku královny Viktorie, 5. září 1898, in: *L.Q.V.*, c. d., 3rd Series, Vol. 3, s. 274.

právo tento úkol provést, vykonavatelem rozkazu.⁹⁰⁷

Během „mahdistické éry“ patřila Mahdího hrobka mezi uctívané objekty. Představovala pomyslný střed náboženského a politického života města. Počátkem září značně poškodily střely z dělových člunů kopuli hrobky, jež se oficiálně strhla, aby nezranila kolemjdoucí. Již současníci tušili, že se zbořila spíše z politických než bezpečnostních důvodů. Kitchener se domníval, že pokud by se hrobka zachovala, stala by se centrem tradičního muslimského poutnictví, jež by se složitě zakazovalo a přitom představovalo možný zdroj fanatismu. Cromer zastával totožný názor. Sirdárovi kritici však považovali zničení jediné obdivuhodné stavby ve městě, kde téměř vše bylo postaveno z bláta, za velkou chybu „civilizovaných dobyvatelů“.⁹⁰⁸ Korespondent *The Morning Post*, Winston Churchill, napsal: „Byl to akt vandalství a hlouposti zničit jedinou velkou budovu, která mohla přitahovat cestovatele a zájem historiků.“⁹⁰⁹

Pokud připustíme, že lze argumentačně ospravedlnit demolici hrobky, nelze v žádném případě omluvit zneuctění Mahdího těla. Jednalo se o nehumánní krok charakteristický spíše pro barbary než pro zástupce civilizovaného britského národa. Členové „*Band of Boys*“ dokonce uvažovali, že by Mahdího lebka, neobvykle veliká a pěkně tvarovaná, mohla posloužit jako trofej pro Kitchenera.⁹¹⁰ Padly návrhy, že pokud by se postříbřila nebo pozlatila, skvěle by se hodila jako kalamář, popelník či „držák“ na drinky.⁹¹¹ Kitchener na okamžik sice zvažoval toto využití, nakonec se ale rozhodl pro „honosnější“ účel – muzeum.⁹¹² Skandál na sebe přirozeně nenechal dlouho čekat. Ve chvíli, kdy odezněla Fašodská krize, nešetřili američtí a britští novináři kritikou; Kitchener čelil veřejnému odsuzování či téměř pranýřování. Během února a března 1899 dosáhla tato politicky neobratná epizoda pomyslného vrcholu. Diskutoval o ní parlament; šokovala rovněž samotnou královnu. Kitchener ukončil trapnou aféru tím, že potají v noci pohřbil Mahdího lebku na hřbitově ve Wádí Halfě a že veškerou zodpovědnost za znesvěcení ostatků přenesl na nižší důstojníky.⁹¹³

⁹⁰⁷ MAGNUS, c. d., s. 133.

⁹⁰⁸ Srv. DALY, *Empire...*, c. d., s. 4-5; GREW, c. d., s. 238.

⁹⁰⁹ CHURCHILL, *The River War*, c. d., Vol. 2, s. 214.

⁹¹⁰ MAGNUS, c. d., s. 133.

⁹¹¹ Srv. ASHER, c. d., s. 403; DALY, *Empire...*, c. d., s. 6.

⁹¹² Sirdár si vzpomněl na Napoleonova střeva, která mělo v držení univerzitním muzeem chirurgů v Londýně. Napadlo ho zaslat lebku tam. MAGNUS, c. d., s. 133.

⁹¹³ Podrobněji srv. MAGNUS, c. d., s. 133-134; dopis lorda Kitchenera královně, Ummdurmán, 7. března 1899 a její odpověď, Cimiez, 24. března 1899, in: *L.Q.V.*, c. d., 3rd Series, Vol. 3, s. 352-354.

Bitva u Ummdurmánů znamenala definitivní porážku mahdistů; neexistovala žádná síla, jež by to mohla zvrátit. Situaci nezměnil ani fakt, že derviši stále ovládali některé okrajové oblasti Súdánu. V říjnu 1898 obdržel Kitchener na přání královny⁹¹⁴ za službu impériu titul lorda z Chartúmu a Aspallu, velkokříž Řádu Lázne a dar 30 000 liber od Sněmovny lordů.⁹¹⁵ Celkové náklady na znovudobytí Súdánu (1896-1898) se vyšplhaly na 2 354 354 liber.⁹¹⁶ Britské daňové poplatníky stálo „pomstění“ Gordona a rozšíření impéria 800 000 liber.⁹¹⁷

4. 5. Fašodská krize a ustanovení Britsko-egyptského kondominia

V posledních dvou dekádách 19. století se ve *Foreign Office*, jejíž africkou politiku dlouhá léta řídil sir Percy Anderson,⁹¹⁸ z velké části rozhodlo o osud strategických oblastí Konga a údolí Nilu. V roce 1885 pomohl po krachu britsko-portugalské smlouvy vytvořit Svobodný konžský stát, který představoval „gigantický nárazník v srdci Afriky“, frustrující Francouze.⁹¹⁹ Britská africká politika měla za cíl zabránit ostatním evropským zemím, zvláště Francii, ovládnout údolí Nilu, jež považovala za klíčovou a strategickou pozici v Africe.⁹²⁰ Taktéž východní Afrika představovala pro Brity kvůli cestě do Indie a obraně impéria důležitou oblast, zatímco na západoafrické pobřeží se pohlíželo z hlediska obchodních zájmů.⁹²¹

Samotné město Chartúm, ležící na soutoku Modrého a Bílého Nilu, patřilo na Nilu mezi strategická místa, nacházel se zde totiž měřič, jenž dopředu ukazoval vydatnost povodně. Již počátkem 90. let 19. století sir Samuel Baker teoretizoval, že pokud by mahdisté či Francouzi přehradili tok Nilu mezi Atbarou a Chartúmem, ohrozili by nejen ekonomickou stabilitu, ale v případě protržení vodních děl i samotnou existenci Egypta.⁹²²

⁹¹⁴ Telegram královny Viktorie markýzi Salisburymu, Balmoral, 5. září 1898, in: *L.Q.V.*, c. d., 3rd Series, Vol. 3, s. 275.

⁹¹⁵ MAGNUS, c. d., s. 136.

⁹¹⁶ BARING, c. d., s. 105-106.

⁹¹⁷ CHURCHILL, *The River War*, c. d., Vol. 2, s. 338.

⁹¹⁸ Sir Henry Percy Anderson (1831-1896), britský civilní úředník. Od roku 1883 řídil Africké oddělení (*African Department*) na ministerstvu zahraničí. V letech 1894-1896 zastával úřad náměstka podsekretáře na *Foreign Office*. Podrobněji srv. <http://www.thepeerage.com/p13765.htm#i137647/20/3/2008>; LOUIS, W. R., *Sir Percy Anderson's Grand African Strategy, 1883-1896*, in: *The English Historical Review*, Vol. 81, No. 319, 1966, s. 292.

⁹¹⁹ LOUIS, c. d., s. 292-293.

⁹²⁰ HORNIK, M. P., *The Anglo-Belgian Agreement of 12 May 1894*, in: *The English Historical Review*, Vol. 57, No. 226, 1942, s. 227.

⁹²¹ CHAMBERLAIN, M. E., *Clement Hill's Memoranda and the British Interest in East Africa*, in: *The English Historical Review*, Vol. 87, No. 344, 1972, s. 533.

⁹²² LANGER, *Diplomacy of Imperialism...*, c. d., s. 106-108.

V lednu 1893 nastínil význačný francouzský inženýr v egyptských službách, Victor Prompt, reálný stav věcí. Již léta se zabýval problémem hydrografie Nilu a otázkou uchování jeho vody pro letní využití. Dále se teoreticky zabíral stavbou velkých přehrad u výtoků z Albertova a Viktoriina jezera či na soutoku Bílého Nilu se Sobatem u Fašody. Současně upozornil na to, že pokud by kdokoli tyto stavby zrealizoval a v letním období přerušil tok Nilu, zapříčinil by v Egyptě pokles vody o polovinu. Ve chvíli, když by přehradu náhle otevřel, by masa vody smetla Egypt „z povrchu zemského“. Předpověď zkušeného inženýra měla velký ohlas ve Francii, zatímco ve Velké Británii se stala „noční můrou“.⁹²³ Francouzská přítomnost či dokonce držba některých přítoků nebo jen části nilského údolí znamenala pro Paříž jakýsi „trumf“ při britsko-francouzských jednání o osudu Egypta.⁹²⁴

Během Fašodské krize si Winston Churchill položil otázku: „Proč se strachovat o taková pustá místa [oblast horního Nilu – J. V.]? Nesmí se zapomenout, že přítoky Nilu jsou úzce spjaty s Egyptem jako kořeny se stromem.“⁹²⁵

Údolí Nilu poprvé upoutalo pozornost belgického krále Leopolda II. při organizování záchrany guvernéra Equatorie Emina Paši. V roce 1885 ho Káhira varovala, že mu nemůže zajistit žádnou pomoc; radila mu ustoupit s posádkou přes Ugandu na východoafrické pobřeží. Sir Evelyn Baring považoval jižní Súdán pro Egypt za definitivně ztracený, a proto byl k jeho osudu lhostejný. Emin vzhledem k mahdistické pasivitě v jižním směru dlouho nepovažoval za nutné se stáhnout, ačkoli mu docházely zásoby a neměl spolehlivé spojení s vnějším světem. V prosinci 1886 schválila britská vláda mírovou expedici na jeho záchranu; pověřila Britskou imperiální východoafrickou společností (*Imperial British East Africa Company*) Williama MacKinnonova, aby ji oficiálně zorganizovala jako soukromou akci. Znamý cestovatel v belgických službách, Henry Morton Stanley, byl vybrán za vůdce výpravy. Leopold doufal, že odchod egyptského guvernéra by mohl vést k rozšíření Svobodného konžského státu o Equatorii a Bahr al-Ghazal. V prosinci 1889 dorazili za velké publicity Emin a Stanley k Indickému oceánu; zejména Němci vítali krajana jako hrdinu.⁹²⁶

Dne 24. května 1890 podepsala MacKinnonova Britská imperiální východoafrická společnost s vládou Svobodného konžského státu dohodu, podle níž

⁹²³ Tamtéž, s. 127.

⁹²⁴ HORNÍK, *The Anglo-Belgian...*, c. d., s. 228.

⁹²⁵ CHURCHILL, W. S., *The Fashoda Incident*, in: *The North American Review*, Vol. 167, No. 505, 1898, s. 742.

⁹²⁶ SANDERSON, *England, Europe...*, c. d., s. 27-45.

uznala suverénní práva belgického krále Leopolda II. na území, rozkládající se západně mezi jižním výběžkem Albertova jezera a městem Lado, a taktéž umožňující přístup do nilského údolí. MacKinnonova společnost na oplátku získala pět mil široký pruh území mezi jižním cípem Edwardova jezera a severním břehem jezera Tanganika, což Britům teoreticky umožňovalo realizovat železniční spojení z Kapska do Káhiry, propagované Cecilem Rhodesem. Anderson považoval „MacKinnonův koridor“ za nepraktický; britská vláda pohlížela na tuto smlouvu rovněž bez nadšení.⁹²⁷ Salisbury ji nejdříve schválil, později ji ale odmítl.⁹²⁸

Dne 1. července 1890 byla podepsána tzv. helgolandská smlouva mezi Velkou Británií a Německem. Londýn se vzdal ostrova Helgoland výměnou za německé uznání britského protektorátu nad Zanzibarem, sféry vlivu na přilehlý sultanát Witu a nároků v Ugandě.⁹²⁹ Francie nesla růst ostrovního vlivu nad Zanzibarem se značnou nelibostí, a proto začala po Británii požadovat adekvátní kompenzaci za ztrátu vlivu na tomto ostrově.⁹³⁰ Počátkem srpna vyřešily Londýn a Paříž rozpory tím, že uzavřely dohodu, ve které Francouzi uznali britský protektorát nad Zanzibarem výměnou za uznání francouzského protektorátu nad Madagaskarem a sféry vlivu v saharské Africe.⁹³¹

V září 1890 se rozhodl Leopold II. obsadit území, jež mu náležela podle MacKinnonovy smlouvy; vyslal svého poradce van Kerckhovea s velkou expedicí do oblasti Konga a Nilu. Francouzi současně zahájili postup směrem k Čadskému jezeru.⁹³² Možný střet, plynoucí z nejasných hranic a sfér vlivu, zapříčinil zdlouhavá francouzsko-belgická jednání, probíhající od roku 1892, o hranicích Svobodného konžského státu. Vzhledem k maximalistickým požadavkům koloniálních kruhů ve Francii se však dlouho nedařilo rozhovory zakončit uspokojivou dohodou. V roce 1894 zahájil britský diplomat Rennel Rodd⁹³³ tajná jednání s Belgičany; již 12. dubna

⁹²⁷ Srv. LANGER, *Diplomacy of Imperialism...*, c. d., s. 119; LOUIS, c. d., s. 302-303.

⁹²⁸ SANDERSON, *Contributions...*, c. d., s. 82.

⁹²⁹ LANGER, *Diplomacy of Imperialism...*, c. d., s. 119.

⁹³⁰ Francouzský vliv vyplýval z britsko-francouzské dohoda z března 1862, jež garantovala nezávislost Zanzibaru a která ve skutečnosti představovala *status quo* mezi Británií a Francií na pobřeží mezi Somálskem a Mozambikem. SANDERSON, G. N., *The European Alliances Partition of Africa: Coincidence or Conjuncture?*, in: PENROSE, E. F. (ed.), *European Alliances Imperialism and the Partition of Africa*, London 1975, s. 20.

⁹³¹ Podrobněji KANYA-FORSTNER, A. S., *French African Policy and the Anglo-French Agreement of 5 August 1890*, in: *The Historical Journal*, Vol. 12, No. 4, 1969, s. 628-650.

⁹³² KŘIVSKÝ, P.; SKŘIVAN, A., *Století odchází: Světla a stíny „belle époque“*, 2. vyd., Praha 2004, s. 228-229.

⁹³³ James Rennel Rodd, první baron Rodd (1858-1941), britský diplomat, básník a státník. V letech 1894-1902 pracoval pro britského generálního konzula a agenta v Káhiře lorda Cromera jako diplomat. V roce 1905 se podílel na rozdělení Švédska. In: http://en.wikipedia.org/wiki/Rennel_

dojednal britsko-belgickou smlouvu, jež se po zveřejnění stala „senzací prvního řádu“.⁹³⁴

Velká Británie pronajala Svobodnému konžskému státu levý břeh Nilu, ohraničený na severu Fašodou a na západě 30° východní délky, na dobu života krále Leopolda. Belgický panovník a jeho nástupci měli disponovat rovněž větší částí Bahr al-Ghazalu (mimo nilské údolí), rozkládajícím se mezi 25° až 30° východní délky. Tímto způsobem Britové ustanovili pomyslný „nárazník“, jenž měl na několik let chránit údolí Nilu před pronikáním Francouzů. Belgičané poskytli Britům za permanentní pronájem koridoru z Konga k Nilu obdobné území, přetínající konžské teritorium od severu k jihu.⁹³⁵ Britsko-konžská smlouva z roku 1894 byla prakticky identická s MacKinnonovou soukromou dohodou z roku 1890: obě dávaly Leopoldovi k dispozici levý břeh Nilu a Britům úzký pás území mezi Edwardovo jezerem a jezerem Tanganika.⁹³⁶

V letech 1894-1895 se stal horní Nil předmětem jednání mezi Paříží a Londýnem. Krátce poté, co došlo ke zveřejnění britsko-belgické smlouvy, vznesly Francie i Německo námitky proti jejímu obsahu. Britský ministr zahraničí lord Kimberley byl ochoten jednat s francouzským protějškem Gabrielem Hanotauxem o všech afrických otázkách mimo Egypta.⁹³⁷ Sir Percy Anderson, vedoucí Afrického oddělení na *Foreign Office*, nestál o „francouzské přátelství“, jež by Británie musela kompenzovat byť jediným kouskem afrického území. Snažil se pro Británii zajistit především údolí Nilu; severojižní koridor považoval za podružný. V roce 1894 se Andersonův vliv na africké záležitosti rovnal takřka postavení ministra zahraničí, lord Kimberley totiž nebyl znalý v afrických otázkách.⁹³⁸ V roce 1896 Salisbury prohlásil: „V některých ohledech byl [Anderson – J. V.] nejmoudřejším mužem, jakého jsme kdy ve *Foreign Office* měli.“⁹³⁹

Francouzům nevyhovoval fakt, že jim pronajaté území Svobodného

Rodd%2C_1st_Baron_Rennell/20/3/2008.

⁹³⁴ HORNIK, *The Anglo-Belgian...*, c. d., s. 230-232.

⁹³⁵ Během podpisu dubnové britsko-belgické smlouvy stále probíhaly belgicko-francouzská jednání o hranicích Svobodného konžského státu, a proto byla dubnová konvence držena v tajnosti. Následně se tudíž Britové a Belgičané z diplomatických důvodů dohodli, že smlouva se oficiálně podepsala ke dni 12. května 1894; o deset dní později došlo k jejímu zveřejnění. Podrobněji TAYLOR, A. J. P., *Prelude to Fashoda: The Question of the Upper Nile, 1894-5*, in: *The English Historical Review*, Vol. 65, No. 354, 1950, s. 56-58.

⁹³⁶ LOUIS, c. d., s. 308.

⁹³⁷ Telegram francouzského velvyslance v Londýně Decraise ministru zahraničí Hanotauxovi, Londýn, 5. června 1894, in: *D.D.F.*, c. d., Tome XI, No. 129, s. 201-202.

⁹³⁸ Srv. LOUIS, c. d., s. 308; TAYLOR, c. d., s. 60.

⁹³⁹ LOUIS, c. d., s. 313.

konžského státu brání v postupu k Nilu; Němcům pro změnu vadil severojižní koridor v blízkosti hranic Německé východní Afriky. Francouzsko-německý nátlak a hrozby přinutily belgického krále Leopolda II. požádat Velkou Británii o zrušení sporného třetího článku smlouvy, týkající se britského 25 kilometrů širokého koridoru mezi severním výběžkem jezera Tanganika a jižním břehem Edwardova jezera. Dne 22. června podepsali Britové s Leopoldem upravenou dohodu, rušící kontroverzní třetí článek.⁹⁴⁰

Odstranění jednoho článku logicky vytvořilo precedens. Dne 14. srpna 1894 podepsal Gabriel Hanotaux s konžskými zástupci dohodu, jež poskytla konžskému státu výhodnější vymezení francouzsko-konžské hranice na řece Ubangi za ústupek, že se Belgičané navždy vzdají okupace území západně od 30° východní délky a severně od 5° 30' severní šířky, tj. Bahr al-Ghazalu.⁹⁴¹ Svobodnému konžskému státu tudíž zůstala v držbě jen enkláva Lado, kterou pronajala britsko-belgická smlouva z dubna 1894 Leopoldovi II. na dobu jeho života.⁹⁴² V letech 1894-1896 se Svobodný konžský stát nacházel ve finanční krizi. Leopoldovy osobní zdroje se vyčerpaly, a proto musel předat soukromé africké impérium Belgii.⁹⁴³ Tímto krokem se Francii podařilo efektivně odstranit bariéru mezi jejími državami a horním Nilem; cesta k Fašodě zůstala nadále volná.⁹⁴⁴

Během druhé poloviny roku 1894 se Velká Británie snažila vyřešit rozpory s Francií pomocí diplomacie, úspěch se nicméně nedostavil. Ukázalo se, že při jednání lze těžko oddělit obě klíčové otázky: horní Nil a Egypt.⁹⁴⁵ Na jaře 1895 proskočily v Londýně zvěsti o francouzské expedici, mířící do údolí Nilu. Dne 28. března pronesl podsekretář na ministerstvu zahraničí, Edward Grey, v Dolní sněmovně řeč, jež se zapsala do historie jako tzv. Greyova deklarace: „Nemyslím si, že si tyto zvěsti zaslouží pozornost, protože postup francouzské expedice s tajnými instrukcemi z jedné strany Afriky do oblastí, ve které jsou naše nároky dlouho zřejmé, by byl nejen rozporuplný a neočekávaný, ale i nepřátelský akt, což si jistě

⁹⁴⁰ HORNIK, *The Anglo-Belgian...*, c. d., s. 235-241.

⁹⁴¹ Dohoda mezi Francií a Svobodným konžským státem, 14. srpna 1894, in: *D.D.F.*, c. d., Tome XI, No. 217, s. 318-319.

⁹⁴² Na základě dohody mezi britskou vládou a Leopoldem II. ze dne 9. května 1906 měla přejít správa enklávy Lado do rukou súdánské vlády šest měsíců po vladařově smrti. SABRY, *Le Soudan Egyptien...*, c. d., s. 144.

⁹⁴³ LOUIS, c. d., s. 311.

⁹⁴⁴ DELONCLE, J.-L., *La question de Fachoda: Avant et après*, in: *Revue Politique et Parlementaire*, Tome 18, No. 52-54, 1898, s. 286.

⁹⁴⁵ Blíže viz SANDERSON, *England, Europe...*, c. d., s. 188-211.

francouzská vláda uvědomuje...⁹⁴⁶ Grey říkal, že jeho deklarace má menší váhu, než kdyby ji vyhlásil britský ministr zahraničí či ministerský předseda, na Francii ale přesto zapůsobila jako varování.⁹⁴⁷

Dne 18. července se setkali Jean Baptiste Marchand⁹⁴⁸ a Gabriel Hanotaux na recepci v *Pavillon de Flore*, kde projednali akci na horním Nilu.⁹⁴⁹ V srpnu 1895 se ministerstva zahraničí a války teoreticky dotázaly Wingatea, ředitele zpravodajského oddělení egyptské armády, zda by bylo možné dosáhnout Fašody cestou přes Bahr al-Ghazal. Wingate to považoval za nemožné kvůli síle mahdistů a nepředvídatelnému chování tamních kmenů.⁹⁵⁰ V září 1895 předložil mladý kapitán francouzskému ministru kolonií Èmilu Chautempsovi memorandum, ve kterém ho ujišťoval, že s pomocí 200 mužů a 600 000 franků dosáhne bez obtíží Bahr al-Ghazalu, prozatím se však nezmínil o obsazení Fašody či jiného bodu v nilském údolí.⁹⁵¹

Dne 10. listopadu 1895 předložil Marchand druhé memorandum, ve kterém již plánoval dosáhnout Nilu. Předpokládal, že se mu podaří vyhnout se střetu s derviši a postupem do nilského údolí vyvolat mezinárodní konferenci, jež by řešila otázku Súdánu a údolí Nilu.⁹⁵² Dne 30. listopadu 1895 schválil nový francouzský ministr zahraničí a známý chemik, Marcellin Berthelot, Marchandovu misi včetně jejího financování; písemné instrukce ale podepsal až koncem února 1896.⁹⁵³ Expedice měla být podle Marchanda jakousi neformální „návštěvou“ evropských cestovatelů u obyvatel, s nimiž si Francouzi přáli udržet obchodní a přátelské vztahy,

⁹⁴⁶ GREY, c. d., s. 19-20.

⁹⁴⁷ TAYLOR, c. d., s. 77.

⁹⁴⁸ Jean Baptiste Marchand (1863-1934), francouzský generál a objevitel. V letech 1896-1899 velel konžsko-nilské expedici, jež obsadila Fašodu, ležící na soutoku Bílého Nilu a Sobatu. Francouzská přítomnost na horním Nilu zapříčinila vážnou krizi v britsko-francouzských vztazích. Později velel francouzským expedičním silám, účastnících se potlačení Boxerského povstání. Podrobněji in: http://fr.wikipedia.org/wiki/Jean-Baptiste_Marchand/20/3/2008.

⁹⁴⁹ ANDREW, C. M.; KANYA-FORSTNER, A. S., *Gabriel Hanotaux, the Colonial Party and the Fashoda Strategy*, in: PENROSE, E. F. (ed.), *European Imperialism and the Partition of Africa*, London 1975, s. 69.

⁹⁵⁰ HARGREAVES, J. D., *Entente Manquée: Anglo-French Relations 1895-1896*, in: Cambridge Historical Journal, Vol. 11, No. 1, 1953, s. 76.

⁹⁵¹ Srv. telegram ministra kolonií Chautemps ministru zahraničí Hanotauxovi, Paříž, 21. září 1895, in: *D.D.F.*, c. d., Tome XII, No. 152, s. 206-207; Tamtéž, No. 153, s. 207-208; ANDREW; KANYA-FORSTNER, c. d., s. 70.

⁹⁵² Srv. Marchandovo memorandum, Paříž, 10. listopadu 1895, in: *D.D.F.*, c. d., Tome XII, No. 192, s. 279-280; SANDERSON, *England, Europe...*, c. d., s. 273-274.

⁹⁵³ Srv. telegram ministra zahraničí Berthelota ministru kolonií Guieyssemu, Paříž, 30. listopadu 1895, in: *D.D.F.*, c. d., Tome XII, No. 219, s. 322; telegram ministra kolonií Guieysseho komisaři na horním Ubangi Liotardovi, Paříž, 24. února 1896, in: Tamtéž, No. 312, s. 472-475.

na území, sousedícím s tokem řeky horní Ubangi.⁹⁵⁴

Od počátku měla Marchandova expedice politickou záštitu, šlo totiž o „striktně mírovou výpravu“.⁹⁵⁵ Ve skutečnosti kapitán Marchand jednal v rozporu s tímto ustanovením: po cestě sjednal „smlouvy o ochraně“ a vyvěsil francouzskou trikolóru na staré egyptské pevnosti, již nazval Fort St. Louis du Nil. Těmito kroky dostala jeho mise zcela jiný rozměr.⁹⁵⁶

Dne 25. června 1896 se Marchand vydal na cestu.⁹⁵⁷ O měsíc později dorazil do Loanga, ležícího ve Francouzském Kongu. Při příjezdu zjistil, že oblast zachvátilo povstání, jež se mu teprve lednu 1897 podařilo potlačit.⁹⁵⁸ Od srpna 1896 čekal jeho doprovod se zásobami v Brazzaville.⁹⁵⁹ V březnu 1897 se vydala Marchandova expedice, mající k dispozici malý přenosný parník *Faidherbe*, na cestu. Během srpna přešla konžsko-nilské rozvodí a dne 10. července 1898 se objevila ve Fašodě, kde Marchand, doprovázený půl tuctem evropských důstojníků a 120 senegalskými střelci, vztyčil vlajku na staré egyptské pevnosti, nacházející se více než 2 000 kilometrů od Káhiry a 3 000 kilometrů od Brazzaville.⁹⁶⁰ Marchand zahájil vztyčením francouzské trikolóry „slavnou“ epizodu koloniálních dějin známou jako Fašodská krize.

Premiér Salisbury již v listopadu 1895 předpokládal, že britský pohyb na severu „vyprovokuje“ adekvátní francouzský postup, na který mohl ostrovní stát efektivně odpovědět teprve po dostavbě finančně nákladné železnice do Mombasy, v oblasti horního Nilu.⁹⁶¹ Z tohoto důvodu vkládal Salisbury do ugandské expedice plukovníka Jamese MacDonalda velké naděje, Marchand totiž postupoval rychleji než egyptská armáda ze severu. Ministerský předseda předpokládal, že MacDonald snadno postoupí k Fašodě a že tímto krokem „předběhne“ francouzskou výpravu, směřující do údolí Nilu. Dne 9. června 1897 obdržel MacDonald tajné instrukce,

⁹⁵⁴ Marchandovo memorandum, Paříž, 10. listopadu 1895, in: *D.D.F.*, c. d., Tome XII, No. 192, s. 280.

⁹⁵⁵ Marchand měl ve francouzském kabinetě minimálně tři podporovatele: ministra zahraničí Gabriela Hanotauxe, ministra kolonií Andrého Lebona a ministra financí Georgese Cocheryho. ANDREW; KANYA-FORSTNER, c. d., s. 77.

⁹⁵⁶ Srv. BROWN, R. G., *Fashoda Reconsidered: The Impact of Domestic Politics on French Policy in Africa 1893-1898*, Baltimore 1970, s. 52; SANDERSON, *England, Europe...*, c. d., s. 276.

⁹⁵⁷ MICHEL, M., *La mission Marchand, 1895-1899*, Paris 1972, s. 82.

⁹⁵⁸ SANDERSON, *England, Europe...*, c. d., s. 280, 285.

⁹⁵⁹ MICHEL, c. d., s. 82

⁹⁶⁰ Srv. BEACHEY, R. W., *Macdonald's Expedition and the Uganda Mutiny, 1897-98*, in: *The Historical Journal*, Vol. 10, No. 2, 1967, s. 238; DELONCLE, c. d., s. 277; LANGER, *Diplomacy of Imperialism...*, c. d., s. 539.

⁹⁶¹ SANDERSON, *England, Europe...*, c. d., s. 240.

podle nichž měl s několika sty muži „objevovat“ území na východním břehu Bílého Nilu, ležící jižně od desáté rovnoběžky. Disponoval rovněž pravomocí nabízet tamním náčelníkům „smluvní ochranu“ ze strany Velké Británie.⁹⁶² V září 1897 se však v Ugandě vzbouřily MacDonalldovy súdánské oddíly, což mu znemožnilo okamžitý postup k Nilu. V dubnu 1898, kdy se situace konečně zklidnila, byla jeho mise odvolána.⁹⁶³

Od konce 80. let 19. století, kdy se Velká Británie pustila do politiky uzavření údolí Nilu jiným evropským mocnostem nejen ze západu (Francouzi, Belgičané), ale i z východu (Italové, Němci). Neguš Menelik II. nechtěl zůstat v „zápase o Afriku“ pozadu, a proto si nárokoval území, sahající od Chartúmu až k Viktoriinmu jezeru; jeho požadavky však nebyly reálné.⁹⁶⁴ Například etiopské nároky se nacházely v rozporu s britsko-německou smlouvou z roku 1890.⁹⁶⁵

Koncem roku 1896 rozhodla pařížská vláda vyslat zvláštní misi, již vedl guvernér Francouzského Somálska a diplomat, Léonce Lagarde, k císaři Menelikovi II. do Addis Abeby. V lednu 1897 dojednal Lagard dvě dohody: ustanovení Džibuti oficiálním etiopským obchodním místem a bezcelný dovoz zbraní pro „krále králů“. Dne 20. března sjednal další dvě smlouvy, týkající se hranic a alianční spolupráce.⁹⁶⁶ Lagardovy zvláštní dary – 100 000 pušek a okolo 2 milionů nábojů – na etiopského panovníka jistě dobře zapůsobily.⁹⁶⁷ V hraniční dohodě (*Convention pour les frontières*) postoupili Francouzi Menelikovi větší část svých somálských držav mimo dnešního Džibutska.⁹⁶⁸ Druhá konvence (*Convention pour le Nil Blanc*) zavázala neguše téměř bez výhrad podporovat francouzské politické aspirace na horním Nilu. Podle jejího prvního a zároveň nejdůležitějšího článku měl Menelik právo obsadit pravý břeh Bílého Nilu na jih od čtrnácté rovnoběžky; pokud by byl schopen, měl francouzským agentům, nacházejících se na levém břehu Nilu mezi 5° 30' a 14°

⁹⁶² Blíže viz MATSON, A. T., *A Further Note on the Macdonald Expedition, 1897-1899*, in: *The Historical Journal*, Vol. 12, No. 1, 1969, s. 155; ROBINSON; GALLAGHER; DENNY, c. d., s. 362.

⁹⁶³ Srv. BEACHEY, c. d., s. 241-247; LANGER, *Diplomacy of Imperialism...*, c. d., s. 548-549; SANDERSON, *England, Europe...*, c. d., s. 257.

⁹⁶⁴ ANDREW; KANYA-FORSTNER, c. d., s. 79-80; MARCUS, H. G., *Ethio-British Negotiations Concerning the Western Border with Sudan, 1896-1902*, in: *The Journal of African History*, Vol. 4, No. 1, 1963, s. 81-83.

⁹⁶⁵ SANDERSON, *England, Europe...*, c. d., s. 259.

⁹⁶⁶ MARCUS, H. G., *The Foreign Policy of the Emperor Menelik 1896-1898: A Rejoinder*, in: *The Journal of African History*, Vol. 7, No. 1, 1966, s. 119.

⁹⁶⁷ LANGER, *Diplomacy of Imperialism...*, c. d., s. 541.

⁹⁶⁸ Podrobněji Smlouva o hranicích, Addis Abeba, 20. března 1897, in: *D.D.F.*, c. d., Tome XIII, No. 158, s. 277-278.

severní šířky, pomoci; Francie mu přislíbila reciproční pomoc.⁹⁶⁹ Francouze nadchla dojednaná smlouva s negušem, s vděčností mu proto poslali zásilku děl.⁹⁷⁰

Konvence, *de facto* ustanovující alianci, byla tajná. Na jedné straně Menelik Francii poskytl „nástupiště“ pro pár expedicí, jež měly zásobovat a vypomáhat Marchandovi. Na druhu stranu si „král králů“ nepřál, aby se smlouva o Bílém Nilu objevila na veřejnosti. Oprávněně se obával možných komplikací nejen s chalífou, ale i s Brity. Úspěch Francouzů mu „neležel na srdci“, a proto instruoval své agenty k obstrukčnímu jednání při přípravě francouzských expedic v Etiopii. Ve chvíli, kdy si Francouzi stěžovali na neustálé obstrukce, se vymluvil na neschopnost podřízených.⁹⁷¹

Od začátku egyptského tažení v Súdánu docházelo ke stále častějšímu pronikání Etiopanů do Britského Somálska; zpravodajské informace navíc upozorňovaly na dlouhodobě přátelské vztahy mezi Menelikiem a mahdisty. Francouzské aktivity v Etiopii se jevily Britům nebezpečnější než postup Francouzů ze západu, a proto v dubnu 1897 se vypravili do Addis Abeby ředitel zpravodajského oddělení egyptské armády, Reginald Wingate, a zkušený britský diplomat Rennel Rodd. Jejich mise měla za cíl uzavřít s negušem dohodu o nepodporování mahdistické říše a přesnějším vymezení hranice mezi Britským Somálskem a Etiopií. Dne 14. května došlo k podpisu smlouvy, ve které Menelik slíbil zamezit mahdistům, jež označil za nepřátele Etiopie, přesun zbraní a munice přes etiopské území. Na oplátku obdržel právo bezcelního pohybu zboží přes přístav Zeila, ležící v Britském Somálsku, a několik tisíc čtverečních mil britské části somálského území.⁹⁷²

Menelik se řadil mezi lstivé a prozíravé diplomaty; Francouzům i Britům slíbil za územní ústupky pomoc, v obou případech však k plnění svých závazků přistupoval laxně. Cíl Roddovy mise udržet neguše mimo zápas o horní Nil se díky Lagardovým smlouvám nesplnil. Až do bitvy u Ummdurmánů udržoval císař přátelské vztahy s chalífou, jehož považoval za nejjistější obranu východní etiopské hranice před Evropany.⁹⁷³ Přerušená britsko-etioopská jednání se obnovila po odchodu

⁹⁶⁹ Blíže viz Smlouva o Bílém Nilu, Addis Abeba, 20. března 1897, in: *D.D.F.*, c. d., Tome XIII, No. 159, s. 278-279.

⁹⁷⁰ ROBINSON; GALLAGHER; DENNY, c. d., s. 360.

⁹⁷¹ MARCUS, *The Foreign...*, c. d., s. 120.

⁹⁷² Srv. MARCUS, *The Foreign...*, c. d., s. 120-121; SANDERSON, *England, Europe...*, c. d., s. 255, 258-259.

⁹⁷³ Srv. ROBINSON; GALLAGHER; DENNY, c. d., s. 361-362; SANDERSON, G. N., *The Foreign Policy of the Negus Menelik, 1896-1898*, in: *The Journal of African History*, Vol. 5, No. 1, 1964, s. 93-97.

Francouzů z Fašody a po britském zjištění, že negušem veřejně deklarovaná okupace povodí Sobatu, vyplývající z etiopsko-francouzské konvence, je zjevná nepravda.⁹⁷⁴ V roce 1902 došlo k oboustranně uspokojivé demarkaci súdánsko-etioipské hranice; Menelik se vzdal za drobné územní zisky nároků na nilské údolí.⁹⁷⁵

Koncem roku 1897 zavládla ve *Foreign Office* úzkost kvůli francouzské expedici, postupující ze západu. Zprávy o masakru Marchanda a jeho druhů se navíc ukázaly jako falešné.⁹⁷⁶ V lednu 1898 se Kitchener dozvěděl neověřené zprávy, že francouzská výprava postupuje Bahr al-Ghazalem a že dosud nedosáhla Nilu.⁹⁷⁷ Dne 27. srpna 1898 napsal Wingate v dopise ženě: „... zdá se téměř jisté, že Evropané – asi Francouzi – jsou ve Fašodě a není pochyb, že se vydáme na cestu na jih krátce po ummdurmánské záležitosti. Bude to zajímavý výlet.“⁹⁷⁸

Ačkoli francouzská okupace Fašody vyvolala všeobecné překvapení, britská vláda se na ni dobře připravila. Dne 3. září otevřel Kitchener zapečetěné rozkazy, jež počátkem srpna Salisbury zaslal Cromerovi.⁹⁷⁹ Sir Horatio měl za úkol vyslat jednu flotilu, skládající se z dělových člunů a parníků, v čele se zkušeným důstojníkem po Modrém Nilu. Té druhé, mířící po Bílém Nilu do Fašody, kde se předpokládala přítomnost Francouzů, měl velet osobně. Sirdár měl dbát zejména na to, aby při případném setkání s Francouzi či Etiopany neuznal jménem Jejího Veličenstva žádné jejich nároky na jakoukoli část nilského údolí a aby se vyhnul vojenskému střetu s negušovými jednotkami. Pokud by narazil na francouzskou expedici, okupující nějakou část údolí Nilu, britská vláda plně spoléhala na Kitchenerův úsudek, takt a rozvahu, že situaci vyřeší k její spokojenosti. Jakmile dosáhne soutoku Bílého Nilu a Sobatu, měl se pokusit navázat spojení s jednotkami Svobodného konžského státu v oblasti enklávy Lado.⁹⁸⁰

Ve chvíli, kdy se svět dozvěděl o bitvě u Ummdurmánu, si francouzská vláda uvědomila, že je jen otázkou času, kdy se Britové setkají s Marchandem. Vzhledem ke skutečnosti, že dopisy mezi Paříží a Fašodou putovaly osm až devět měsíců, nemohla být expedice účinně varována.⁹⁸¹ Počátkem září pogrataloval francouzský

⁹⁷⁴ SANDERSON, *England, Europe...*, c. d., s. 260.

⁹⁷⁵ MARCUS, *Ethio-British...*, c. d., s. 94.

⁹⁷⁶ BEACHEY, c. d., s. 248.

⁹⁷⁷ SHIBEIKA, c. d., s. 391-392.

⁹⁷⁸ DALY, *Omdurman...*, c. d., s. 23.

⁹⁷⁹ MAGNUS, c. d., s. 138.

⁹⁸⁰ Telegram markýze Salisburyho lordu Cromerovi, *Foreign Office*, 2. srpna 1898, in: GOOCH, G. P.; TEMPERLEY, H. W. V. (eds.), *British Documents on the Origins of the War, 1898-1914* (dále jen *B.D.O.W.*), Vol. 1, London 1927, No. 185, s. 160-161.

⁹⁸¹ Srv. SANDERSON, *England, Europe...*, c. d., s. 287; SHIBEIKA, c. d., s. 394.

ministr zahraničí, Théophile Delcassé, britskému velvyslanci v Paříži, siru Edmundu Monsonovi, k vítězství v Súdánu. Delcassé se zmínil rovněž o expedici, nacházející se na horním Nilu, kterou mezi řečí označil za „posla civilizace“.⁹⁸²

O několik dní později zjišťoval Delcassé postoj Britů na přítomnost Marchanda v oblasti Nilu. Monson mu odpověděl, že Británie již dříve otevřeně varovala Francii, že na případný průnik do nilského údolí bude pohlížet jako na nepřátelský akt. Francouzský ministr zahraničí zastával názor, že si může nárokovat oblasti Bahr al-Ghazalu a Fašody, protože se po dlouhou dobu nacházela mimo chalífovou kontrolu a protože je Francouzi neuznali za britské sféry vlivu.⁹⁸³

Dne 25. srpna 1898 poslal chalífa dva parníky do oblasti Fašody zrekvírovat zásoby obilí. Mezi 5.-9. zářím se vrátil mahdistický parník *Tawfiqija* do Ummduřmánu, jež mezitím obsadila britsko-egyptská armáda. Derviši následně Kitchenera informovali, že se u Fašody střetli s bělochy.⁹⁸⁴ Sirdár věděl, že to museli být jedině Francouzi, a proto dne 10. září vyrazil s Wingatem, jedním parníkem a čtyřmi dělovými čluny, vezoucími několik praporů pěchoty a značné množství děl a maximů, na jih.⁹⁸⁵ O osm dní později zakotvila sirdárova flotila 12 mil severně od Fašody. Kitchener předpokládal, že by francouzská expedice mohla zahájit proti jeho flotile nepřátelské akce v domněnku, že se jedná o chalífova plavidla, a proto raději předem oznámil příjezd v dopise, jež adresoval „hlavě evropské expedice ve Fašodě“ a v němž informoval o zničení mahdistů a o znovuoobsazování Súdánu egyptskou armádou.⁹⁸⁶ Sirdárův postup se ukázal jako prozíravý, Francouzi se totiž domnívali, že před nimi stojí flotila řízená jedním z chalífových synů.⁹⁸⁷

Dne 19. září 1898 dorazil Kitchener do Fašody. Takřka okamžitě k němu vyplul malý člun, vezoucí odpověď na dopis z předchozího dne. Marchand, titulující se komisař francouzské vlády na horním Nilu a v Bahr al-Ghazalu, vítal sirdára jménem Francie; dodatečně mu též pogrataloval k vítězství. Dále Kitchenerovi oznámil, že na základě pověření pařížské vlády obsadil Bahr al-Ghazal a že území

⁹⁸² Telegram britského velvyslance v Paříži sira Edmunda Monsona markýzi Salisburymu, Paříž, 8. září 1898, in: *B.D.O.W.*, c. d., Vol. 1, No. 188, s. 163.

⁹⁸³ Srv. telegram britského velvyslance v Paříži sira Edmunda Monsona markýzi Salisburymu, Paříž, 18. září 1898, in: *B.D.O.W.*, c. d., Vol. 1, No. 191, s. 165; SHIBEIKA, c. d., s. 395-396.

⁹⁸⁴ Srv. Kitchenerův dopis kapitánu Marchandovi, Babiu, 18. září 1898, in: *D.D.F.*, c. d., Tome XIV, Appendice I, No. 1, s. 893; LANGER, *Diplomacy of Imperialism...*, c. d., s. 551; MAGNUS, c. d., s. 138; MICHEL, c. d., s. 206-209; WINGATE, *Wingate...*, c. d., s. 117.

⁹⁸⁵ MAGNUS, c. d., s. 138-139.

⁹⁸⁶ Srv. Kitchenerův dopis kapitánu Marchandovi, Babiu, 18. září 1898, in: *D.D.F.*, c. d., Tome XIV, Appendice I, No. 1, s. 893; SANDERSON, *England, Europe...*, c. d., s. 333-334.

⁹⁸⁷ ÉMILY, J., *Fachoda: Mission Marchand 1896-1899*, Paris 1935, s. 148.

kmene Šilluků, zahrnující oblast horního Nilu, se nachází podle smlouvy s místním náčelníkem ze dne 3. září pod ochranou Francie. Marchand se rovněž zmínil, že očekává posily z jihu.⁹⁸⁸

Francouzský kapitán následně vyhověl pozvání a navštívil osobně Kitchenera a Wingatea na palubě egyptského parníku. Kitchener, Wingate, Marchand a jeho pobočník kapitán Joseph Germain společně poobědvali a v přátelské atmosféře nad kávou a sklenkou likéru prodiskutovali vzniklou situaci. Po krátkém proslovu sir Horatio formálně protestoval proti porušení práv Egypta a Velké Británie francouzskou přítomností ve Fašodě. Marchand zastával názor, že obsadil starou egyptskou pevnost na rozkaz domácí vlády a že z tohoto důvodu nemá jinou možnost než setrvat na místě a vyčkat dalších instrukcí z Paříže; proto odmítl sirdárovu nabídku přepravy celé expedice do Káhiry. Dále prohlásil, že je připraven v krajním případě hájit francouzské pozice i zbraněmi. Kitchener se následně zeptal, zda by Francouzi odporovali vyvěšení egyptské vlajky; po chvíli váhání musel Marchand souhlasit, neboť neměl prostředky, jak v tom sirdárovi zabránit.⁹⁸⁹

Dne 19. září nechal Kitchener zbudovat tábor asi 600 yardů jižně od francouzských pozic poblíž vísky Kodok, kde téhož dne britsko-egyptská armáda slavnostně vztyčila egyptskou vlajku, symbolizující chedívův nárok na Fašodu, s doprovodnou salvou z 21 děl.⁹⁹⁰ Sirdár zde současně zanechal relativně silnou posádku, což popsal Reginald Wingate manželce v dopise takto: „Tak se naši nebozí žabožrouti prakticky stali našimi zajatci, nemohli ustoupit ani o krok; měli jen tři malé čluny...“⁹⁹¹ Dále si Wingate položil otázku: „Není celá situace až absurdní? Malá expedice 120 mužů a 8 Evropanů je zde odříznuta stovky mil...“⁹⁹² Téhož dne odpoledne oplatil Kitchener Marchandovi návštěvu, shlédl defilé francouzského vojska v zářivě čistých uniformách a přijal jejich dar – čerstvou zeleninu a květiny.⁹⁹³

Krátce nato Kitchener odjel do Ummdurmánu. Ještě než se vydal na cestu, napsal Marchandovi dva protestní dopisy. V prvním formálně protestoval proti

⁹⁸⁸ Srv. telegram britského diplomata Rodda markýzi Salisburymu, Káhira, 25. září 1898, in: *B.D.O.W.*, c. d., Vol. 1, No. 193, s. 167; Marchandův dopis Kitchenerovi, Fašoda, 19. září 1898, in: *D.D.F.*, c. d., Tome XIV, Appendice I, No. 2, s. 894-895.

⁹⁸⁹ Srv. telegram britského diplomata Rodda markýzi Salisburymu, Káhira, 25. září 1898, in: *B.D.O.W.*, c. d., Vol. 1, No. 193, s. 167; DALY, *Omdurman and Fashoda...*, c. d., s. 31; ÉMILY, c. d., s. 157; MAGNUS, c. d., s. 139-140; SANDERSON, *England, Europe...*, c. d., s. 334-335; WINGATE, *Wingate...*, c. d., s. 119.

⁹⁹⁰ Srv. ÉMILY, c. d., s. 158; SANDERSON, *England, Europe...*, c. d., s. 335.

⁹⁹¹ DALY, *Omdurman and Fashoda...*, c. d., s. 31.

⁹⁹² WINGATE, *Wingate...*, c. d., s. 120.

⁹⁹³ SANDERSON, *England, Europe...*, c. d., s. 335.

francouzské okupaci jakékoli části údolí Nilu; ve druhém mladému Francouzi oznamoval, že se po Nilu výslovně zakazuje veškerá doprava válečného materiálu.⁹⁹⁴ Marchand si proti tomuto postupu neúspěšně stěžoval. Britský velící důstojník ve Fašodě, major Jackson, však odmítl doručit Marchandovi dopisy do Ummdurmánu, odkud by mohly být zatelegrafovány francouzskému generálnímu konzulovi do Káhiry. Kitchenerovi se podařilo Marchanda odříznout od okolního světa.⁹⁹⁵ Několik dní po sirdárově odjezdu dorazil náčelník Šilluků s početným doprovodem do egyptského tábora, kde důrazně popřel existenci jakékoli smlouvy s Francouzi; vřele uvítal nabídnutou britskou „ochranu“.⁹⁹⁶

Dne 24. září 1898 odeslal Kitchener z Ummdurmánu telegram, ve kterém shrnul události posledních dnů, jež strávil ve Fašodě. Sirdárův osobní názor na Marchandovu expedici představoval nejdůležitější pasáž. Sir Horatio napsal: „Pozice kapitána Marchanda, jak jsem ji shledal ve Fašodě, je nemožná a absurdní zároveň. Marchand je odříznutý od vnitrozemí a zásobování [pitnou – J. V.] vodou je nedostačující; mimo to má málo munice a zásob ... v oblasti se nenachází žádní jeho stoupenci; nic by ho a jeho expedici nezachránilo od anihilace ze strany dervišů, pokud bychom porazili chalífu o 14 dní později.“⁹⁹⁷

Většina britských listů viděla v Marchandově misi jen „bandu nuzných objevitelů“ zanechaných bez pomoci v nitru Afriky, skupinu „turistů“ či „špinu pouště“, zatímco na Kitchenera pohlížely jako na zachránce.⁹⁹⁸ Ačkoli pacifismus převážně vévodil titulům francouzských deníků, ostrovní *Spectator* se této linii neдрžel: „Je docela jasné, že Fašoda musí být udržena i za cenu války.“⁹⁹⁹

Ve chvíli, kdy se poprvé Delcassé dozvěděl o Kitchenerovo setkání s Marchandem, si oddechl, že nedošlo k ozbrojenému střetu. Dne 27. září informoval

⁹⁹⁴ Srv. telegram britského diplomata Rodda markýzi Salisburyemu, Káhira, 25. září 1898, in: *B.D.O.W.*, c. d., Vol. 1, No. 193, s. 167-168; Kitchenerův dopis Marchandovi, Fašoda, 19. září 1898, in: *D.D.F.*, c. d., Tome XIV, Appendice I, No. 3, s. 895; Kitchenerův dopis Marchandovi, Fašoda, 21. září 1898, in: Tamtéž, No. 4, s. 896.

⁹⁹⁵ Srv. Marchandův dopis Jacksonovi, veliteli egyptské posádky ve Fašodě, Fašoda, 22. září 1898, in: *D.D.F.*, c. d., Tome XIV, Appendice I, No. 5, s. 896; Marchandův dopis Kitchenerovi, Fašoda, 20. září 1898, in: Tamtéž, No. 5, Annexe I, s. 897; Marchandův dopis Kitchenerovi, Fašoda, 22. září 1898, in: Tamtéž, No. 5, Annexe II, s. 902-904; SANDERSON, *England, Europe...*, c. d., s. 335.

⁹⁹⁶ DALY, *Omdurman and Fashoda...*, c. d., s. 32.

⁹⁹⁷ Telegram britského diplomata Rodda markýzi Salisburyemu, Káhira, 25. září 1898, in: *B.D.O.W.*, c. d., Vol. 1, No. 193, s. 168.

⁹⁹⁸ Srv. LANGER, *Diplomacy of Imperialism...*, c. d., s. 553; SANDERSON, *England, Europe...*, c. d., s. 338, 348.

⁹⁹⁹ RIKER, T. W., *A Survey of British Policy in the Fashoda Crisis*, in: *Political Science Quarterly*, Vol. 44, No. 1, 1929, s. 66.

francouzský ministr zahraničí britského velvyslance v Paříži Monsona, že pařížská vláda dosud neobdržela žádné zprávy od Marchanda, a proto nemůže rozhodnout, jak dále postupovat. Z tohoto důvodu proto žádal o zajištění spojení s Marchandem přes Káhiru a Chartúm.¹⁰⁰⁰ Den nato Salisbury odpověděl, že vláda Jejího Veličenstva nehodlá za žádných okolností převzít odpovědnost za Marchandovo zdraví a bezpečí; současně nic nenamítal proti požadavku předat vzkaz do Fašody. Britský ministerský předseda předpokládal, že se Marchand brzy stáhne kvůli nedostatku zásob.¹⁰⁰¹

Během několika dní začala Fašodská krize „nabírat na obrátkách“. Dne 30. září přilil Delcassé pomyslný „olej do ohně“ neoficiálním prohlášením, že pro Francii je nemožné vzdát se Fašody. Zároveň dodal, že formální požadavek na stažení bude přirozeně odmítnut a že již sirdárovo obsazení Sobatu lze považovat za téměř válečný akt ze strany Británie. Prohlásil rovněž, že Francie cítí celou fašodskou záležitost za otázku národní cti a že raději přijme válku, než by ustoupila.¹⁰⁰² Salisbury zareagoval na toto prohlášení tím, že instruoval Kitchenera, aby znemožnil Marchandovi jakýkoli přísun posil či zásob kromě potravy. O několik dní později britský ministerský předseda dokonce povolil majoru Jacksonovi blokovat Francouze ve Fašodě i násilím.¹⁰⁰³

Dne 3. října začal Delcassé přesvědčovat vládní kolegy, že pokud se nevzdají Fašody, hrozí marná válka. Za francouzský odchod z Fašody požadoval po Britech územní ústupky v Bahr al-Ghazalu a na horním Nilu.¹⁰⁰⁴ V prvním říjnovém týdnu se britsko-francouzská jednání, jež se dosud odehrávala v Paříži, přesunula do Londýna.¹⁰⁰⁵ V druhé polovině října začal ostrovní tisk stále častěji připravovat zemi na válku. Dne 22. října dorazila dlouho očekávaná Marchandova zpráva do Paříže; ukázala se však značně zmatená, což Francouzům neusnadnilo rozhodování. Delcassé se začal zaobírat myšlenkou, jak se vyhnout válce s Británií, aby zároveň

¹⁰⁰⁰ Telegram britského velvyslance v Paříži Monsona markýzi Salisburyemu, Paříž, 27. září 1898, in: *B.D.O.W.*, c. d., Vol. 1, No. 196, s. 169-170.

¹⁰⁰¹ Srv. telegram markýze Salisburyho britskému velvyslanci v Paříži Monsonovi, *Foreign Office*, 28. září 1898, in: *B.D.O.W.*, c. d., Vol. 1, No. 197, s. 170-171; SANDERSON, *England, Europe...*, c. d., s. 343.

¹⁰⁰² Telegram britského velvyslance v Paříži Monsona markýzi Salisburyemu, Paříž, 30. září 1898, in: *B.D.O.W.*, c. d., Vol. 1, No. 200, s. 172; Delcassého poznámka, Paříž, 30. září 1898, in: *D.D.F.*, c. d., Tome XIV, No. 400, s. 612-613.

¹⁰⁰³ Telegram markýze Salisburyho Roddovi, *Foreign Office*, 1. října 1898, in: *B.D.O.W.*, c. d., Vol. 1, No. 201, s. 172-173; Telegram markýze Salisburyho lordu Cromerovi, *Foreign Office*, 7. října 1898, in: Tamtéž, No. 205, s. 176.

¹⁰⁰⁴ Srv. Delcassého telegram francouzskému velvyslanci v Londýně Courcelovi, Paříž, 4. října 1898, in: *D.D.F.*, c. d., Tome XIV, No. 412, s. 629-631; SANDERSON, *England, Europe...*, c. d., s. 344.

¹⁰⁰⁵ GOOCH, c. d., s. 291.

neutrpěla francouzská čest.¹⁰⁰⁶

Dne 25. října 1898 vypukla ve Francii vážná domácí krize. Již od rána se začal srocovat rozvášněný dav, který se skládal z asi 5 000 nacionalistických sympatizantů zaměřených proti Dreyfusovi, na *Place de la Concorde*. Nečekaná rezignace ministra války, generála Charlese Chanoineho, vyhrotila napjatou atmosféru. Téhož večera padla vláda Henriho Brissona. Do konce října navíc uvedli Britové tři flotily (*Channel Fleet, Home Fleet, Mediterranean Fleet*) do stavu pohotovosti; první lord admirality Goschen a ministr kolonií Chamberlain začali otevřeně požadovat preventivní válku proti Francii.¹⁰⁰⁷ Delcassé připustil, že pokud by francouzská flotila vyzvala Brity k souboji na otevřeném moři, ležela by do čtrnácti dnů celá na dně oceánu.¹⁰⁰⁸

V druhé polovině října 1898 opustil Marchand Fašodu; vydal se do Káhiry, aby mohl komunikovat přímo s pařížskou vládou. Tento čin Delcassého rozhněval, již několik týdnů totiž žádal spolehlivé spojení s Marchandem, nikoli aby velitel bez povolení opustil mužstvo. Z Paříže proto vyrazil spěšný posel kapitán Baratier, aby mu doručil instrukce, ve kterých se Marchandovi nařizovalo vrátit se zpět do Fašody. Mezitím se zhoršily vztahy obou posádek ve Fašodě, Francouzi se totiž pokoušeli nalézt pomoc u Etiopanů.¹⁰⁰⁹

Počátkem listopadu se zformovala vláda Charlese Dupuyho; Théophile Delcassé stal znovu ministrem zahraničí. Dne 3. listopadu rozhodl francouzský kabinet stáhnout Marchandovu expedici z Fašody přes Džibuti či Obok.¹⁰¹⁰ Dne 4. listopadu 1898, kdy již bylo známo neoficiální rozhodnutí Paříže opustit Fašodu, přesto pronesl britský ministr kolonií, Joseph Chamberlain, bojovně laděnou řeč: „... Velká Británie je mírumilovný a obchodní národ, jemuž se dosud vždy podařilo vyhnout se válce ... Doba, kdy Británie a Francie musí vyřešit rozpory jednou provždy, nastala. Britové by nyní raději bojovali, než aby ustoupili o jediný krok.“¹⁰¹¹

Dne 4. listopadu 1898 se konala na londýnské radnici oslava dobytí Súdánu;

¹⁰⁰⁶ SANDERSON, *England, Europe...*, c. d., s. 348.

¹⁰⁰⁷ BROWN, *Fashoda Reconsidered* ..., c. d., s. 109-113.

¹⁰⁰⁸ SANDERSON, *England, Europe...*, c. d., s. 355.

¹⁰⁰⁹ Srv. telegram britského velvyslance v Paříži Monsona markýzi Salisburymu, Paříž, 29. října 1898, in: *B.D.O.W.*, c. d., Vol. 1, No. 222, s. 186; SANDERSON, *England, Europe...*, c. d., s. 343.

¹⁰¹⁰ Srv. telegram britského velvyslance v Paříži Monsona markýzi Salisburymu, Paříž, 3. listopadu 1898, in: *B.D.O.W.*, c. d., Vol. 1, No. 226, s. 188; Delcassého telegram francouzskému velvyslanci v Londýně Courcelovi, Paříž, 3. listopadu 1898, in: *D.D.F.*, c. d., Tome XIV, No. 480, s. 751.

¹⁰¹¹ GARVIN, J. L., *The Life of Joseph Chamberlain*, Vol. 3, London 1934, s. 231-232.

v přítomnosti 3 000 diváků obdržel lord z Chartúmu čestné občanství a jako dar mohutný meč.¹⁰¹² Téhož dne večer se konal v *Mansion House* státní banket, jehož se účastnily politické i aristokratické špičky Velké Británie. Při této příležitosti pronesl Salisbury, považující lorda z Chartúmu za „tvůrce dějin“, přípitek na jeho zdraví. Rovněž oficiálně oznámil konec Fašodské krize; po několik minut nebral jásot davů konce.¹⁰¹³

Dne 11. prosince 1898 opustila Marchandova expedice Fašodu za doprovodu Marseillaisy.¹⁰¹⁴ Francie pohlížela na kapitána Jeana Baptista Marchanda jako na neohroženého objevitele, hrdinu a šířitele idejí evropské civilizace v Africe.¹⁰¹⁵ Britsko-francouzské vztahy nezůstaly napjaté dlouho, již dne 21. března 1899 podepsal Salisbury a velvyslanec Paříže v Londýně, Paul Cambon, deklaraci, podle které vymezilo konžsko-nilské rozvodí britskou a francouzskou sféru vlivu. Navzdory tomu, že Francouzi neuspěli s nároky na část horního Nilu, získali alespoň území mezi Dárfúrem a Čadským jezerem.¹⁰¹⁶

V letech 1893-1898 ovlivňovalo francouzskou politiku, týkající se horního Nilu, pět vnitřních faktorů: politika mezi ministerstvy, vládní nestabilita, tlaky politických skupin, politické názory v parlamentu a politická linie vlády. V roce 1898 se navíc přidala Dreyfusova aféra, jež je spolu s nedostatkem diplomatické podpory ze strany Německa ke znovuotevření egyptské otázky považována za příčinu Delcassého ústupu během Fašodské krize.¹⁰¹⁷ Francouzská „fašodská strategie“ vycházela z dělení Afriky, tj. proč nezopakovat úspěch expedice na Nigeru i na horním Nilu? Francouzi chybně předpokládali, že Británie nebude ochotná jít do války.¹⁰¹⁸ Delcassého umírněný postoj položil základ pro budoucí britsko-francouzské sblížení, jež dne 8. dubna 1904 vyvrcholilo podpisem Srdečné dohody.

Kitchenerovo vítězství u Ummdurmánů otevřelo problém budoucího politického statutu Súdánu. Z právního hlediska platila premisa, že rozhodnutí o evakuaci země pouze přerušilo výkon chedívovy správy, nikoli zrušilo, jak by si

¹⁰¹² Rukojet meče byla vyrobena z 18 karátového zlata a vyzdobena mýtickými postavami Spravedlnosti, Británie, britského lva a monogramem K. K. (*Kitchener of Khartoum*), jež byl vykládán diamanty a rubíny. Ocelovou čepel kryla zlatem cizelovaná pochva, kterou zakončil masivní zlatý kroužek, obsahující úplný výčet Kitchenerových vítězství. MAGNUS, c. d., s. 142.

¹⁰¹³ Srv. GOOCH, c. d., s. 293; MAGNUS, c. d., s. 143.

¹⁰¹⁴ ÉMILY, c. d., s. 205.

¹⁰¹⁵ MAGNUS, c. d., s. 143.

¹⁰¹⁶ Deklarace, Londýn, 21. března 1898, in: *D.D.F.*, c. d., Tome XV, Annexe, s. 189.

¹⁰¹⁷ Srv. ANDREW; KANYA-FORSTNER, c. d., s. 92; BROWN, *Fashoda Reconsidered ...*, c. d., s. 7; SANDERSON, *England, Europe...*, c. d., s. 360.

¹⁰¹⁸ ANDREW; KANYA-FORSTNER, c. d., s. 93.

mnozí přáli. Cromer chtěl předejít situaci, panující v Egyptě, tj. privilegiím Evropanů a mezinárodním institucím. Britská anexe představovala první možnost budoucího vývoje, což se jevílo z politických a finančních důvodů jako nereálné řešení. Druhá alternativa znamenala spravovat Súdán stejně jako Egypt, tj. se všemi obtížemi, se kterými se museli Britové potýkat.¹⁰¹⁹ Generální konzul se rozhodl pro kompromis. Státní forma – kondominium – byla pro evropské právo dosud neznámý status.¹⁰²⁰ Egyptská vlajka, vlající po celém Súdánu vedle britské, měla symbolizovat skromný důkaz osmanských nároků.¹⁰²¹ Cromer soudil, že sultán si nezaslouží žádnou pravomoc nad Súdánem; nepřispěl ke znovudobytí země ani k její obnově.¹⁰²²

Dne 10. listopadu 1898 vypracoval lord Cromer memorandum, jež se s menšími modifikacemi stalo základem budoucí britsko-egyptské konvence, kterou dne 19. ledna 1899 podepsal britský generální konzul Cromer a egyptský ministerský předseda, Butrus Paša Ghálí. Podle prvního článku dělila dvaadvacátá rovnoběžka formálně Egypt od Súdánu. Súdánské území zahrnovalo veškerá území, jež spravovala chedívova vláda před rokem 1882 a která dosud obsadila britsko-egyptská armáda. Druhý článek nařizovat vyvěšovat britské a egyptské vlajky po celém Súdánu mimo Suákin.¹⁰²³

Třetí a čtvrtý článek představovaly nejdůležitější klauzule britsko-egyptské konvence, regulovaly totiž formu vlády. Nejvyšší civilní a vojenské velení v Súdánu se svěřilo generálnímu guvernérovi, jehož jmenoval chedív na doporučení britské vlády; bez výslovného souhlasu londýnského kabinetu nesměl být odvolán. Proklamace generálního guvernéra měly sílu zákona, pouze v důležitých záležitostech potřeboval souhlas chedívovy vlády. Jeho jediným kontrolorem a nadřízeným byl britský generální konzul a diplomatický agent v Káhiře.¹⁰²⁴ Cromer původně požadoval, aby proklamace generálního guvernéra platily až po předchozím souhlasu britského agenta a egyptské vlády, což se mu nepodařilo do finální verze prosadit.¹⁰²⁵

Další klauzule vylučovaly či zakazovaly v Súdánu jurisdikci Smíšených

¹⁰¹⁹ DICEY, c. d., s. 500; SHIBEIKA, c. d., s. 411-412.

¹⁰²⁰ DALY, M. W., *The Development of the Governor-Generalship of the Sudan, 1899-1934*, in: *The Journal of African History*, Vol. 24, No. 1, 1983, s. 77.

¹⁰²¹ Již v srpnu britská vláda rozhodla, že kvůli vojenské spolupráci Británie a Egypta bude po dobytí Súdánu v zemi vlát nejen britská, ale i egyptská vlajka. Telegram markýze Salisburyho lordu Cromerovi, *Foreign Office*, 2. srpna 1898, in: *B.D.O.W.*, c. d., Vol. 1, No. 185, s. 159.

¹⁰²² CRABITÈS, *The Winning...*, c. d., s. 175.

¹⁰²³ HUREWITZ, c. d., s. 217.

¹⁰²⁴ SHIBEIKA, c. d., s. 414.

¹⁰²⁵ DALY, *The Development...*, c. d., s. 77-78.

soudných dvorů kromě Suákinu, právo zříditi konzulární zastoupení bez povolení britské vlády či držení otroků mimo tzv. domácího otroctví.¹⁰²⁶ Súdánské území se formálně dělilo do 13 provincií, v jejichž čele stál guvernér. V každé provincii řídili správu nižší důstojník a dva inspektoři, buď Britové a nebo Egyptané; vesnice představovala nejnižší správní jednotku.¹⁰²⁷

Dne 10. července došlo k uzavření dodatečné dohody o Suákinu. Tímto krokem se v tomto přístavu a přilehlém okolí zrušila dosavadní jurisdikce Smíšených tribunálů.¹⁰²⁸ Osoba sirdára egyptské armády měla podle Cromerova záměru zastávat rovněž úřad generálního guvernéra Súdánu, a proto se prvním chartúmským guvernérem stal lord Kitchener; teprve v roce 1925 došlo k rozdělení těchto postů.¹⁰²⁹ Generální konzul v Káhiře si podržel kontrolu nad súdánskou administrativou prostřednictvím financí; britská vláda poskytovala roční příspěvek 200 000 liber, tj. přibližně šestinu nákladů nezbytných na chod země. Všechny výnosy ze Súdánu se odváděly do Egypta, který je následně vracel Chartúmu. Ve skutečnosti káhirská vláda dlouhá léta dotovala súdánské investiční projekty; zejména výdaje na stavbu železnic a vodohospodářských staveb převyšovaly finanční možnosti chartúmské vlády.¹⁰³⁰

Súdán, jenž byl dosud takřka izolován od okolního světa, se otevřel zejména levantským a řeckým obchodníkům a „turistům“.¹⁰³¹ V prvních letech se z Chartúmů znovu stalo centrum země; zbudovaly se široké třídy a nové správní budovy. Význam Ummdurmánů klesl.¹⁰³² Odhaduje se, že v letech 1881-1899 klesla súdánská populace z osmi na dva miliony lidí kvůli téměř nepřetržitým válkám, kmenovým střetům, hladomorům a nakažlivým nemocem.¹⁰³³ V roce 1882 se podle Wingateových odhadů na jednom území nacházelo asi 800 vesnic; v roce 1898 se zde údajně nenacházela ani jedna.¹⁰³⁴

¹⁰²⁶ SHIBEIKA, c. d., s. 416-417.

¹⁰²⁷ Srv. SANDERSON, *The Nile Basin...*, c. d., s. 640; STANTON, E. A., *The Anglo-Egyptian Sudan*, in: *Journal of the Royal African Society*, Vol. 11, No. 43, 1912, s. 267.

¹⁰²⁸ HUREWITZ, c. d., s. 218.

¹⁰²⁹ DALY, *The Development...*, c. d., s. 78.

¹⁰³⁰ Srv. CRABITÈS, *The Winning...*, c. d., s. 179; HUREWITZ, c. d., s. 214; SANDERSON, *England, Europe...*, c. d., s. 367.

¹⁰³¹ DICEY, c. d., s. 503.

¹⁰³² PERCY, c. d., s. 468.

¹⁰³³ LITTLE, c. d., s. 49.

¹⁰³⁴ ELTON, G., *Imperial Commonwealth*, London 1945, s. 408.

Závěr

Britové obsadili Egypt v roce 1882 primárně ze strategických a obranných důvodů. Zabezpečení cesty do Indie a politická labilita chedívova režimu přirozeně přinutila Velkou Británii k nějaké formě zásahu. Ostrovní obchodní a finanční zájmy se jevily jako druhotné. Londýnská vláda od počátku tvrdila, že vojáci odejdou, jakmile bude znovu ustanoven pořádek a obnovena autorita chedíva. Ačkoli se Britové snažili vyjednat funkční dohodu o odchodu jednotek z Egypta, jednání vždy ztroskotala na neochotě francouzské strany garantovat „zvláštní“ zájmy Británie v Egyptě.

Londýnská vláda se nezavázala k přeměně Egypta podle západního stylu; plánovala jen upevnit svou pozici v zemi a minimalizovat náklady. Teprve s příchodem Britů přišla do Egypta dlouho očekávaná stabilita, jež rázem atraktivní tamní investice a otevřela zemi zahraničnímu obchodu. Vzhledem k rozvrácenému hospodářství, nefunkční administrativě a příliš vlivným mezinárodním institucím zahájil britský civilní správce, lord Cromer, rozsáhlé reformy. Nedostatek financí představoval hlavní překážku; současně ho však teoretická možnost, že dojde k ukončení vojenské přítomnosti, nutila provést neodkladné reformy a odložit dlouhodobé plány. V 80. letech proto zaznamenali britští reformátoři, kteří nezřídka využívali zkušeností z Indie, větší úspěchy v hospodářských projektech než v reorganizaci mezinárodních institucí a egyptské správy.

Od roku 1890, kdy okupace Egypta nabyla trvalejšího rázu, Britové začali více zasahovat do egyptské administrativy, což zapříčinilo neustálé protesty Egyptanů. Nástup protibritsky zaměřeného chedíva Abbáse II. znamenal impuls pro nacionalisty, kteří se po Urábího porážce dočasně stáhli do ústraní. Od 90. let 19. století probíhal trvalý vzestup národního hnutí; dinšawájský incident a odchod lorda Cromera z úřadu představovaly pomyslný vrchol.

Z celkového pohledu lze Cromerovo reformní úsilí považovat za úspěšné zejména v modernizaci systému zavlažování a zemědělství a chvalitebné v reorganizaci armády, policejního sboru, soudnictví a politických institucí. V oblasti zdravotnictví, školství a vězeňství se o britských úspěších rozhodně nedá mluvit. Cromerova správa Egypta byla považována za „ukázkový příklad ostrovního

imperialismu v akci“ – přinášení řádu do chaosu a vedení místních obyvatel k politické a ekonomické odpovědnosti. Britům se podařilo rovněž integrovat většinu vesnických komunit do kulturního, politického a ekonomického života země; jen odlehlé osady zůstaly nadále izolovány v „zajetí“ tradičního života.

Súdánské záležitosti výrazně ovlivňovaly události v Egyptě, zvláště počátkem 80. let 19. století. V důsledku Mahdího revolty museli Britové odložit částečné stažení jednotek z Egypta, nadále však platil dlouhodobý záměr ve vhodnou chvíli ho opustit. Do vypuknutí první světové války údajně slíbila Velká Británie více než šedesátkrát, že z Egypta odejde, opak však byl pravdou. Pokud představoval Egypt pomyslný „klíč“ k cestě do Indie, oblast horního Nilu se považovala za „klíč“ k Africe. Veletok sice obě země spojuje, katarakty pro změnu oddělují; egyptské zemědělství navíc zcela záviselo na vodách Nilu. V roce 1885 šokovaly britskou veřejnost pád Chartúmu a smrt generála Gordona. Chedívát sice ztratil Súdán, bylo však jen otázkou času, kdy dojde k nějaké formě sjednocení a porážce Mahdího stoupenců.

V březnu 1896 nastala nejen politicky, ale i finančně vhodná chvíle ke znovudobytí súdánského území. Rozhodní stoupenci britské imperiální politiky – britský ministerský předseda a ministr zahraničí markýz Salisbury, prokonzul lord Cromer a sirdár sir Horatio Kitchener – využili italského fiaska u Aduy k realizaci vojenských operací proti chalífově říši. Postup na Chartúm začal dobytím Dongoly (září 1896), následovala stavba Pouštní železnice (1897), jež se projevila jako klíčový faktor celé kampaně; umožňovala rychlou a hlavně na ničem nezávislou přepravu zásob a jednotek. S trochou nadsázky lze říci, že Kitchener proti „barbarskému“ mahdismu používal „zbraň civilizace“ – železnici. V roce 1898 vyvrcholilo tažení bitvou u Ummdumánu. Materiální převaha a moderní výzbroj umocnily jednoznačné vítězství britsko-egyptských zbraní. První masové nasazení kulometů se tudíž zapsalo do historie jako „masakr dervišů“. Smlouvou o britsko-egyptském kondominiu se stal Súdán součástí Britské říše.

Britsko-egyptské vítězství nad mahdisty mělo dalekosáhlejší význam, než by se mohlo na první pohled zdát. Kitchenerovo setkání s Marchandem ve Fašodě v září 1898 znamenalo pomyslný vrchol britsko-francouzské rivality nejen na horním Nilu, ale i v koloniální politice všeobecně. Fašodská krize představovala významný „kamínek v pestré mozaice“ britsko-francouzských vztahů. Aspirace Francie na území jižně od Chartúmu se střetly s britskou africkou politikou. Z francouzské

přítomnosti ve Fašodě se stal jakýsi „konfrontační mezník“ mezi Londýnem a Paříží. V roce 1904 podepsaly obě velmoci Srdečnou dohodu, jež smírně vyřešila jejich koloniální neshody v Africe a takřka dovršila blokové uspořádání velmocí před první světovou válkou.

Z dnešního pohledu představuje britská přítomnost v Egyptě na konci 19. století významné období afrických koloniálních dějin, přesto relativně malou část rozsáhlých dějin Britského impéria. Kitchenerovo tažení, vítězství u Ummdurmánů a Fašodská krize „přitáhly“ pozornost pozdně viktoriánské veřejnosti k Súdánu. Zanedlouho však tyto události zastínil význam Búrské války. Dobytím Súdánu došlo nejen k upevnění britských pozic v této oblasti a v Egyptě, ale i k realizaci dalších modernizačních projektů v obou zemích; odchod Britů z Egypta již nepřipadal v úvahu. Zmizelo zároveň poslední „nikomu nepatřící“ území, které by se dalo v tzv. „zápase o Afriku“ obsadit bez hrozby vypuknutí války mezi koloniálními velmocemi.

Resumé

Velká Británie obsadila Egypt v roce 1882 primárně ze strategických a obranných důvodů (cesta do Indie); obchodní a finanční zájmy se jevily jako druhotné. Od počátku britská vláda opakovaně tvrdila, že vojáci odejdou, jakmile bude nastolen pořádek a obnovena autorita chedíva. Do vypuknutí první světové války zopakovala vláda Jejího Veličenstva toto tvrzení více než šedesátkrát. V letech 1882-1914 nebyl Egypt *de iure* ani kolonií a ani protektorátem, *de facto* ho však řídil britský generální konzul v Káhiře koloniálním způsobem; chedív byl jen formální hlavou státu.

Během následujících dekád uskutečnili Britové ekonomické, politické a administrativní reformy. Modernizace zavlažovacího systému znamenala největší úspěch. V 90. letech zapříčinila reorganizace egyptské správy vzestup nacionalistického hnutí, jež v roce 1906 vyvrcholilo tzv. dinšawájským incidentem, který přinutil odejít z Egypta prokonzula lorda Cromera.

Súdán vždy výrazně ovlivňoval egyptské události. V roce 1885 se podařilo Mahdímu a jeho stoupencům dobýt Chartúm a zbytek súdánského teritoria. O třináct let později porazila britsko-egyptská armáda v bitvě u Ummdurmánu mahdisty a opětovně spojila obě země. V lednu 1899 se Súdán oficiálně stal britsko-egyptským kondominiem. V září 1898 vypukl britsko-francouzský spor o Fašodu, ležící na horním Nilu. Francouze, kteří vznesli nárok na toto území, přinutila odejít až hrozba války s Velkou Británií.

Egypt pod britským patronátem v letech 1882-1899 představuje významné období afrických koloniálních dějin. Bitva u Ummdurmánu a Fašodská krize „přitáhly“ pozornost pozdně viktoriánské společnosti k Súdánu. Zanedlouho však tyto události zastínil význam Búrské války. Dobytím Súdánu došlo nejen k modernizaci, ale i k upevnění britských pozic v obou zemích; odchod Britů z Egypta již nepřipadal v úvahu. Zmizelo zároveň poslední „nikomu nepatřící“ území, které by se dalo v tzv. „zápase o Afriku“ obsadit bez hrozby vypuknutí války mezi koloniálními mocnostmi.

Résumé

Primarily, Great Britain occupied Egypt due to strategic and defence reasons (a route to India) in 1882; commercial and financial interests appeared secondary. At first the British Government again and again alleged that soldiers would leave as soon as they would establish the order and tranquillity and would renew the authority of the Khedive. Her Majesty's Government repeated this allegation more than sixty times until the WWI broke out. Between the years 1882 and 1914 Egypt was neither a colony nor protectorate *de iure*, nevertheless the British Consul-General in Cairo administrated the country in a *de facto* colonial way; the Khedive symbolised only the formal Head of State.

During the ensuing decades, the British realised economic, politic, and administrative reforms. Improvement of irrigation system meant the greatest achievement. In the nineties, the reorganization of the Egyptian Administration caused the rise of the nationalist movement, which in 1906 culminated in Dinshaway Incident that forced the well-known proconsul Lord Cromer to leave Egypt.

The Sudan always influenced Egyptian events. In 1885 the Mahdi and his followers conquered Khartoum and the rest of the Sudanese territory. Thirteen years later the Mahdists were routed by the British-Egyptian army at the Battle of Omdurman and than both countries were united repeatedly. In January 1899 the Sudan became officially the British-Egyptian Condominium. In September 1898 the British-French dispute over Fashoda, which lies in the Upper Nile, broke out. The French who raised a claim upon this territory were coerced into leaving under the threat of the war with Great Britain.

Egypt under the British patronage, 1882-1899, presents an important epoch of African colonial history. It was evident that the Battle of Omdurman and the Fashoda Crisis 'attracted' the attention of the Late Victorian society to the Sudan. These events were very soon shadowed by the importance of the South Africa War. The conquest of the Sudan meant not only the modernization, but also the consolidation of British posts in both countries; the withdrawal of the British from Egypt was thus impossible. It was obvious that the last 'no one's' region, which could be occupied in the 'Scramble for Africa' without the threat of the conflagration of war among colonial Powers, disappeared as well.

Prameny a literatura

I) Vydané prameny

a) Edice

- BUCKLE, George Earle (ed.), *The Letters of Queen Victoria: A Selection from Her Majesty's Correspondence and Journal between the Years 1862 and 1885*, 2nd Series, 3 Vols., London 1926-1928.
- BUCKLE, George Earle (ed.), *The Letters of Queen Victoria: A Selection from Her Majesty's Correspondence and Journal between the Years 1886 and 1901*, 3rd Series, 3 Vols., London 1930-1932.
- France, Ministère des Affaires Étrangères, *Documents diplomatiques français, 1871-1914*, 1re Série, Tomes IV-VI, X-XV, Paris 1932-1959.
- GORDON, Mary Augusta (ed.), *Letters of General C. G. Gordon to His Sister M. A. Gordon*, London 1902.
- GOOCH, George Peabody; TEMPERLEY, Harold W. V. (eds.), *British Documents on the Origins of the War, 1898-1914*, Vol. 1, London 1927.
- HAKE, Alfred Egmont (ed.), *The Journals of Major-General C. G. Gordon, C.B., at Kartoum*, London 1885.
- HUREWITZ, Jakob Coleman (ed.), *Diplomacy in the Near and Middle East: A Documentary Record: 1535-1914*, Vol. 1, Princeton 1956.
- PRESTON, Adrian W. (ed.), *In Relief of Gordon: Lord Wolseley's Campaign Journal of the Khartoum Relief Expedition, 1884-5*, London 1967.
- TEMPERLEY, Harold William Vazeille; PENSON, Lillian Margery (eds.), *Foundations of British Foreign Policy from Pitt (1792) to Salisbury (1902)*, Cambridge 1938.

b) Memoáry

- ALFORD, Henry Stamford Lewis, SWORD, W. Dennistoun, *The Egyptian Sudan: Its Loss and Recovery*, London 1898.
- ARCHER, Thomas, *The War in Egypt and the Sudan*, Vol. 3, London 1886.
- BARING, Evelyn, the Earl of Cromer, *Abbas II*, London 1915.
- BARING, Evelyn, the Earl of Cromer, *Modern Egypt*, 2 Vols., London 1908.
- BLUNT, Wilfrid Scawen, *Secret History of the English Occupation of Egypt*,

- London 1907.
- BOYLE, Clara, *A Servant of Empire: A Memoir of Harry Boyle*, London 1938.
 - BROADLEY, Alexander Meyrick, *How We Defended Arabi and His Friends*, London 1884.
 - BURLEIGH, Bennet, *Khartoum Campaign 1898*, London 1898.
 - BURLEIGH, Bennet, *Sirdar and Khalifa or Re-Conquest of the Soudan*, London 1898.
 - COLVIN, Auckland, Sir, *The Making of Modern Egypt*, London 1906.
 - DICEY, Edward, *The Story of the Khedivate*, London 1902.
 - GREY, Edward, the Viscount Grey of Fallodon, *Twenty-five Years, 1892-1916*, Vol. 1, London 1926.
 - CHURCHILL, Winston Spencer, Sir, *The River War*, 2 Vols., London 1899.
 - MILNER, Alfred, Sir, *England in Egypt*, 6th Ed., London 1899.
 - SLATIN, Rudolph Carl, Sir, *Fire and Sword in the Sudan*, 2nd Ed., London 1930.
 - STEEVENS, George Warrington, *With Kitchener to Khartoum*, London 1900.
 - WILSON, Charles Rivers, Sir, *Chapters from My Official Life*, London 1916.
 - WINGATE, Francis Reginald, Sir, *Ten Years' Captivity in the Mahdi's Camp, 1882-1892: From the Original Manuscripts of Father Joseph Ohrwalder*, 2 Vols., Leipzig 1912.

II) Odborné literatura

a) Monografie

- ABBAS, Mekki, *The Sudan Question: The Dispute over the Anglo-Egyptian Condominium, 1884-1951*, London 1952.
- AITKEN, William Francis, *Lord Kitchener of Khartoum and of Aspell*, London 1901.
- ALLEN, Bernard Meredith, *Gordon and the Sudan*, London 1931.
- al-SAYYID-MARSOT, Afaf Lutfi, *Egypt and Cromer: A Study in Anglo-Egyptian Relations*, London 1968.
- ARTHUR, George, Sir, *Life of Lord Kitchener*, London 1920.
- ARTHUR, George, the Marquess of Zetland, *Lord Cromer*, London 1932.
- ASHER, Michael, *Khartoum: The Ultimate Imperial Adventure*, London 2005.
- BARTHORP, Michael, *War on the Nile: Britain, Egypt and the Sudan 1882-1898*, London 1984.

- BEATTY, Charles, *His Country Was the World. A Study of Gordon of Khartoum*, London 1954.
- BEACHEY, R. W., *Macdonald's Expedition and the Uganda Mutiny, 1897-98*, in: *The Historical Journal*, Vol. 10, No. 2, 1967, s. 237-254.
- BERMANN, Richard A., *The Mahdi of Allah*, London 1931.
- BIOVÈS, Achille, *Français et Anglais en Égypte, 1881-1882*, Paris 1910.
- BOND, Briand, *Victorian Military Campaigns*, New York 1967.
- BROOK-SHEPHERD, Gordon, *Between Two Flags: A Life of Baron Sir Rudolf von Slatin Pasha*, London 1972.
- BROWN, Roger Glenn, *Fashoda Reconsidered: The Impact of Domestic Politics on French Policy in Africa 1893-1898*, Baltimore 1970.
- COMPTON, Piers, *The Last Days of General Gordon*, London 1974.
- COOKE, Arthur Owens, *The Story of Lord Kitchener*, Oxford 1916.
- CRABITÈS, Pierre, *Gordon: The Sudan and Slavery*, London 1933.
- CRABITÈS, Pierre, *The Winning of the Sudan*, London 1934.
- DALY, Martin W., *Empire on the Nile: The Anglo-Egyptian Sudan 1898-1934*, Cambridge 1986.
- *Dictionary of National Biography*, 22 Vols., London 1964-1965.
- ELGOOD, Percival George, *The Transit of Egypt*, London 1928.
- ELLIOT, Arthur Ralph Douglas, *The Life of George Joachim Goschen, First Viscount Goschen, 1831-1907*, Vol. 1, London 1911.
- ELTON, Godfrey, Lord, *Gordon of Khartoum: The Life of Gen. Charles George Gordon*, New York 1955.
- ELTON, Godfrey, Lord, *Imperial Commonwealth*, London 1945.
- ÉMILY, Jules, *Fachoda: Mission Marchand 1896-1899*, Paris 1935.
- FAHMY, Mohamed, *La question d'Égypte*, Genève 1917.
- FERGUSON, Niall, *Britské impérium*, Praha 2007.
- GARRETT, Richard, *General Gordon*, London 1974.
- GARVIN, James Louis, *The Life of Joseph Chamberlain*, Vol. 3, London 1934.
- GOMBÁR, Eduard, *Moderní dějiny islámských zemí*, Praha 1999.
- GOOCH, George Peabody, *History of Modern Europe 1878-1919*, London 1923.
- GRAHAM, Gerald S., *A Concise History of the British Empire*, London 1970.
- GRENVILLE, John Ashley Soames, *Lord Salisbury and Foreign Policy: The Close of the 19th Century*, London 1970.

- GREW, Edwin Sharpe, *Field-Marshal Lord Kitchener: His Life and Work for the Empire*, Vol. 1, London 1916.
- GROSER, Horace George, *Lord Kitchener: The Story of His Life*, London 1901.
- HARDY, Patrick Steel, *Thirty-Five Years of British Rule in Egypt*, Lausanne 1918.
- HARRISON, Robert T., *Gladstone's Imperialism in Egypt*, London 1995.
- HENSMAN, Howard, *Cecil Rhodes: A Study of a Career*, London 1901.
- HOLLINGS, Mary Albright, *The Life of Sir Colin C. Scott-Moncrieff*, London 1917.
- HOLT, Peter Malcolm, *The Mahdist State in the Sudan, 1881-1898*, Oxford 1970.
- HUNTER, Archibald, Sir, *Kitchener's Sword-Arm*, Stapehurst 1996.
- CHIROL, Valentine, Sir, *The Egyptian Problem*, London 1921.
- CHURCHILL, Winston Spencer, Sir, *Mé životní začátky*, Praha 1996.
- KŘIVSKÝ, Petr; SKŘIVAN, Aleš, *Století odchází. Světla a stíny „belle époque“*, 2. vyd., Praha 2004.
- LANGER, William Leonard, *European Alliances and Alignments 1871-1890*, New York 1931.
- LANGER, William Leonard, *The Diplomacy of Imperialism 1890-1902*, 2nd Ed., New York 1951.
- LEWIS, David Levering, *Race to Fashoda: Colonialism and African Resistance*, New York 1995.
- LITTLE, Tom, *Modern Egypt*, London 1967.
- LLOYD, George Ambrose, the Baron of Dolobran, *Egypt since Cromer*, Vol. 1, London 1933.
- MacMICHAEL, Harold, *The Anglo-Egyptian Sudan*, London 1934.
- MAGNUS, Philip, Sir, *Kitchener: Portrait of an Imperialist*, London 1958.
- MANSFIELD, Peter, *The British in Egypt*, London 1971.
- MARLOWE, John, *Anglo-Egyptian Relations 1800-1956*, 2nd Ed., London 1956.
- MARLOWE, John, *Cromer in Egypt*, London 1970.
- MARLOWE, John, *Four Aspects of Egypt*, London 1966.
- MICHEL, Marc, *La mission Marchand, 1895-1899*, Paris 1972.
- MOWAFI, Reda, *Slavery, Slave Trade and Abolition Attempts in Egypt and the Sudan 1820-1882*, Stockholm 1981.
- NEWMAN, Edward William Polson, *Great Britain in Egypt*, London 1928.
- NICOLL, Fergus, *The Mahdi of the Sudan and the Death of General Gordon*,

London 2005.

- OLIVER, Roland Anthony, *Africa since 1800*, Cambridge 1967.
- OWEN, Roger, *Lord Cromer: Victorian Imperialist, Edwardian Proconsul*, Oxford 2004.
- PERCY, Martin Falcke, *The Sudan in Evolution: A Study of the Economic, Financial and Administrative Conditions of the Anglo-Egyptian Sudan*, London 1921.
- POLLOCK, John, *Kitchener*, London 1998.
- RAPHAEL, Lois Alward Childs, *The Cape-to-Cairo Dream: A Study in British Imperialism*, New York 1936.
- ROBINSON, Ronald; GALLAGHER, John; DENNY, Alice, *Africa and the Victorians. The Climax of Imperialism in the Dark Continent*, New York 1961.
- ROWLATT, Mary, *Founders of Modern Egypt*, London 1962.
- ROYLE, Charles, *The Egyptian Campaigns, 1882 to 1885*, London 1900.
- SABRY, Mohammed, *L'Émpire Égyptien sous Ismaïl et l'ingérence Anglo-Francaise (1863-1879)*, Paris 1933.
- SABRY, Mohammed, *La gènèse de l'esprit nation Égyptien, 1863-1882*, Paris 1924.
- SABRY, Mohammed, *La question d'Égypte: Depuis Bonaparte jusqu'à la revolution de 1919*, Paris 1920.
- SABRY, Mohammed, *Le Soudan Egyptien (1821-1898)*, Le Caire 1947.
- SABRY, Mohammed, *Mémoire d'Arabi-Pacha a ses avocats*, Paris 1924.
- SAMMARCO, Angelo, *Précis de l'histoire d'Égypte: Les règnes d'Abbas, de Sa'id et d'Ismail*, Tome IV, Roma 1935.
- SANDERSON, George Neville, *England, Europe and the Upper Nile 1882-1899*, Edinburgh 1965.
- SANDES, Edward Warren Caulfield, *The Royal Engineers in Egypt and the Sudan*, Chatham 1937.
- SHIBEIKA, Mekki T., *British Policy in the Sudan, 1882-1902*, London 1952.
- SHUKRY, Mohammed Fuad, *The Khedive Ismail and Slavery in the Sudan 1863-1879*, Cairo 1938.
- SCHANZ, Moritz, *Cotton in Egypt and the Anglo-Egyptian Sudan*, Manchester 1913.

- SKŘIVAN, Aleš, *Lexikon světových dějin 1492-1914*, Praha 2002.
- STRACHEY, Lytton, *Eminent Victorians*, London 1966.
- SYMONS, Julian, *England's Pride: The Story of the Gordon Relief Expedition*, London 1965.
- TIGNOR, Robert Lee, *Modernization and British Colonial Rule in Egypt 1882-1914*, Princeton 1966.
- TRAILL, Henry Duff, *Lord Cromer: A Biography*, London 1897. (Reprinted 2007)
- *The New Encyclopædia Britannica*, 15th Ed., Vol. 6, Chicago 1991.
- WARNER, Philips, *Kitchener: The Man behind the Legend*, London 2006.
- WINGATE, Ronald E. L., *Wingate of the Sudan: The Life and Times of General Sir Reginald Wingate, Maker of the Anglo-Egyptian Sudan*, London 1955.
- WHEELER, Harold Felix Baker, *The Story of Lord Kitchener*, London 1916.
- *Who Was Who*, Vol. 1, 5th Ed., London 1966.
- *Who Was Who*, Vol. 2, 4th Ed., London 1967.
- *Who Was Who*, Vol. 4, 4th Ed., London 1967.
- WILLS, Walter H. (ed.), *The Anglo-African Who's Who and Biographical Sketchbook 1907*, London 2006.
- ZIEGLER, Philips, *Omdurman*, Bernsley 2003.

b) Odborné studie

- ABIR, M., *The Origins of the Ethiopian-Egyptian Border Problem in the Nineteenth Century*, in: *The Journal of African History*, Vol. 8, No. 3, 1967, s. 443-461.
- AITKEN, Richard A., *The Origins of the Anglo-French Condominium in Egypt, 1875-1876*, in: *The Historian*, Vol. 36, No. 2, 1974, s. 262-282.
- ALLEN, Bernard M., *How Khartoum Fell*, in: *Journal of the Royal African Society*, Vol. 40, No. 161, 1941, s. 327-334.
- ANDREW, Christopher Maurice, KANYA-FORSTNER, Alexander Sydney, *Gabriel Hanotaux, the Colonial Party and the Fashoda Strategy*, in: PENROSE, Ernest F. (ed.), *European Imperialism and the Partition of Africa*, London 1975, s. 55-103.
- AUCHTERLONIE, Paul, *A Turk of the West: Sir Edgar Vincent's Career in Egypt and the Ottoman Empire*, in: *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 27, No. 1, 2000, s. 49-67.

- AUCHTERLONIE, Paul, *From the Eastern Question to the Death of General Gordon: Representations of the Middle East in the Victorian Periodical Press, 1876-1885*, in: *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 28, No. 1, 2001, s. 5-24.
- BABLED, H., *Le procès de la Caisse de la Dette Égyptienne devant la Cour mixte d'Alexandrie. Le jugement et les actes d'appel*, in: *Revue générale de droit international public*, Tome 3, No. 3, 1896, s. 537-557.
- BABLED, H., *Le procès de la Caisse de la Dette Égyptienne et l'arrêt de la Cour d'Alexandrie*, in: *Revue générale de droit international public*, Tome 4, No. 1, 1897, s. 124-136.
- BAER, Gabriel, *Slavery in Nineteenth Century Egypt*, in: *The Journal of African History*, Vol. 8, No. 3, 1967, s. 417-441.
- BEHRMAN, Cynthia F., *The After-Life of General Gordon*, in: *Albion: A Quarterly Journal Concerned with British Studies*, Vol. 3, No. 2, 1971, s. 47-61.
- BESANT, W. H., *The Early Days of the Egyptian Army, 1883-1892*, in: *Journal of the Royal African Society*, Vol. 33, No. 131, 1934, s. 160-168.
- BROWN, Nathan, *Brigands and State Building: The Invention of Banditry in Modern Egypt*, in: *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 32, No. 2, 1990, s. 258-281.
- BURY, John Patrick Tuer, *Gambetta and Overseas Problems*, in: *The English Historical Review*, Vol. 82, No. 323, 1967, s. 277-295.
- BUZPINAR, S. Tufan, *The Repercussions of the British Occupation of Egypt on Syria, 1882-83*, in: *Middle Eastern Studies*, Vol. 36, No. 1, 2000, s. 82-91.
- CAIN, Peter Joseph, *Character and Imperialism: The British Financial Administration in Egypt, 1878-1914*, in: *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, Vol. 34, No. 2, 2006, s. 177-200.
- CAMBON, Paul; LANSLOWNE, *Declaration between the United Kingdom and France Respecting Egypt and Morocco, Dated April 8, 1904*, in: *The American Journal of International Law*, Vol. 1, No. 1, 1907, s. 6-8.
- CANNON, Byron David, *A Reassessment of Judicial Reform in Egypt, 1876-1891*, in: *International Journal of African Historical Studies*, Vol. 5, No. 1, 1972, s. 51-74.
- CANNON, Byron David, *Nubar Pasha, Evelyn Baring and a Suppressed Article in*

- the Drummond-Wolff Convention*, in: *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 5, No. 4, 1974, s. 468-483.
- CANNON, Byron David, *Social Tensions and the Teaching of European Law in Egypt before 1900*, in: *History of Education Quarterly*, Vol. 15, No. 3, 1975, s. 299-315.
 - CARMAN, Harry J., *England and the Egyptian Problem*, in: *Political Science Quarterly*, Vol. 36, No. 1, 1921, s. 51-78.
 - CLARKE, John Henrik, *Mohammed Ahmed, (The Mahdi) Messiah of the Sudan*, in: *The Journal of Negro Education*, Vol. 30, No. 2, 1961, s. 152-162.
 - COLE, Juan R. I., *Of Crowds and Empires: Afro-Asian Riots and European Expansion, 1857-1882*, in: *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 31, No. 1, 1989, s. 106-133.
 - COLSTON, R. E., *The British Campaign in the Soudan for the Rescue of Gordon*, in: *Journal of the American Geographical Society of New York*, Vol. 17, 1885, s. 125-265.
 - COX, Frederick J., *The American Naval Mission in Egypt*, in: *The Journal of Modern History*, Vol. 26, No. 2, 1954, s. 173-178.
 - DALY, Martin W., *Omdurman and Fashoda, 1898: Edited and Annotated Letters of F. R. Wingate*, in: *Bulletin (British Society for Middle Eastern Studies)*, Vol. 10, No. 1, 1983, s. 21-37.
 - DALY, Martin W., *The Development of the Governor-Generalship of the Sudan, 1899-1934*, in: *The Journal of African History*, Vol. 24, No. 1, 1983, s. 77-96.
 - DALY, Martin W., *The Soldier as Historian: F. R. Wingate and the Sudanese Mahdia*, in: *Journal of Imperial and Commonwealth History*, Vol. 17, No. 1, s. 99-106.
 - D., H., *The Assuan Dam*, in: *Journal of the Royal African Society*, Vol. 12, No. 46, 1913, s. 200-201.
 - DEKMEJIAN, Richard H.; WYSZOMIRSKI, Margaret J. *Charismatic Leadership in Islam: The Mahdi of the Sudan*, in: *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 14, No. 2, 1972, s. 193-214.
 - EARLE, Edward Mead, *Egyptian Cotton and the American Civil War*, in: *Political Science Quarterly*, Vol. 41, No. 4, 1926, s. 520-545.
 - *Egypt a British Protectorate*, in: *The American Journal of International Law*, Vol. 9, No. 1, 1915, s. 202-204.

- Égypte, *Affaire de la Caisse de la Dette publique. Jugement du tribunal mixte du Caire du 8 juin 1896*, in: *Revue générale de droit international public*, Tome 3, No. 4, 1896, s. 486-502.
- FAUCHILLE, Paul, *Les tribunaux mixtes d'Égypte. Leur prorogation et leurs modifications*, in: *Revue de droit international public*, Tome 1, 1894, s. 126-135.
- GALBRAITH, John Semple, *The Trial of Arabi Pasha*, in: *Journal of Imperial and Commonwealth History*, Vol. 7, No. 3, 1979, s. 274-292.
- GALBRAITH, John Semple; al-SAYYID-MARSOT, Afaf Lufti, *The British Occupation of Egypt: Another View*, in: *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 9, No. 4, 1978, s. 471-488.
- GEMMILL, Paul F., *Egypt Is the Nile*, in: *Economic Geography*, Vol. 4, No. 3, 1928, s. 295-312.
- GIGLIO, Carlo; CAULK, Richard, *Article 17 of the Treaty of Uccialli*, in: *The Journal of African History*, Vol. 6, No. 2, 1965, s. 221-231.
- GLEICHEN, Edward, *Lord Cromer: By the Marquess of Zetland*, in: *Journal of the Royal African Society*, Vol. 32, No. 126, 1933, s. 37-47.
- HARGREAVES, John D., *Entente Manquée: Anglo-French Relations 1895-1896*, in: *Cambridge Historical Journal*, Vol. 11, No. 1, 1953, s. 65-92.
- H. E. W., *Obituary: Sir William Willcocks*, in: *The Geographical Journal*, Vol. 81, No. 1., 1933, s. 94-95.
- H. G. L., *Obituary: Sir William E. Garstin*, in: *The Geographical Journal*, Vol. 65, No. 3, 1925, s. 279-280.
- HOLT, Peter Malcolm, *The Sudanese Mahdia and the Outside World: 1881-9*, in: *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, Vol. 21, No. 1/3, 1958, s. 276-290.
- HOPKINS, Anthony G., *The Victorians and Africa: A Reconsideration of the Occupation of Egypt*, in: *The Journal of African History*, Vol. 27, No. 2, 1986, s. 363-391.
- HORNIK, M. P., *The Anglo-Belgian Agreement of 12 May 1894*, in: *The English Historical Review*, Vol. 57, No. 226, 1942, s. 227-243.
- HORNIK, M. P., *The Mission of Sir Henry Drummond-Wolff to Constantinople, 1885-1887*, in: *The English Historical Review*, Vol. 55, No. 220, 1940, s. 598-623.

- HOSKINS, Halford L., *Suez Canal Problems*, in: *Geographical Review*, Vol. 30, No. 4, 1940, s. 665-671.
- CHAMBERLAIN, Muriel Evelyn, *Clement Hill's Memoranda and the British Interest in East Africa*, in: *The English Historical Review*, Vol. 87, No. 344, 1972, s. 533-547.
- CHAMBERLAIN, Muriel Evelyn, *Lord Cromer's 'Ancient and Modern Imperialism': A Proconsular View of Empire*, in: *The Journal of British Studies*, Vol. 12, No. 1, 1972, s. 61-85.
- CHURCHILL, Winston Spencer, *The Fashoda Incident*, in: *The North American Review*, Vol. 167, No. 505, 1898, s. 736-743.
- IBRAHIM, Hassan Ahmed, *The Egyptian Empire, 1805-1885*, in: DALY, M. W. (ed.), *The Cambridge History of Egypt*, Vol. 2, Cambridge 1998, s. 198-216.
- ISSAWI, Charles, *Egypt Since 1800: A Study in Lop-sided Development*, in: *The Journal of Economic History*, Vol. 21, No. 1, 1961, s. 1-25.
- JOHNSTON, H. H., *Lord Cromer's "Modern Egypt"*, in: *Journal of the Royal African Society*, Vol. 7, No. 27, 1908, s. 239-248.
- KANYA-FORSTNER, Alexander Sydney, *French African Policy and the Anglo-French Agreement of 5 August 1890*, in: *The Historical Journal*, Vol. 12, No. 4, 1969, s. 628-650.
- KUDSI-ZADEH, A. Albert, *Afghani and Freemasonry in Egypt*, in: *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 92, No. 1, 1972, s. 25-35.
- LANDAU, Jacob M., *Notes on the Introduction of Ministerial Responsibility into Egypt*, in: *The Journal of Modern History*, Vol. 28, No. 1, 1956, s. 21-34.
- LOUIS, William Roger, *Sir Percy Anderson's Grand African Strategy, 1883-1896*, in: *The English Historical Review*, Vol. 81, No. 319, 1966, s. 292-314.
- LOWE, C. J., *Anglo-Italian Differences over East Africa, 1892-1895, and their Effects upon the Mediterranean Entente*, in: *The English Historical Review*, Vol. 81, No. 319, 1966, s. 315-336.
- McFARLANE, J., *The Production of Cotton in Egypt*, in: *Journal of the Royal African Society*, Vol. 8, No. 32, 1909, s. 372-382.
- McILWRAITH, Malcolm, *The Egyptian Government and the Caisse de la Dette*, in: *Journal of the Society of Comparative Legislation*, Vol. 1, 1896-1897, s. 386-422.

- MARCUS, Harold G., *Ethio-British Negotiations Concerning the Western Border with Sudan, 1896-1902*, in: *The Journal of African History*, Vol. 4, No. 1, 1963, s. 81-94.
- MARCUS, Harold G., *The Foreign Policy of the Emperor Menelik 1896-1898: A Rejoinder*, in: *The Journal of African History*, Vol. 7, No. 1, 1966, s. 117-122.
- MARLING, Percival, *The Nile Campaign: 1884-1885*, in: *Journal of the Royal African Society*, Vol. 35, No. 139, 1936, s. 143-152.
- MARSDEN, Arthur, *Salisbury and the Italians in 1896*, in: *The Journal of Modern History*, Vol. 40, No. 1, 1968, s. 91-117.
- MATSON, A. T., *A Further Note on the Macdonald Expedition, 1897-1899*, in: *The Historical Journal*, Vol. 12, No. 1, 1969, s. 155-157.
- MILLER, T. B., *The Egyptian Question and British Foreign Policy, 1892-1894*, in: *The Journal of Modern History*, Vol. 32, No. 1, 1960, s. 1-15.
- MOORE-HARELL, Alice, *Slave Trade in the Sudan in the Nineteenth Century and its Suppression in the Years 1877-80*, in: *Middle Eastern Studies*, Vol. 34, No. 2, 1998, s. 113-128.
- MOWAT, Robert Case, *From Liberalism to Imperialism: The Case of Egypt 1875-87*, in: *The Historical Journal*, Vol. 16, No. 1, 1973, s. 109-124.
- *Obituary: Sir Colin Scott Moncrieff*, in: *The Geographical Journal*, Vol. 47, No. 6, 1916, s. 481.
- OWEN, Roger, *The Rapid Growth of Egypt's Agricultural Output, 1890-1914, As an Early Example of the Green Revolutions of Modern South Asia: Some Implications for the Writing of Global History*, in: *Journal of Global History*, Vol. 1, No. 1, 2006, s. 81-99.
- PEEL, Sidney, *British Administration and Irrigation in Egypt*, in: *Political Science Quarterly*, Vol. 20, No. 3, 1905, s. 513-534.
- PENSON, Lillian Margery, *The Principles and Methods of Lord Salisbury's Foreign Policy*, in: *Cambridge Historical Journal*, Vol. 5, No. 1, 1935, s. 87-106.
- PINCKNEY, Frederick George Augustus, *Sudan Government Railways and Steamers*, in: JEFFCOTT, H. H., *The Institution of Civil Engineers. Selected Engineering Papers*, No. 35, London 1926.
- POLITIS, Nicolas, *La Caisse de la Dette Égyptienne, ses pouvoirs et sa*

- responsabilité*, in: *Revue générale de droit international public*, Tome 3, No. 2, 1896, s. 245-253.
- RAMM, Agatha, *Great Britain and France in Egypt, 1876-1882*, in: GIFFORD, Prosser; LOUIS, William Roger (eds.), *France and Britain in Africa*, London 1971, s. 73-119.
 - RAVENSTEIN, E. G., *Sir William Garstin's Report as to Irrigation Projects on the Upper Nile*, in: *The Geographical Journal*, Vol. 18, No. 4., 1901, s. 398-403.
 - REID, Donald Malcolm, *The Urabi Revolution and the British Conquest, 1879-1882*, in: DALY, M. W. (ed.), *The Cambridge History of Egypt*, Vol. 2, Cambridge 1998, s. 217-238.
 - REIMER, Michael J., *Colonial Bridgehead: Social and Spatial Change in Alexandria, 1850-1882*, in: *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 20, No. 4, 1988, s. 531-553.
 - RICHARDS, Alan, *Technical and Social Change in Egyptian Agriculture: 1890-1914*, in: *Economic Development and Cultural Change*, Vol. 26, No. 4, 1978, s. 725-745.
 - RIKER, T. W., *A Survey of British Policy in the Fashoda Crisis*, in: *Political Science Quarterly*, Vol. 44, No. 1, 1929, s. 54-78.
 - ROBERTS, Lucien E., *Italy and the Egyptian Question, 1878-1882*, in: *The Journal of Modern History*, Vol. 18, No. 4, 1946, s. 314-332.
 - ROBINSON, Arthur E., *The Egyptian-Abyssinian War of 1874-1876*, in: *Journal of the Royal African Society*, Vol. 26, No. 103, 1927, s. 263-280.
 - ROHANOVÁ, Sylvie, *Fašoda 1898 (Britsko-francouzské soupeření o horní Nil)*, in: *Nový Orient*, roč. 38, č. 2, 1983, s. 1-4.
 - ROHANOVÁ, Sylvie, *Fašoda 1898 (Britsko-francouzské soupeření o horní Nil)*, in: *Nový Orient*, roč. 38, č. 3, 1983, s. 1-4. (Dokončení)
 - RUBENSON, Sven, *Professor Giglio, Antonelli and Article XVII of the Treaty of Wichale*, in: *The Journal of African History*, Vol. 7, No. 3, 1966, s. 445-457.
 - RUBENSON, Sven, *The Protectorate Paragraph of the Wichale Treaty*, in: *The Journal of African History*, Vol. 5, No. 2, 1964, s. 243-283.
 - SANDERSON, George Neville, *England, Italy, the Nile Valley and the European Balance, 1890-91*, in: *The Historical Journal*, Vol. 7, No. 1, 1964, s. 94-119.
 - SANDERSON, George Neville, *Contributions from African Sources to the History*

- of European Competition in the Upper Valley of the Nile*, in: *The Journal of African History*, Vol. 3, No. 1, 1962, s. 62-90.
- SANDERSON, George Neville, *The European Partition of Africa: Coincidence or Conjunction?*, in: PENROSE, Ernest F. (ed.), *European Imperialism and the Partition of Africa*, London 1975, s. 1-54.
 - SANDERSON, George Neville, *The Foreign Policy of the Negus Menelik, 1896-1898*, in: *The Journal of African History*, Vol. 5, No. 1, 1964, s. 87-97.
 - SANDERSON, George Neville, *The Nile Basin and the Eastern Horn, 1870-1908*, in: OLIVER, Roland Anthony; SANDERSON, George Neville (eds.), *The Cambridge History of Africa*, Vol. 6, Cambridge 1975, s. 592-679.
 - SANDERSON, George Neville, *The Modern Sudan, 1820-1956: The Present Position of Historical Studies*, in: *The Journal of African History*, Vol. 4, No. 3, 1963, s. 435-461.
 - SANDERSON, George Neville, *The Origins and Significance of the Anglo-French Confrontation at Fashoda, 1898*, in: GIFFORD, Prosser; LOUIS William Roger (eds.), *France and Britain in Africa*, London 1971, s. 285-331.
 - SANDERSON, T. H., *Lord Cromer*, in: *Proceedings of the British Academy*, Vol. 8, 1917-18, s. 571-580.
 - SCOTT, John, *Judicial Reform in Egypt*, in: *Journal of the Society of Comparative Legislation*, Vol. 1, No. 2, 1899, s. 240-252.
 - SEYMOUR, C. L., *The Bombardment of Alexandria: A Note*, in: *The English Historical Review*, Vol. 87, No. 345, 1972, s. 790-794.
 - SCHÖLCH, Alexander, *The 'Men on the Spot' and the English Occupation of Egypt in 1882*, in: *The Historical Journal*, Vol. 19, No. 3, 1976, s. 773-785.
 - SLOANE, William M., *Egypt and England*, in: *Political Science Quarterly*, Vol. 19, No. 3, 1904, s. 459-484.
 - STANTON, E. A., *The Anglo-Egyptian Sudan*, in: *Journal of the Royal African Society*, Vol. 11, No. 43, 1912, s. 261-274.
 - STEELE, David, *Britain and Egypt 1882-1914: The Containment of Islamic Nationalism*, in: WILSON, Keith Malcolm (ed.), *Imperialism and Nationalism in the Middle East: The Anglo-Egyptian Experience 1882-1982*, London 1983, s. 1-25.
 - SVERDRUP, George jr., *A Letter from the Mahdi Muhammad Ahmad to General C. G. Gordon*, in: *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 31, No. 4,

- 1911, s. 368-388.
- TAYLOR, Alan John Percival, *Prelude to Fashoda: The Question of the Upper Nile, 1894-5*, in: *The English Historical Review*, Vol. 65, No. 354, 1950, s. 52-80.
 - TIGNOR, Robert Lee, *British Agricultural and Hydraulic Policy in Egypt, 1882-1892*, in: *Agricultural History*, Vol. 37, No. 2, 1963, s. 63-74.
 - TIGNOR, Robert Lee, *Lord Cromer: Practitioner and Philosopher of Imperialism*, in: *The Journal of British Studies*, Vol. 2. No. 2, 1963, s. 142-159.
 - TIGNOR, Robert Lee, *The "Indianization" of the Egyptian Administration Under British Rule*, in: *The American Historical Review*, Vol. 68, No. 3, 1963, s. 636-661.
 - TOLLEFSON, Harold H., *The 1894 British Takeover of the Egyptian Ministry of Interior*, in: *Middle Eastern Studies*, Vol. 26, No. 4, 1990, s. 547-560.
 - TRENCH, Charles Chenewix, *Gordon and the Slave Trade*, in: *History Today*, Vol. 25, No. 11, 1975, s. 731-740.
 - TYLDEN, Geoffrey, *Tel-el-Kebir, 13th September, 1882*, in: *Journal of the Society for Army Historical Research*, Vol. 31, No. 126, 1953, s. 52-57.
 - VALKOUN, Jaroslav, *Dobytí Súdánu v letech 1896-1898*, in: *Historický obzor*, roč. 18, č. 11/12, 2007, s. 242-252.
 - WILLIAMS, Robert, *The Cape to Cairo Railway*, in: *Journal of the Royal African Society*, Vol. 20, No. 80, 1921, s. 241-258.
 - WILSON, B. T., *A Forgotten Battle: El Obeid 1883*, in: *The Royal Engineers' Journal*, Vol. 67, 1953, s. 11-15.
 - WILSON, Keith Malcolm, *Constantinople or Cairo: Lord Salisbury and the Partition of the Ottoman Empire 1886-1897*, in: WILSON, Keith Malcolm (ed.), *Imperialism and Nationalism in the Middle East: The Anglo-Egyptian Experience 1882-1982*, London 1983, s. 26-55.

c) Diplomové a bakalářské práce

- ŠERÁ, Markéta, *Fašodská krize roku 1898 – vyvrcholení britsko-francouzského soupeření v oblasti horního Nilu*, Praha 1986. (Diplomová práce)
- VALKOUN, Jaroslav, *Sir Horatio Herbert Kitchener, Pouštní železnice a britské znovudobytí Súdánu v letech 1896-1898. Příspěvek k dějinám Britského impéria v 19. století*, Praha 2006. (Bakalářská práce)

III) Internetové odkazy

<http://community.webshots.com/photo/55895664/1055901684034109588aAFHsB/13/6/2006>.

http://content.cdlib.org/xtf/data/13030/k2/ft587006k2/figures/ft587006k2_00009.jpg/17/11/2007.

http://en.wikipedia.org/wiki/Abdallahi_ibn_Muhammad/6/6/2006.

http://en.wikipedia.org/wiki/Ahmed_Urabi/6/6/2006.

http://en.wikipedia.org/wiki/Alfred_Milner%2C_1st_Viscount_Milner/1/1/2008.

http://en.wikipedia.org/wiki/Auckland_Colvin/17/12/2007.

http://en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Atbara/6/6/2006.

http://en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Omdurman/6/6/2006.

http://en.wikipedia.org/wiki/Cataracts_of_the_Nile/15/5/2006.

http://en.wikipedia.org/wiki/Edgar_Vincent_D'Abernon/4/1/2008.

http://en.wikipedia.org/wiki/Edward_Dicey/1/3/2008.

http://en.wikipedia.org/wiki/Eldon_Gorst/4/1/2008.

http://en.wikipedia.org/wiki/Evelyn_Wood_%28British_army_officer%29/7/3/2008.

http://en.wikipedia.org/wiki/Ferdinand_de_Lesseps/13/12/2007.

http://en.wikipedia.org/wiki/Francis_Grenfell%2C_1st_Baron_Grenfel/4/3/2008.

http://en.wikipedia.org/wiki/Francis_Reginald_Wingate/11/2/2008.

http://en.wikipedia.org/wiki/Frank_Lascelles/8/12/2007.

http://en.wikipedia.org/wiki/Frederick_Seymour%2C_1st_Baron_Alcester/8/9/2007.

http://en.wikipedia.org/wiki/Frederick_Gustavus_Burnaby/10/3/2008.

http://en.wikipedia.org/wiki/Henry_Drummond_Wolff/16/1/2008.

http://en.wikipedia.org/wiki/Hussey_Vivian_3rd_Baron_Vivian/8/12/2007.

http://en.wikipedia.org/wiki/Garnet_Wolseley%2C_1st_Viscount_Wolseley/13/12/2007.

http://en.wikipedia.org/wiki/George_Joachim_Goschen/9/9/2007.

http://en.wikipedia.org/wiki/Charles_George_Gordon/14/12/2007.

<http://en.wikipedia.org/wiki/Image:AbbasII.jpg/9/9/2007>.

http://en.wikipedia.org/wiki/Image:Colvin%2C_Sir_Auckland_%281838-1908%29%2C_by_unknown_photographer.jpg/17/12/2007.

<http://en.wikipedia.org/wiki/Image:CommandantMarchandFachoda.jpg/9/9/2007>.

http://en.wikipedia.org/wiki/Image:Garnet_Wolseley.jpg/13/12/2007.

<http://en.wikipedia.org/wiki/Image:Gerald2.JPG.jpg/9/9/2007>.

<http://en.wikipedia.org/wiki/Image:Gill-Lesseps.jpg/15/3/2008>.

<http://en.wikipedia.org/wiki/Image:LeCommandantMarchand.jpg/9/9/2007>.

<http://en.wikipedia.org/wiki/Image:Omdurman2.jpg/6/8/2006>.

<http://en.wikipedia.org/wiki/Image:Saw-kitchener.jpg/13/6/2006>.

<http://en.wikipedia.org/wiki/Image:Wood-evelyn.jpg/22/7/2006>.

http://en.wikipedia.org/wiki/Lord_Dufferin/9/9/2007.

http://en.wikipedia.org/wiki/Mahmoud_Sami_al-Baroudi/17/12/2007.

http://en.wikipedia.org/wiki/Muhammad_Sharif_Pasha/9/9/2007.

http://en.wikipedia.org/wiki/Nubar_Pasha/6/9/2007.

http://en.wikipedia.org/wiki/Rennell_Rodd%2C_1st_Baron_Rennell/20/3/2008.

http://en.wikipedia.org/wiki/Riyad_Pasha/9/9/2007.

http://en.wikipedia.org/wiki/Sir_Charles_Dilke/31/12/2007.

http://en.wikipedia.org/wiki/Slatin_Pasha/22/7/2006.

http://en.wikipedia.org/wiki/Stephen_Cave/8/12/2007.

http://en.wikipedia.org/wiki/Thomas_George_Baring%2C_1st_Earl_of_Northbrook/10/9/2008.

http://en.wikipedia.org/wiki/Valentine_Baker/9/9/2007.

http://en.wikipedia.org/wiki/Wilfrid_Scawen_Blunt/7/9/2007.

http://en.wikipedia.org/wiki/William_Hicks/9/9/2007.

http://en.wikipedia.org/wiki/William_Willcocks/26/6/2007.

http://fr.wikipedia.org/wiki/Jean-Baptiste_Marchand/20/3/2008.

<http://images.bridgeman.co.uk/cgibin/bridgemanImage.cgi/600.LMG.950240.7055475/38880.JPG/15/3/2008>.

<http://iris.lib.virginia.edu/rmds/vanityfair/image/cromer.jpg/10/02/2007>.

http://rudr.rice.edu/bitstream/1911/5611/1/EgyV1_002r.jpg/9/9/2007.

http://rudr.rice.edu/bitstream/1911/9316/1/BaeEg2a_434be.jpg/9/9/2007.

http://rudr.rice.edu/bitstream/1911/9884/1/EgyV1_009r.jpg/9/9/2007.

http://rudr.rice.edu/bitstream/1911/9927/1/Pun02141885_79.jpg/9/9/2007.

<http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/1f/Blunt.gif/15/3/2008>.

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/a/a4/William_Hicks_Pasha.jpg/275px-William_Hicks_Pasha.jpg/15/3/2008.

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/3/3d/Anders_Zorn_-_Ernest_Cassel.jpg/800px-Anders_Zorn_-_Ernest_Cassel.jpg/1/2/2008.

[http://users.telenet.be/thomasweynants/images/levant/Dam-of-the-Nile.jpg/11/3/2008.](http://users.telenet.be/thomasweynants/images/levant/Dam-of-the-Nile.jpg/11/3/2008)

[http://www.btinternet.com/~philipr/images/seabattle.jpg/17/11/2007.](http://www.btinternet.com/~philipr/images/seabattle.jpg/17/11/2007)

[http://www.egy.com/historica/97-07-00.shtml/31/1/2008.](http://www.egy.com/historica/97-07-00.shtml/31/1/2008)

[http://www.egy.com/historica/97-07-00.shtml/1/2/2008.](http://www.egy.com/historica/97-07-00.shtml/1/2/2008)

[http://www.egyptianchronicles.freewebsitehosting.com/PRIMEMINISTERS08.html/31/1/2008.](http://www.egyptianchronicles.freewebsitehosting.com/PRIMEMINISTERS08.html/31/1/2008)

[http://www.martinfrost.ws/htmlfiles/april2007/britemp8.jpg.](http://www.martinfrost.ws/htmlfiles/april2007/britemp8.jpg)

[http://www.memorials.inportsmouth.co.uk/vc/images/hewett-portrait.jpg/9/9/2007.](http://www.memorials.inportsmouth.co.uk/vc/images/hewett-portrait.jpg/9/9/2007)

[http://www.the-american-interest.com/ai2/images/issues/v2/n5/Sicherman3Big.jpg/15/3/2008.](http://www.the-american-interest.com/ai2/images/issues/v2/n5/Sicherman3Big.jpg/15/3/2008)

[http://www.thepeerage.com/p2763.htm#i27630/17/12/2007.](http://www.thepeerage.com/p2763.htm#i27630/17/12/2007)

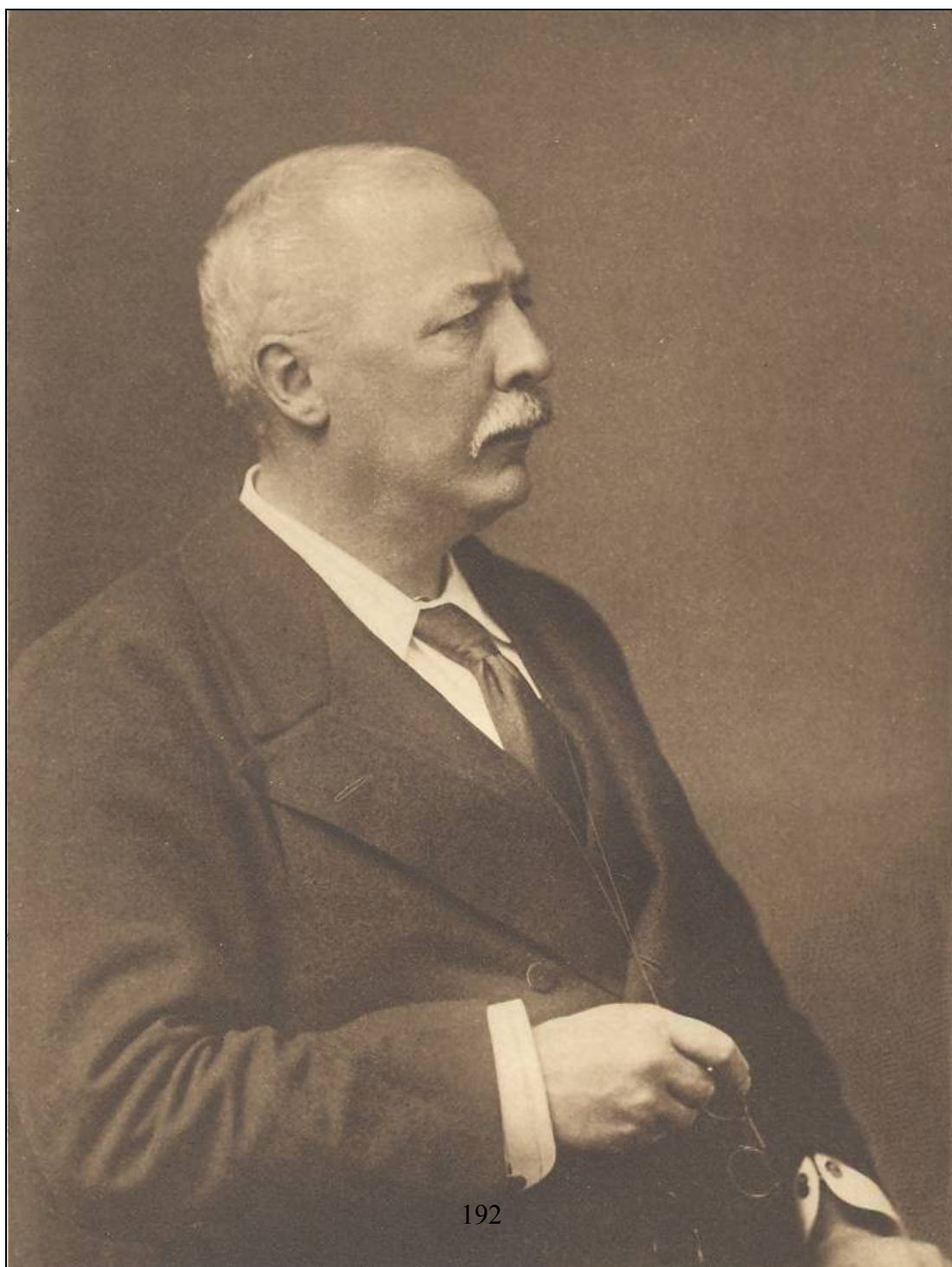
[http://www.thepeerage.com/p13765.htm#i137647/20/3/2008.](http://www.thepeerage.com/p13765.htm#i137647/20/3/2008)

[http://www.utdallas.edu/geosciences/remsens/Nile/cataracts.html/30/5/2006.](http://www.utdallas.edu/geosciences/remsens/Nile/cataracts.html/30/5/2006)

[http://www.utdallas.edu/geosciences/remsens/Nile/CataractLoop.html/15/5/2006.](http://www.utdallas.edu/geosciences/remsens/Nile/CataractLoop.html/15/5/2006)

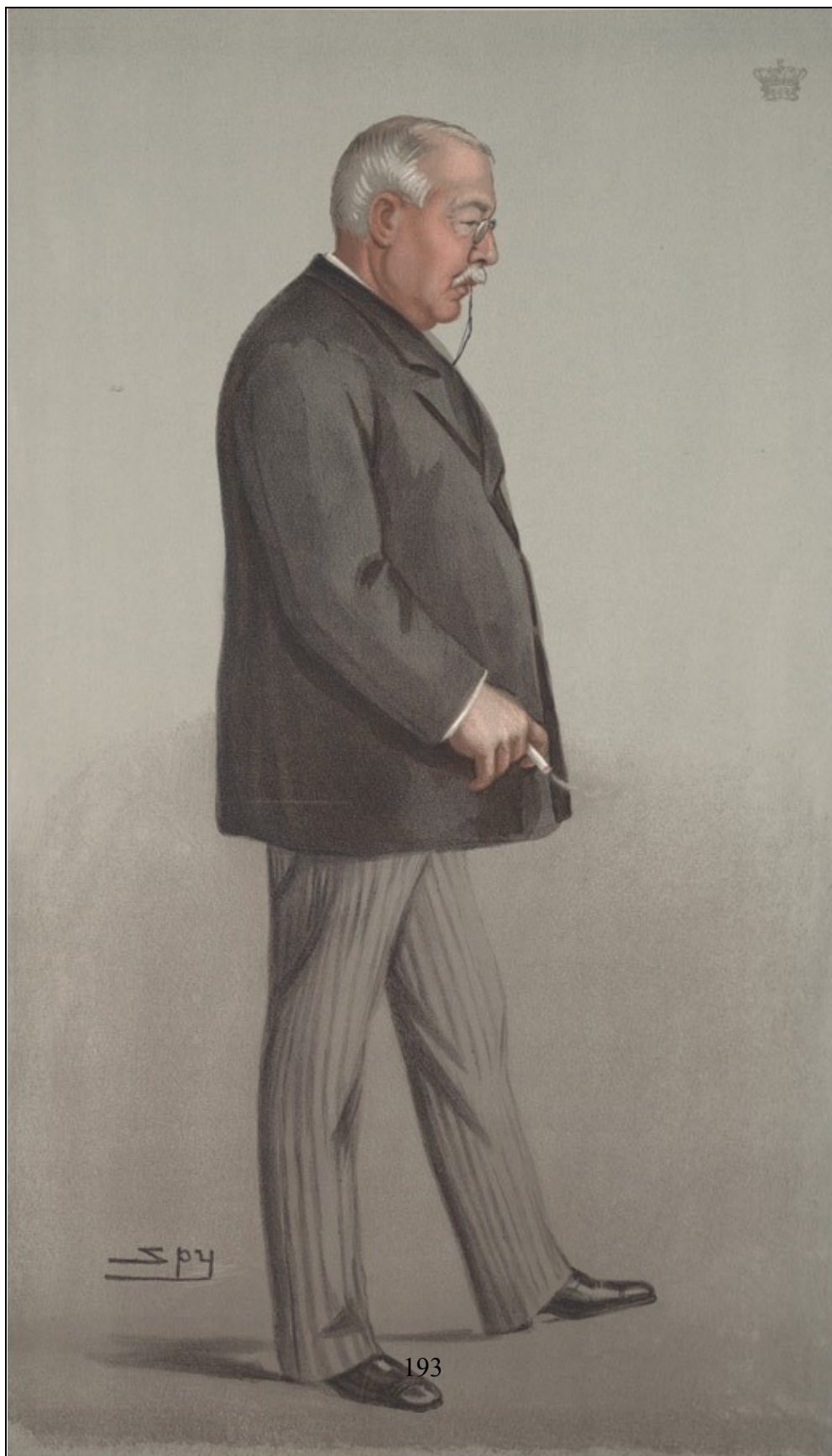
[http://yanko.lib.ru/books/hist/ox_v4_hist-2-a.files/image055.jpg/15/3/2008.](http://yanko.lib.ru/books/hist/ox_v4_hist-2-a.files/image055.jpg/15/3/2008)

Obrazová příloha

1. Evelyn Baring, první hrabě Cromer, (1841-1917).

(In: Colvin, *The Making of Modern Egypt*)

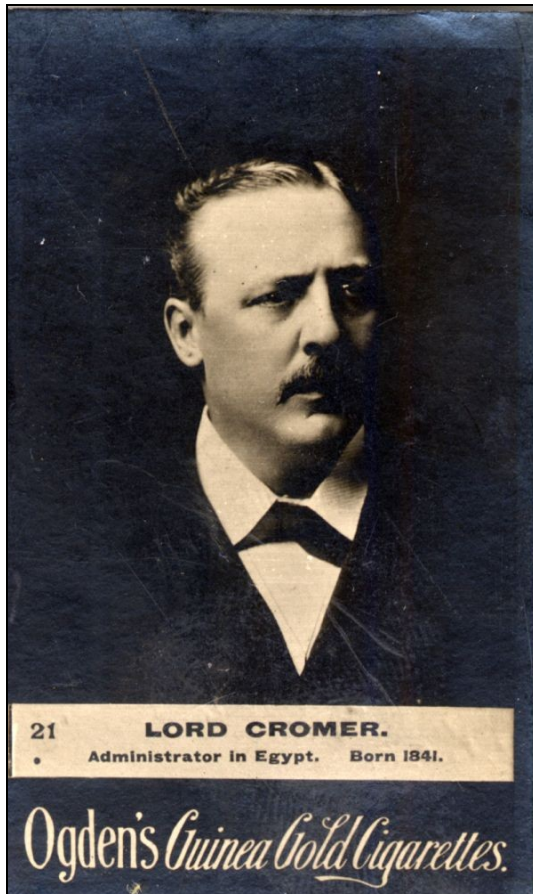
2. Lord Cromer po odchodu z Egiptu, karikatura.

(In: <http://iris.lib.virginia.edu/rmds/vanityfair/image/cromer.jpg>/10/02/2007)

3. Sir Evelyn Baring v době, kdy zastával post britského generálního konzula a diplomatického agenta (1883-1907).

(In: <http://www.the-american-interest.com/ai2/images/issues/v2/n5/Sicherman3Big.jpg>/15/3/2008)

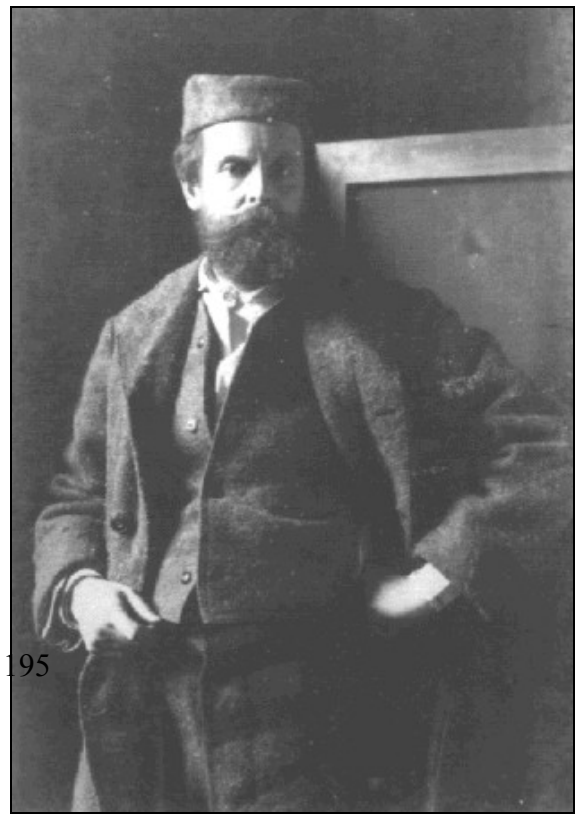

4. Lord Cromer na krabičce cigaret.

(In: http://rudr.rice.edu/bitstream/1911/5611/1/EgyV1_002r.jpg/9/9/2007)

5. Wilfrid Scawen Blunt (1840-1922).

(In: <http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/1f/Blunt.gif>/15/3/2008)

ABONNEMENTS EN AVANCE

FR. 10.00

ANCIENNETÉ

1878-1887

PARIS, A. OTTE MONTAIGNE

ABONNEMENTS

D. LEVY

ANCIENNETÉ

1878-1887

PARIS, A. OTTE MONTAIGNE

LA LUNE

FERDINAND DE LESSEPS, par GILL.

Habitant d'un pays où l'on ne peut aller qu'en bateau, on ne peut pas aller en bateau.
Le 29 septembre 1887

6. Ferdinand de Lesseps a stavba Suezského průplavu, karikatura.

(In: <http://en.wikipedia.org/wiki/Image:Gill-Lesseps.jpg/15/3/2008>)

7. Chedív Ismáíl (1863-1879).

(In: Gombár, *Moderní dějiny islámských zemí*)

8. Chediv Tawfik (1879-1892).
(In: Colvin, *The Making of Modern Egypt*)

9. Chedív Abbás II. Hilmí (1892-1914).

(In: <http://en.wikipedia.org/wiki/>

Image:AbbasII.jpg/9/9/2007)

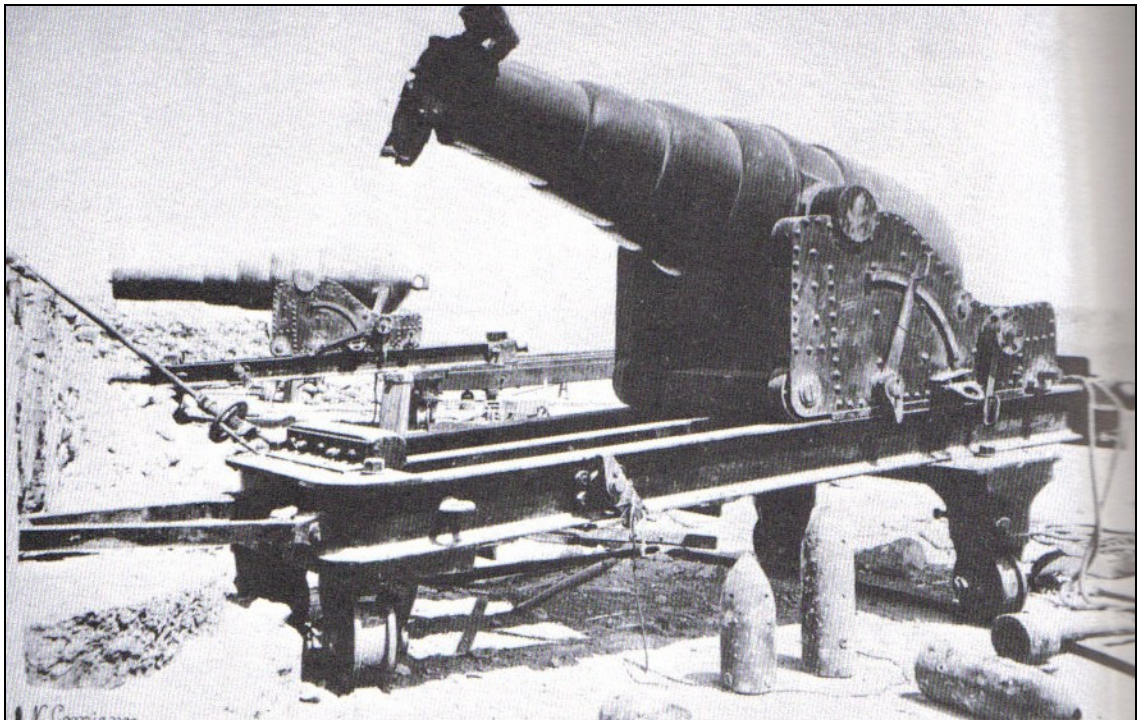
10. Chedív Abbás II. jako mladík.

(In: http://rudr.rice.edu/bitstream/1911/9884/1/EgyV1_009r.jpg/9/9/2007)

11. Ostřelování Alexandrie britskou flotilou v roce 1882.

(In: <http://www.btinternet.com/~philipr/images/seabattle.jpg>/17/11/2007)

12. Zničené egyptské dělo.

(In: Barthorp, *War on the Nile: Britain, Egypt and the Sudan 1882-1898*)

13. Alexandrie po ostřelování z britských lodí v roce 1882.

(In: http://content.cdlib.org/xtf/data/13030/k2/ft587006k2/figures/ft587006k2_00009.jpg/17/11/2007)

14. Zničené egyptské opevnění v roce 1882.

(In: Graham, *A Concise History of the British Empire*)

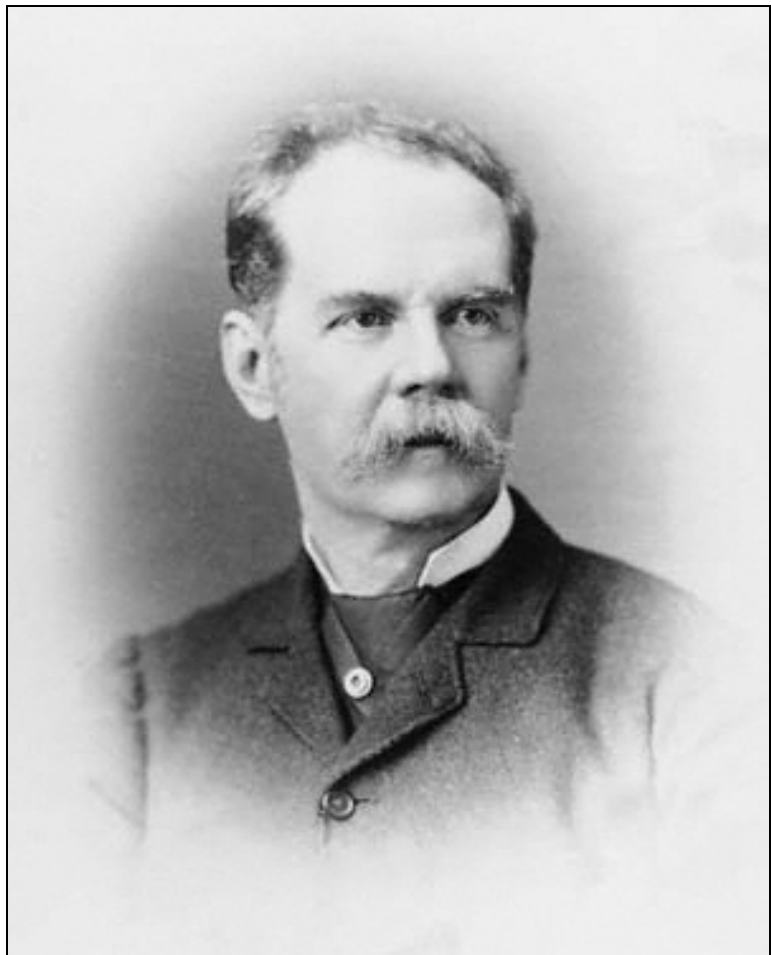

**15. Ahmad Urábí Paša
(1841-1911).**

(In: Barthorp, *War on the Nile: Britain, Egypt and the Sudan 1882-1898*)

**16. Sir Auckland
Colvin (1838-1908).**

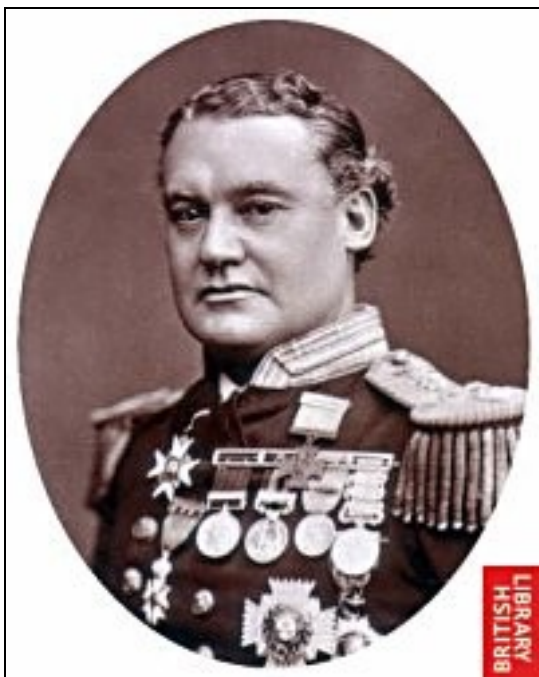
(In: http://en.wikipedia.org/wiki/Image:Colvin%2C_Sir_Auckland_%281838-1908%29%2C_by_unknown_photographer.jpg/17/12/2007)

**17. Polní maršál Garnet Joseph Wolseley, první vikomt Wolseley z Káhiry,
(1833–1913).**

(In: http://en.wikipedia.org/wiki/Image:Garnet_Wolseley.jpg/13/12/2007)

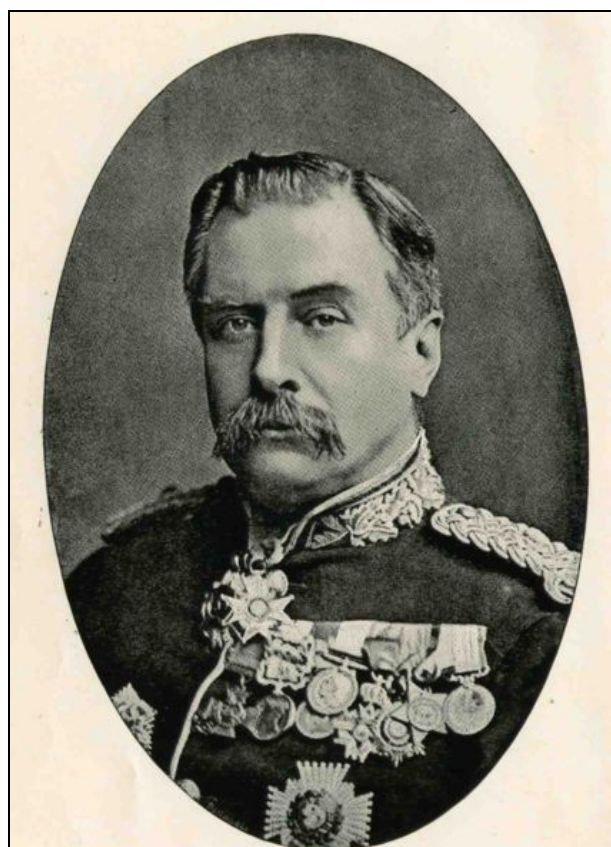

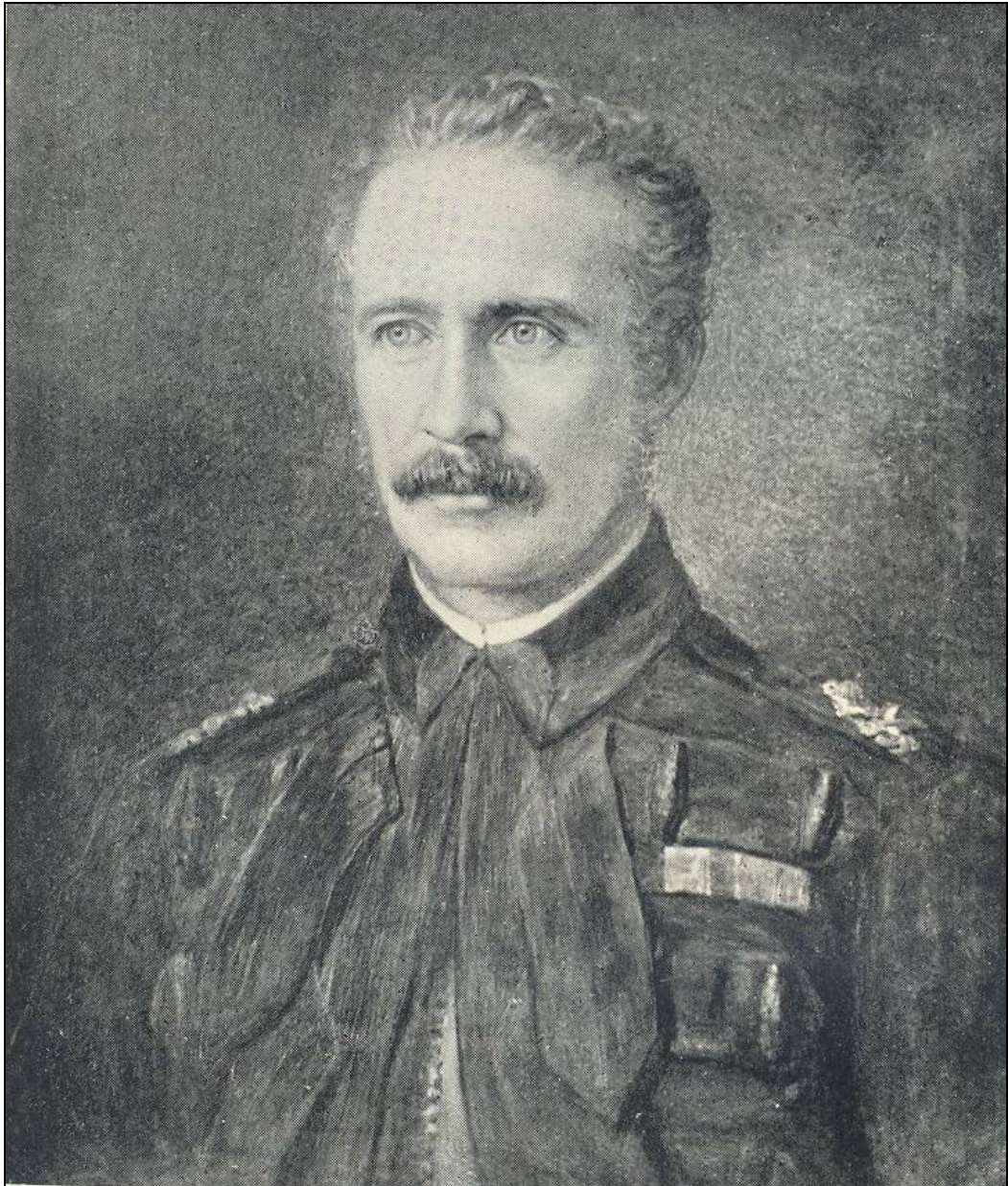
18. Konradmirál Sir William Nathan Wrighte Hewett (1834-1888).

(In: <http://www.memorials.inportsmouth.co.uk/vc/images/hewett-portrait.jpg/>
9/9/2007)

19. Generál sir Gerald Graham (1831-1899).

(In: <http://en.wikipedia.org/wiki/Image:Gerald2.JPG.jpg>
9/9/2007)

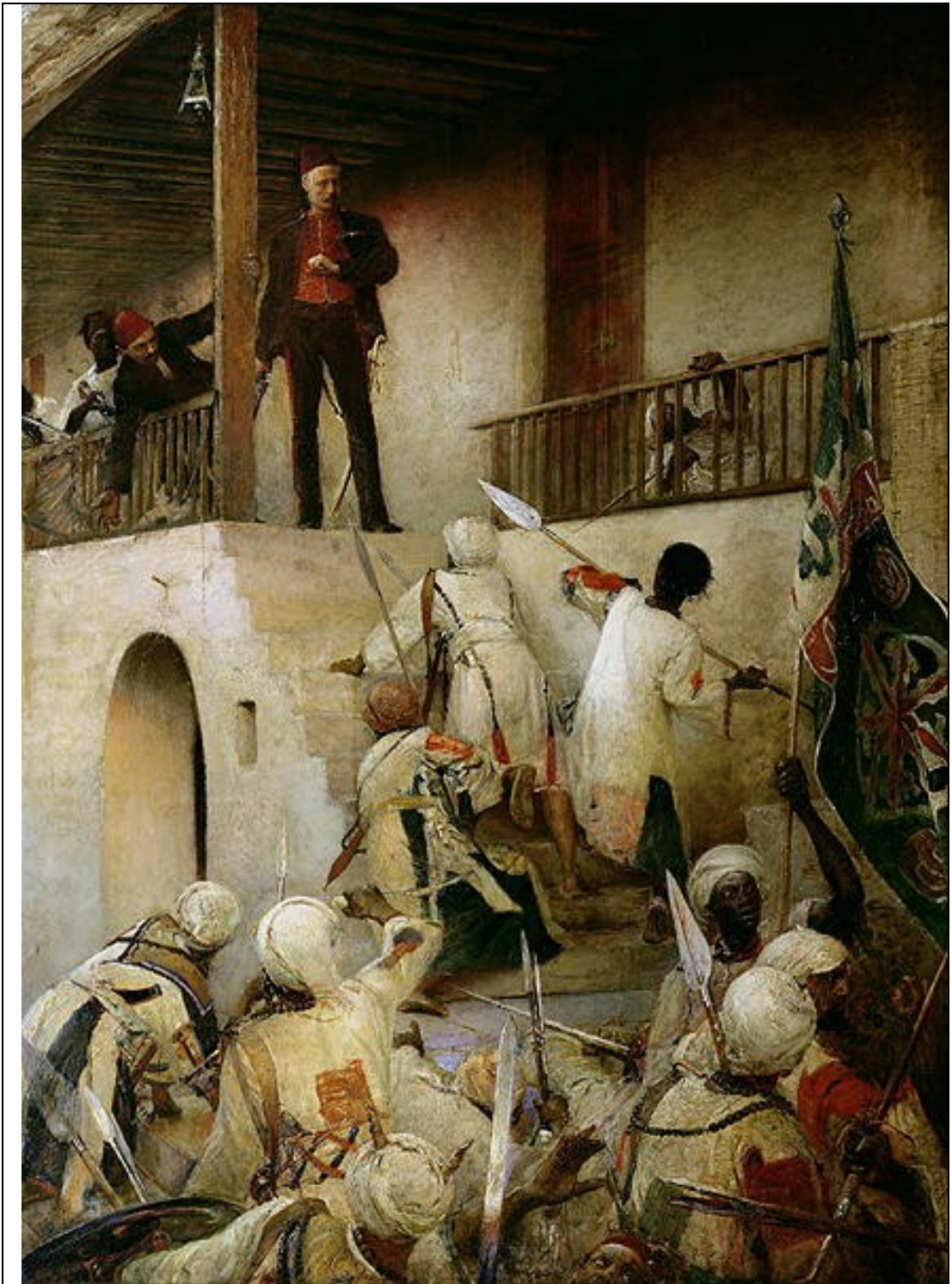
20. General Charles George Gordon (1833-1885), malba lady Abercromby.

(In: Allen, *Gordon and Sudan*)

21. Generál Gordon propouští v Chartúmu vězně.

(In: Archer, *The War in Egypt and the Soudan*)

22. Malba G. W. Joye – *General Gordon Last Stand* (Poslední vzepření generála Gordona), zachycující jeho smrt 26. ledna 1885.

(In: <http://images.bridgeman.co.uk/cgi-bin/bridgemanImage.cgi/600.LMG.950240.7055475/38880.JPG/15/3/2008>)

23. Smrt generála Gordona pohledem dobové karikatury (*Punch* 14. února 1885).

(In: http://rudr.rice.edu/bitstream/1911/9927/1/Pun02141885_79.jpg/9/9/2007)

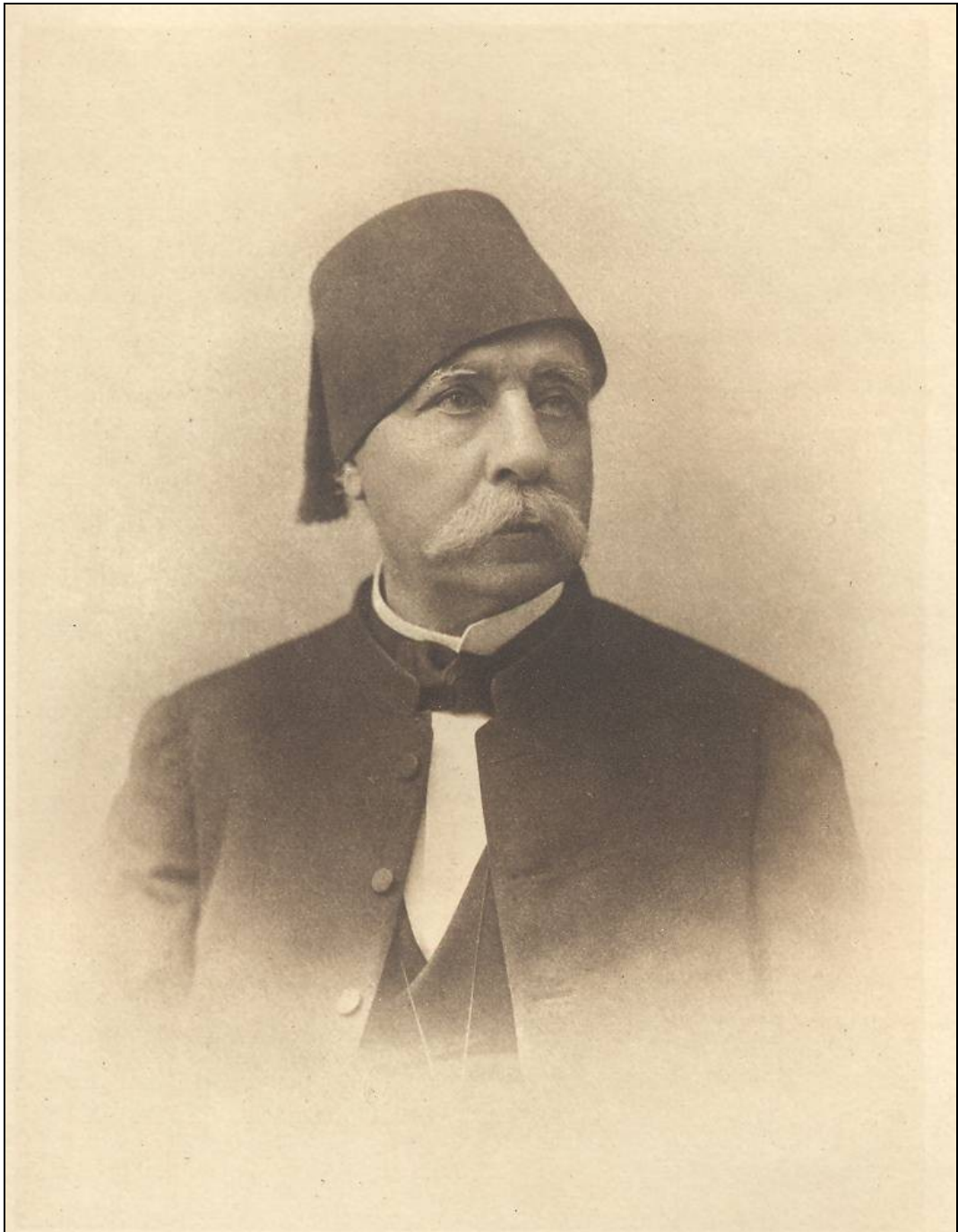

24. Muhammad Ahmad ibn Abdullāh zvaný Mahdí (1844-1885).

(In: Archer, *The War in Egypt and the Soudan*)

25. Frederick Gustavus Burnaby (1842-1885), britský cestovatel, důstojník a obdivovatel generála Gordona.
(In: Ferguson, *Britské Impérium*)

26. Egyptský ministerský předseda Nubar Paša (1825-1899).

(In: Colvin, *The Making of Modern Egypt*)

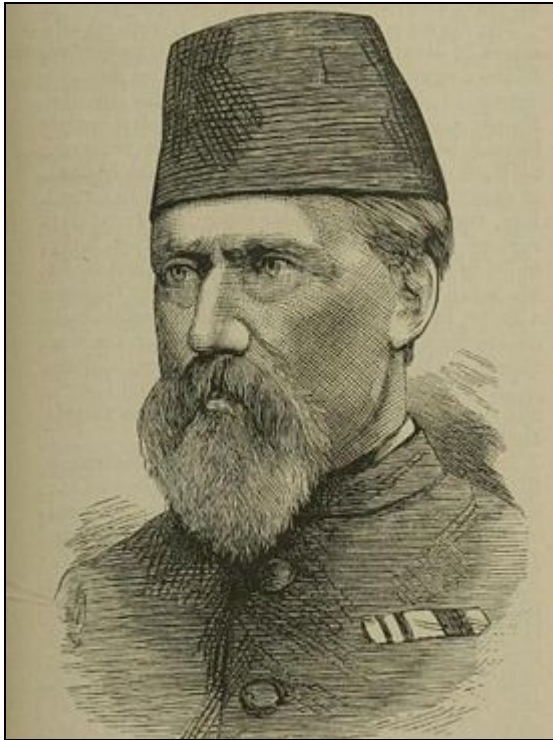
27. Britský bankéř sir Ernest Joseph Cassel (1852-1921).

(In: http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/3/3d/Anders_Zorn_-_Ernest_Cassel.jpg/800px-Anders_Zorn_-_Ernest_Cassel.jpg/1/2/2008)

28. Budova britské agentury v Káhiře.

(In: Owen, *Lord Cromer: Victorian Imperialist, Edwardian Proconsul*)

29. Generál William Hicks (1830-1883).

(In: http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/a/a4/William_Hicks_Pasha.jpg/275px-William_Hicks_Pasha.jpg/15/3/2008)

30. Polní maršál sir Henry Evelyn Wood (1838-1919).

(In: <http://en.wikipedia.org/wiki/Image:Wood-evelyn.jpg/22/7/2006>)

31. Plukovník John Donald Hamill Stewart (1845-1884).

(In: Barthorp, *War on the Nile: Britain, Egypt and the Sudan 1882-1898*)

**32. Sir Rudolph Carl
von Slatin (1857-1932).**
(In: Churchill, *The River
War*)

**33. General sir Francis
Reginald Wingate
(1861-1953).**
(In: Churchill, *The River War*)

34. Vládní obligace na dluh Daira sáníja.

(In: <http://www.egy.com/historica/97-07-00.shtml/1/2/2008>)

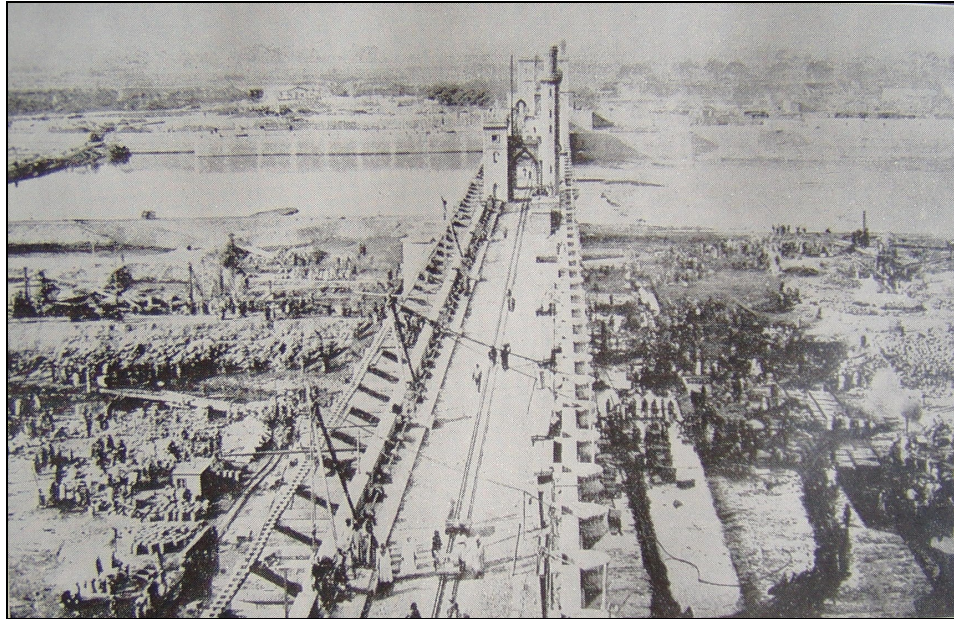
**35. Pohled karikaturistů na
Rhodesův plán spojení Kapska
s Káhirou.**

(In: <http://www.martinfrost.ws/htmlfiles/april2007/britemp8.jpg/>
14/3/2008)

36. Nilská hráz.

(In: <http://users.telenet.be/thomasweynants/images/levant/Dam-of-the-Nile.jpg>/11/3/2008)

37. Stavba hráze na Nilu – Rosettská větev.

(In: Sandes, *The Royal Engineers in Egypt and the Soudan*)

38. Asuánská přehrada.

(In: Sandes, *The Royal Engineers in Egypt and the Soudan*)

39. Zteč 21. hulánského pluku během bitvy u Ummdurmánu 2. září 1898.
(In: <http://community.webshots.com/photo/55895664/1055901684034109588>
aAFHsB/13/6/2006)

40. Bitva u Ummdurmánu, 2. září 1898.
(In: <http://en.wikipedia.org/wiki/Image:Omdurman2.jpg>/6/8/2006)

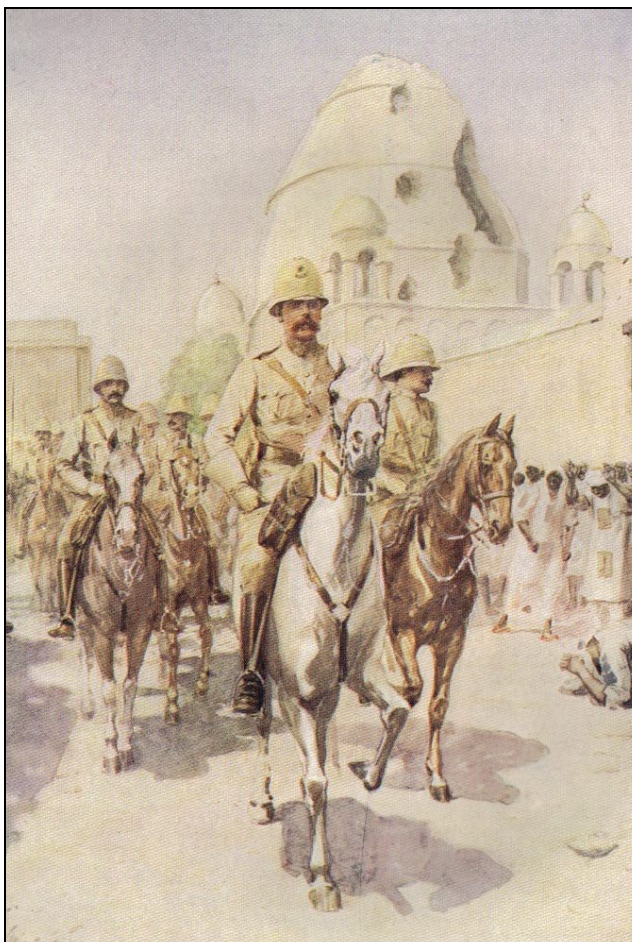
41. Sir Horatio Herbert Kitchener v oděvu sirdára.

(In: <http://en.wikipedia.org/wiki/Image:Saw-kitchener.jpg/13/6/2006>)

**42. Polní maršál Horatio Herbert Kitchener, první hrabě Kitchener
z Chartúmu a Broome, (1850-1916).**

(In: Churchill, *The River War*)

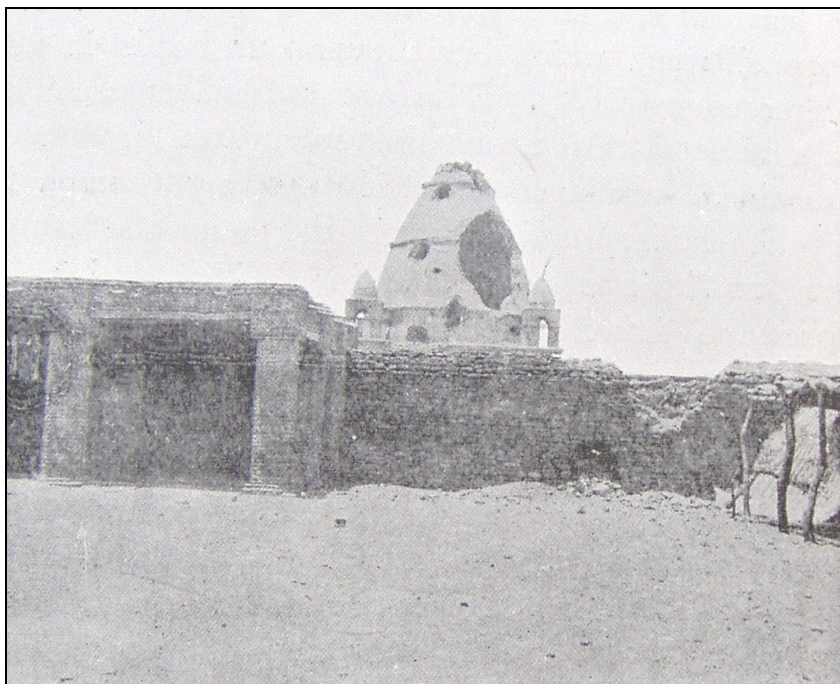
43. Malba Charlese M. Sheldona – Lord Kitchener vjíždí do Ummdurmánu.

(In: Grew, *Field-Marshal Lord Kitchener*)

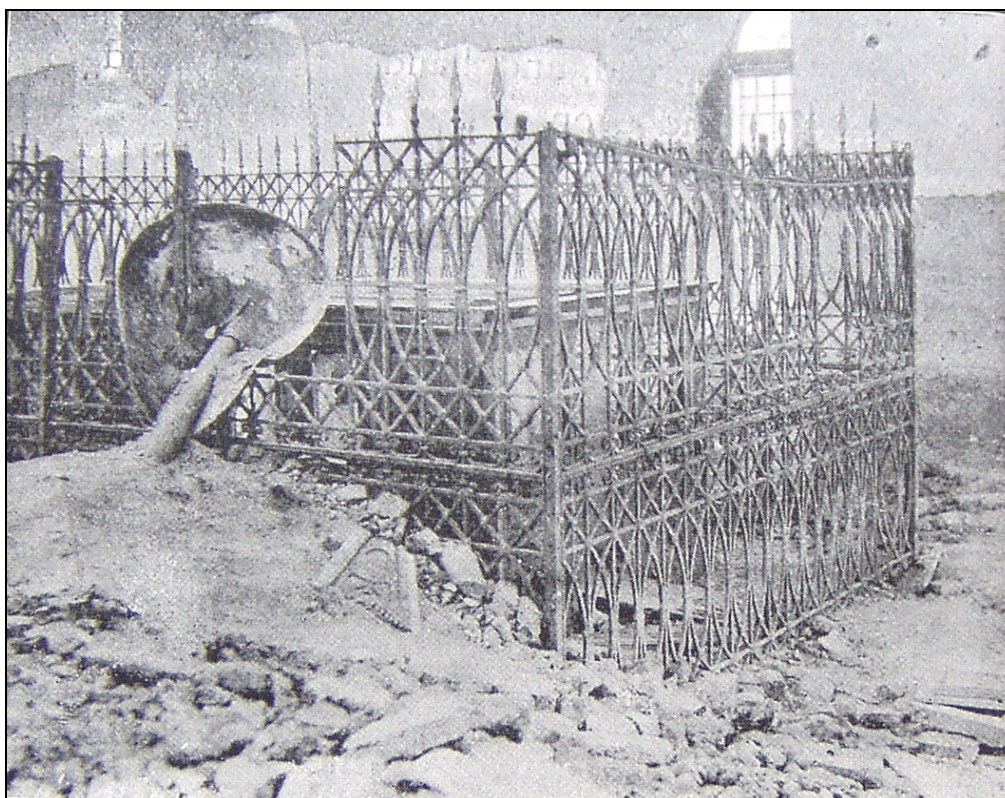
44. Vztyčování britské a chedívské vlajky při vzpomínkové ceremonii na generála Gordona.

(In: Sandes, *The Royal Engineer in Egypt and the Sudan*)

45. Poničená Mahdího hrobka.

(In: Burleigh, *Khartoum Campaign 1898*)

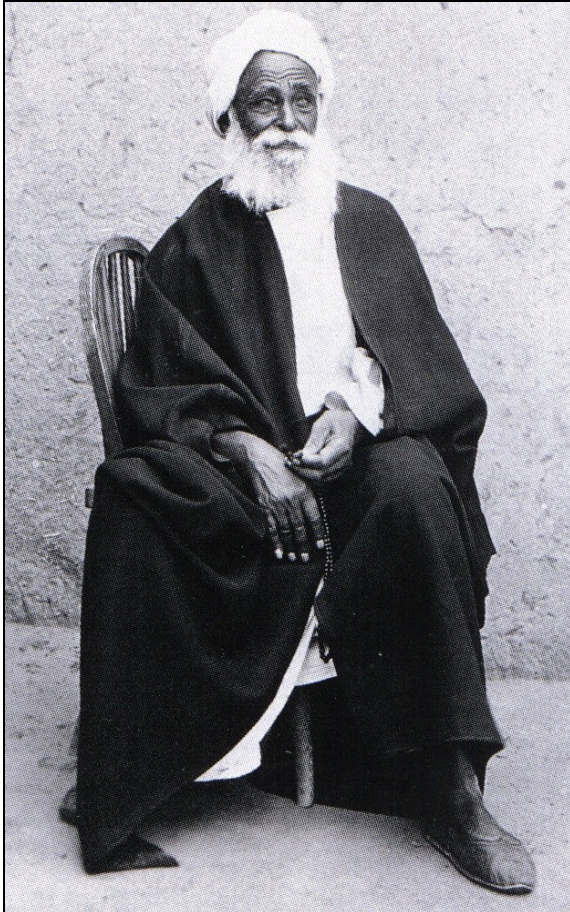
46. Interiér Mahdího hrobky se sarkofágem.

(In: Burleigh, *Khartoum Campaign 1898*)

47. Mahdího hrobka krátce po stržení.

(In: Nicoll, *The Mahdi of Sudan and the Death of General Gordon*)

48. Mahdistický emír Osman Digna ve stáří.

(In: Nicoll, *The Mahdi of Sudan and the Death of General Gordon*)

49. Socha generála Gordona v Chartúmu.

(In: Allen, *Gordon and the Sudan*)

50. Mrtvá těla dervišů po bitvě u Ummdurmánu.

(In: Ferguson, *Britské impérium*)

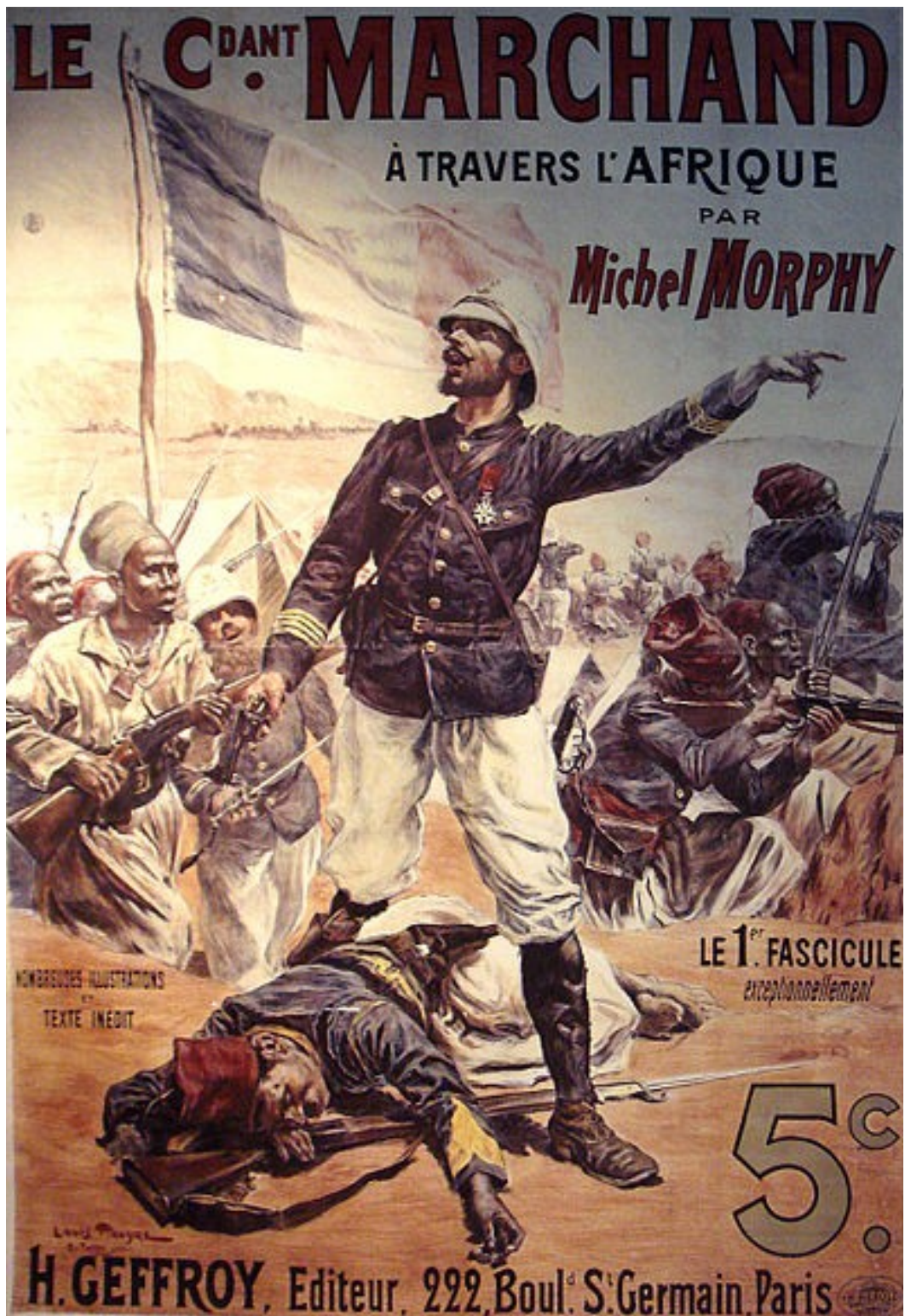
**51. Fašodská krize
pohledem dobové
karikatury.**

(In: [http://yanko.lib.ru/
books/hist/ox_v4_hist-
2-a.files/image055.
jpg/15/3/2008](http://yanko.lib.ru/books/hist/ox_v4_hist-2-a.files/image055.jpg))

52. Kapitán Jean Baptiste Marchand (1863-1934).

(In: [http://en.wikipedia.org/wiki/Image:Commandant MarchandFachoda.jpg](http://en.wikipedia.org/wiki/Image:Commandant_MarchandFachoda.jpg)/9/9/2007)

53. Dobová ilustrace k Marchandovu pochodu Afrikou.

(In: <http://en.wikipedia.org/wiki/Image:LeCommandantMarchand.jpg/9/9/2007>)

Seznam obrazových příloh

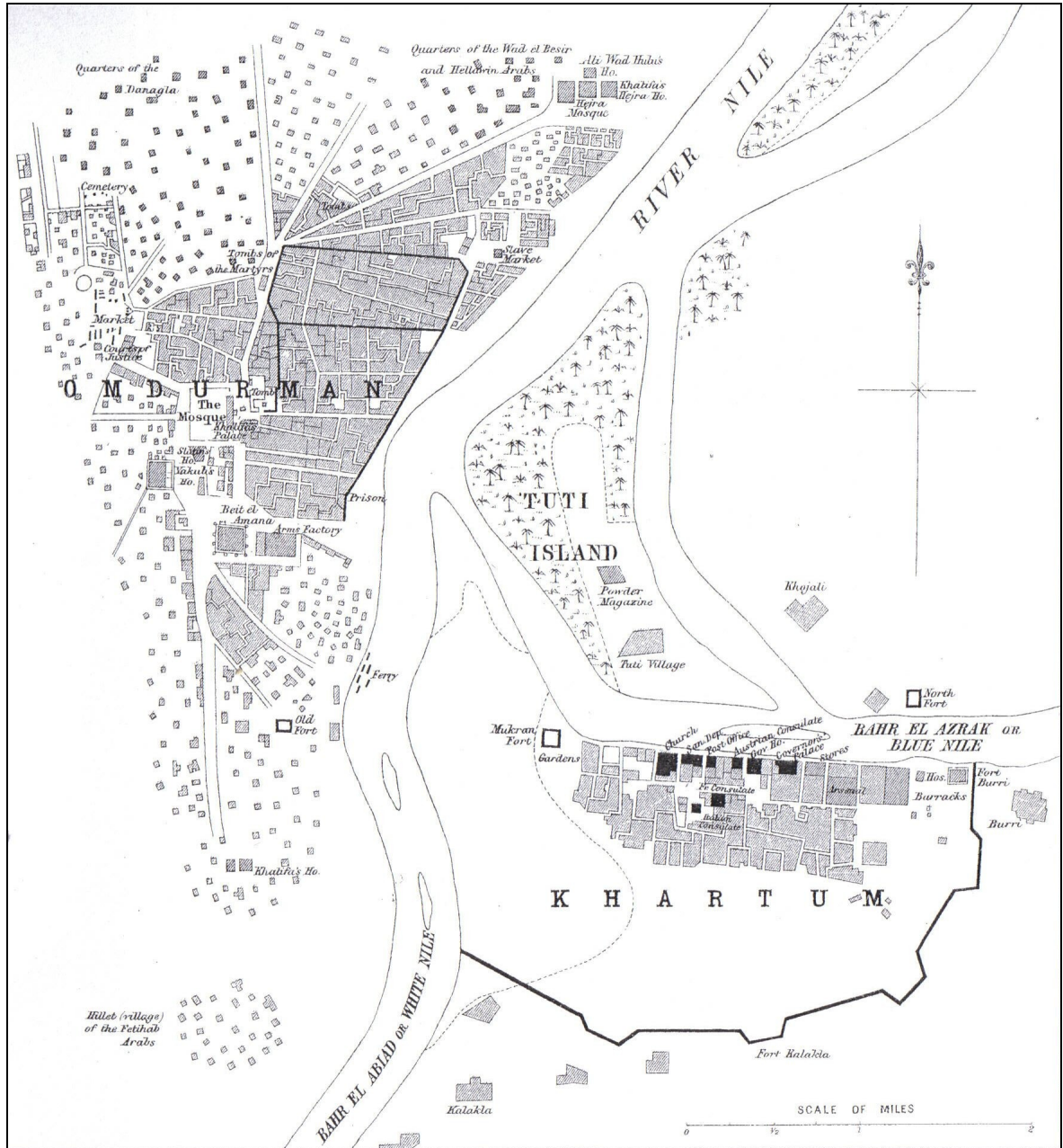
1. Evelyn Baring, první hrabě Cromer, (1841-1917).
(In: COLVIN, *The Making of Modern Egypt*, London 1906)
2. Lord Cromer po odchodu z Egypta, karikatura.
(In: <http://iris.lib.virginia.edu/rmds/vanityfair/image/cromer.jpg/10/02/2007>)
3. Sir Evelyn Baring v době, kdy zastával post britského generálního konzula a diplomatického agenta v Káhiře (1883-1907).
(In: <http://www.the-american-interest.com/ai2/images/issues/v2/n5/Sicherman3Big.jpg/15/3/2008>)
4. Lord Cromer na krabičce cigaret.
(In: http://rudr.rice.edu/bitstream/1911/5611/1/EgyV1_002r.jpg/9/9/2007)
5. Wilfrid Scawen Blunt (1840-1922).
(In: <http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/1f/Blunt.gif/15/4/2008>)
6. Ferdinand de Lesseps a stavba Suezského průplavu, karikatura.
(In: <http://en.wikipedia.org/wiki/Image:Gill-Lesseps.jpg/15/3/2008>)
7. Chedív Ismáíl (1863-1879).
(In: GOMBÁR, *Moderní dějiny islámských zemí*, Praha 1999)
8. Chedív Tawfik (1879-1892).
(In: COLVIN, *The Making of Modern Egypt*, London 1906)
9. Chedív Abbás II. Hilmí (1892-1914).
(In: <http://en.wikipedia.org/wiki/Image:AbbasII.jpg/9/9/2007>)
10. Chedív Abbás II. jako mladík.
(In: http://rudr.rice.edu/bitstream/1911/9884/1/EgyV1_009r.jpg/9/9/2007)
11. Ostřelování Alexandrie britskou flotilou v roce 1882.
(In: <http://www.btinternet.com/~philipr/images/seabattle.jpg/17/11/2007>)
12. Zničené egyptské dělo.
(In: BARTHORP, *War on the Nile: Britain, Egypt and the Sudan 1882-1898*, London 1984)
13. Alexandrie po ostřelování z britských lodí v roce 1882.
(In: http://content.cdlib.org/xtf/data/13030/k2/ft587006k2/figures/ft587006k2_00009.jpg/17/11/2007)
14. Zničené egyptské opevnění v roce 1882.
(In: GRAHAM, *A Concise History of the British Empire*, London 1970)

15. Ahmad Urábí Paša (1841-1911).
(In: BARTHORP, *War on the Nile: Britain, Egypt and the Sudan 1882-1898*, London 1984)
16. Sir Auckland Colvin (1838-1908).
(In: http://en.wikipedia.org/wiki/Image:Colvin%2C_Sir_Auckland_%281838-1908%29%2C_by_unknown_photographer.jpg/17/12/2007)
17. Polní maršál Garnet Joseph Wolseley, první vikomt Wolseley z Káhiry (1833–1913).
(In: http://en.wikipedia.org/wiki/Image:Garnet_Wolseley.jpg/13/12/2007)
18. Kontradmirál Sir William Nathan Wrihte Hewett (1834-1888).
(In: <http://www.memorials.inportsmouth.co.uk/vc/images/hewett-portrait.jpg/9/9/2007>)
19. Generál sir Gerald Graham (1831-1899).
(In: <http://en.wikipedia.org/wiki/Image:Gerald2.JPG.jpg/9/9/2007>)
20. Generál Charles George Gordon (1833-1885), malba lady Abercromby.
(In: ALLEN, *Gordon and Sudan*, London 1931)
21. Generál Gordon propouští v Chartúmu vězně.
(In: ARCHER, *The War in Egypt and the Soudan*, London 1886)
22. Malba G. W. Joye – *General Gordon Last Stand* (Poslední vzepření generála Gordona), zachycující jeho smrt 26. ledna 1885.
(In: <http://images.bridgeman.co.uk/cgi-bin/bridgemanImage.cgi/600.LMG.950240.7055475/38880.JPG/15/3/2008>)
23. Smrt generála Gordona pohledem dobové karikatury (*Punch* 14. února 1885).
(In: http://rudr.rice.edu/bitstream/1911/9927/1/Pun02141885_79.jpg/9/9/2007)
24. Muhammad Ahmad ibn Abdullāh zvaný Mahdí (1844-1885).
(In: ARCHER, *The War in Egypt and the Soudan*, London 1886)
25. Frederick Gustavus Burnaby (1842-1885), britský cestovatel, důstojník a obdivovatel generála Gordona.
(In: Ferguson, *Britské Impérium*)
26. Egyptský ministerský předseda Nubar Paša (1825-1899).
(In: COLVIN, *The Making of Modern Egypt*, London 1906)
27. Britský bankéř sir Ernest Joseph Cassel (1852-1921).

- (In: http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/3/3d/Anders_Zorn_-_Ernest_Cassel.jpg/800px-Anders_Zorn_-_Ernest_Cassel.jpg/1/2/2008)
28. Budova britské agentury v Káhiře.
(In: OWEN, *Lord Cromer: Victorian Imperialist, Edwardian Proconsul*, Oxford 2004)
29. Generál William Hicks (1830-1883).
(In: http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/a/a4/William_Hicks_Pasha.jpg/275px-William_Hicks_Pasha.jpg/15/3/2008)
30. Polní maršál sir Henry Evelyn Wood (1838-1919).
(In: <http://en.wikipedia.org/wiki/Image:Wood-evelyn.jpg/22/7/2006>)
31. Plukovník John Donald Hamill Stewart (1845-1884).
(In: BARTHORP, *War on the Nile: Britain, Egypt and the Sudan 1882-1898*, London 1984)
32. Sir Rudolph Carl von Slatin (1857-1932).
(In: CHURCHILL, *The River War*, London 1899)
33. Generál sir Francis Reginald Wingate (1861-1953).
(In: CHURCHILL, *The River War*, London 1899)
34. Vládní obligace na dluh Dáira sáníja.
(In: <http://www.egy.com/historica/97-07-00.shtml/1/2/2008>)
35. Pohled karikaturistů na Rhodesův plán spojení Kapska s Káhirou.
(In: <http://www.martinfrost.ws/htmlfiles/april2007/britemp8.jpg/14/3/2008>)
36. Nílská hráz.
(In: <http://users.telenet.be/thomasweynants/images/levant/Dam-of-the-Nile.jpg/11/3/2008>)
37. Stavba hráze na Nilu – Rosettská větev.
(In: SANDES, *The Royal Engineers in Egypt and the Soudan*, Chatham 1937)
38. Asuánská přehrada.
(In: SANDES, *The Royal Engineers in Egypt and the Soudan*, Chatham 1937)
39. Zteč 21. hulánského pluku během bitvy u Ummdurmánu 2. září 1898.
(In: <http://community.webshots.com/photo/55895664/1055901684034109588aAFHsB/13/6/2006>)
40. Bitva u Ummdurmánu, 2. září 1898.
(In: <http://en.wikipedia.org/wiki/Image:Omdurman2.jpg/6/8/2006>)

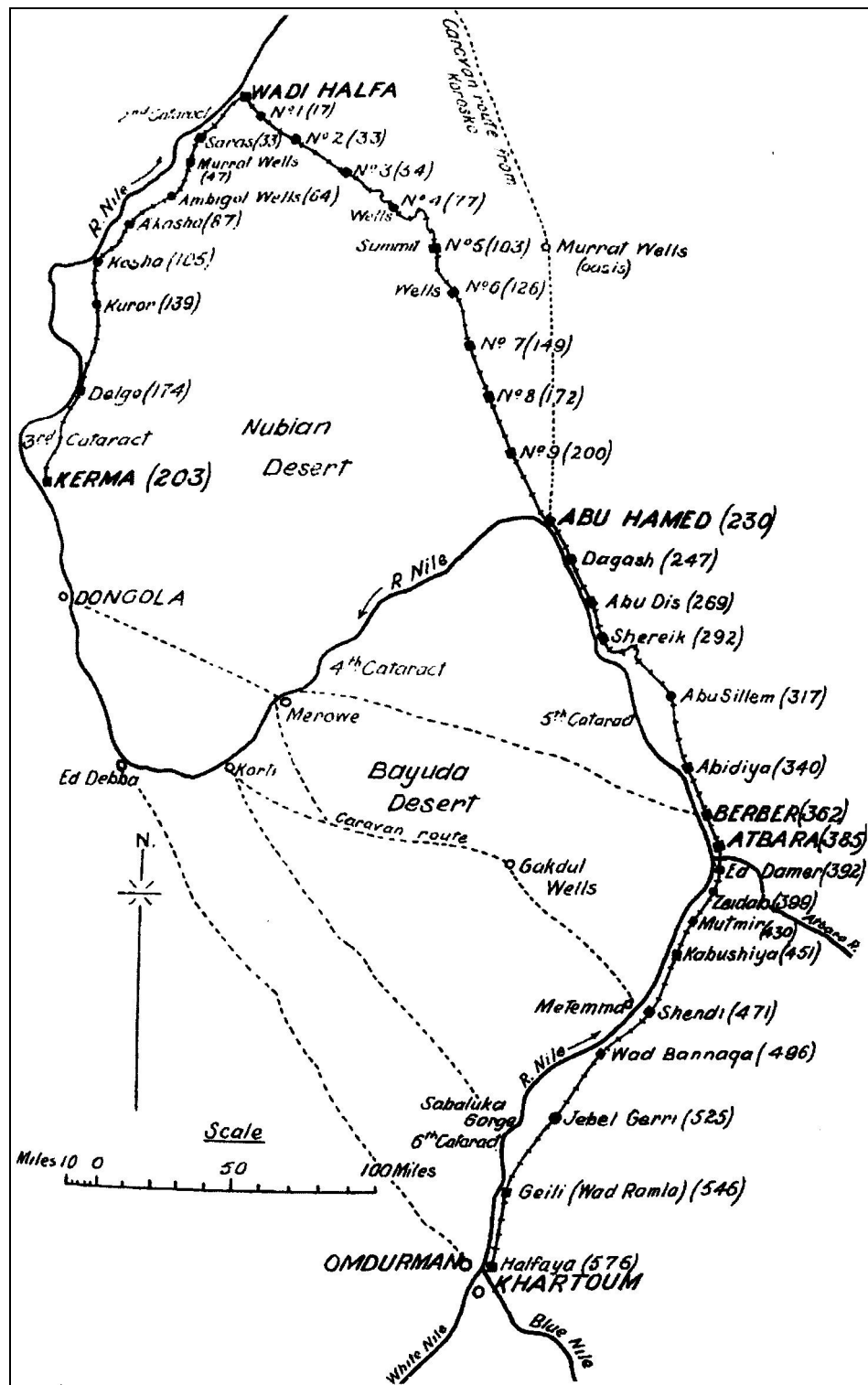
41. Sir Horatio Herbert Kitchener v oděvu sirdára.
(In: <http://en.wikipedia.org/wiki/Image:Saw-kitchener.jpg/13/6/2006>)
42. Polní maršál Horatio Herbert Kitchener, první hrabě Kitchener z Chartúmu a Broome, (1850-1916).
(In: CHURCHILL, *The River War*, London 1899)
43. Malba Charlese M. Sheldona – *Lord Kitchener vjíždí do Ummdurmánu*.
(In: GREW, *Field-Marshal Lord Kitchener*, London 1916)
44. Vztyčování britské a chedívské vlajky při vzpomínkové ceremonii na generála Gordona.
(In: SANDES, *The Royal Engineers in Egypt and the Soudan*, Chatham 1937)
45. Poničená Mahdího hrobka.
(In: BURLEIGH, *Khartoum Campaign 1898*, London 1898)
46. Interiér Mahdího hrobky se sarkofágem.
(In: BURLEIGH, *Khartoum Campaign 1898*, London 1898)
47. Mahdího hrobka krátce po stržení.
(In: NICOLL, *The Mahdi of Sudan and the Death of General Gordon*, London 2005)
48. Mahdistický emír Osman Digna ve stáří.
(In: NICOLL, *The Mahdi of Sudan and the Death of General Gordon*, London 2005)
49. Socha generála Gordona v Chartúmu.
(In: ALLEN, *Gordon and Sudan*, London 1931)
50. Mrtvá těla dervišů po bitvě u Ummdurmánu.
(In: FERGUSON, *Britské impérium*, Praha 2007)
51. Fašodská krize pohledem dobové karikatury.
(In: http://yanko.lib.ru/books/hist/ox_v4_hist-2-a.files/image055.jpg/15/4/2008)
52. Kapitán Jean Baptiste Marchand (1863-1934).
(In: <http://en.wikipedia.org/wiki/Image:CommandantMarchandFachoda.jpg/9/9/2007>)
53. Dobová ilustrace k Marchandovu pochodu Afrikou.
(In: <http://en.wikipedia.org/wiki/Image:LeCommandantMarchand.jpg/9/9/2007>)

Mapová příloha

1. Chartúm a Ummdurmán.

(In: Steevens, *With Kitchener to Khartoum*)

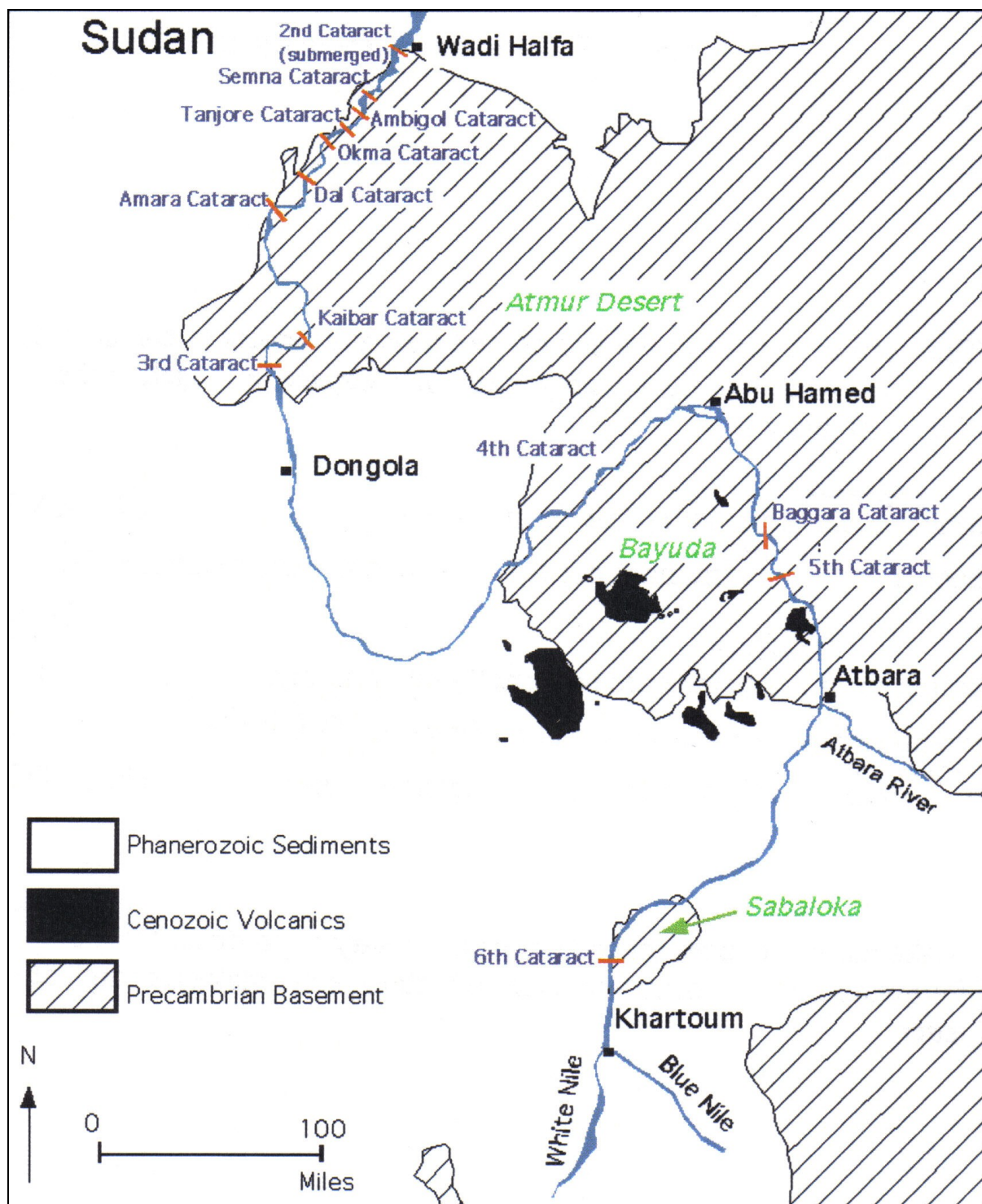
2. Mapa S. M. R. se všemi stanicemi. V závorkách jsou uvedeny vzdálenosti v mílech od Wadí Halfy.

(In: Sandes, *The Royal Engineers in Egypt and the Sudan*; částečně upravitel – J. V.)

3. Mapa Súdánu.

(In: Milner, *England in Egypt*; částečně upraven – J. V.)

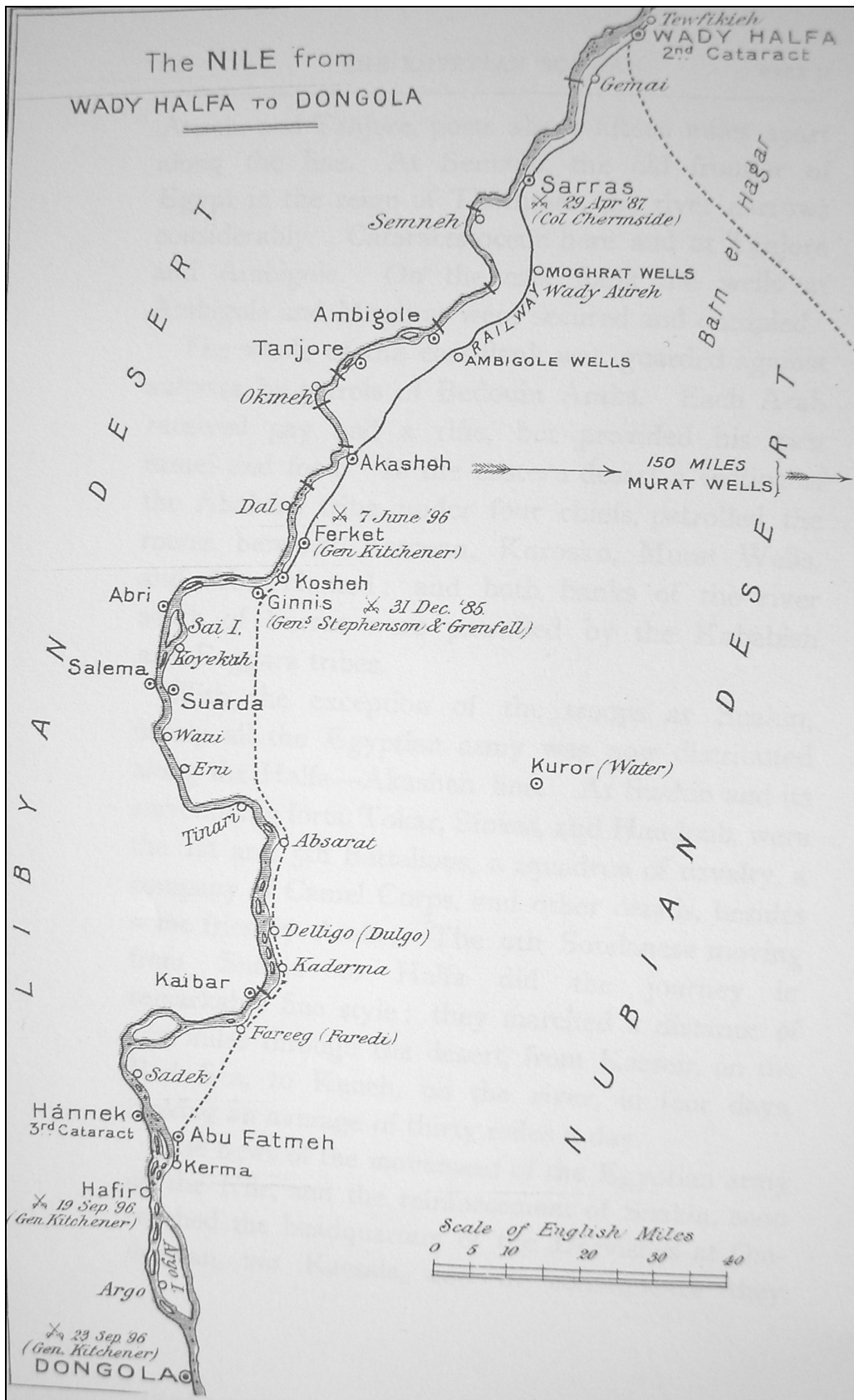
4. Mapa geologického složení oblasti mezi Wádí Halfou a Chartúmem, která zobrazuje rozložení všech súdánských kataraktů. Šrafovaná místa znázorňují horninu starohorního původu, která způsobila vznik kataraktů.

(In: <http://www.utdallas.edu/geosciences/remsens/Nile/CataractLoop.html>/15/5/2006)

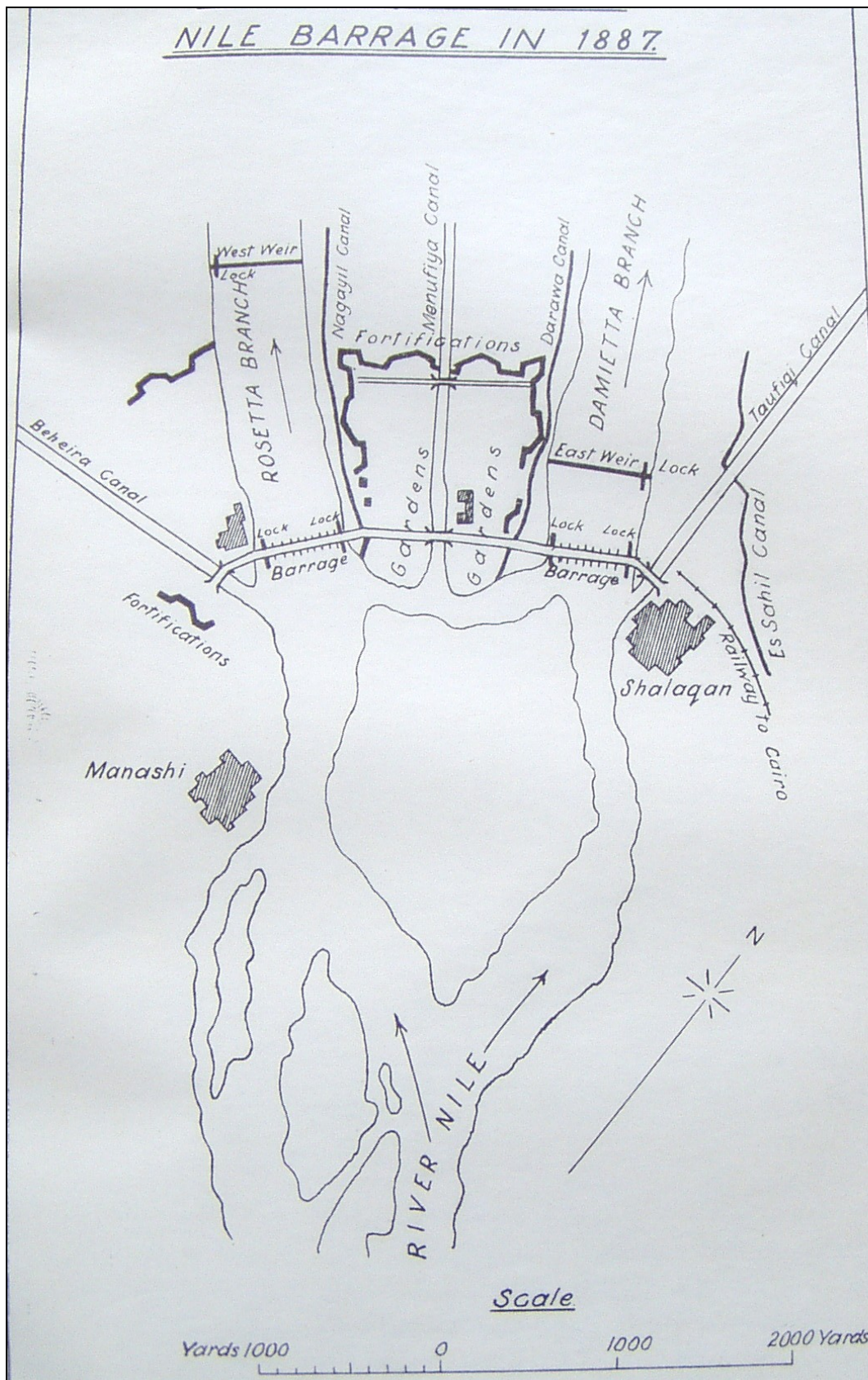
5. Suezský kanál v roce 1885.

(In: http://rudr.rice.edu/bitstream/1911/9316/1/BaeEg2a_434be.jpg/9/9/2007)

6. Tažení do Dongoly.

(In: Alford; Sword, *The Egyptian Sudan: Its Loss and Recovery*)

7. Hráz v Deltě.

(In: Sandes, *The Royal Engineer in Egypt and the Sudan*)

Seznam mapových příloh

1. Chartúm a Ummdumán.
(In: STEEVENS, *With Kitchener to Khartoum*, London 1900)
2. Mapa S. M. R. se všemi stanicemi. V závorkách jsou uvedeny vzdálenosti od Wádí Halfy v mílich.
(In: SANDES, *The Royal Engineer in Egypt and the Sudan*, Chatham 1937; částečně upravil – J. V.)
3. Mapa Súdánu znázorňující největší rozsah mahdistické říše.
(In: MILNER, *England in Egypt*, 6th ed., London 1899; částečně upravil – J. V.)
4. Mapa geologického složení oblasti mezi Wádí Halfou a Chartúmem, která zobrazuje rozložení všech súdánských kataraktů. Šrafovaná místa znázorňují horninu starohorního původu, která způsobila vznik kataraktů.
(In: <http://www.utdallas.edu/geosciences/remsens/Nile/CataractLoop.html/> 15/5/2006)
5. Suezský kanál v roce 1885.
(In: http://rudr.rice.edu/bitstream/1911/9316/1/BaeEg2a_434be.jpg 9/9/2007)
6. Tažení do Dongoly.
(In: ALFORD; SWORD, *The Egyptian Sudan: Its Loss and Recovery*, London 1898)
7. Hráz v Deltě.
(In: SANDES, *The Royal Engineer in Egypt and the Sudan*, Chatham 1937)